БИБЛИОТЕКА
ЗАЙНАП
МАКСУДОВОЙ

БИБЛИОТЕКА ЗАЙНАП МАКСУДОВОЙ

АЛЬФРИД БУСТАНОВ

ЗӘЙНӘП МАКСУДОВА КИТАПХАНӘСЕ

ӘЛФРИД БОСТАНОВ

Mardjani Foundation

Москва, 2019

УДК 017.2:091(=512.145)
ББК 78.347.85
Б92

This research was carried out in the framework of "The Russian Language of Islam" program supported by the Dutch Scientific Foundation (360-70-490) as well as an ERC Starting Grant "The Muslim Individual in Imperial and Soviet Russia" funded by the European Research Council.

Бустанов А.К.
Библиотека Зайнап Максудовой = Зәйнәп Максудова китапханәсе / А.К. Бустанов. – М.: 2019.

Ответственные редакторы
к.ф.н. А.А. Хасавнех,
к.и.н. Ш.Ш. Шихалиев

Эта книга посвящена изучению богатого рукописного собрания Зайнап Максудовой (1897–1980), непревзойденного специалиста по древней татарской литературе и рукописной традиции. В книге представлено подробное исследование библиотеки Зайнап Максудовой, сложившейся в течение советской эпохи. Кроме того, впервые публикуется полная расшифровка описания рукописного собрания Максудовой, составленного ею самой и дополненного при осмотре всех рукописей de visu. В исследовании использованы материалы из Национального музея Республики Татарстан, Института языка, литературы и искусства АН РТ, а также Восточного сектора Отдела рукописей и редких книг Научной библиотеки Казанского федерального университета.

ISBN 978-5-6040378-1-2
© Бустанов А.К. 2019
© Национальный музей Республики Татарстан. 2019

Содержание

06 Список иллюстраций и факсимиле
11 Библиотека Зайнап Максудовой
40 Зәйнәп Максудова. Үземдәге кулъязма китаплар, сәхифәләр каталогы
281 Зәйнәп Максудова ясаган кулъязмалар исемлегендә табылмаган кулъязмалар
290 Иске фиһристтә булган һәм архивларда табылмаган кулъязмалар
296 Список старопечатных книг
310 Биографии татарских ʻулама
335 Материалы к биографии Зайнап Максудовой
364 Указатели
371 Кыскартулар исемлеге
373 Факсимиле рукописей

Список иллюстраций

Рис. 1 Родословная Зайнап Максудовой по женской линии (потомки муллы ʻИсы ал-Көнәри). *С. 14*

Рис. 2 Родословная Зайнап Максудовой по мужской линии (потомки Тукача). *С. 15*

Рис. 3 Образец работы Максудовой с рукописями. НМ РТ 18369-6, лл. 12б–13а. *С. 23*

Рис. 4 Комментарии З. Максудовой в конце книги о мусульманском праве. НМ РТ 18369-135, лл. 159б–160а. *С. 24*

Рис. 5 Сборник сшитых вместе печатных книг на разные темы из библиотеки З. Максудовой, подаренный ею Аббасу Бибарсову. Библиотека Аббаса Бибарсова, село Средняя Елюзань Пензенской области. *С. 27*

Рис. 6 Количество сочинений по жанрам. *С. 29*

Рис. 7 Процентное соотношение жанров. *С. 29*

Рис. 8 Динамика переписки рукописей по жанрам (на основе датированных списков). *С. 30*

Рис. 9 Образец описаний из фихриста Зайнап Максудовой. ИЯЛИ АН РТ. *С. 40*

Рис. 10 Титульный лист рукописного сборника. КФУ 5851ар, л. 1а. *С. 41*

Рис. 11 Запись о бракосочетании, переписанная у ʻАбд ал-Карима б. Халил его учеником ʻАбд ас-Саттаром б. Суендук ал-Кунари. НМ РТ 18369-118, л. 6а. *С. 43*

Рис. 12 Копия письма Мухаммад Шарифа ал-Хорезми ахунду ʻАбд ас-Саламу. НМ РТ 18369-92, л. 2б. *С. 47*

Рис. 13 Колофон рукописи «Исагучи». НМ РТ 18369-28, л. 45б. *С. 48*

Рис. 14 Роспись потомков муллы ʻАбд ан-Нафиʻ. НМ РТ 18369-170, л. 94а. *С. 50*

Рис. 15 Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-98, л. 1а. *С. 51*

Рис. 16 Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-96, л. 1а. *С. 52*

Рис. 17 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-96, л. 75б. *С. 53*

Рис. 18 Колофон и комментарии к нему З. Максудовой. НМ РТ 18369-135, л. 160а. *С. 54*

Рис. 19 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-81, л. 88а. *С. 55*

Рис. 20 Владельческие записи Тадж ад-Дина б. Мухаммад Башира ал-Булгари. НМ РТ 18369-29, л. 1а. *С. 56*

Рис. 21 Колофон рукописи. НМ РТ 18369-68, л. 205б. *С. 58*

Рис. 22 Запись о разводе, 1182 г.х./1767–68 года в рукописи. НМ РТ 18369-68, л. 206а. *С. 58*

Рис. 23 Иллюстрация в рукописи. НМ РТ 18369-68, л. 209а. *С. 59*

Рис. 24 Оттиск печати в рукописи. НМ РТ 18369-69, л. 317б. *С. 60*

Рис. 25 Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-162, л. 1а. *С. 62*

Рис. 26 Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-20, л. 1а. *С. 63*

Рис. 27 Переплет рукописи. НМ РТ 18369-20 и аннотация. *С. 63*

Рис. 28 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-20. *С. 64*

Рис. 29 Колофон рукописи. НМ РТ 18369-75, л. 65б. *С. 67*

Рис. 30 Имя заказчика в рукописи. НМ РТ 18369-21, л. 36а. *С. 68*

Рис. 31 Колофон рукописи. НМ РТ 18369-21, л. 163а. *С. 68*

Рис. 32 Колофон рукописи. НМ РТ 18369-57, л. 62б. *С. 70*

Рис. 33 Содержание рукописи и список упомянутых имен. НМ РТ 18369-34, л. 5а. *С. 72*

Рис. 34 Колофон рукописи. НМ РТ 18369-80, л. 115а. *С. 74*

Рис. 35 Записи о рождении детей в рукописи. НМ РТ 18369-80, л. 115б. *С. 75*

Рис. 36 Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-50, л. 1а. *С. 77*

Рис. 37 Биографические сведения о переписчике рукописи. НМ РТ 18369-50, л. 2б–3а. *С. 78*

Рис. 38 Колофон и владельческие отметки в рукописи. НМ РТ 18369-111, л. 109а. *С. 81*

Рис. 39 Стихи Фатхуллы Задури в рукописи. НМ РТ 18369-111, л. 110а. *С. 82*

Рис. 40 Владельческая запись Фатхуллы Задури в рукописи. НМ РТ 18369-111, л. 117б. *С. 83*

Рис. 41 Владельческие записи и оттиск печати. НМ РТ 18369-110, л. 3а. *С. 84*

Рис. 42 Владельческая запись Тадж ад-Дина б. Башир. НМ РТ 18369-110, л. 4а. *С. 85*

Рис. 43 Колофон и владельческая запись в рукописи. НМ РТ 18369-110, л. 217б. *С. 85*

Рис. 44 Владельческая запись в рукописи. НМ РТ 18369-106, л. 59а. *С. 88*

Рис. 45 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-106, л. 129б. *С. 89*

Рис. 46 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-85, л. 25а. *С. 93*

Рис. 47 Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-78, л. 1а. *С. 94*

Рис. 48 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-78, л. 124б. *С. 95*

Рис. 49 «О венерических заболеваниях». НМ РТ 18369-78, л. 125а. *С. 95*

Рис. 50 Потомки имама из дер. Тәкермән. НМ РТ 18369-109, л. 1а. *С. 97*

Рис. 51 Владельческая запись З. Максудовой. НМ РТ 18369-109, л. 1б. *С. 97*

Рис. 52 Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-17. *С. 98*

Рис. 53 Колофон к рукописи. НМ РТ 18369-17, л. 68б. *С. 100*

Рис. 54 Рукопись. НМ РТ 18369-172, л. 78а. *С. 101*

Рис. 55 Разворот рукописи с пометами З. Максудовой. НМ РТ 18369-117, л. 227б–228а. *С. 103*

Рис. 56 Пометки З. Максудовой в списке тафсира Нугмани. НМ РТ 18369-120, л. 104б. *С. 104*

Рис. 57 Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-107. *С. 105*

Рис. 58 Колофон рукописи. НМ РТ 18369-24, л. 140а. *С. 107*

Рис. 59 Оттиск печати в рукописи. НМ РТ 18369-94, л. 4а. *С. 110*

Рис. 60 Фетвы муллы Валида б. мулла ʻАбд ар-Рахим и ал-хаджж Муртазы эфенде. НМ РТ 18369-76, л. 66б–67а. *С. 111*

Рис. 61 Аннотация к рукописному сборнику. НМ РТ 18369-99. *С. 113*

Рис. 62 Колофон поэмы о суфиях. НМ РТ 18369-90, л. 5б. *С. 116*

Рис. 63 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-87, л. 29а. *С. 118*

Рис. 64 Аннотация к рукописному сборнику. НМ РТ 18369-86. *С. 120*

Рис. 65 Колофон рукописи. НМ РТ 18369-2, л. 90б. *С. 122*

Рис. 66 Колофон и владельческая запись З. Максудовой в рукописи. НМ РТ 18369-67, л. 357б–358а. *С. 123*

Рис. 67 Оттиск печати в рукописи. НМ РТ 18369-22, л. 48б. *С. 124*

Рис. 68 Колофон рукописи. НМ РТ 18369-112, л. 282б. *С. 131*

Рис. 69 Колофон рукописи с пометкой З. Максудовой. НМ РТ 18369-60, л. 8а. *С. 137*
Рис. 70 Владельческая запись о покупке рукописи с комментарием З. Максудовой. НМ РТ 18369-60, л. 34б. *С. 139*
Рис. 71 Владельческие записи на деревянной крышке переплета. НМ РТ 18369-77. *С. 140*
Рис. 72 Аннотация к рукописному сборнику. НМ РТ 18369-77. *С. 141*
Рис. 73 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-77, л. 29б–30а. *С. 142*
Рис. 74 Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-13, л. 4б-5а. *С. 144*
Рис. 75 Оттиск печати в рукописи. НМ РТ 18369-13, л. 9а. *С. 146*
Рис. 76 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-160, л. 391б. *С. 150*
Рис. 77 Колофон с пометками З. Максудовой, НМ РТ 18369-119, л. 308б. *С. 152*
Рис. 78 Владельческие записи Тадж ад-Дина б. Башира в дер. Менгер возле Казани, 17 шаввала 1281 г. НМ РТ 18369-119, л. 117б. *С. 153*
Рис. 79 Образец фетвы, переписанный Тадж ад-Дином б. Башир. НМ РТ 18369-119, л. 198а. *С. 153*
Рис. 80 Разъяснительная запись дамуллы Шах-Ахмад ал-Казани. НМ РТ 18369-119, л. 290б. *С. 154*
Рис. 81 Копия фетвы муфтия (имя не указано). НМ РТ 18369-119, л. 229. *С. 154*
Рис. 82 Копия двух фетв Фатхуллы б. Хусайна ал-Урави. НМ РТ 18369-119, л. 83б. *С. 155*
Рис. 83 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-119, л. 312а. *С. 156*
Рис. 84 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-119, л. 320а. *С. 156*
Рис. 85. Владельческие записи. НМ РТ 18369-119, л. 358а. *С. 157*
Рис. 86 Определение киблы в российских городах. НМ РТ 18369-119, л. 362б. *С. 158*
Рис. 87 Заметка о пользе чтения суры «ад-Доха» в путешествии, переписанная у дамуллы Йаʻкуба ал-Кышкари. НМ РТ 18369-119, л. 370б. *С. 159*
Рис. 88 Хроника (та’рих). НМ РТ 18369-121, л. 218б. *С. 161*
Рис. 89 Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-108, л. 54б. *С. 163*
Рис. 90 Колофон и заметки З. Максудовой. НМ РТ 18369-108, л. 36б. *С. 164*
Рис. 91 Список населенных пунктов, выписанный Максудовой. НМ РТ 18369-37, л. 30а. *С. 167*
Рис. 92 Разворот с ʻунваном в рукописи. НМ РТ 18369-33, л. 2б–3а. *С. 173*
Рис. 93 Сочинение по медицине на татарском языке. НМ РТ 18369-39, л. 1б. *С. 175*
Рис. 94 Аннотация к списку Корана. НМ РТ 18369-200. *С. 176*
Рис. 95 Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-122. *С. 183*
Рис. 96 Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-100, л. 1а. *С. 185*
Рис. 97 Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-100, л. 2а. *С. 185*
Рис. 98 Разворот рукописи. НМ РТ 18369-100, л. 2а. *С. 189*
Рис. 99 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-97, л. 10б. *С. 190*
Рис. 100 Примечания З. Максудовой к колофону рукописи. НМ РТ 18369-8, л. 136б. *С. 193*
Рис. 101 Имена ишанов в деревне Түнтәр со ссылкой на «Мустафад ал-ахбар» ал-Марджани. НМ РТ 18369-79, л. 3б. *С. 195*

Рис. 102 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-27, л. 102а. *С. 196*
Рис. 103 Владельческая запись в рукописи. НМ РТ 18369-26, л. 1а. *С. 197*
Рис. 104 Владельческая запись в рукописи. НМ РТ 18369-26, л. 89а. *С. 198*
Рис. 105 Хроника (та’рих) в рукописи. НМ РТ 18369-83, л. 67а. *С. 201*
Рис. 106 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-83, л. 53а. *С. 201*
Рис. 107 Хроника (та’рих) в рукописи. НМ РТ 18369-83, л. 73а. *С. 202*
Рис. 108 Колофон и комментарии к нему в рукописи. НМ РТ 18369-83, л. 73а. *С. 203*
Рис. 109 Заставка в рукописи. НМ РТ 18369-136, л. 2б–3а. *С. 204*
Рис. 110 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-136, л. 65б. *С. 205*
Рис. 111 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-136, л. 81а. *С. 206*
Рис. 112 Оттиск печати в рукописи. НМ РТ 18369-40, л. 50а. *С. 207*
Рис. 113 Оттиск печати в рукописи. НМ РТ 18369-6, л. 6б. *С. 208*
Рис. 114 Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-138, л. 124а. *С. 209*
Рис. 115 Стихи об учебе в рукописи. НМ РТ 18369-138, л. 126а. *С. 210*
Рис. 116 Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-42, л. 1а. *С. 212*
Рис. 117 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-159, л. 263б. *С. 213*
Рис. 118 Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-46. *С. 214*
Рис. 119 Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-65. *С. 218*
Рис. 120 Исправления к тексту рукописи. НМ РТ 18369-115, л. 26б–27а. *С. 219*
Рис. 121 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-31, л. 76б. *С. 226*
Рис. 122 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-104, л. 25б. *С. 227*
Рис. 123 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-52, л. 154а. *С. 229*
Рис. 124 Владельческая запись в рукописи. НМ РТ 18369-1, л. 1а. *С. 231*
Рис. 125 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-1, л. 170б. *С. 234*
Рис. 126 Стихи Исхака ал-Кукани в рукописи. НМ РТ 18369-1, л. 109а. *С. 235*
Рис. 127 Разворот рукописи с фетвами Фатхуллы ал-Урави. НМ РТ 18369-12, л. 15б–16а. *С. 236*
Рис. 128 Колофон сочинения по логике Шихаб ад-Дина ал-Марджани. НМ РТ 18369-19, л. 19б. *С. 238*
Рис. 129 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-19, л. 39а. *С. 239*
Рис. 130 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-19, л. 53а. *С. 240*
Рис. 131 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-19, л. 53б. *С. 240*
Рис. 132 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-55, л. 176б. *С. 241*
Рис. 133 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-56, л. 130б. *С. 243*
Рис. 134 Текст присяги на суде. НМ РТ 18369-56, л. 1б. *С. 243*
Рис. 135 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-56, л. 159б. *С. 245*
Рис. 136 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-58, л. 144а. *С. 246*
Рис. 137 Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-58, л. 209б. *С. 248*
Рис. 138 Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-58, л. 8б. *С. 249*
Рис. 139 Оттиск печати и владельческая запись в рукописи. НМ РТ 18369-25, л. 130б. *С. 251*
Рис. 140 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-25, л. 130а. *С. 251*
Рис. 141 Запись о покупке книги. НМ РТ 18369-43, л. 196а. *С. 252*
Рис. 142 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-3, л. 53б. *С. 255*

Рис. 143 Владельческая запись в рукописи. НМ РТ 18369-11, л. 1а. *С. 258*
Рис. 144 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-61, л. 284а. *С. 259*
Рис. 145 Колофон и владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-84, л. 136б–137а. *С. 261*
Рис. 146 Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-84, л. 137б. *С. 261*
Рис. 147 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-66, л. 316а. *С. 262*
Рис. 148 Оттиск печати в рукописи. НМ РТ 18369-41, л. 1а. *С. 263*
Рис. 149 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-163, л. 211а. *С. 267*
Рис. 150 Автограф Мухаммад Сафа б. Мухаммад ʻАли в рукописи. НМ РТ 18369-47, л. 1а. *С. 268*
Рис. 151 Оттиск печати в рукописи. НМ РТ 18369-72, л. 1а. *С. 269*
Рис. 152 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-72, л. 361а. *С. 269*
Рис. 153 Оттиск печати и владельческая запись в рукописи. НМ РТ 18369-72, л. 1б. *С. 271*
Рис. 154 Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-59, л. 28а. *С. 272*
Рис. 155 Комментарий З. Максудовой к колофону в рукописи. НМ РТ 18369-59, л. 71а. *С. 273*
Рис. 156 Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-9. *С. 275*
Рис. 157 Колофон рукописи. НМ РТ 18369-171, л. 206б. *С. 286*
Рис. 158 Образец описаний рукописей из библиотеки ʻАбд ал-Джамиля Максуди. ИЯЛИ. Ф. 32. Папка 1. Документ 8. *С. 295*
Рис. 159 Титульный лист книги. НМ РТ 18369-167. *С. 303*
Рис. 160 Комментарии З. Максудовой к книге ал-Марджани «Мустафад ал-ахбар». НМ РТ 18369-206. *С. 331*

Список факсимиле

I Факсимиле документов, относящихся к ʻАбд ас-Саттару б. Суендуку (1792–1870). ВС ОРРК НБ КФУ, 287Д. *С. 463*
II Факсимиле документов, относящихся к ʻАбд ал-Джамилю Максудову (1832–1925). ИЯЛИ. Ф. 32. Папка 2. *С. 450*
III Факсимиле сочинения «Тәфсир сүрәи Кадер». Автор: Габделҗәмил Габделмәннан углы Максуд. Описание рукописи: 32 (57). *С. 426*
IV Факсимиле сочинения «Дилә хатын». Описание рукописи: 97 (87). *С. 421*
V Факсимиле сочинения «Кыссаи Әбу Шихмә». Автор: Ахун бине мулла Хисамеддин әл-Әтавый. Описание рукописи: 176 (191). *С. 409*
VI Факсимиле сочинения «Рисала фи байан ʻилм тасаввуф ва ахл тасаввувф». Автор: Наджм ад-Дин ал-Кубра. Описание рукописи: 233 (83). *С. 400*
VII Факсимиле йасавийского агиографического сочинения. Описание рукописи: 360 (59). *С. 398*
VIII Факсимиле фатава Муртазы ас-Симети. Описание рукописи: 362 (9). *С. 386*
IX Факсимиле документов Кутлуг Мухаммад мирзы Тефкелева. НМ РТ 18369-140. *С. 384*
X Факсимиле письма Шихаб ад-Дину ал-Казани. НМ РТ 18369-173. *С. 373*

Библиотека Зайнап Максудовой[1]

Широкую картину сохранения, передачи и переосмысления исламских знаний в советском атеистическом обществе мы видим в деятельности Зайнап Максудовой (1897–1980), блестящей исследовательницы татарских рукописей, посвятившей им всю свою жизнь. Изучение архива и библиотеки Максудовой показывает, что мы имеем дело с фундированным взглядом хорошо образованной женщины на историю исламской культуры в России. Прошлое мусульман она оценивала через судьбу собственной семьи и богатой семейной библиотеки. Максудова чувствовала себя частью этого культурного мира, уходившего в небытие прямо у нее на глазах.

Очевидно, что отношения между «советской» и «исламской» идентичностью в повседневности не могут быть сведены лишь к конфликтам и сопротивлению. Процесс взаимодействия между ними привел к возникновению гибридной идентичности, сочетавшей патриотизм, лояльность режиму и приверженность к определенным религиозным практикам и ценностям[2]. Рождение этой гибридной идентичности в послевоенном Советском Союзе неизбежно привело к переоценке роли исламской культуры в истории

[1] В основе введения лежит моя статья: Muslim Literature in the Atheist State: Zainap Maksudova between Soviet Modernity and Tradition // Journal of Islamic Manuscripts, 9 (2018), 1–31, а также доклад, прочитанный на конференции «Ислам в современном мире» в Казанском федеральном университете в 2013 году: *Бустанов А.К.* Пересмотр концепций советского ислама: Зайнап Максудова и изучение татарской литературы // Ислам в мультикультурном мире: Мусульманские движения и механизмы воспроизводства идеологии ислама в современном информационном пространстве / ред. Д.В. Брилев. Казань, 2014. С. 482–488.

[2] *Eren Tasar.* Soviet and Muslim: The Institutionalization of Islam in Central Asia, 1943–1991. Oxford: Oxford University Press, 2017; *Sergei Abashin.* A Prayer for Rain: Practicing Being Soviet and Muslim // Journal of Islamic Studies, 25/2 (2014): 1–23; *Stephane Dudoignon, Christian Noack* (eds.). Allah's Kolkhozes. Migration, De-Stalinisation, Privatisation, and the New Muslim Congregations in the Soviet Realm (1950s–2000s). Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2014; *Paolo Sartori.* Towards a History of the Muslims' Soviet Union: A View from Central Asia // Die Welt des Islams, 50/3–4 (2010): 315–334.

советских наций. К 1950-м годам большинство «мусульманских» республик в стране получило официальные национальные истории, в которых ислам как религия не играл значимой роли, но его культурные и интеллектуальные аспекты все же признавались[3].

В конце 1950-х годов в регионах Советского Союза историки и филологи предложили свое видение исламского наследия в национальном, светском и академическом измерениях. Этот процесс сопровождался созданием пантеона национальных героев, чья цепочка преемственности демонстрировала поступательное движение к прогрессу: в соответствии с таким подходом, ʿАбд ан-Насир ал-Курсави (1776–1812) заложил богословское основание реформ, затем Хусаин Фаизханов (1823–1866) и Каюм Насыйри (1825–1902) предложили изменения в системе образования и, наконец, Садри Максуди (1878–1957) отважился войти в политическую сферу[4]. Наследие этого небольшого круга просветителей стало отправной точкой для формирования идеального прошлого вне обсуждения непосредственного содержания работ этих ученых. По сложившейся ориенталистской традиции Курсави не позволялось говорить напрямую с советскими читателями; его голос замещался голосом комментаторов, встраивавших его идеи в светский дискурс о национальном наследии.

Как эта схема работала для тех, кто имел прямой доступ к оригинальным мусульманским текстам и не нуждался в чужом переводе и комментарии? Существовали ли варианты в восприятии исламской культуры в России глазами ее прямых наследников? Чтобы ответить на эти вопросы, обратимся к наследию Зайнап Максудовой (28 марта 1897 – 3 февраля 1980), татарского филолога из Казани, чьи работы включают обширное исследование мусульманской литературы России и биографий местных ученых. Наследие Максудовой являет собой яркий пример поиска той матрицы, что описывала бы категорию наследия у мусульман России. Михаэль Кемпер и Бахтияр Бабаджанов, изучая схожие сценарии на примере советского Дагестана и Узбекистана, показывают, как бывшие исламские ученые (ʿулама) превращались в научных сотрудников, изучавших восточные рукописи в рамках системы Академии наук[5]. Обращаясь к примеру библиотеки Зайнап Максудовой, я хотел бы разобраться, как советские мусульмане воспринимали собственное прошлое, в каких терминах его описывали и концептуализировали[6].

В этой вводной статье, предваряющей подробное описание богатой библиотеки Зайнап Максудовой, читатель найдет исследование жизненного пути Максудовой. Затем я перейду к изучению ее творческой лаборатории, работы с восточными рукописями и к идеям создания интеллектуальной генеалогии для мусульман Волго-Уральского региона.

История ислама как история семьи

Зайнап Максудова[7] родилась в деревне Уразай Елабужского уезда Вятской губернии (в настоящее время – Агрызский район Республики Татарстан). Ее отец ʿАбд ал-Джамил (1838–1925) был хорошо образованным сельским имамом. В своей официальной

[3] *Alfrid Bustanov.* Soviet Orientalism and the Creation of Central Asian Nations. London and New York: Routledge, 2014. Chapter 2.

[4] Эти интерпретации лежат в основе феномена, названного коллегами «мирасизмом» (от араб. мирас – наследие) и означающего выбор ряда фигур и концептов для официальной советской версии национальных историй. *Edward Lazzerini.* Tatarovedenie and the “New Historiography” in the Soviet Union: Revising the Interpretation of the Tatar-Russian Relationship // Slavic Review, 40/4 (1981): 625–635; *Edward Lazzerini.* The Revival of Islamic Culture in Pre-Revolutionary Russia: or, why a Prosopography of the Tatar Ulema? // *Ch. Lemercier-Quelquejay, G. Veinstein, S.E. Wimbush.* Turco-Tatar Past – Soviet Present. Studies Presented to Alexandre Bennigsen. Paris, 1986. P. 367–372. Подробнее о татарском мирасизме: *Alfrid Bustanov, Michael Kemper.* From Mirasism to Euro-Islam: The Translation of Islamic Legal Debates into Tatar Secular Cultural Heritage // Islamic Authority and the Russian Language: Studies on Texts from European Russia, the North Caucasus and West Siberia, eds. A.K. Bustanov, M. Kemper. Amsterdam: Pegasus 2012. P. 29–53.

[5] *Bakhtiyar Babajanov.* ‘Ulama’-Orientalists: Madrasa Graduates at the Soviet Institute of Oriental Studies // Reassessing Orientalism: Interlocking Orientologies during the Cold War, eds. M. Kemper, A. Kalinovsky. London: Routledge, 2015. P. 85–119; *Michael Kemper.* Ijtihad into Philosophy: Islam as Cultural Heritage in Post-Stalinist Daghestan // Central Asian Survey, 33/3 (2014). P. 390–404.

[6] См. также мою статью Shihab al-Din al-Mardjani and the Muslim Archive in Russia // Islamology: Journal for Studies of Islam and Muslim Societies. 9 (1), 2019 (в печати).

[7] Полное имя в исламской традиции: Зайнап б. ʿАбд ал-Джамил б. ʿАбд ал-Маннан (1776–1861) б. Максуд (ум. ок. 1830) б. Ибрахим (ум. ок. 1800) б. Менгли-бай (ум. ок. 1760) б. Тукач (ум. 1710) ал-Булгари ал-Максуди. Эта форма имени Максудовой в арабской графике неоднократно встречается в ее личных записях.

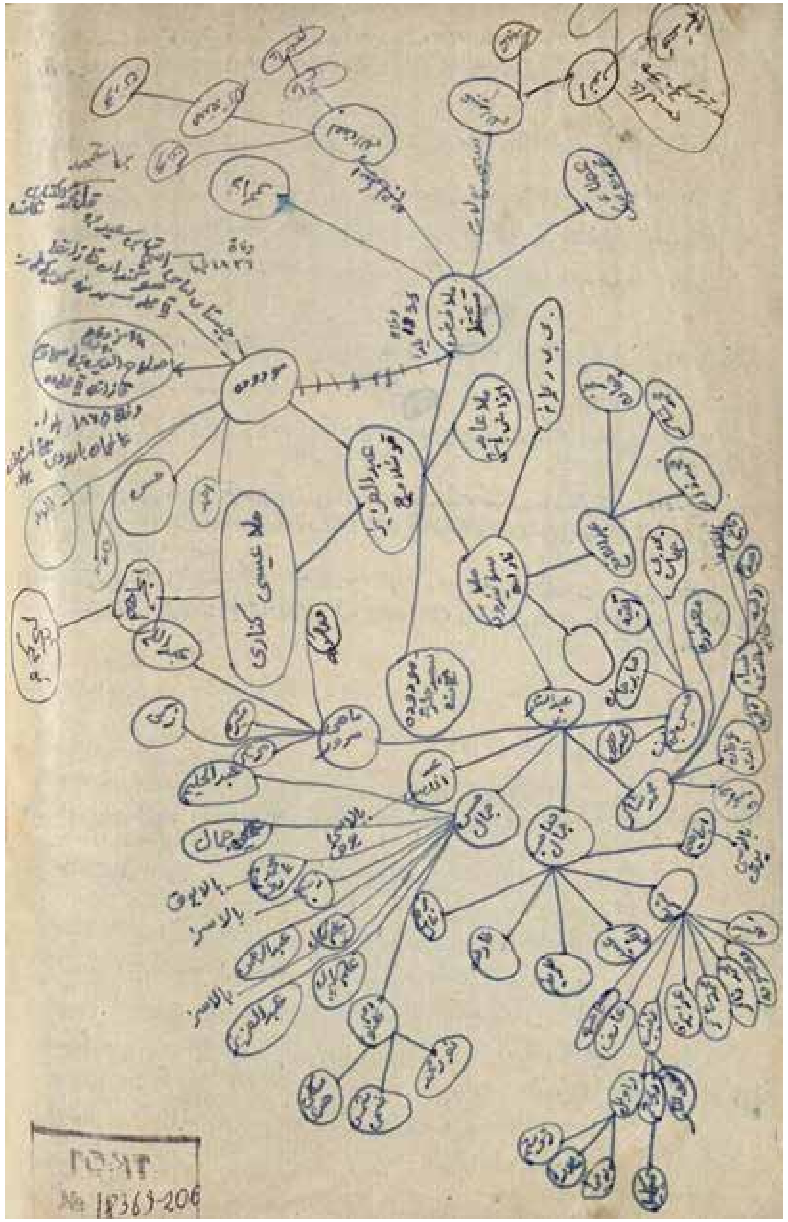

Рис. 1. Родословная Зайнап Максудовой по женской линии (потомки муллы ʿИсы ал-Көнәри)[9]

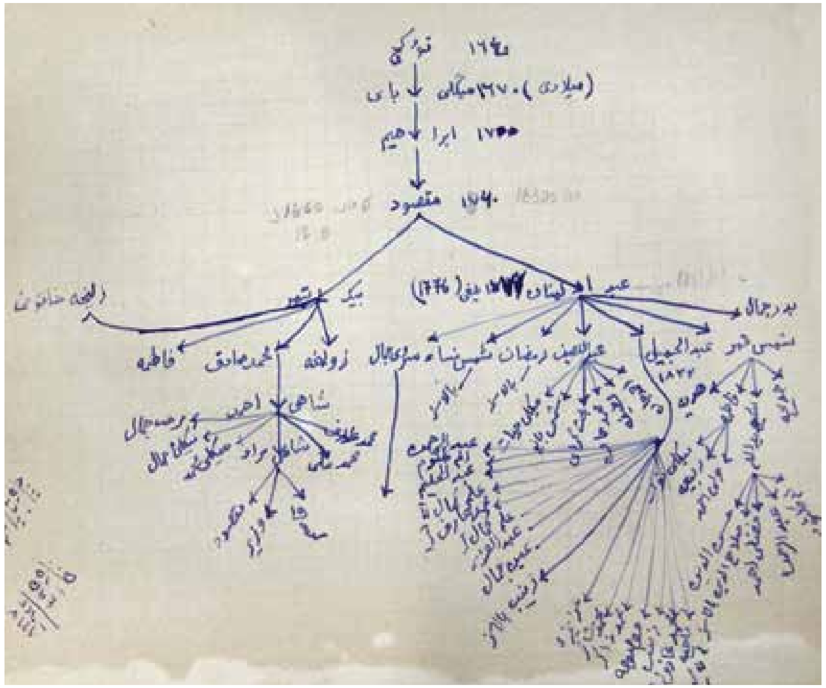

Рис. 2. Родословная Зайнап Максудовой по мужской линии (потомки Тукача)[10]

автобиографии, написанной в 1930-е и 1940-е годы, Максудова называет отца «крестьянином», который заботился только о сельском хозяйстве и прослужил муллой очень недолго, в период с 1894 по 1907 год, да и то просто потому, что «впервые в истории деревни здесь была возведена мечеть»[8]. Согласно этой версии, к 1907 году из-за старости и слабого зрения ʿАбд ал-Джамил уже покинул свою должность.

Официально декларируемый отказ от связей с богословскими кругами для Максудовой стал привычным способом

[8] См. тексты автобиографий в разделе «Материалы к биографии Зайнап Максудовой».

[9] НМ РТ 18369-206, рукой Зайнап Максудовой во втором томе печатной книги «Мустафад ал-ахбар» Шихаб ад-Дина ал-Марджани. См. реконструкцию родословной в разделе «Материалы к биографии Максудовой».

[10] *Максудова З.* Кайбер тарихи затлар хакында кыскача белешмәләр // Центр письменного и музыкального наследия ИЯЛИ АН РТ. Ф. 32. Папка 2. См. реконструкцию родословной в разделе «Материалы к биографии Максудовой».

самосохранения. Однако в ее личных записях мы видим совершенно другую картину. Не только отец, но и все другие родственники, близкие и дальние, фактически составляли единую интеллектуальную и родственную сеть религиозных деятелей Поволжья и Северного Казахстана. Например, мать Зайнап Максудовой, Биби-Сулу Шарифа, была дочерью потомственного имама в деревне Нарат, чьи предки были известны по крайней мере с конца XVI века. Их имена, подробные генеалогии и биографии сохранились в личных записях Максудовой (см. рис. 1). М.А. Усманов кратко упоминает, что, «согласно ее генеалогии», предки Максудовой жили в Казани еще до завоевания ее русскими в 1552 году и относились к аристократии. Как можно догадаться, происхождение исследовательницы сыграло ключевую роль в ее видении истории и литературы[11].

Отец Максудовой, ʿАбд ал-Джамил, учился у видного богослова своей эпохи Йаʿкуба б. Ниʿматуллаха б. Мансур ал-Амири (ум. в 1875)[12] в деревне Тирса и собрал там значительную библиотеку рукописей. В описании коллекции ʿАбд ал-Джамиля 1920-х годов перечисляется 165 книг, большинство из которых он переписал сам. Отец семнадцати детей, он обучал детей и служил имамом в деревне Уразай с 1856 года и в деревне Шаршада с 1871 года. Помимо глубоких знаний классических исламских наук, ʿАбд ал-Джамил, судя по всему, практиковал традиционную медицину[13] и обращался с молитвами к святым, покровительствующим хозяйственной деятельности и домашнему скоту[14]. Родословная матери Максудовой, Шарифы, тоже богата религиозными деятелями. Дедушка Максудовой по материнской линии, ʿАбд ас-Саттар б. Суендук (1792–1880), учился в деревне Иж-Буби у ʿАбд ал-Карим-хазрата (ум. в 1811)[15], затем работал учителем

[11] *Усманов М.А.* Татарские исторические источники XVII–XVIII вв. Казань: Изд-во КГУ, 1972. С. 28.

[12] *Фәхретдин Ризаэтдин.* Асар. 3 һәм 4 томнар. Казан: Рухият, 2010. 79–80 б.

[13] Стоит отметить, что медицинские знания, практиковавшиеся среди мусульман России до XX века, остаются совершенно неисследованным полем. Ср.: *Devin DeWeese.* Muslim Medical Culture in Modern Central Asia: a Brief Note on Manuscript Sources from the Sixteenth to Twentieth Centuries // Central Asian Survey 32.1 (2013). P. 3–18; *Бустанов А.К.* Суфизм без границ: письма дагестанского шайха Махмуда ал-Алмали в Чистополь // Исторические судьбы народов Поволжья и Приуралья. Сб. статей. Вып. 5. Казань, 2015. С. 64.

в деревне Нарат. Ахмад-Шакир б. ан-Нафиʿ (ум. в 1909)[16], племянник ʿАбд ас-Саттара, был учителем, ахундом[17] и писателем из деревни Әгерҗе (современный Агрыз в Татарстане), несколько его книг было издано в Казани. Всех этих людей можно отнести к среднему классу исламского духовенства в Российской империи из южных регионов Вятской губернии. Аллен Франк недавно написал о них книгу, посвященную семье Ахмада ал-Барангави (1877–1930)[18].

Зайнап Максудова научилась читать и писать у своей матери Шарифы, абыстай, а затем поступила в знаменитое медресе деревни Иж-Буби в Вятской губернии. Там же учились ее братья ʿАбд ар-Рахманом, ʿАбдуллах и сестра Маʿсума[19]. Зайнап

[14] Этот факт вновь заставляет нас сомневаться в общепринятых представлениях о существовании строгих границ между образованными специалистами в исламском праве и ритуалами, практиковавшимися в среде простых верующих. *Allen Frank.* Muslim Patron Saints (Pirs) in Tatar Religious Belief and Practice: A Preliminary Inquiry // Источники и исследования по истории татарского народа. Казань: Изд-во КГУ, 2006. С. 339–345. Близкие мысли в отношении специалистов по исламской магии: *Matthew Melvin-Koushki and James Pickett.* Mobilizing Magic: Occultism in Central Asia and the Continuity of High Persianate Culture under Russian Rule // *Studia Islamica* 111.2 (2016). P. 231–84. См. документы ʿАбд ал-Джамиля, связанные с его деятельностью, в факсимиле II в конце этой книги.

[15] *Фәхретдин Ризаэтдин.* Асар. 1 том. Казан: Рухият, 2006. 91 б.

[16] Такая дата смерти приведена в бумагах Максудовой. У Ризы Фахретдинова – 1330/1912. Имя отца Ахмад-Шакира здесь указывается как ʿАбд ар-Рафиʿ: *Фәхретдин Ризаэтдин.* Асар. 3 һәм 4 томнар. Казан: Рухият, 2010. 421 б.

[17] Титул ахунда в Российской империи использовался для обозначения крупного богослова, ответственного за реализацию исламского права в регионе. В течение XIX в. значение этого титула, похоже, снижается. *Nathan Spannaus.* The Decline of the Akhund and the Transformation of Islamic Law under the Russian Empire // Islamic Law and Society 20/3 (2013). P. 202–241. Другая точка зрения: *Rozaliya Garipova.* Did the Ākhūnds Disappear? Islamic Legal Experts and the Breakdown of the Traditional Islamic Legal Order in the Russian Empire // Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law, ed. by Martin Lau & Faris Nasrallah. Vol. 19. 2016-2017. Leiden, Boston: Brill, 2018. P. 38–67.

[18] *Allen Frank.* Bukhara and the Muslims of Russia: Sufism, Education, and the Paradox of Islamic Prestige. Leiden: Brill, 2012. Возможно, семья ал-Барангави приходилась родней предкам Зайнап Максудовой.

[19] *Гимазова Р.* Просветительская деятельность Нигматуллиных-Буби (конец XIX – начало XX вв.) Казань, 2004. С. 205–206. О женской школе в Иж-Буби см.: *Мәхмутова А.Х.* Вакыт инде: без дә торыйк… (Җәдидчелек һәм хатын-кызлар хәрәкәте формалашу): очерклар. Казан, 2012. 122–145 б.; Милләт аналары: тарихи-документаль һәм биографик җыентык. Казан, 2012. 208–257 б.

Максудова провела там восемь лет, сначала как ученица, затем как преподаватель[20] – вплоть до закрытия медресе в 1912 году.

Годы, проведенные в медресе, сыграли большую роль в формировании мировоззрения Максудовой. Основанное в начале XIX века и реформированное ʻАбд ал-ʻАлламом ал-Буби (ум. в 1901), медресе Иж-Буби переживало серьезную трансформацию в то самое время, когда Максудова там училась. Как указывают братья ʻУбайдуллах (1866–1936) и ʻАбдуллах Буби (1871–1922), сами выпускники Иж-Буби, изменение программы медресе, поддержанное их отцом ʻАбд ал-ʻАлламом, заняло у них шесть или семь лет. Постепенно, начиная с 1895 года, они отказывались от преобладания традиционных предметов, таких как хадис и толкование Корана, чтобы расширить кругозор учеников и познакомить их с османской и татарской литературой[21]. Татарский и персидский языки, математика, география, физика и медицина уже преподавались в медресе с 1835 года[22], но ключевым новшеством в подходе братьев было введение русского языка. Несмотря на то что количество времени, отведенное на изучение традиционных областей исламского образования, было урезано вдвое, студенты продолжали получать серьезные знания как в арабской литературе, так и в чтении и толковании Корана и каллиграфии[23]. Нет сомнений в том, что Максудова активно участвовала в жизни реформированной школы: в своих мемуарах она вспоминает театральные и музыкальные выступления.

Ретроспективно Максудова не рассматривала образование, полученное в Иж-Буби, как сколько-нибудь «прогрессивное»: вспоминая в 1977 году свое краткое знакомство с поэтом Габдуллой Тукаем (1886–1913), Максудова говорит, что литературу в Иж-Буби не преподавали систематически, требуя только заучивания арабской, персидской и тюркской грамматики с помощью догматических текстов[24]. В эпоху поздней империи школа Иж-Буби рассматривалась как опасная «реформированная» школа, а в советское время на нее повесили ярлык бастиона религиозного воспитания. Тем не менее, ни одна из этих позиций не может приниматься на веру, учитывая непростую картину образования в Иж-Буби и исходя из архива Максудовой.

С появлением большевиков отец Максудовой ʻАбд ал-Джамил не был лишен прав как другие муллы: трое его сыновей присоединились к Красной Армии, а одна из дочерей стала партизаном[25]. Из воспоминаний Максудовой периода Гражданской войны мы узнаем, что она и ее семья в конечном итоге поддержали большевиков[26]. При этом тематика репрессий и отношение Максудовой к сталинскому режиму почти отсутствуют в личных записях Максудовой. Лишь много позже она сокрушалась об уничтожении семейного архива потомков ʻИсы ал-Көнәри в деревне Нарат, включая их старинную родословную, во время раскулачивания в 1928 году[27].

После Иж-Буби Максудова преподавала в деревне Нижние Тарханы Казанской губернии (1912–1916), а затем переехала в Атбасар в Казахской степи (1916–1918). В Атбасаре Максудова начала преподавать русский язык татарским ученикам и переводить русскую литературу на татарский. После начала Гражданской

[20] *Гимазова Р.* Просветительская деятельность Нигматуллиных-Буби. 188 б.

[21] ВС ОРРК НБ КФУ. 207Т, лл. 27–46.

[22] Медресе Казанской губернии второй трети XIX – начала XX в.: сборник документов и материалов / ред. Л.В. Горохова и др. Казань, 2012. С. 24–25.

[23] *Mustafa Tuna.* Madrasa Reform as a Secularizing Process: A View from the Late Russian Empire // Comparative Studies in Society and History, 53/3 (2011). P. 554–557; *Мәһдиев М.* Буби мәдрәсәсе // Мәдрәсәләрдә китап киштәсе. Мәшһүр мәгърифәт үзәкләре тарихыннан. Казан, 1992. 38–70 б. Подробная история медресе в Иж-Буби принадлежит перу одного из его основателей, ʻАбд Аллаху Буби (1871–1922): ВС ОРРК НБ КФУ, 207Т, лл. 2а–95а. Перевод на современный татарский язык: Бертуган Бубыйлар һәм Иж-Бубый мәдрәсәсе: Тарихи-документаль җыентык. Казан, 1999.

[24] *Максудова З.* Хәтерем түрендә (Г. Тукай турында кеченә хатирә) // Совет мәктәбе. 4 (1977). 24 б.

[25] Речь идет о Назие Максудовой (1903–1925), рьяной приверженице нового строя: *Багаутдинова Х.З.* Назия Максудова: биография ответственного работника (1903–1949) // Частные миры Великой русской революции. Сборник научных трудов / под общ. ред. Л.Р. Габдрафиковой. Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2017. С. 328–334. Похоже, что в архиве сохранилась автобиография Назии Максудовой.

[26] *Максудова З.* 1919 нчы ел июнь аенда эвакуациядән авылыбызга кайткач, нәрсәләр күрдем, ниләр ишеттем // Центр письменного и музыкального наследия ИЯЛИ АН РТ. Ф. 32. Папка 2. Д. 10. Фонд не описан, но кратко упомянут в справочнике: *Әхмәтҗанов М.И.* Мирасханә: фонд һәм коллекцияләр күрсәткече. Казан, 2005. 123–124 б. Текст этих воспоминаний см. ниже в разделе «Материалы к биографии Зайнап Максудовой».

[27] ВС ОРРК НБ КФУ, 287Д, л. 2.

войны Максудова вернулась в Поволжье и два года преподавала в Елабуге (1918–1920), решив вскоре переехать в Ташкент. Здесь она вышла замуж за школьного учителя Ризаэтдина Газизова и поступила в Туркестанский университет (переименован в Среднеазиатский в 1923 году), главный центр востоковедения в регионе. Акцент на постоянных переездах и преподавании русского языка в различных версиях биографии Максудовой заставляет думать, что эти два фактора были для нее инструментами интеграции в советское общество.

Из-за болезни Максудова провела всего лишь два года в Ташкенте (1920–1922), но за это время успела многое узнать о палеографии восточных рукописей и приобрела необходимые исследовательские навыки для работы с ними. В то время здесь преподавали такие известные специалисты, как А.А. Семенов (1873–1958)[28] и А.Э. Шмидт (1871–1939)[29]. Эти связи со Средней Азией, столь распространенные в судьбах татарских семей XIX–XX веков[30], оказались очень важны для научных интересов Максудовой: ее образование в медресе было обогащено академическими подходами к работе с исламским наследием. Более того, знание русского языка открыло ей путь к классическому востоковедению, основанному на филологических принципах. Учитывая ее прямое знакомство с академическим востоковедением, я предполагаю, что именно тогда, в Ташкенте, Максудова осознала значимость рукописных источников для истории татарской литературы.

В 1922 году Максудова и ее семья наконец переехали в Казань – место, где она проведет всю оставшуюся жизнь. Уже на заре своей преподавательской карьеры Максудова сочетала преподавание в школе с работой в Архивном институте, собирая сведения о роли татар в Пугачевском восстании (1773–1775). В Казани же Максудова развелась со своим мужем.

[28] *Matthias Battis.* Soviet Orientalism and Nationalism in Central Asia: Aleksandr Semenov's Vision of Tajik National Identity // Iranian Studies 48.5 (2015). P. 729–745.

[29] А.Э. Шмидт: Биография, научная переписка, избранные труды, библиография / авт.-сост. Р.И. Беккин. М., 2018.

[30] См., например: *Кармышева Г.Ш.* К истории татарской интеллигенции: 1890–1930 гг. / пер. с тат. Ф.Х. Мухамедиевой; сост. Б.Х. Кармышевой. М., 2004.

После 1937 года преподавание в школе становится ее главным занятием. Максудова была обеспокоена необходимостью русского языка в татарской культуре: в декабре 1948 года она начала публикацию серии статей в местной прессе, где выступала за важность увеличения объема преподавания русского языка среди татар. По этой причине Максудова запомнилась современным историкам как «русификатор»[31]. С одной стороны, стоит иметь в виду политический климат того времени и рост русского национализма после войны. С другой стороны, личные бумаги Максудовой показывают, что усвоение русского языка было для нее инструментом в самообразовании и реализации большого интеллектуального проекта.

В своей автобиографии, составленной при устройстве на работу в школу в 1938 году[32], Максудова тщательно подчеркивает лояльность ее семьи советскому строю и страдания от белогвардейцев и «местной буржуазии». После войны такая необходимость отпала, и в более позднем варианте автобиографии фигурируют только факты. Правда, когда Максудова пишет о том, что «повышением идейного уровня и своей квалификации занималась путем самостоятельного образования: чтением периодической литературы, художественной, научно-методической и педагогической литературы», она не указывает на еще один важный источник ее профессионального и личностного развития – мусульманскую книжную традицию.

Выход Максудовой на пенсию в 1957 году стал началом интенсивной работы на ниве археографии и текстологии восточных рукописей. В контексте хрущевской оттепели и подъема интереса к востоковедению в Советском Союзе Максудову наняли преподавателем арабского в Казанском государственном педагогическом институте. В это время она активно сотрудничала с учеными из Казанского университета и Института языка, литературы и истории (ИЯЛИ). Когда в 1963 году историки из КГУ стали

[31] *Галлямова А.Г.* История Татарстана: модернизация по-советски (вторая половина 1940-х – первая половина 1980-х. Казань, 2010. С. 158.

[32] См. варианты автобиографии ее в разделе «Материалы к биографии Зайнап Максудовой».

организовывать регулярные археографические экспедиции[33], Максудова помогала им идентифицировать рукописи и через своих родственников и знакомых начала собирать книги, оставшиеся от библиотек людей, подвергшихся репрессиям. В 1950-х и в 1970-х годах Максудова работала над серией больших проектов. Вместе с крупным специалистом по татарской поэзии Хатипом Усмановым она выпустила поэму Сайфа Сараи (1321–1396) «Гулистан би-т-тюрки», написанную в Золотой Орде[34]. Также она подготовила полный перевод на татарский сочинения «ал-Иршад ли-л-ʻибад» ʻАбд ан-Насира Курсави[35]. Более того, Максудова выполнила научное описание архива, принадлежавшего Саиду Вахиди (1887–1938), пионеру исследований татарского рукописного наследия[36]. Этот архив до сих пор хранится в ИЯЛИ в Казани[37].

Хотя сама Максудова до конца осталась беспартийной, ее сыновья Равиль и Рустам были членами партии и офицерами Красной Армии. В личной жизни она была, скорее, несчастлива: один из ее сыновей женился на русской девушке, переехал в Москву и не поддерживал связь с матерью, а другой сын страдал алкоголизмом. За год до смерти в своих дневниках отчаявшаяся Зайнап Максудова беспомощно вопрошала: «Где же одиннадцать детей, которых я вырастила?» Получилось так, что только ее дочь Гульнара заботилась о ней в старости. Именно она сохранила для последующих

[33] *Усманова Д.М.* Миссия археографических экспедиций в сохранении и развитии традиций востоковедения и исламоведения в Казанском государственном университете // Ислам в мультикультурном мире: Мусульманские движения и механизмы воспроизводства идеологии ислама в современном информационном пространстве / ред. Д.В. Брилев. Казань, 2014. С. 465–481; *Diliara Usmanova.* Rescuing the Tatar Muslim Heritage in the Soviet Union: The Expedition Diaries of Mirasym A. Usmanov // The Piety of Learning: Islamic Studies in Honor of Stefan Reichmuth, ed. by Michael Kemper & Ralf Elger. Leiden, 2017. P. 309–329.

[34] *Сайф Сараи.* Гулистан бит-тюрки. 2 т. Казан, 1980.

[35] Этот перевод был издан уже посмертно: *Габденнасыйр Курсави.* Кешеләрне тугры юлга күндерү (әл-иршад лил-гыйбад). Казан, 1999. См. также переводы из VI тома сочинения ал-Марджани "Вафиййат ал-аслаф": Мәрҗани Ш. Сайланма әсәрләр. Казан, 2018. 89-126 б. К сожалению, рукопись перевода Зайнап Максудовой пока обнаружить не удалось.

[36] Духовное наследие: поиски и открытия / под ред. И.Г. Гумерова. Казань, 2017. Вып. 4 [Саид Вахиди].

[37] Центр письменного и музыкального наследия ИЯЛИ АНРТ. Ф. 53. Кроме того, часть библиотеки Галимджана Баруди (1857–1921), хранящаяся в Российской национальной библиотеке, имеет пометки, сделанные рукой Максудовой.

поколений все бумаги Максудовой после ее смерти в феврале 1980 года и позже передала их научным институтам в Казани.

Подход к изучению рукописей

К 1981 году большая часть архива Максудовой была передана в Национальный музей Республики Татарстан, а еще часть размещена археографом М.И. Ахметзяновым в Институте истории, языка и литературы. Печатные книги из ее библиотеки, испещренные комментариями и заметками, были частично проданы в книжных магазинах города. Личные заметки и комментарии в книгах проясняют характер взаимоотношений Максудовой с внушительным корпусом источников, бывшим в ее распоряжении. Как носитель той же интеллектуальной традиции, что представлена в изучаемых ею рукописях, в своем интертекстуальном диалоге с древними текстами Максудова считала для себя возможным исправлять и дополнять то знание, что сохранилось в виде рукописей и печатных книг XVII–XX веков. Советский академизм, таким образом, гармонично сочетался у Максудовой с великолепным знанием исламской рукописной традиции «изнутри».

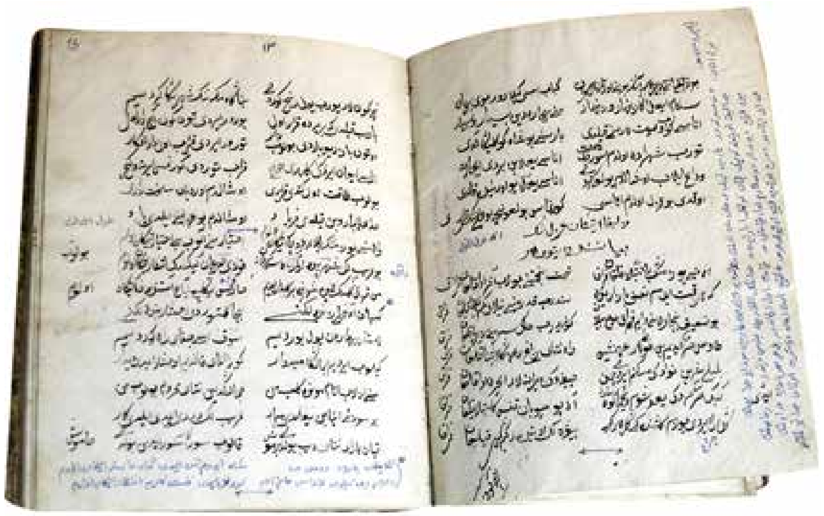

Рис. 3. Образец работы Максудовой с рукописями. НМ РТ 18369-6, лл. 12б–13а.

В январе 2012 года я впервые познакомился с библиотекой Зайнап Максудовой, хранящейся в Национальном музее РТ. Изначально мною двигало любопытство: какого рода материалы имеются в рукописных собраниях Казани помимо хорошо мне знакомого Восточного сектора университетской библиотеки. После беглого знакомства с рукописями Максудовой я понял, что передо мной находится уникальная для татарской истории частная библиотека, целенаправленно собиравшаяся в течение советского периода. Здесь хранится 191 рукопись XV–XX веков на татарском, арабском и персидском языках[38]. Ранее эту коллекцию описывали М.И. Ахметзянов и С.М. Гилязутдинов, но их описания не увенчались публикацией[39].

Эта частная библиотека отражает интеллектуальные связи богословов Вятской губернии на протяжении XIX и начала XX века и ярко иллюстрирует возможную оптику, в которой это наследие рассматривалось образованными мусульманами в советском контексте. Несмотря на то что Максудова говорила М.А. Усманову

Рис. 4. Комментарии З. Максудовой в конце книги о мусульманском праве. НМ РТ 18369-135, лл. 159б–160а

о гибели библиотеки ее отца в пожаре 1908 года[40], именно рукописи ʿАбд ал-Джамиля б. ʿАбд ал-Маннана легли в основу коллекции Зайнап Максудовой. Так традиционная семейная библиотека, унаследованная Максудовой, стала основой для последующих приобретений от знакомых, родственников или в ходе специальных поисков. Большинство рукописей было создано в татарских медресе Поволжья, но некоторые копии происходят из Средней Азии и даже Египта. Библиотека Максудовой содержит целый ряд трудов, характерных для региональной исламской учености XVIII–XIX веков, в частности работы по логике (ал-мантик), исламскому праву и поэзии[41]. Особенно важны многочисленные записи, оставленные предыдущими владельцами и самой Максудовой, так как эти комментарии часто представляют собой обширные аннотации, помогающие нам больше узнать об интеллектуальных кругах мусульман в России.

Еще в 1920-х годах Максудова составляла рукописные отчеты о своей полевой работе по собиранию старинных рукописей в окрестностях ее родной деревни Уразай. Отчеты эти были написаны на татарском языке в арабской графике. В частности, она сообщала:

«В 1927 году во время летних отпусков я была в нескольких татарских деревнях Елабужского кантона, и эти поездки я старалась использовать для изучения рукописных книг и других материалов, оставшихся от прежних медресе. Так, в деревне Салаушах я видела значительное количество старинных рукописей. Среди них есть материалы по изучению историй народных движений среди татарского населения, об их участии в делах государственной важности, также по изучению татарской

[38] НМ РТ 18369.

[39] *Гилязутдинов С.М.* Персидско-татарские литературные связи (X – начало XX вв.). Казань, 2011. С. 30–31.

[40] *Усманов М.А.* Татарские исторические источники XVII–XVIII вв.: «Сборник летописей», «Дафтар-и Чингиз-наме», «Таварих-и Булгария». Татарские шаджара. Казань: Изд-во КГУ, 1972. С. 28.

[41] Об образовательном каноне в поволжских медресе: *Michael Kemper.* Sufis und Gelehrte in Tatarien und Baschkirien, 1789–1889: der islamische Diskurs unter Russischer Herrschaft. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1998. P. 215–217.

> культуры вообще. Например, есть небольшой, но довольно интересный материал об участии шакирдов Терсинского медресе при Пугачевском бунте (об этом я сообщила в одном номере журнала «Магариф» 1927 года), материал об участии крестьян в деле строительства Ижевского завода в 1729 году и целый ряд народных сказок»[42].

Максудова не только переписывала интересные в научном отношении тексты, но еще и передавала множество книг другим коллекционерам, таким как Галимджан Ибрагимов (1887–1938). После репрессий 1930-х годов и переезда в Казань Максудова разослала письма своим родственникам и знакомым в поисках сохранившихся библиотек выдающихся деятелей. Также она использовала биографические словари Ризы Фахретдинова (1859–1936) и Шихаб ад-Дина ал-Марджани (1818–1889) для уточнения биографий и нередко могла существенно их дополнить или исправить своими данными[43]. Это важный момент, показывающий, что дореволюционное интеллектуальное наследие актуализировалось в советском контексте не только в рамках мирасизма, но и в альтернативных проектах историописания. В то же время Максудова, безусловно, считала себя прямым продолжателем культурной традиции, к которой принадлежали Фахретдинов и ал-Марджани. В послесталинское время она стала важнейшей фигурой в сети обмена исламской литературы, обеспечивая книгами советских имамов, например Аббаса Бибарсова (1937–2012), имама в Уфе в 1970-х и 1980-х годах. В записной книжке Зайнап Максудовой имеется адрес Бибарсова в Уфе и содержится указание, что «Аббасу нужны любые книги по тафсиру, хадисам и татарской истории на татарском либо арабском»[44]. Сам Бибарсов, уроженец села Средняя Елюзань в Пензенской области, с 1950-х годов занимался сбором старых рукописных

[42] Центр письменного и музыкального наследия ИЯЛИ АНРТ. Ф. 32 (неописанные документы).

[43] Экземпляры печатных книг «Асар» Фахретдинова и «Мустафад ал-ахбар» ал-Марджани в библиотеке Максудовой полны дополнений и исправлений. См. инв. номера 18369-206, 251, 252, 253 в архиве письменных источников Национального музея РТ.

[44] Центр письменного и музыкального наследия ИЯЛИ АНРТ. Ф. 32. Папка 2 (неописанные документы).

и печатных книг в Центральной России и Сибири с религиозными и коммерческими целями. В результате в его архиве отложился большой пласт древней литературы, которую он видел в качестве основы татарской истории[45].

Рис. 5. Сборник сшитых вместе печатных книг на разные темы из библиотеки З. Максудовой, подаренный ею Аббасу Бибарсову. Библиотека Аббаса Бибарсова, село Средняя Елюзань Пензенской области

Максудова поддерживала связь с Магомед-Саидом Саидовым (1902–1985), отцом-основателем арабистики в Дагестане[46], хотя они и не встречались лично. Она была также знакома с Зия ад-Дином Бабахановым (1908–1982), председателем Духовного управления мусульман Средней Азии, и Кемалем Башировым (ум. в 1971), кадием муфтията в Уфе. В 1960-е годы Максудова передала некоторые свои книги в Восточный сектор Научной библиотеки Казанского университета, о чем сделала специальные пометки в своем каталоге рукописей[47]. Тем не менее основная часть книг, собранных Максудовой, сохранилась в ее частной библиотеке, которую она использовала для составления большого биобиблиографического словаря.

[45] Летом 2014 и зимой 2015 года в селе Средняя Елюзань Пензенской области нашей исследовательской группой проводилась работа по описанию рукописного архива Аббаса Бибарсова. Результаты работы готовятся к публикации.

[46] *Michael Kemper.* Ijtihad into Philosophy: Islam as Cultural Heritage in Post-Stalinist Daghestan // Central Asian Survey, 33:3 (2014). P. 390–404.

[47] Наверняка Максудова была хорошо знакома с другим татарским археографом – Альбертом Фатхи (1937–1992), работавшим в университетской библиотеке почти всю вторую половину XX века. Тем не менее в архивах обоих ученых мне не попадались сколько-нибудь развернутые сведения об их контактах. *Бустанов Ә.К.* Татар археографы Альберт Фәтхинең шәхси архивы // Фәнни Татарстан, 2015 (1). С. 112–126; Альберт Фәтхи: мәкаләләр һәм истәлекләр / төз. Р. Мәрданов. Казан, 2007. 24–42, 51–59 б.; *Альберт Фәтхи.* Габделҗәббар Кандалый шигырьләре җыентыгы [төз. Ә. Бостанов] // Фәнни Татарстан. 2018 (1). С. 149–170.

Всего библиотека Зайнап Максудовой содержит 435 сочинений, представленных в 314 рукописях[48]. На сегодняшний день известно о трех списках (фихрист) этого собрания, созданных в разное время. Наиболее ранний перечень был составлен на 15 листах формата 20,5х34,5 около 1920-х годов и содержит 165 единиц описаний из библиотеки ʻАбд ал-Джамиля, отца Зайнап Максудовой[49]. В апреле 1969 года известный востоковед Ю.А. Брегель (1925–2016) ознакомился с другим арабографическим описанием библиотеки Зайнап Максудовой, включавшим 299 сочинений[50]. По всей вероятности, речь идет о какой-то промежуточной версии каталога рукописей, оставшейся мне недоступной. Наконец, наиболее полный каталог[51] был составлен Максудовой в школьной тетради (64 листа) обычной шариковой ручкой, на татарском языке в арабской графике. Судя по палеографии, это текст 1970-х годов. Перечень содержит описания 378 сочинений и положен в основу данной книги. Из них мне не удалось обнаружить в архивах 93 рукописи. Неизвестна судьба еще 25 рукописей из каталога 1920-х годов. Еще 54 рукописи имеются в наличии в архивах, но не отмечены в каталогах Зайнап Максудовой. Общая статистика сохранности показывает, что в архивах отложилось 72% всех рукописей, когда-либо принадлежавших Максудовой. На мой взгляд, это довольно неплохой показатель, если иметь в виду разрушение многих других частных коллекций в течение XX века.

Часть рукописей из списка 1920-х годов могла пропасть при переездах, остальные же рукописи, скорее всего, исчезли после смерти Зайнап Максудовой в 1980 году и не попали в архивы. Есть надежда, что какие-то материалы еще будут обнаружены в богатом личном архиве Зайнап Максудовой в Национальном музее РТ и среди неописанных рукописей в Казанском университете.

На сегодняшний день библиотека Максудовой – это единственное крупное частное собрание рукописей и старопечатных книг

[48] Номера из *фихриста* 111, 216, 232 и 354 не имеют описаний. Рукопись НМРТ 18369-120 описана дважды под номерами 4 и 62.

[49] ИЯЛИ АНРТ. Ф. 32. Папка 1. Документ 8 (неописанные документы).

[50] *Брегель Ю.А.* Восточные рукописи в Казани // Памятники письменности Востока. Ежегодник. 1969. М., 1972. С. 366.

[51] *Максудова З.Г.* Үземдәге кульъязма китаплар, сәхифәләр каталогы // ИЯЛИ АНРТ. Ф. 32. Папка 1. Документ 5 (неописанные документы).

татарского коллекционера с материалами XV–XX веков, которое хорошо описано и доступно для сравнительного изучения и статистического анализа.

Классификация в этом собрании выглядит следующим образом:

Рис.6. Количество сочинений по жанрам

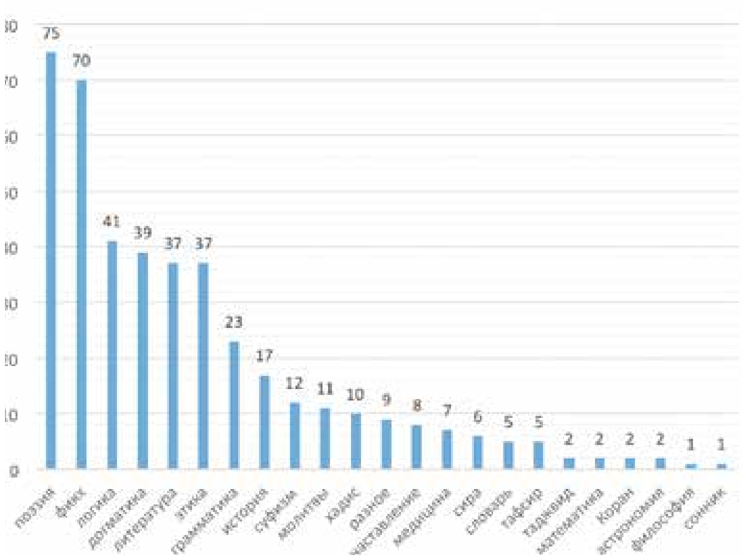

Рис.7. Процентное соотношение жанров

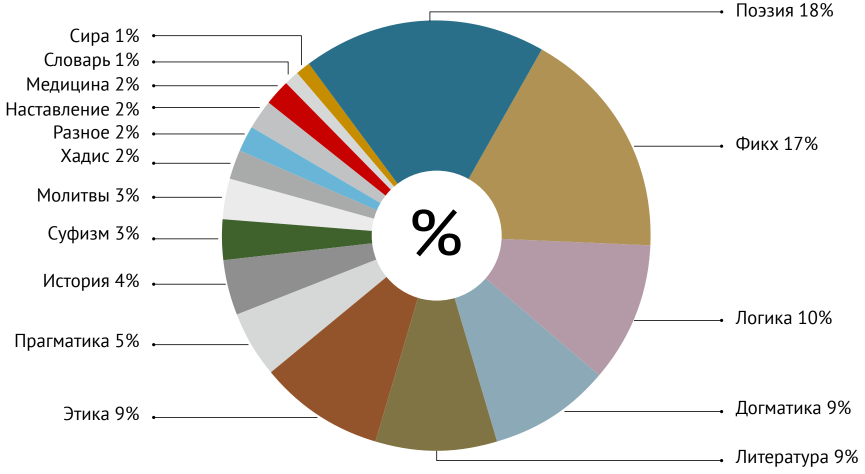

мять о ее родных. В этом смысле древние книги выступали объектами памяти и эмоциональных переживаний.

Из диаграммы (рис. 8) хорошо видно, что до начала XVIII века точно датированные в колофонах рукописи представлены лишь единичными экземплярами и это, главным образом, поздний импорт из стран Ближнего Востока (за исключением рукописи 1699 года из деревни Йөры). К XVIII веку относятся лишь 48 точно датированных сочинений собрания, в то время как остальные 112 сочинений с колофонами были созданы в период с 1800 по 1897 год. Соответственно, большинство работ по исламскому праву, догматике, этике и логике – это сочинения в копиях XIX века, локализованных на юге Вятской губернии.

Основу собрания, без сомнений, составляют рукописи, так или иначе созданные в медресе деревни Тирса – этот населенный пункт появляется в колофонах 24 раза, что неудивительно, если принять во внимание, что именно здесь учился отец Зайнап Максудовой ʻАбд ал-Джамил. Важно отметить, что первые рукописи из Тирсы

Рис.8. Динамика переписи рукописей по жанрам (на основе датированных списков)

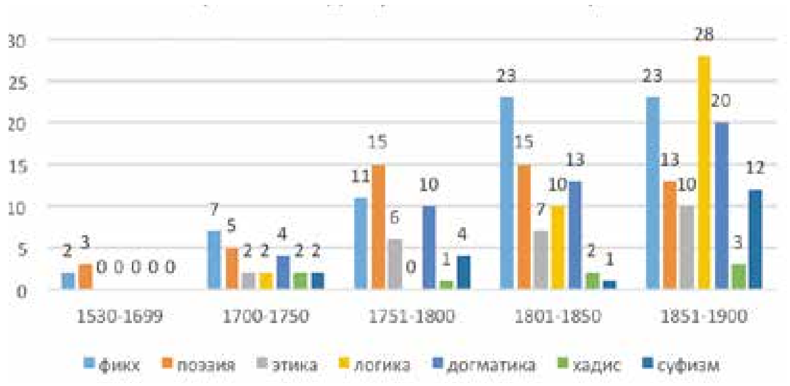

[52] В этом контексте полезно замечание Паоло Сартори о «шариатизации» в Центральной России XIX века, то есть «появлении беспрецедентного числа институтов, в которых исламское право либо стало темой философского обсуждения, либо оно обеспечивало практики по разрешению конфликтов и функционированию судебных решений». См.: *Paolo Sartori.* Exploring the Islamic Juridical Field in the Russian Empire: An Introduction // Islamic Law and Society, 24/1–2 (2017). P. 14.

датируются 1720-ми годами[53]. Далее с большим отрывом следуют рукописи из Средней Азии (семь раз), медресе деревни Иж-Буби и Казани (по четыре раза). Среднеазиатских рукописей могло быть и больше ввиду традиционных для мусульман России связей, но для этого собрания, похоже, они не характерны. Очевидно, из родственников Зайнап Максудовой мало кто был в Бухаре, да и она сама за несколько лет, проведенных в Ташкенте, не заинтересовалась приобретением местных рукописей. Если присутствие книг из Иж-Буби неудивительно в свете обучения там Максудовой в 1910-е годы, то четыре рукописи из Казани (одна из них 1838 года)[54] интересны тем, что в течение XIX века этот город становится важным центром производства и циркуляции исламского знания. Иными словами, библиотека Максудовой отражает высокую степень внутренней ориентации, больший интерес к татарской рукописи из местных медресе, нежели к импортной продукции.

В библиотеке нет рукописей, созданных после 1920-х годов[55], что говорит не о сломе рукописной традиции (которая продолжала свое существование вплоть до 1980-х годов, и Зайнап Максудова не могла не знать об этом)[56], сколько о ходе мыслей коллекционера, целенаправленно составлявшего библиотеку из дореволюционных текстов, иллюстрирующих долгую традицию исламской учености в регионе. Как же выглядит конкретный спектр сочинений, представленных в библиотеке Зайнап Максудовой?

Работы по ханафитскому праву на арабском языке включают *ал-Викайа ал-Махбуби* (VII/XIII век)[57], популярную работу по наследственному праву *ал-Фара'ид ас-Сираджийа* Сирадж ад-Дина ас-Саджаванди (VI/XII век) и комментарии к ней[58]; агиография представлена *Раудат ал-ʻулама' ва нузхат ал-фудала'* ʻАли б. Йахйа ал-Зандусти ал-Бухари (ум. в 400/1009)[59], этика – *ʻАйн ал-ʻилм* Мухаммада б. ʻУсмана ал-Балхи (1426)[60], а догматика (*ʻакида*) представлена работой *ал-ʻАкаид* Наджм ад-Дина ан-Насафи (ум. 537/1142)[61]

[53] НМ РТ 18369-148.
[54] НМ РТ 18369-45.
[55] Тем не менее у Максудовой на руках был комплект журнала *Ислам мәҗәлләсе*, издававшегося в Уфе Кашшафом Тарджимани в 1920-е годы.

и комментариями к ней. Много работ по хадисоведению, включая *Навадир ал-усул* ал-Хакима ат-Тирмизи (ум. 285/898?) и *ал-Футухат ал-Вахбийа* Ибрахима аш-Шабрахити (ум. 1106/1697)[62]. Все эти часто встречающиеся работы были скопированы между концом XVIII и началом XX века татарскими переписчиками, большинство из которых так или иначе приходились Максудовой родственниками.

Среди работ татарских авторов можно назвать короткий комментарий к суре Корана «ал-Кадр», написанный в 1866 году ʿАбд ал-Джамилем Максуди, отцом Зайнап Максудовой[63]. Другой, более объемный, комментарий Нуʿмана ас-Самани был написан в 1821 году[64]. Здесь же – две суфийские агиографии, которые могут быть интересны исследователям: йасавийская агиография о борьбе с неверными[65] и рассказ о татарском переселенце в Хорезм, который стал духовным наследником (*увайси*) Наджм ад-Дина Кубры[66]. Это сочинение было скопировано вместе с рядом персидских трактатов по суфизму, приписываемых Наджм ад-Дину Кубре, притом что его сочинения почти не были известны среди мусульман Центральной России[67]. Стоит также упомянуть короткий трактат по арабской филологии Мансура ал-Бурундуки ал-Булгари (ум. после 1139/1726–1727)[68]. Некоторые другие работы дают понимание повседневной ритуальной практики суфиев в Поволжье, с упоминанием молитв и объемных мистических работ на татарском или персидском языках. Одна важная работа по суфизму *Рисала-йи маданийа* Ниʿматуллаха ал-Утари (ум. в 1816) благодаря своей популярности может по праву считаться учебником для татарских суфиев[69]. В дополнение к этим работам коллекция Максудовой включает фрагменты исторического сочинения, отражающего историографические традиции Золотой Орды – *Дастан-и Чингиз-хан ва ахвал-и Аксак Тимур*[70].

В библиотеке хранится еще несколько рукописей, составленных татарскими богословами в XIX веке. Среди них сборник правовых сочинений Фатхуллаха б. Хусайна ал-Булгари (1767/68–1843/44), где он разбирает необходимость совершения пятой молитвы в короткие ночи и разъясняет, как определить направление и время молитвы[71]. Несколько работ по логике выдающегося богослова Шихаб ад-Дина ал-Марджани были переписаны в медресе ʿАта'уллаха ал-Курсави в 1882 году[72]. Последний в свою очередь был автором обширного комментария к *Шарх ʿака'ид ан-Насафи ли-ʿАбд ан-Насир ал-Курсави* в уникальной копии 1880 года, которую переписал Мухаммад-Сафа ал-Көнәри[73]. Другая работа (в двух томах) по исламскому вероубеждению, авторства Абу-л-Хасан ал-Курсави, тоже содержит неопубликованный комментарий к труду ʿАбд ан-Насира ал-Курсави[74]. Видимо, к концу XIX века ал-Курсави стал популярным автором, и именно поэтому в библиотеке имеется сборник его работ, переписанных в 1881 году[75].

Кроме рукописей и печатных книг Максудовой удалось собрать ряд уникальных документов (см. Факсимиле I, II, IX), связанных с историей ее семьи, включая общинные соглашения (*иттифак*, приговоры), генеалогии, семейные реестры и личные письма,

[56] *Alfrid Bustanov*. Against Leviathan: On the Ethics of Islamic Poetry in Soviet Russia // Michael Kemper and Ralf Elger (eds) The Piety of Learning: Islamic Studies in Honor of Stefan Reichmuth. Leiden: Brill, 2017. P. 199–224.

[57] GAL I, 377. ВС ОРРК НБ КФУ, 3181 ар.; НМ РТ 18369-5; 18369-68.

[58] GAL II, 217. НМ РТ 18369-135 (копия конца XVIII века).

[59] GAL S I, 361. НМ РТ 18369-118.

[60] НМ РТ 18369-91 (список 1860 года); 18369-92; 18369-100 (список 1854 года); 18369-138 (список 1868 года).

[61] GAL I, 427. НМ РТ 18369-81 (список 1832 года).

[62] GAL S I, 683 (16). НМ РТ 18369-112 (переписано татарским студентом в Бухаре в 1865 году).

[63] НМ РТ 18369-57. См. Факсимиле III в конце этой книги.

[64] НМ РТ 18369-120.

[65] НМ РТ 18369-59, лл. 12–28 (рукой сына ʿАбд Аллаха Буби). См.: Факсимиле VII.

[66] ВС ОРРК НБ КФУ. 740ф, лл. 92б–110б. Детальное исследование этого источника: *Alfrid Bustanov.* The Bulghar Region as a "Land of Ignorance": Anti-Colonial Discourse in Khvārazmian Connectivity // Journal of Persianate Studies, 9/2 (2016). P. 183–204.

[67] Другая рукопись с сочинением Кубры в библиотеке Максудовой: НМ РТ 18369-83, лл. 1б–4а (переписана близ Казани в 1814 года).

[68] НМ РТ 18369-103, лл. 222б–265б. Об авторе см.: Ахун Мансур ибн Абд ар-Рахман ибн Анас ал-Бурундуки. История Чингис-хана / вступ. сл. Д. Мухетдинов; вступ. ст., подготовка текста, указ. И.В. Зайцев. М.: ИД Медина, 2018. С. 23–43.

[69] НМ РТ 18369-70. В архивах Казани, Санкт-Петербурга и Стамбула известно еще более десятка списков этого сочинения.

[70] НМ РТ 18369-141. Издание текста: *Maria Ivanics, Mirkasym Usmanov* (eds.). Das der Dschingis-Legende (Däftär-i Chingiz-namä). Szeged, 2002; «Чынгызнамә»: тарихи дастаннар / төз. Р. Мәрданов. Казань, 2019.

в том числе письмо одного дагестанца Шихаб ад-Дину ал-Казани с просьбой о финансовой помощи (Факсимиле X).

Почти каждая рукопись в коллекции Максудовой содержит бесчисленные заметки переписчиков, комментаторов, продавцов, владельцев и наследников. Вся эта информация, пусть она и кажется фрагментарной и неупорядоченной, дает нам бесценные сведения по социальной истории мусульман в Российской империи. Даже если Максудова не интересовалась социальными аспектами этих рукописных трактатов, она бережно записывала и переписывала большинство заметок на полях, включая сведения о рождении и смерти, пометки о продаже и т.д. В нашей книге эти сведения переданы максимально полно.

Действительно, почти все рукописи в библиотеке внимательно читались, в них сохранились карандашные заметки и исправления, сделанные рукой Максудовой (например, с благодарностью Шихаб ад-Дину ал-Марджани за его научные труды)[76]. Каждый том имеет подробную аннотацию, составленную Максудовой реформированным татарским шрифтом арабской графикой, содержит порядковый номер каждой работы, который соответствует номеру в каталоге (*фихрист*), имя автора, язык, приблизительную дату согласно палеографии, если не указана точная информация, а также сведения о предыдущих владельцах и комментарии об историческом значении книги. Более того, Максудова также составляла подробные библиографические списки со всеми именами и названиями, упоминающимися в тексте.

Помимо этого, в архиве сохранилось немало тетрадей и дневников, составленных Максудовой, главным образом в 1970-х

[71] НМ РТ 18369-12. Близкий по содержанию сборник хранится в библиотеке Восточного факультета СПбГУ.

[72] НМ РТ 18369-19.

[73] НМ РТ 18369-61. Здесь и далее нисбы, происходящие от татарских населенных пунктов, приводятся в транскрипции для упрощения их идентификации. Исключение – устоявшиеся формы: ал-Курсави, ал-Марджани, ал-Утари, ал-Булгари.

[74] НМ РТ 18369-35 и 18369-56. Обе рукописи 1884 года.

[75] НМ РТ 18369-41, лл. 66–134. Ср.: *Nathan Spannaus*. The Ur-Text of Jadidism: Abū Naşr Qūrşāwī’s Irshād and the historiography of Muslim modernism in Russia // Journal of the Economic and Social History of the Orient 59.1–2 (2016). P. 93–125.

годах. Из них мы можем что-то узнать о ее личности. Несмотря на ее генеалогическую связь с кругами исламской учености, публичная саморепрезентация Максудовой отвечает канонам советской секулярной личности. В то же время в ее дневнике я нашел подробное описание молитвы *хатм-и ходжаган*, известной накшбандийской практики[77]. Более того, похоже, Максудова регулярно читала Коран: она составила для себя длинную молитву на татарском языке в широко распространенном народном жанре *багышлау*[78], чтобы произносить ее после рецитации Корана. В этой молитве Максудова перечисляет имена ее предков, ученых XVIII–XIX веков, и просит у Аллаха для них лучшей доли в вечном мире. Эти ритуалы были важны для Максудовой и, похоже, были напрямую связаны с ее исследованиями.

В какой-то момент работы над татарским рукописным наследием Максудова, основываясь на глубоком изучении источников, приступила к реализации амбициозного проекта по составлению биобиблиографического словаря татарской исламской традиции. Словарь был составлен уже в 1964 году, когда Максудова написала письмо Б. Серебренникову в московский Институт народов Азии и Африки с просьбой о помощи в публикации каталога. В этом письме она объясняет, что отсутствие справочных работ по татарской литературе ведет к ошибкам и ложным представлениям о ее истории. Согласно Максудовой, ее каталог включал 4500 записей об источниках, датируемых от VIII до XX века. Сегодня он хранится в архиве Национального музея РТ.

Словарь по своему содержанию эклектичен. В описаниях биографий татарских ученых Максудова по большому счету следует традиции биографической литературы, как она представлена в работах Ризы Фахретдинова и Шихаб ад-Дина ал-Марджани, хотя часто исправляет и дополняет их сведения.

[76] НМ РТ 18369-166, л. 173а.

[77] *Бустанов А.К.* Накшбандийский обряд хатм-и хваджаган в Сибири // Рамазановские чтения: Сб. статей. М.: ИД Медина, 2009. С. 87–95.

[78] Подробно об этом удивительном жанре устной религиозной литературы см.: *Сайфуллина Г.* Багышлауга багышлау. Багышлау (посвящения) в контексте культуры народного ислама волжских татар. Казань: Иман, 2005.

С точки зрения академического формата каталог Максудовой имеет много общего со знаменитым справочником Брокельмана по арабской литературе с разбивкой по жанрам и ссылками на соответствующие каталоги рукописей[79]. Действительно, Максудова в своем научном взгляде на литературную традицию, частью которой была она сама, имела в виду европейские научные модели. В то же время она воспринимала письменное наследие российских мусульман как единое целое, без разделения на «прогрессивную» и «отсталую» части. Ее выбор авторов и их текстов был ограничен только в том смысле, что он полностью состоял из материалов, доступных Максудовой – из ее библиотеки, частных и государственных архивов Татарстана и близлежащей Башкирии. Тем самым такой обзор отражал жизненный опыт Максудовой, те тексты, что ей удалось обнаружить и изучить в течение жизни. Крупнейший труд Максудовой до сих пор остается неопубликованным, несмотря на то что он мог бы существенно облегчить изучение интеллектуальной истории мусульман России, ведь этот каталог фактически представляет всю генеалогию татарской письменной традиции и показывает ее трансрегиональные связи.

«Биографический и библиографический словарь» Максудовой, как она назвала его, включает названия арабских, персидских и тюркских работ, расположенных в хронологическом и алфавитном порядке. Раздел в алфавитном порядке включает записи для каждого автора с указанием как имени или *нисбы*, так и иногда целых родословных, даты и места рождения и смерти, образование (если известно), список работ автора, даты и места составления, научную классификацию, место хранения рукописей или даты и место издания, а также доступные источники, касающиеся этих работ. Хронологическая часть словаря состоит только из тех авторов, чьи даты жизни были установлены[80].

Почему школьный учитель занимался такой работой? Для Максудовой рукописи были главным источником литературной

[79] *Carl Brockelmann.* Geschichte der arabischen Litteratur. 5 vols. Leiden, E.J. Brill: 1937–1949.

и интеллектуальной истории татар в целом и истории ее семьи в частности. Изучая тексты и определяя их источники, она пыталась выстроить весь спектр литературных жанров, показать древние корни татарской литературы и выдающуюся роль ее большой семьи. В постсталинскую эпоху это стремление побудило Максудову активно включаться в связи обмена и торговли исламской литературой среди светских и религиозных фигур по всему Советскому Союзу. Последнее позволяет нам выйти за пределы только биографического подхода и посмотреть на заметки Максудовой на полях как на часть индивидуального взгляда на прошлое исламской культуры в России.

Личный архив и библиотека Максудовой показывают, что она была частью круга как светских ученых, так и религиозных деятелей. В то же время на протяжении десятилетий она работала над интеллектуальным проектом, в корне отличавшимся от господствовавшего дискурса советской гуманитарной науки, включая ее татарский национальный извод. Как женщина с прекрасным образованием, сочетавшим традицию медресе с советской школой и университетом, Максудова сформировала альтернативный взгляд на прошлое исламской культуры в России. Для нее рукописная традиция не была чужой – отсюда ее право напрямую вторгаться в древние тексты, исправлять и дополнять их. Она использовала доступные ей инструменты науки для изучения собственной семьи – нескольких поколений образованных мусульман. При этом Максудова использовала язык (и графику!) самой рукописной традиции, не затмевая ее советским новоязом и колониальным подходом. Как русский язык, так и советское востоковедение остались для нее лишь средством для реализации собственных планов. В этой альтернативности интеллектуального проекта Максудовой, на мой взгляд, и состоит ключевое значение ее наследия для современных исследователей.

[80] Центр музыкального и письменного наследия ИЯЛИ АН РТ. Ф. 32. Папка 1. Документ 5.

***

В этой книге уважаемый читатель найдет подробное описание арабографических рукописей из библиотеки Зайнап Максудовой. В основу положен перечень (*фихрист*), содержащий описания 378 сочинений. Кроме того, для сравнения мною привлекался список 165 книг из библиотеки ʿАбд ал-Джамиля Максудова.

Каждое из описаний приведено в соответствие с современной архивной шифровкой в Национальном музее РТ и Научной библиотеке КФУ. При этом сначала указывается порядковый номер по рукописному каталогу Максудовой, а в скобках – при наличии – современный архивный номер. Если в скобках стоит простой номер (118), то рукопись хранится в НМ РТ под шифром 18369, где 118 – это номер рукописи. Если же в скобках стоит номер (3181 ар.), то эта рукопись хранится в КФУ. Номера описаний в *фихристе* Максудовой посвящены отдельным сочинениям, а не рукописям, поэтому сборные рукописи распределены на ряд номеров описаний. Рукописи, которые не удалось найти в каталоге или среди архивных коллекций, вынесены в отдельные списки. Такой подход позволяет нам увидеть библиотеку Максудовой ее глазами, а также отследить имеющиеся потери и лакуны.

После архивных шифров следуют археографические описания, выполненные Максудовой и переведенные мною на кириллицу. Эти описания не выдержаны систематически: разнятся формы передачи имен авторов и названий сочинений, описания не классифицированы по жанрам, нет четких критериев описаний. Фихрист Максудовой, таким образом, передается мною так, как он сохранился. Затем, после звездочки (*), я привожу свои дополнения к ее описаниям, включая полные колофоны, владельческие записи, расшифровку оттисков печатей, а также краткую библиографию. Большинство описаний сопровождается иллюстрациями тех или иных аспектов рукописей. Некоторые тексты (например фетвы и письма) приведены полностью в описаниях, а также факсимиле, которые читатель найдет в конце книги.

Помимо описания рукописей в нашей книге представлены богатые исторические сведения, накопленные Зайнап Максудовой в ходе ее работы с рукописными текстами. Это и биографии

отдельных имамов, и сведения о других рукописных собраниях. Дневниковые записи, генеалогические сведения, а также варианты автобиографии помогают нам понять, как Зайнап Максудова смотрела на историю своей семьи и на свою собственную судьбу, неразрывно связанную с рукописным наследием татарского народа.

Для удобства пользования книгой мы поместили в конец подробные индексы с указанием упомянутых имен переписчиков, авторов сочинений, владельцев рукописей, названий трудов, а также географических названий.

В завершение я хотел бы сердечно поблагодарить за поддержку Гульчачак Рахимзяновну Назипову, генерального директора Национального музея Республики Татарстан. Книга не увидела бы свет без помощи Рамзии Абзалиной, старшего научного сотрудника Национального музея РТ и многолетнего хранителя архива Зайнап Максудовой, а также Рустама Сулейманова, Ильхама Гумерова, Рамиля Исламова, Шамиля Шихалиева, Паоло Сартори, Михаэля Кемпера, Джеффа Идена, Джеймса Пикетта, Лилии Саттаровой, Мансура Газимзянова и Софьи Рагозиной. Особая признательность за поддержку Ильгизе Ким, племяннице Зайнап Максудовой.

Зәйнәп Максудова

Үземдәге кулъязма китаплар, сәхифәләр каталогы

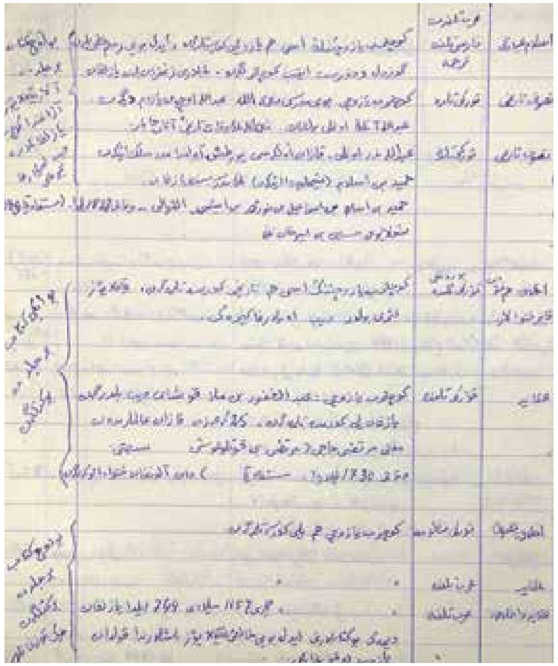

Рис. 9. Образец описаний из фихриста Зайнап Максудовой, ИЯЛИ АН РТ

1 **(3181ар./ 5851ар.)**

عبيد الله بن مسعود ابن تاج الشريعة. مختصر الوقاية

Гобәйдулла бине Мәсгуд ибне Таҗ әш-Шәрига.
«Мохтәсарел викая».

Фикъһе ислам. Гарәп телендә. Дарелфөнүнгә[81] тапшырдым.

* ВС ОРРК НБ КФУ 3181ар. 18×25. 486 бит. 1а сәхифәдә искәрмә:

[81] *Дарәлфөнүн* – Казан дәүләт университеты.

«Язылуы сәнә 1239 һиҗриядә тәмам булган. Күчереп язучысы Хәмидулла дип күрсәтелгән. Кайда язылганы күрсәтелмәгән. Бу китапны Дәүләт гыйльми китапханәсенең Шәрык бүлегенә бүләк иттем. Зәйнәп Габделҗәмил Максудова. 9.4.1960 ел. Казан».

1а биттә иясенең язмасы: داملا عارف الله حضرت صالحى قزان («Дамелла Гарифулла хәзрәт Салихи, Казан»).

Рис. 10. Титульный лист рукописного сборника, КФУ 5851ар, л. 1а

Башы юк. XIX йөз башы, урыс кәгазе, кара һәм кызыл каралар белән язылган, тәгъликъ рәсем хаты, тышлыгы юк. Кустодлар куелган. Пагинация Альберт Фәтхи тарафыннан ясалган.

Колофон 486а сәхифәдә:

قد وقع الفراغ عن جميع هذه الفوائد و نقلها الى البياض فى شهر ذى القعدة من شهور سنة الف و ثنتين من الهجرة النبوية صلى الله عليه و على آله و اصحابه و سلم

و قد وقع الفراغ من كتبة الحاشية المتعلقة بعلم الاصول الجامع بين المعقول و المنقول النافع فى الوصول الى... الحصول فى شهر جماد الاخر من شهور سنة الف و مأتين و ثلثين و تسع و سلام لمؤلفه و

* Яки: ВС ОРРК НБ КФУ 5851ар.

14×25,5. 182 бит. 1а сәхифәдә искәрмә: «Казан дарелфөнүн кулъязмалар хәзинәсенә вәкыф. Казан шәһәрендә укытучы Зәйнәп Габделҗәмил кызы Максудованың китапханәсеннән. 1964 ел, февраль.

Бу җилддә:
1) Әхкям шәрига. Гарәп телендә. 9 кәгазьдә.
2) Мохтәсарел викая. Фикъһедән. Гарәп телендә. Гобәйдулла бине Мәсгуд бине Таҗ әш-Шәрига әсәре. 9–182 кәгазьдән, тарих, нөсхә 1869. Хамишендә Фәхреддин бине Ибраһим Хуҗашинең Бохарада мөфти булып торган чагындагы фәтвалары язылган.
3) Китабел бәегъ һәм дәвамы. Тарих, нөсхә һиҗри 1308».
Урта Азиядәге лакланган тышлык, клапансыз, каплавычлары яшел төстә, күн төпсә кызыл төстә, тышлыкның каплавычындагы медальоннар сары төстә (алтынга охшаш ясалган), өстәге тышлыкның каплавычында өске уң почмагында аннотация һәм китап номеры өчен кечкенә кәгазь ябыштырылган (Максудова китапханәсендә булган гадәт). Каралар кызыл һәм кара, язу рәвеше нәстәгъликъ, кустодлар бар, бит саннары Зәйнәп Максудова тарафыннан куелган. Юка, ак, Урта Азия кәгазе, су билгеләре юк. Берничә бит уттан зыянланган. Күчерү урыны күрсәтелмәгән.

2

كتاب التوضيح

«Китабет тәүзыйх»
Фикъһ. Гарәп телендә. Дарелфөнүнгә тапшырдым.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

---

3 **(118)**

على بن يحى الزندوستى البخارى. روضة العلماء و نزهة الفضلاء

Гали бине Яхъя əз-Зəндүсти əл-Бохари.
«Рәүзател голәма вә нөзһәтел фөзала»
201 кәгазь. Фикъһ, мәүгазә вә әхлак, хикәяләр. Гарәп телендә. Мансур. 1804 елларда Габдессаттар бине Сөендек язган. «Төхфәи мәрдан»гә кергән хәбәрләр.
* 16×26,5. Ярым күн тышлык. Рәсем хаты нәсех, кара һәм кызыл каралар белән язылган, XIX гасырдагы зәңгәрсу кәгазь, бит саннары музейда куелган, кустодлар куелган.
6а биттә Зәйнәп Максудова тарафыннан аңлатма куелган: «Бу

Рис. 11. Запись о бракосочетании, переписанная у ʻАбд ал-Карима б. Халил его учеником ʻАбд ас-Саттаром б. Суендук ал-Кунари. НМ РТ 18369-118, л. 6а

хәзрәт Бубый авылында дәрес иткән. Бу китапны Габделкәрим бине Хәлил исемле остазның шәкерте Габдессәттар бине Сөендек бине Габделгазиз бине Гайсә әл-Көнәри язган. Габдессәттар бине Сөендек 1814 елларда Габделкәрим хәзрәттә укыган».

4

نعمان بن امير بن عثمان الثمنی. تفسير قرآن

Ногман бине Әмир бине Госман әс-Сөмни. «Тәфсире Коръән»

Тулы түгел, 147 кәгазь. Төрки телдә, бик ачык. 1821 елларда язылган, Насыйр Курсави хаҗга киткәч. Тел ягыннан әһәмиятле[82].

5

شيخ الامام سراج الدين محمد بن عبد الرشيد السجاوندی (تاشكند). فرائض سراجية

Шәйхел имам Сираҗеддин Мөхәммәд бине Габдеррәшид әс-Сәҗавәнди (Ташкәнд). «Фәраиз сираҗия».

Фәраизе фикъһ. Варисларның хокукы хакында. Гарәп телендә. Бер-ике кәгазь гыйбарә җитми, язылмаган? (№ 16 белән чагыштыр). Мәчете авылында һиҗри 1282, милади 1865 елда мөдәррис Әхмәтҗан бине Әхмәди мәдрәсәсендә Борһанеддин бине Баһауддин кулы белән язылган. Каләме матур, кәгазьләре таза.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

6

شرح فرائض سراجية .مير سيد شريف

«Шәрхе фәраиз сираҗия. Мирсәед Шәриф». 98 кәгазь

Фикъһ. Гарәп телендә. Дарелфөнүнгә тапшырдым.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

---

7 (3506 ар)

عبيد الله بن مسعود ابن تاج الشريعة. مختصر الوقاية

Гобәйдулла бине Мәсгуд ибне Таҗ әш-Шәрига. «Мохтәсарел викая»

[82] Бу кулъязма ике мәртәбә язылды. 62 (120) номерлы тасвирламасын карагыз. – *З.М.*

290 сәхифә. Тулы. Бу китапны Казан дарелфөнүн хәзинәсенә тапшырдым.

Фикъһедән, гарәп телендә. Күчереп язучы – Зәйнеддин бине Мөнәсиб ән-Нуркәви, 1812 елда, Болгар вилаяте Өфө юлы Ташлыяр авылы Әбу Бәкер Шәмгун угълы мәдрәсәсендә, язганын белдереп, гүзәл каләм белән кул куйган. Ватан сугышы елында, төрле яктан авыр шартларда, татар авылында мәдрәсәләр эшләгән. Соңгы битендә шул мәдрәсәдә укылган китапларның исемлеге теркәлгән: «Мохтәсар», «Һидая», «Кафия», «Шәрига», «Сәват», «Йосыф», «Пиргули», «Төхфә», «Гөлестан», «Садре шәһит», «Йә Гали», «Амин», «Төзек шөрүт әс-салят», «Хәния», «Кыйссаи әнбия», «Мөкаддимә», «Йәк хикәят», «Кырык хәдис», «Мигъраҗнамә», «Бохар задә».

* 17×22,5. Тышлыгы бизәлгән катыргыдан эшләнгән, XIX йөз башы яшел урыс кәгазе, гарәп стилендәге бит саннары һәр биткә куелган, кара һәм кызыл каралар. Нәсех рәсем хаты, кустодлар бар. 288нче сәхифәдә искәрмә:كتبه زين الدين بن مناسب النوركاوی («Ошбуны Зәйнеддин бине Мөнасыйп ән-Нуркави язды»).

Шул ук сәхифәдә колофон:

اوشبو مختصر كتابی نوركای اولی ملا زين الدين مناسب اوغلندن اننك اوعلانلری سيف الدين لركه ... لرينه تيدی.
كتب هذا المختصر الوقاية فی ولاية بولغار و فی الطريقة اوفی و فی قريهء طاشلياری و فی ... لمسمی بين الانام و العوام بابی بكر بن شمعون سنه 1812 فی ماه ذالحجة فی يوم سه شنبه فی وقت الصلوة العشاء.

290 нчы сәхифәдә ике мәртәбә мөһер куелган, ләкин укыла торган түгел.

---

8 (92)

محمد عثمان البلخی. كتاب عين العلم

Мөхәммәд Госман әл-Бәлхи. «Китаб гайнел гыйлем»

122 кәгазь. Тулы. Бу китапны Казан дарелфөнүн хәзинәсенә тапшырырга кирәк.
Тәсаувыф һәм әхлак, гарәп телендә. Буш кәгазьләрендә өзекчәләр бар. Мәсәлән, Шәех Сәгъди шигырьләре һ.б.
Габделбәдигъ бине Котлыәхмәд әд-Динсәви язган 1840 миладидә. Димәк, Динсә авылында, мәләкәс (?) арасында XIX йөздә зур галим кешеләр булган. 1870 елда бу китапны Бүрә Киртә авылында торучы Габделбәдигъ Котлыәхмәд углы Шахмай авылының Мөхәммәдгали Гирай (?) Гали углына саткан.
Күп кенә китаплардан алынган кисәкчәләр дә теркәлгән. Китапка теркәлгән кызыклы бер хат бар. Бу китапны сакларга кирәк.
* 17×21, тышлыксыз. Төп тексты 11б–118а битләрдә.
Кара каралар, рәсем хаты – зур тәгъликъ, гарәп һәм ауропалы пагинация, кустодлар бар. Урыс калын кәгазь, су билгесе һәм штемпельләр юк.
1бнчы биттә өстәмә куелган:

ابوش اوغلى صبغت الله دان الدم 35 تين آقچه ينه اون بش قداق

(«Әбүш углы Сибгатулладан алдым 35 тиен акча, янә унбиш кадак»).
2б гарәп телендә язылган бер хат:

من محمد شريف ابن ابراهيم الى باجآ اخوند عبد السلام

(«Мөхәммәдшәриф бине Ибраһимнан[83] – ахунд Габдессәламга»).

كتب فى البوادى فى اوائل ذى الحجة

(«Зөлхиҗҗә аеның башында сәхрәдә язылды»).
10а биттә күчерү тарихы билгеләнгән: 1840 («1840 كتب في سنة елда язылды»).
Колофон (118а бит):

تمت الرسالة المسمى بعين العلم على يد عبد البديع ابن قتلى احمد الدنسوى

[83] Хат авторы турында: *Alfrid Bustanov*, The Bulghar Region as a Land of Ignorance: Anti-Colonial Discourse in Khvārazmian Connectivity // *Journal of Persianate Studies* 9.2 (2016), 183–204.

121б биттә өстәмә куелган:

بورا كرته اولى نك امام عبد البديع قتلمت اوغلى صاتدوم اوزم كتابمنى عين العلم اسملى حلبى كتابى ... ايكى صوم ياروم كوشكه شاه ماى اولى نك محمد على قربانعلى اوغلينه 1870 ديكابره 30 نچى كوننده بن عبد البديع قتلمت اوغلى قولوم قويدوم

(«Бүрә Киртә авылының имам Габделбәдигъ Котлыәхмәд углы, саттым үзем китабымны «Гайнел гыйлем» исемле Хибли

Рис. 12. Копия письма Мухаммад Шарифа ал-Хорезми ахунду ʽАбд ас-Саламу. НМ РТ 18369-92, л. 2б

китабы... ике сум ярым Күшкә Шахмай авылының Мөхәммәдгали Корбангали углына 1870 декабрьдә 30 нчы көнендә. Мин, Габделбәдигъ Котлыәхмәд углы, кулым куйдым»).

---

9 (28)

امام اثير الدين ابهرى. كتاب الايساغوجى

Имам Әсиреддин Әбһари. «Китабел Исагуҗи»

45 кәгазь. Гыйльме мантыйк, гарәп телендә. Тирсә авылында Ягъкуб бине Нигъмәтулла мәдрәсәсендә милади 1850 елда Габделҗәмил Габделмәннан углы Максуди.

* 16×20,5. Ярым күн тышлык. Рәсем хаты нәсех, кара каралар, кустодлар бар, музей һәм гарәп пагинациясе. XIX гасырның икенче яртысындагы кәгазь. 37б кәгазендә штемпель куелган.

Форзацның 1а биттә өстәмә куелган:

اين ايساغوجى عبد الحليم بن عبد الجميل ننك

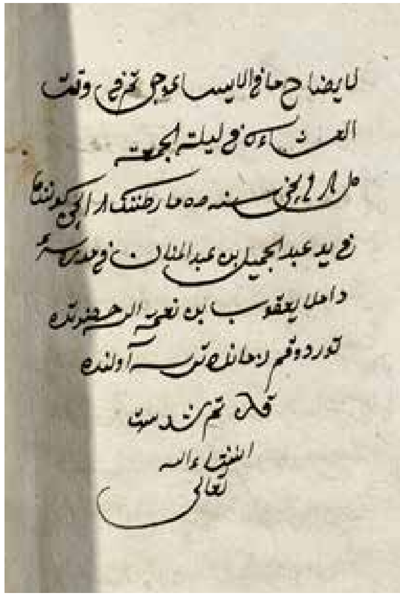

Рис. 13. Колофон рукописи «Исагучи». НМ РТ 18369-28, л. 45б

(«Ошбу «Исагуҗи» [китабы] Габделхәлим бине Габделҗәмилнең [милке]»).

45б биттә колофоны бар:

تم فى وقت العشاء فى ليلة
الجمعة
١٨٥٠ نچى سنه ده مارطننك ١٨
نچى كوننده فى يد عبد الجميل
بن عبد المنان فى مدرسهء داملا
يعقوب بن نعمة الله حضرتده
توردوقم زمانده ترسه آولنده قد
تم شد ست

10

محمد ابن قاسم ابن صالح. شرح العقائد النسفي

Мөхәммәд ибне Касыйм ибне Салих.
«Шәрхе гакаиде нәсәфия»

Ике мәртәбә язылган. Гакаидел исламия, гарәп телендә. 1841 милади, 1257 һиҗридә Алдына Мөхәммәд күчереп язган. Урта Азия кәгазендә.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

11

عبيد الله بن مسعود بن تاج الشريعة. مختصر الوقاية فى مسائل الهداية

Гобәйдулла бине Мәсгуд бине Таҗ әш-Шәрига.
«Мохтәсарел викая фи мәсаилел һидая»

117 кәгазь. Фикъһ, фөруг исламия, гарәп телендә. Һиҗри 1260, милади 1844 елда Мөхәммәдгали бине Мөхәммәд Кәзем Дербенди. Кәзембек чукынган тарафыннан эшләнеп, Бүкәй Урдасы Җиһангир хан бине Бүкәй хан кеше булганлыктан, казакның үтенүе буенча Казанда басылган. Гыйбарәгә күп ышаныч юк. Борынгы басма булгач, сакларга калдырдым.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

---

12 (170)

امام اثير الدين الابهارى. كتاب الاساغوجى

Имам Әсиреддин әл-Әбһари. «Китабел Исагуҗи»

84 кәгазь. Мантыйк, тулы, гарәп телендә. Милади 1825 елларда Габденнәфикъ бине мелла Сөендек язган. Каләме бик матур.

* 14×15,3. Ярым күн тышлык. Рәсем хаты нәсех, кара һәм кызыл каралар.

94б биттә: صاحبه و مالكه عبد النافع بن ملا سيندوك

94а биттә Зәйнәп Максудова тарафыннан өстәмә: «Габденнәфикъ мелла бабайның балалары:

Мөхәммәд Шакир Сөендеков – Әгерҗедә ахун.

Әхмәт Закир Казыйбашы авылында мөәзин булган. Аның балалары: Хәбибулла – Казыйбашында яшәгән; аның сеңелесе Бәдрелдиҗә түтәй Салагыш авылында тормышта булган.
Җиһан исемле кызы Әгерҗедә Ибраһим хаҗи Темкиндә тормышта булган. Аның кызы – Фатыйма абыстай – Бәйки авылының Хәлилулла Хөсәенов авыл мелласында тормышта булган».

13 (170)

محمد صادق. حاشية على شرح ايساغوجى

Мөхәммәдсадыйк. «Хашия галә шәрех Исагуҗи»
48 кәгазь, мантыйк, тулы түгел, гарәп телендә. Шул ук кеше язган. Сарапул өязе Казыйбаш мелласы.

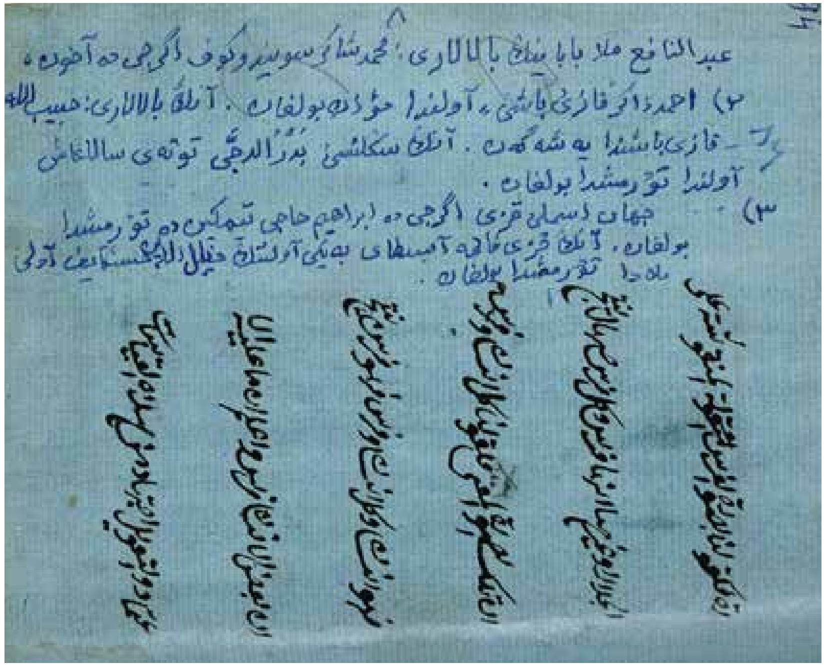

Рис. 14. Роспись потомков муллы ʽАбд ан-Нафиʽ на полях «Хашия галә шәрех Исагуҗи». Колофон рукописи «Исагучи». НМ РТ 18369-170, л. 94а

14 (170)

شارح ابوالليث المحرم محمد بن العارف الزيلى. هدية الصعلوك فى شرح تحفة الملوك

Шарих: Әбу әл-Ләйс әл-мәрхүм Мөхәммәд бине әл-Гариф әз-Зили. «Һидаятес сөгълүк фи шәрхи төхфәтел мөлүк»
Һиҗри 979, милади 1512 дә төзгән. 186 кәгазь. Фикъһел ислам, гарәп телендә, тулы. Сарапул өязе Бубый авылы Габделкәрим бине Хәлил хәзрәт мәдрәсәсендә укучы Габдессәттар бине мелла Сөендек бине мелла Габделгазиз бине мелла Гайсә әл-Көнәри кулы белән язылган. Каләме һәм кәгазе бик матур һәм ачык.
* 14×19. 189 кәгазь. Ярым күн тышлык. Аннотация:

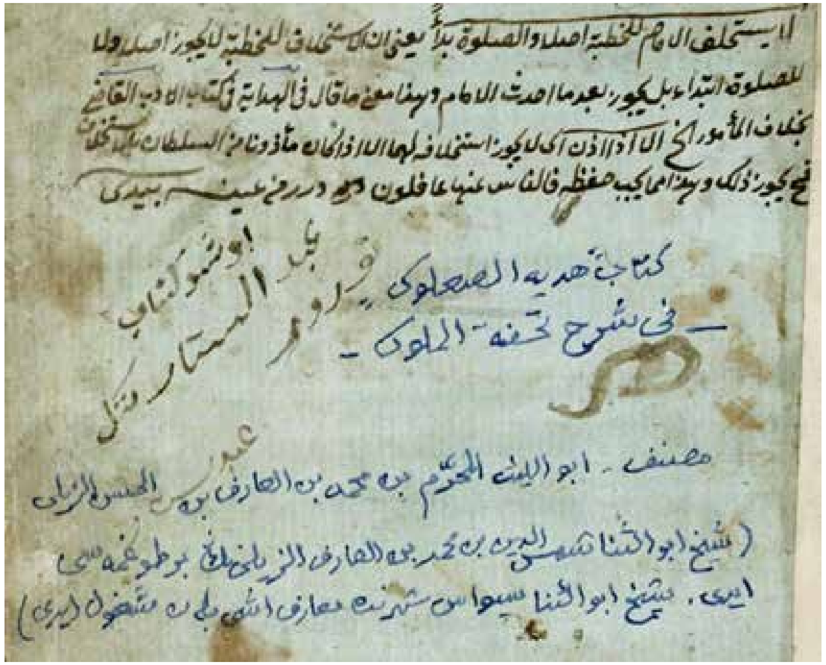

Рис. 15. Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-98, л. 1а

«Бу китап мулла Габдессәттар бине Сөендек бине Габделгазиз бине Гайсә әл-Көнари әл-Карили милкендә булган. 1814 миладида язылган. Бубыйда Габделкәрим хәзрәт мәдрәсәсендә. Китапның кырыенда (язучының дуслары) «Кәтәбәһү Габделфәттах бине Габденнасыйр ли-әҗли Габдессәттар бине Сөендек», дип язылган. Форзацта кулланылган әдәбият исемлеге куелган. XIX гасыр башы кәгазь, зәңгәррәк төстә. Вак нәсех рәсем хаты, кара һәм кызыл каралар, кустодлар куелган, төп нөсхәсендә гарәп нумерациясе куелган, музейда европадагы пагинацияне куйганнар. Китапның эчтәлеге (фиһрист) 1б–3а битләрдә күрсәтелгән.

---

15 (96)

محمد بن مصطفى الآقكرمانى. حاشية الآقكرمانى

Мөхәммәд бине Мостафа әл-Аккирмани.
«Хашия әл-Аккирмани»
Таснифы – һиҗри 1170/80, милади 1764 елларда. 72 кәгазь. Игътикад һәм каләм гыйльме, гарәп телендә, тулы. Сарапул өязе Бубый авылы Габделкәрим бине Хәлил мәдрәсәсендә укучы Габдессәттар бине мелла Сөендек бине Габделгазиз бине Гайсә әл-Көнари әл-Болгари, милади 1816 елда язган.

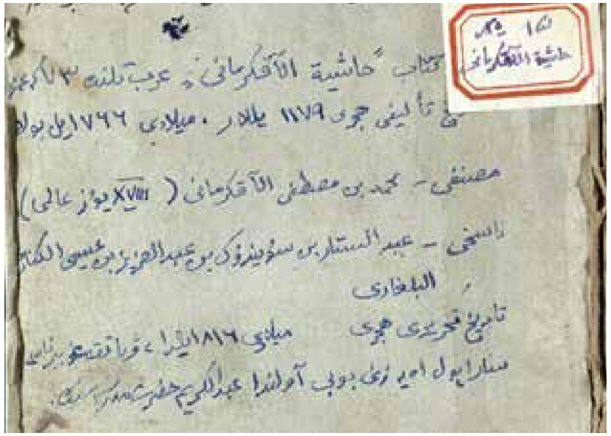

Рис. 16. Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-96, л. 1а

* 14×18,8. Ярым күн тышлыгы. Форзац шәмәхә төстәге кәгазь белән бизәлгән. 1б–2а битләрдә кулланылган әдәбият исемлеге куелган. Гарәп һәм европадагы пагинация куелган, кара һәм кызыл каралар, вак каллиграфик нәсех рәсем хаты, кустодлар бар, XIX гасыр башы урыс фабрикасындагы калын кәгазь. Китап эчендә календарь кәгазе ята – 3 гыйнвар 1973.
Китап колофоны 75б биттә язылган:

و قد وقع الفراغ من تسويد هذه الحاشية المسماة بعلى الاقكرمان على يد
العبد الضعيف الفقير الى رحمة الله المسمى بعبد الستار بن ملا سيندوك
فى مدره سة استاذنا عبد الكريم بن حليل المرحوم و فى سنه 1816

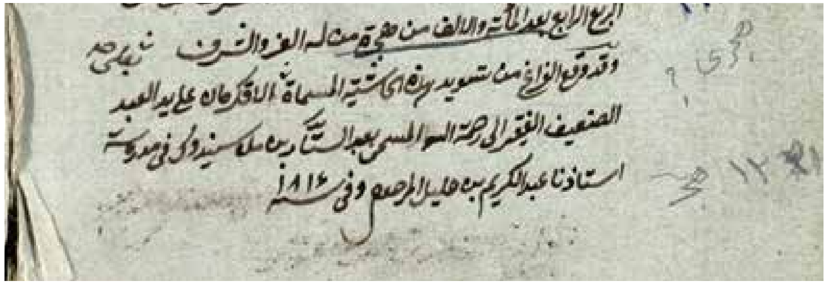

Рис. 17. Колофон рукописи. НМ РТ 18369-96, л. 75б

Иске фиһрист буенча – № 19. Бубый авылында.

---

16 (135)

شرح فرائض سراجية مير سيد شريف

«Шәрхе фәраиз сираҗия Мирсәид Шәриф»
Кара № 151. 160 кәгазь. Гыйльме фәраиз, гарәп телендә, тулы. Карыйл авылында мөдәррис мелла Габид бине Габделгазиз әл-Көнари мәдрәсәсендә укучы һәм туганы Сөендек бине Габделгазиз тарафыннан язылган. Елы күрсәтелмәгән. Кәгазендәге су билгесе 1787 елга охшый (соңгы битләрдән кара). Димәк, Сөендек бабай 1763 елларда туган булыр. Бабайларым мирасы буларак саклана. Китап азагына тәрҗемәи хәлен яздым. З.М.

Рис. 18. Колофон и комментарии к нему З. Максудовой. НМ РТ 18369-135, л. 160а

* 16,4×21,4. Ярым күн тышлык. Аннотация: «Язучы Сөендек – туган елы 1753 милади булса кирәк, бине Габделгазиз. Карыйл авылында язылган. Сөендек хәзрәт үзе Сарапул өязе Нарат авылында мулла булып торган».

Су билгесе 1787 елны күрсәтә. Нәсех рәсми хаты, пагинация музейда куелган, кара һәм кызыл каралар, кустодлар юк. Китапның колофоны 160а биттә:

تم شرح الفرايض الشريف المسمى بالمرسيد الشريف بعون الله الملك الوهاب
فى يد سيندوك بن عبد العزيز فى مدرسة مولانا و استاذنا ملا عابد بن عبد
العزيز الكنارى فى قرية قاريل

Иске фиһрист буенча: № 27

17 (81)

كتاب عقائد نسفية (شرح لنجم الملة و الدين)

«Китаб гакаиде нәсәфия (Шәрх ли-нәҗмел миллә вәд дин)»
87 кәгазь. Гакаид һәм каләм гыйлеме, гарәп телендә. Милади 1832 елда мулла Габденнәфикъ бине мулла Сөендек бине Габделгазиз бабаебыз кулы белән язылган. Язуы бик төзек һәм матур.

* 17×21. Ярым күн тышлык, аның түбәндәге өлеше югалган. Яртылаш күн тышлыгы, аскы каплавычы юк. Өске каплавычы кәгазь белән ябыштырылган. «1832» су билгесе ялтырап торган кәгазь белән ябыштырылган. Текстның зурлыгы 6,5×14. Кара һәм кызыл каралар, язу рәвеше тәгълик, кустодлары бар. Китапның колофоны 88а биттә:

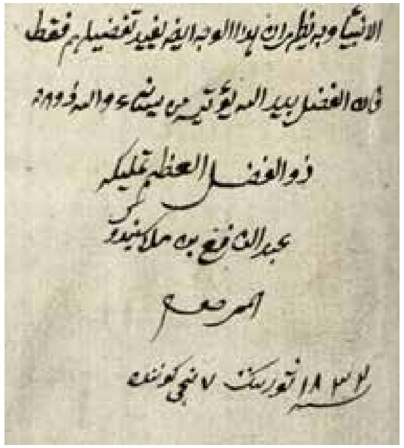

Рис. 19. Колофон рукописи НМ РТ 18369-81, л. 88а

عبد النافع بن ملا سيوندوك
المرحوم 1832 سنه ثورننك 7 نچى
كوننده

18 (29)

معراج الفهوم فى شرح سلم العلوم

«Мигъраҗел фәһүм фи шәрхи сөлләмел голүм»
89 кәгазь, мантыйк, гарәп телендә. Язучының исеме һәм тарихы күрсәтелмәгән. Таҗеддин бине Мөхәммәд Бәшир әл-Болгари[84] милкенә 1864 елда кергәне күрсәтелгән. Тәмам түгел. Каләме гаять гүзәл.

[84] Бу кешенең тагын бер кулъязмасы Санкт-Петербургтагы Шәрык Кулъязмалар Институтында саклана (Д473). Шулай ук түбәндәге 21 һәм 45 (110) тасвирламаларын карагыз. Шулай ук иске фихристтан 87 нче һәм 137 нче номерлы кулъязмалар Таҗеддин б. Бәшир кулында иде. «Мирасханә» архивында аның Бохара шәһәрендә алынган иҗазәтнамәсе саклана (ИЯЛИ АНРТ. Ф. 53. Оп. 2. Ед. хр. 42).

* 16,5×21,5. Катыргы тышлык.
1а биттә иясенең язмасы түбәндәгечә:

معراج الفهوم شرح السلم ملك تاج الدين بن محمد بشير البلغارى فى ٧ شوال
١٢٨٠ سنه ٢٦ نچى حوت ده ١٨٦٤ سنه ۴ نچى مارت ده اولوغ منكارده
12 نچى نومير

«Мигъраҗел фәһүм шәрхес сөлләм» иясе Таҗеддин бине Мөхәммәд Бәшир әл-Болгари, 1280 елда, 24 хутта 1864 елда 4 мартта, Олуг Мәңгәрдә. 12нче нумер».
Тәгъликъ рәсем хаты, кустодлар куелган, кара каралар, XIX гасыр уртасы урыс кәгазе.
3б биттә төп тексттан соң бу китапны вәкыф итү турындагы өстәмә куелган: وقف بالحرمة و الحميد عن الحلول و الحوائج
Иске фиһрист буенча № 79.
Бу әсәр хакында мәгълүмат: GAL, SII, 623.

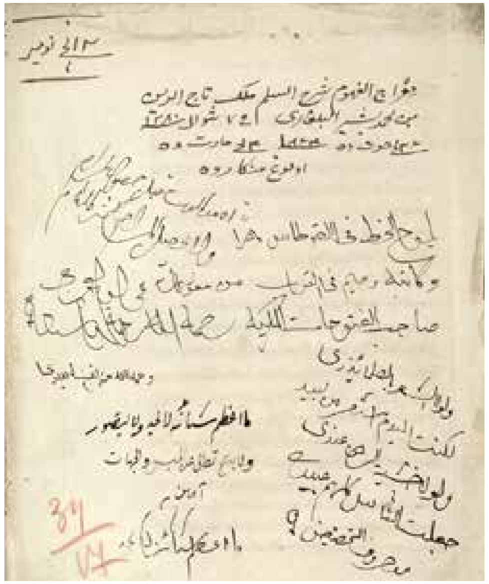

Рис. 20. Владельческие записи Тадж ад-Дина б. Мухаммад Башира ал-Булгари НМ РТ 18369-29, л. 1а

19 (68)

صدر الشريعة عبيد الله بن مسعود بن تاج الشريعة.
مختصر الوقاية فى مسائل الهداية

Садреш шәрига.
Гобәйдулла бине Мәсгуд бине Таҗ әш-Шәрига.
«Мохтәсарел викая фи мәсаилел һидая»
209 кәгазь, хәтфә тышлы. Гыйльме фикъһ, әл-фөруг, гарәп телендә, тулы. 1768 миладида Болгар иле Казаклар авылында мелла Ибраһим бине Габдулла мәдрәсәсендә Баттал бине Җүрти тарафыннан күчерелгән. Каләме гүзәл. Азагында байтак теркәмәләр бар. Тел ягыннан әһәмиятле. Сакларга.
* 21×17. Бәрхет тышлыгы.
Форзацта иясенең язмасы түбәндәгечә:

اوشبو كتاب دملا جمال الدين بن سيف الملك اوغلى 1822 سنه ده
عنورننك 22 كوننده ابراهيم ابزى هبه قيلب بعشلاب ويردى بو آنده
اوزملكم دور
محمد فاتح ملا عبد الخالق اوعلى قولوم قويدوم

(«Ошбу китаб дамелла Җамаледдин бине Сәйфелмөлек углы 1822 сәнәдә гыйнварның 22 нче көнендә Ибраһим абзый, мең һәббә кылып, багышлап бирде. Бу анда үз милкемдер. Мөхәммәдфатыйх мелла Габделхалик углы кулым куйдым»).
Шул ук җирдә зәңгәр төсле мөһер эзе куелган:

خاطب امير حانف

Хатыпъ Вильдановичъ
Амирхановъ
Казань

2а, 6а битләрдә ике кара төсле мөһер эзләре бар, исемнәрне тырышып бетергәннәр.
2б биттә кара озынча түгәрәк мөһер эзе бар: شاه مراد بن احمد («Шаһ Морад бине Әхмәд»).

Зур нәсех рәсми хат, һәр биттә – 7 юл, төп нөсхәдә гарәп пагинациясе һәм музейда европадагы пагинацияне куйганнар. Калын кәгазь, су билгесе юк (XVIII гасырның икенче яртысына тартым).
Китап колофоны 205аб битләрдә:

قد وقع الفراغ من تحرير هذه النسحة الشريفة فى شهر ذوالقعدة و
فى اليوم السبع فى وقت الظهر تمام شد است تاريخ 1182 سنه فى ولاية
بلغار فى قرية قازاقلار و فى مدرسة مولا ابراهيم افضل الفاضلين و اشرف
المشرفين قد شرحت هذا المخنف بطال ابن جورتى فى يوم چهار شنبه

Шул ук җирдә Шаһ Морадның мөһере яңадан куелган.
209а биттә алты яфраклы рәсем пәйгамбәргә салаватлар белән ясалган. Монда ук өстәмә куелган:

هذا عمل ملا جمال الدين بن سيف الملك المرحوم المسكوى

(«Моны мулла Җамаледдин бине Сәйфелмөлек әл-мәрхүм әл-Мәскәви тарафыннан ясалды»).
Иске фиһрист буенча № 83.

Рис. 21.
Колофон рукописи. НМ РТ 18369-68, л. 205б

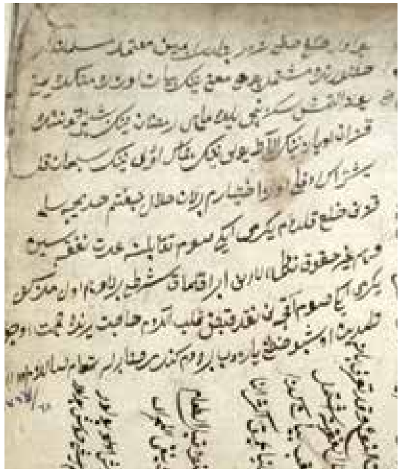

Рис. 22.
Запись о разводе, 1182 г.х./ 1767–1768 года в рукописи. НМ РТ 18369-68, л. 206а

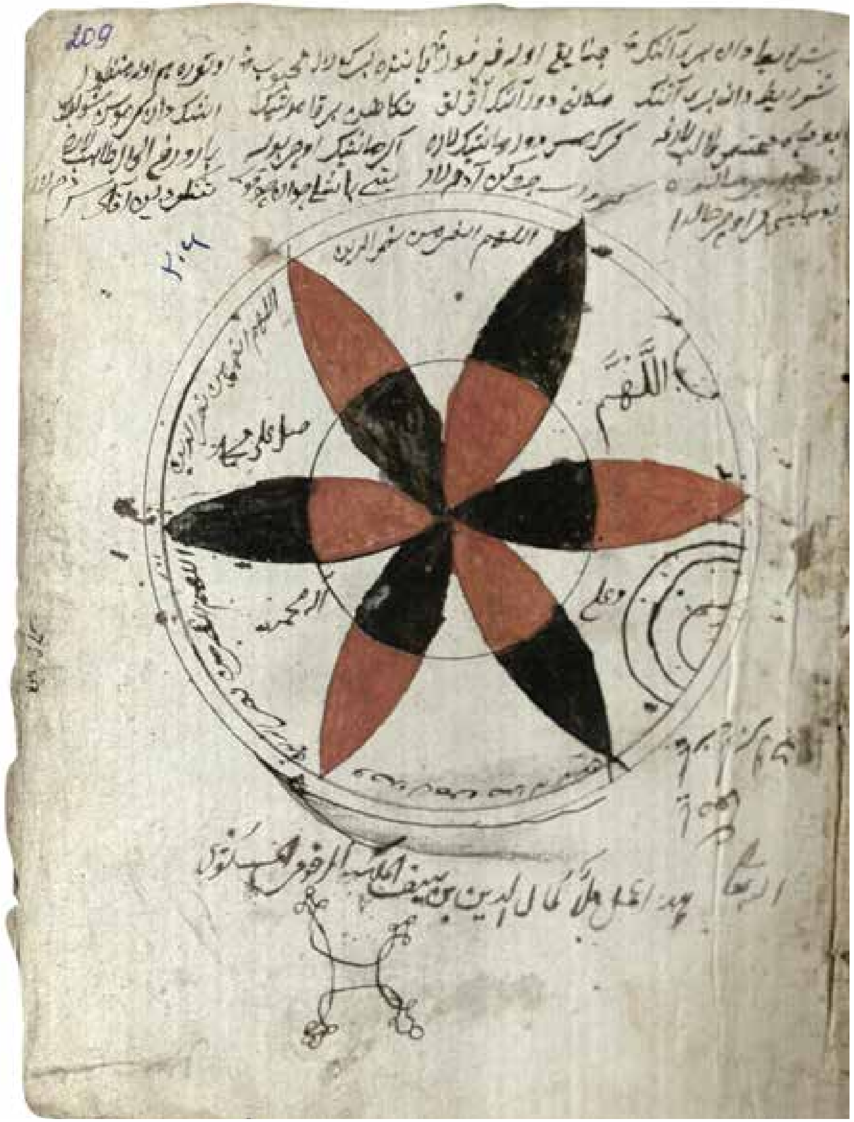

Рис. 23. Иллюстрация в рукописи «Мохтәсарел викая». НМ РТ 18369-68, л. 209а

20 (69)

مولوی قاسم – محمد ابن قاسم ابن صالح.
ابو الغازی امام قلی بهادر خان اسمنه باغشلانب توزگه ن

Мәүләви Касыйм (Мөхәммәд бине Касыйм бине Салих).
Әбу әл-Гази Имамколый Бәһадир хан исеменә багышлап төзелгән
Гакаидтән, гарәп телендә, тулы. Нәфис күн тышлы, сәххаф Мөхәммәдшәриф эшләгән гүзәл нәфис күн белән. 1257 һиҗри, 1841 миладида Адынә (?) Мөхәммәд Ләбсә язган. Бохара-Сәмарканд кәгазендә һәм тәгъликъ рәсем хаты белән гүзәл каләм белән язылган. Габделхәбир бине Габделкәрим милкендә булган.
Сакларга.
* 14,3×24,3; текст 7,5×16,7. 320 кәгазь. Шомартылган Урта Азия тышлыгы, каплавычлары кызыл төстә, кысып басылган рәсемнәр белән. Сәххаф исеме дә тышлыкта бар: عمل محمد شریف صحاف («Мөхәммәдшәриф сәххафның эше»).
Форзацлар төсле кәгазьдән ясалган. Нечкә Урта Азиядәге кәгазь. Кара һәм кызыл каралар. Кустодлар һәм төп нөсхә пагинациясе юк. 3а биттә өстәмә куелган: صاحبه و مالکه عبد الخیر بن عبد الکریم («Моның иясе – Габделхәер бине Габделкәрим»).
Китап колофоны 316б биттә язылган:

تمت هذه النسحه الشریفه المیمونه ...الاستاذی لعمده الله یعفر اثمه
علی ید الفقیر الحقیر آدینه محمد لتالی (یتالی؟) فی عم 1257

Рис. 24.
Оттиск печати в рукописи НМ РТ 18369-69, л. 317б

317б биттә ике кара озынча түгәрәк мөһер эзләре бар:
موسی تمشو (؟) بن صابر جان («Муса Тәмшү (?) бине Сабирҗан»).
Иске фиһрист буенча № 78.

21

نورالدین عبد الرحمن الجامی. فوائد ضیائیة فی شرح الکافیة ابن الحاجب

Нуреддин Габдеррәхман әл-Җами.
«Фәваид Зийәийә фи шәрхил кифая Ибне әл-Хаҗиб»
Һиҗри 897 елда, 1491 миладида төзелгән. 229 кәгазьдә, нәфис күн тышлы. Гарәп нәхүе, гүзәл. Дагыстан каләме (?) белән язылган. Гарәп телендә бик борынгы язу. Кайда, кем, кайчан язганы күрсәтелмәгән. Шулай да XV йөздән дә соң язылмаган булырга тиеш. Һамишендә һәм аерым кәгазьләрдә күп искәрмәләре бар.
Сакларга!
1865 елда Үрнәкбаш авылының Арча купецы Әхмәтҗан Хәмзә бай углы биш сум акчага Мәңгәр имамы Таҗеддин Бәшир углына сатканын беркетеп калдырган.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

---

22 (162)

ابو حامد الغزالی. احیاء علوم الدین. 1 جزء

Әбу Хәмид әл-Газали. «Ихъя голүмед дин». 1 нче җөзе
Башта Шәрәфеддин бине Кадыр милкендә булып, унике сум бәя белән Мөхәммәдкәрим бине Мөхәммәдрәхимгә саткан. 1869 елда. 479 кәгазь.
Мәүгазә вә әхлак, гарәп телендә. Кәтибе һәм тарихы күрсәтелмәгән. Шулай да XIV йөз әсәре дип уйларга туры килә[85]. Каләме, рәсем хаты бик гүзәл, сөлс белән язылган.
Сакларга кирәк. Укырга тиешле мәддәләр бик күп.
* 18×28, 486 кәгазь. Күн тышлык клапан белән. Кара һәм кызыл каралар. Шәрык кәгазе, су билгеләре юк. Гарәп һәм европадагы пагинация. Кустодлар куелган. 1а биттә иясенең язмасы бар:

من مملوکات شرف الدین بن قدر المرحوم ننک آلندی محمد کریم ملا
محمد رحیم اوغلیندان اون ایکی تنکه بها برله 43 نچی یلده

[85] Кулъязма өстенә язылган аннотациядә 15 нче йөз дип билгеләнә. – *Ә.Б.*

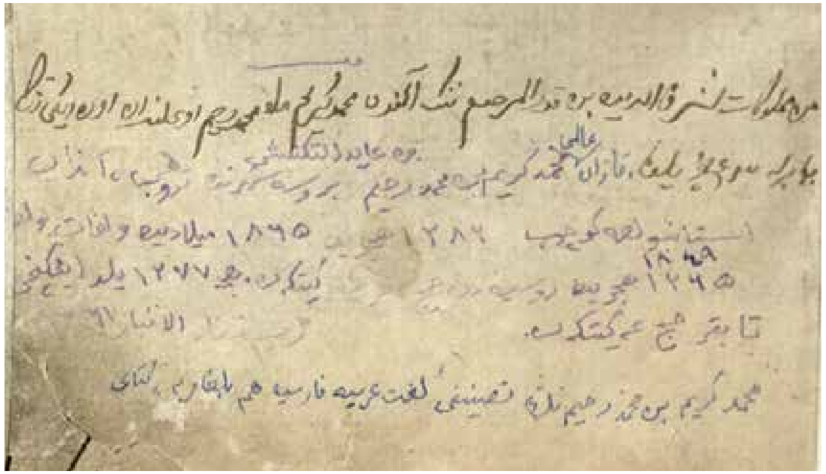

Рис. 25. Владельческие записи в рукописи НМ РТ 18369-162, л. 1а

(«Шәрәфеддин бине Кадир әл-мәрхүмнең милкеннән. Алынды Мөхәммәдкәрим мулла Мөхәммәдрәхим углыннан унике тәнкә бәһа берлә 43 нче елда»).
Монда ук Зәйнәп Максудова өстәмә куйган: «Казан галиме Мөхәммәдкәрим бине Мөхәммәдрәхим бине Гаид әт-Тәкнәши, Бәрүсә шәһәрендә торып, аннан Истанбулга күчеп, 1282 һиҗридә 1865 миладида вафат булган («Мөстәфад»). Мөхәммәдкәрим бине Мөхәммәдрәхимнең таснифе – «Лөгате гарәбия, фарсия һәм болгария китабы».
Искә төшерелгән китапның бер нөсхәсе Шәрык секторында 12т шифры белән (Галимҗан Баруди китапханәсеннән; автограф?) һәм Бөек Британия китапханәсендә саклана: Мөхәммәдкәрим Болгари. «Сәбәб тәквиятет тәһсил вә нәҗат тәзйигел вакт», Ms. British Museum Or., no. 11042. Мөхәммәдкәрим бине Мөхәммәдрәхим милкендә булган «Тәфвикел гыйная фи шәрхи викаяр ривая» китабы (XV гасыр нөсхәсендә) ВС ОРРК НБ КФУ 211ар шифры белән саклана (1а бит карагыз).

23 (20)

محمد الواعظ الزهلوى الهندى. سوره‌ء اخلاص تفسيرى

Мөхәммәд әл-Вагиз әз-Зиһләви әл-Һинди.
«Сүрәи Ихлас тәфсире»
* 17,5×21,5. Күләме: 1б–6а бит. Тышлыгы Көнчыгыш күннән бизәкләнгән. Нәстәгъликъ рәсем хаты, кара каралар, төп тексты кызыл рамка эченә куелган.
1а биттә өстәмә язмасы:

صاحبه اسحاق بن عبيد الله يونوسف القزانى زينب بنت عبد الجميل
بن عبد المنان بن لمقصود كتابخانه سنده ن

(«Моның иясе – Исхак бине Гобәйдулла Юнысов әл-Казани. Зәйнәп бинте Габделҗәмил бине Габделмәннан бине әл-Максуд китапханәсеннән»).
Иске фиһрист буенча № 80. Азагында:

فرغ العبد المذنب الراجى الى رب الغنى شيخ الله بن ملا ولى الله
الآقيگنتى البلغارى

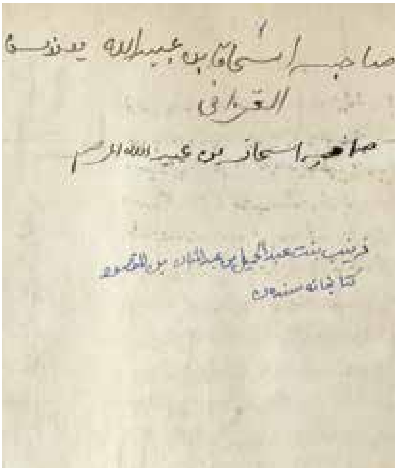

Рис. 26. Владельческие записи в рукописи НМ РТ 18369-20, л. 1а

Рис. 27. Переплет рукописи НМ РТ 18369-20 и аннотация

(«[Ошбу китап] гөнаһлы Аллаһы бәндәсе Шәйхулла бине мулла Вәлиулла әл-Әкыйгәнти әл-Болгари өчен тәмамланды») дип язылган.

24 (20)

معجزات النبى صلعم

«Могҗизатен нәби, салла Аллаһ галәйһи вә сәлләм»
Мәүгазә һәм сирәтен нәби галәйһис сәлам. Гарәп телендә, гаять

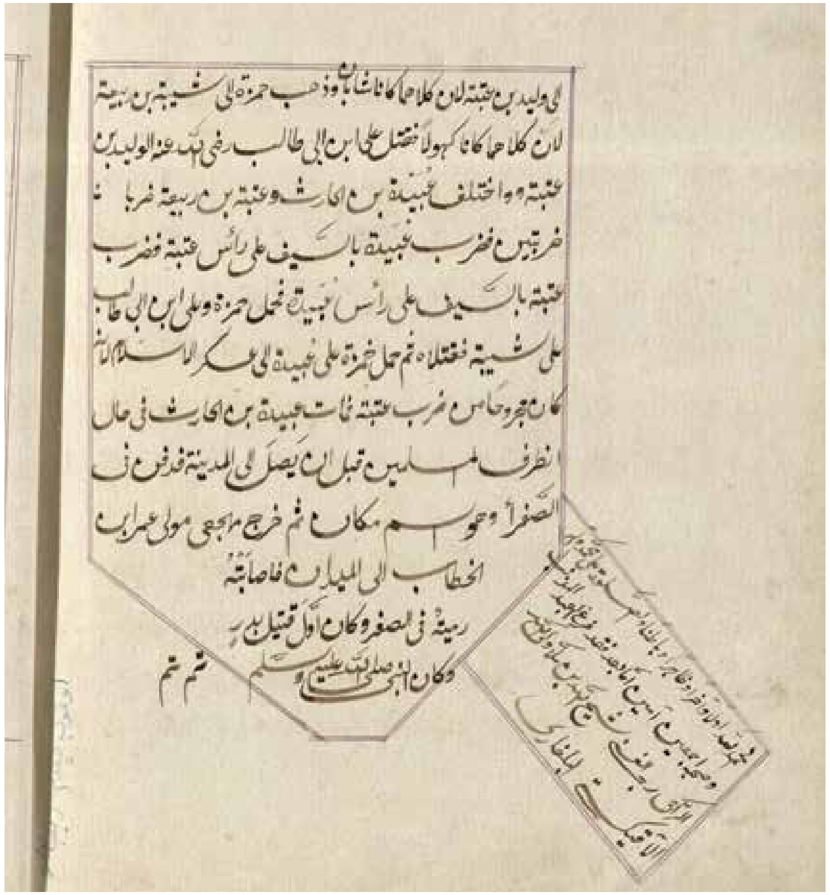

Рис. 28. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-20, л. 125б

гүзәл тәгъликъ рәсем хаты. Кәтибе Шәйхулла бине Вәлиулла әл-Әкыйгәнти әл-Болгари дип кул куелган. XIX йөз әсәре булырга кирәк.
Сакларга.
Исламда гүзәл язу үрнәге буларак мөһим.
* Күләме: 6б–125б бит.
Китап колофоны 125б биттә язылган:

فقد فرغ العبد الضعيف المذنب الرّاكى (حى) رجى الغنى شيخ الله بن ملا ولى الله البلغارى

XIX йөз икенче яртысы кәгазе, су билгеләре һәм штемпельләр юк.

25 (3266ар)

نورالدين عبد الرحمن جامى. كتاب فوائد الضيائية فى شرح كافية

Нуреддин Габдеррәхман Җами.
«Китабе фәваидез зийаийа фи шәрхи кифая»
496 сәхифә. Бу китапны Казан дарелфөнүн хәзинәсенә тапшырдым.
Гарәп нәхү, гарәп телендә. Әткәем Габделҗәмил Габделмәннан углы Максудов 1858 елны 26 яшендә Тирсә авылында Ягъкуб бине Нигъмәтулла исемле мөдәрриснең мәдрәсәсендә язган. Һамишендә төрле китаплардан алынган өзекләре дә бар. Матур каләм, дөрес имля белән язылган. Дуслары Габделгалләм Бубый һәм Сибгатулланың бирәр кәгазьдә истәлек язмалары бар.
Иске фиһристтә: № 20.
* 17×22 см, күләме 248 бит. Максудованың өстәмә язмасы 01а битендә: «Китапның башыннан 1/3 өлеше бу җилдкә кермәгән». 03а битендә: «Зәйнәп Габделҗәмил кызы Максудова китапханәсеннән».
Тышлыгы югалган, калын ак урыс кәгазе, XIX гасыр уртасы, кара һәм кызыл каралар, Максудова тарафыннан сәхифә номерлары куелган, кустодлар бар. Нәсех язуы. 88б биттә язма калдырган: كتبه صبغة الله لاجل عبد الجميل («Моны Сибгатулла Габделҗәмил өчен язды»).

248б биттә колофон:

قد وقع الفراغ من تسويد هذا الكتاب الشريف المسمى بالفوائد الضيائية فى قريهء ترسى و فى مدرسهء داملا يعقوب بن نعمة الله المرحوم على يد عبد الضعيف قليل الاحسان نشير العصيان اضعف افقر احقر العباد عبد الجميل بن عبد المنان فى سنهء اثنين و خمسين و ثمان مائة و ألف فى يوم الاول و فى وقت العشاء آمين. نفعه الله بحرمة سيد المرسلين.

---

26 (75)

سديد الدين الكاشغارى الحنفى (اويغور). منية المصلى و غنية المبتدى

Сәдидәтдин әл-Кашгари әл-Хәнәфи (уйгур).
«Мәниятел мәсалла вә ганиятел мөбтәдә»
65 бит. Ислам фикъhе, намаз кагыйдәләре. Гарәп телендә. Әткәем Габделҗәмил Габделмәннан углы Тирсә мәдрәсәсендә 1848 елда уналты яшендә язган. Дусты Габделгалләм бине Нигъмәтулла Бубый hәм истәлек өчен бер сәхифә язган. Каләме дөрес hәм матур.
* 16,3×20,7. Ярым күн тышлык. Нәсех рәсем хаты. Гарәп hәм европадагы пагинациясе, кустодлар куелган, кара каралар, XIX гасыр башы калын кәгазь. 59а биттә өстәмә куелган:

كتب هذه الورقة الفقير الحقير عبد العلام بن نعمة الله البوبى

(«Бу кәгазьләрне әл-фәкыйрь әл-хакыйр Габделгалләм бине Нигъмәтулла әл-Бубый язды»).
Китап колофоны 65б биттә язылган:

تمت هذه النسخة الشريفة بعون الله تعالى فى يد احقر العباد عبدالجميل بن عبد المنان فى قريهء تيرسه و فى مدرسهء ملا يعقوب حضرة مدرسه سنده توردوقم زمانده منكده سكز يوزده قرق سكز نچى سنده نويابرننك اون دورتنچى كوننده

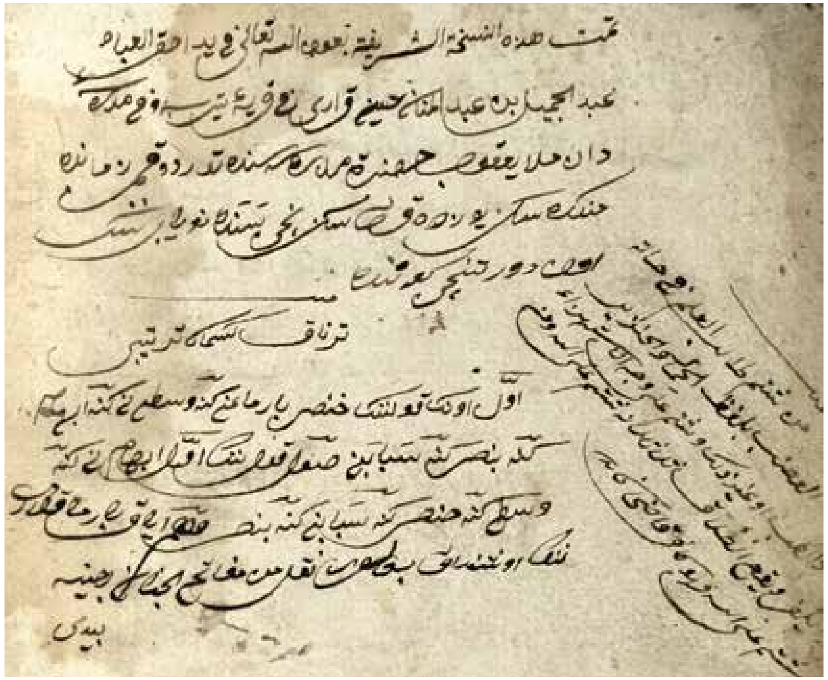

Рис. 29. Колофон рукописи. НМ РТ 18369-75, л. 65б

---

27 (21)

محب الله البخارى. كتاب سلم العلوم

Мөхибулла әл-Бохари. «Китабе сөлләмел голүм»
Мизанел мантыйк, гарәп телендә. Казанда милади 1897 «Китабе сөлләмел голүм» (мантыйктан) Габделҗәмил Габделмәннан углы Максуд язган. Китапның буш калган битләрендә Габделҗәмил Максудовның тормышына гаять хәбәрләр бар. Мулла Низамеддин бине мулла Сәлимҗан мәдрәсәсендә 1851 сәнә миладида язылган. Язучы хакындагы мәгълүмат җуелган.
Иске исемлектә – № 15.
* 16,3×21,8. Катыргы кәгазь тышлы. Күләме: 1б–34б. Нәсех рәсем хаты, кара каралар, европадагы пагинация, XIX гасырның икенче яртысындагы кәгазь.

28 (21)

محمد مبارک القاضی ابن محمد دائم الادهمی الفاروقی هجرا و الکوفی مولدا کتاب قاضی مبارک فی شرح سلم العلوم

Мөхәммәд Мөбәрәк әл-казый бине Мөхәммәд Даим әл-Әдһәми әл-Фәрукый һиҗрән вә әл-Куфый мөвалидән. «Китаб казый Мөбәрәк фи шәрхи сөлләмел голүм»
Мизанел мантыйк, гыйлем тасвират, гарәп телендә. Мелла Низамеддин бине Сәлимҗан мәдрәсәсендә 1851 елда язылган. Язучының исеме бозылган.
* Күләме: 36б-163а. 36а биттә кәтиб имзасы:
لعبد الجمیل بن عبدالمنان الصلیعوشی («Габделҗәмил бине Габделмәннан әс-Салагыши өчен»).
Колофон 163а биттә урнашкан:

Рис. 30. Имя заказчика в рукописи. НМ РТ 18369-21, л. 36а

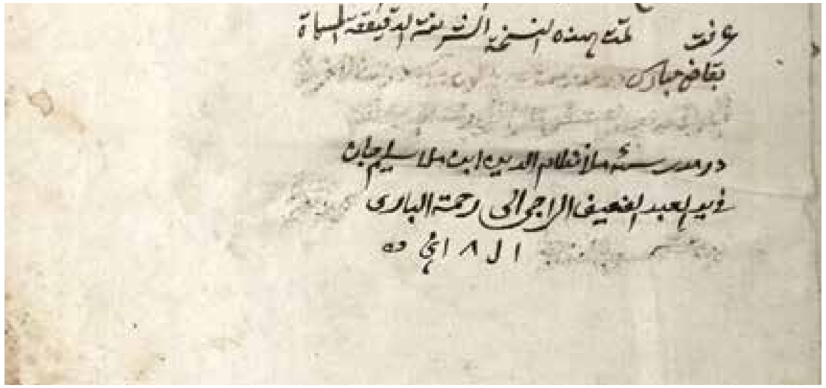

Рис. 31. Колофон рукописи. НМ РТ 18369-21, л. 163а

تمت هذه النسخة الشریفة الدقیقة المسماة بقاضی مبارک ..... در مدرسهء ملا نظام الدین ابن ملا سلیم جان فی ید العبد الضعیف الراجی الی رحمة الباری.... ۱۸۵۱ نچی ده

Иске исемлек буенча – № 17.

29 (57)

کتاب تحفة الملوک

«Китабе төхфәтел мөлүк»
Фикъһел ислам, гарәп телендә. Габделҗәмил Габделмәннан углы, Тирсәдә язылган. Каләме уртача, имлясы дөрес.
*16,5×21. Күләме: 1б–52б. Ярым күн тышлык. Каплавычлары кульязмалардан ясалган. XIX гасыр уртасындагы кәгазь, язу рәвеше нәсех, кара һәм кызыл каралар, гарәп һәм европадагы пагинация, кустодлар бар.
52б биттә өстәмә бар: 1866 نچی یلده
Иске фиһрист буенча – № 28.

30 (57)

بخار زاده

«Бохар задә»
20 сәхифәлек. Фикъһел ислам вә әдәп. Гарәп телендә. Габделҗәмил Габделмәннан углы 1849 елда Тирсәдә язган.
* Колофон 62б биттә:

اتمت اتمام 1849 نچی سنه ده حمل ننک 23 نچی یومنده فی وقت العصر و فی ولایت ترسه و فی مدرسهء داملا یعقوب بن نعمة الله ده توردوقم زمانده یازوب تمام قیلدوم بن الضعیف عبد الجمیل عبد المنان

Иске фиһрист буенча – № 29

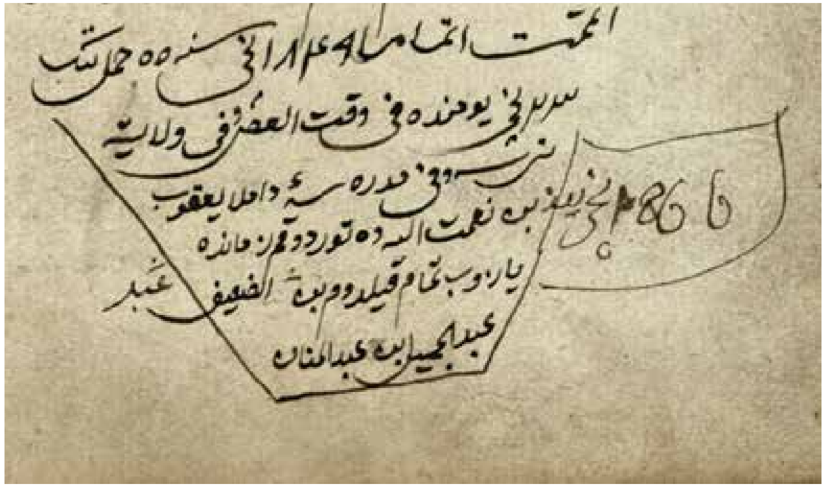

Рис. 32. Колофон рукописи. НМ РТ 18369-57, л. 62б

31 (57)

یک حکایت. منظومة تاریخ سیرة

«Йәк хикәят. Мәнзумә тарих сира»
8 сәхифәлек. 63а-66б битләр. Мөхәммәд галәйһис сәламнең тарих вафаты. Фарсы телендә. Габделҗәмил Габделмәннан углы язган. Иске фиһрист буенча – №30.

32 (57)

عبد الجمیل عبد المنان اوغلی مقصود. تفسیر سورهء القدر

Габделҗәмил Габделмәннан углы Максуд.
«Тәфсир сүрәи Кадер»
10 сәхифәлек. Коръән тәфсире. Төрки телдә. Габделҗәмил Габделмәннан углы язган 1866 миладида. Казый Бәйдави һәм Ягъкуб Чәрхи тәфсирләреннән, «Мәҗалисеш шөһүр» һәм «Тәнбиһел гафилин» китапларыннан файдаланып, төрки телдә, һәркем аңларлык ачык итеп язган.

* Өстәмә язмасы 1б биттә:

صاحبه و مالکه و کاتبه عبد الجمیل بن عبد المنان

«Моның язучысы һәм иясе – Габделҗәмил бине Габделмәннан». Факсимиле III карагыз.

33 (15)

علی بک بن عثمان الاوشی. قصیدة الامالی منظومة

Галибек бине Госман әл-Уши. «Касыйдәтел Әмали мәнзумә»
Һиҗри 1160, милади 1750 елда. Габдеррәхман әл-Фәрит исемле кеше тәрҗемә, шәрех иткән. 10 сәхифәлек. Игътикадел ислам, гарәп-төрки. Габделҗәмил Габделмәннан углы язган, ләкин тәмам түгел.
* 17,2×21. 6 бит.
Тышсыз, аннотация 1а битендә ябыштырылган. Бит саннары соңыннан куелган, кустодлар очрый, төрек телендә. Әүвәлге төрки шигырьләрдә тәрҗемәче Габдеррәхман әл-Газиз исемле кеше турында берничә сүз язылган (2а–3а битләр).
Урыс кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый. Кульязма тулы. Язу рәвеше – татарча тәгъликъ. Кара каралар белән язылган. Иске фиһрист буенча – № 44.

34 (34)

امام ابو حامد الغزالی. مشکاة الانوار فی لطائف الاطبار

Имам Әбу Хәмид әл-Газали.
«Мишкател әнвар фи ләтаифел әтбар»
1292 сәхифә, мәүгазә вә әхлак гыйльме. Гарәп телендә. Габделҗәмил Максудов бине Габделмәннан язган. Азагында углы Мөхәммәдшакирның 1888 елда туганы теркәлгән.
*17,5×21. 426 бит. Кәгазе XIX гасыр ахырына карый (фабрика Сергеева № 6 штемпельләре), бит саннары оригиналда бар һәм музейда өстәлгән, кустодлар бар. Кара төстәге каралар, тәгъликъ язуы. Һәр биттә 17 юл. Текстның зурлыгы 15,5×9.

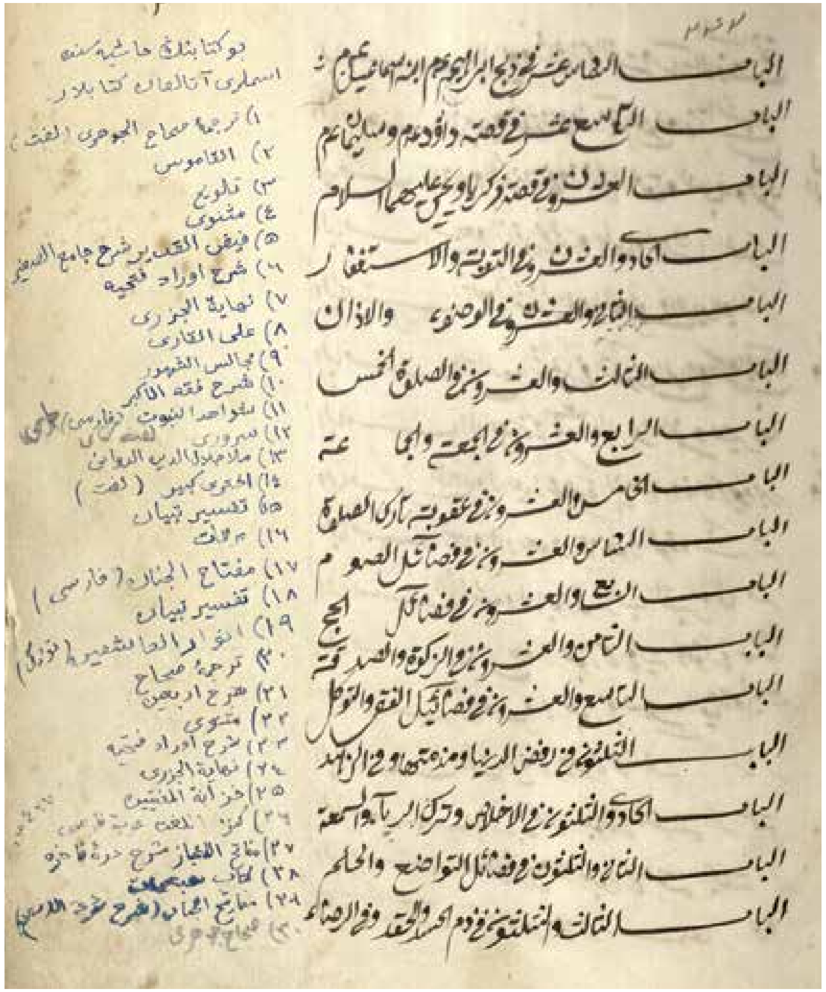

Рис. 33. Содержание рукописи и список упомянутых имен. НМ РТ 18369-34, л. 5а

Соңгы сәхифә төшкән. Ахыргы биттә Зәйнәпнең кулы белән язылган өстәмә язмасы бар: لعبد الجميل بن عبدالمنان الصليعوشى («Мулла Җәлаледдин әд-Дәввани»).
Карагыз: GAL, I, 423.
Иске фиһрист буенча – № 22.

35 (80)

كتاب عقود المنظومة

«Китаб гокудел мәнзумә»
236 сәхифә. Фикъһел ислам вә әдәп, гарәп телендә. Габделҗәмил Габделмәннан углы 1850 елда язган. Азагында угыллары Габделгазиз һәм Габдеррәхманның туган еллары теркәлгән.
* 16×21. 115 бит. Тышлыгы юк.
Иясенең язмасы 1а биттә:

عبد الجميل بن عبد المنان بن نعمة الله بن يعقوب بن عبدالله لن عبد الرحمن بن عبد لرحيم

Автор күрсәтелмәгән, гарәп телендә, кәгазь XIX гасырның беренче яртысына тартым (су билгеләре юк), кара каралар, төп нөсхәсе һәм кулъязманың бит саннары музейда, кустодлар, китап нык, калын җеп белән тегелгән, язу рәвеше тәгъликъ.
Колофон 115а биттә:

كاتبه و مالكه و صاحبه عبد الجميل بن عبد المنان عفر الله ذنوبهم و على سائر المؤمنين امين 1850 سنه ده عنوارننک 18 كوننده

«Моның язучысы һәм иясе – Габделҗәмил бине Габделмәннан, Аллаһы Тәгалә алар һәм башка мөселманнар кылган гөнаһларны кичерсә иде. Амин. 1850 сәнәдә гыйнварның 18нче көнендә».
Өстәмә язма 115б биттә:

1867 نچى يلنده حمل ننک 28 نچى كوننده اوغلوم عبد العزيز وجوده كلدى بقدرة الله تعالى اطال الله تعالى عمره العزيز بالبر و التقوى ماه ذى الحجة ننک اوچونچى كوننده

1881 نچى يلنده سنتبر ننک 15 نچى كوننده اوغلوم عبد الرحمن وجوده كلدى حق تبارك و تعالى توفيق لى هدايتلى اوزون عمر ويرسه ايدى آمين. بحرمت طه و يس ماه ذوالقعده ننک اوننچى كوننده

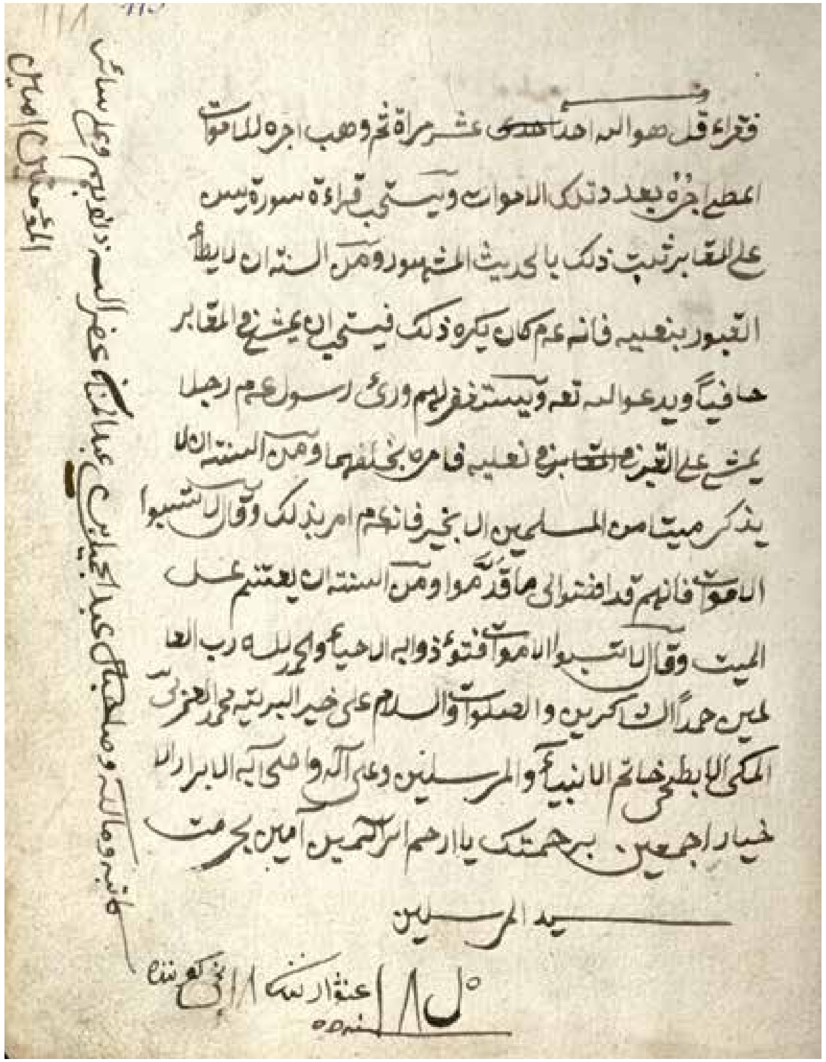

Рис. 34. Колофон рукописи. НМ РТ 18369-80, л. 115а

«1867 елында хәмәлнең 28 нче көнендә улым Габделгазиз вөҗүд-кә килде, Аллаһының кодрәте белән. Аллаһы Тәгалә озын гомер бирсен! Зөлхиҗҗә аенең өченче көнендә.

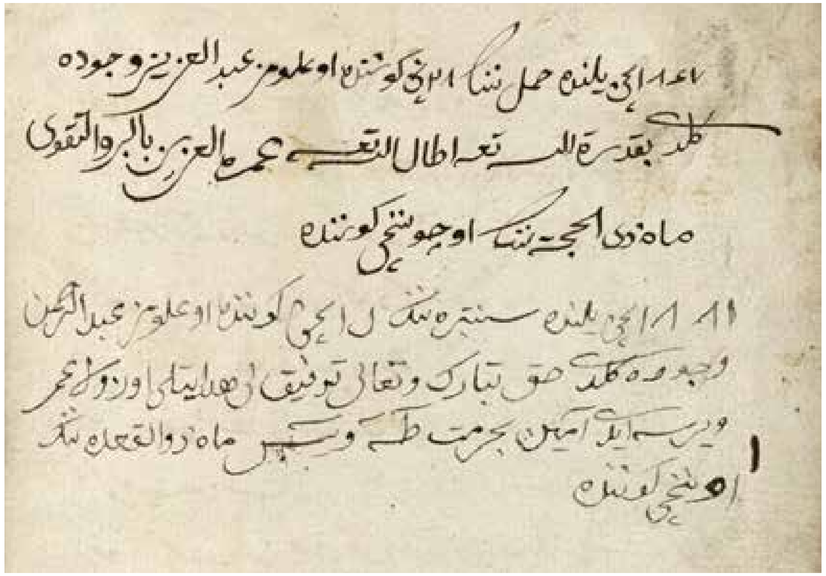

Рис. 35. Колофон рукописи. НМ РТ 18369-80, л. 115а

1881 елында сентябрьнең 15 нче көнендә улым Габдеррәхман вөҗүдкә килде. Хак Тәбарәкә вә Тәгалә тәуфыйклы, һидаятле, озын гомер бирсә иде. Амин. Таһа вә Ясин хөрмәте белән. Зөлкагъдәнең 10 нчы көнендә».
Иске фиһрист буенча – № 9.

---

36 **(14)**

محمد بن پیر علی (پیر گلی) شارحی – شیخ علی الصدر القونوی
کتاب وصایای پیر علی نک تورکی تلنده گی شرحی

Мөхәммәд Пиркули шәрихе шәех Гали әс-Садр әл-Көньяви. «Китабе васийайи Пир Галинең төрки телдә шәрхе»
86 кәгазь, 168 сәхифә. Фикъһел ислам, төрки телдә. Күчереп язучының исеме күрсәтелмәгән. Китапның һамишендә бик күп китаплардан, шул җөмләдән «Нәһҗел-фәрәдис»тән (33 нче кәгазьдә) күчермәләр бар. Кәгазьнең су билгесе XVIII йөзне күрсәтә.

*16,4×21,5. Катыргы тышлык. 1б биттә китапта кулланылган әсәрләр исемлеге китерелә. Яшькелт төстәге кәгазь, XVIII гасыр ахыры (су билгеләре буенча).
Аңлатманың авторы – шәех Гали әс-Сәлләй әл-Мәгънәви (7а биттә).
Колофон 86б биттә:

تم تصنيفه بعون الله تعالى لطيف الله تعالى ننک لطفى واعانتى و
احسانيله بو كتابننک تصنيفى تمام اولدى تقريبا تحمينا طوقوز يوز
يتمش سنه سنده تم الشرح فى سنة اربع و عشر مأية و الف. الله ولى ا
و هو خير المعين...

---

37 (50)

ابو عبد الله السنوسى الحسينى . شرح عقيدة السنوسية

Әбу Габдулла әс-Синүси әл-Хөсәйни.
«Шәрхе гакыйдатес синусия»
34 сәхифә. Гакаидел ислам, гарәп телендә. Язучы – Мөхәммәдәмин бине Сәйфулла бине Габделхәмид бине Динмөхәммәд бине Шыгай бине Мөхәммәд бине Акман бине Илкәй бине Дүләтҗан Хафиз бине Әйүб шәех бине Хуҗа шәех бине Юллык шәех әс-Сибави әл-Болгари. 1786/7 елда язган. Вафаты 1848 елда Каһирәдә. Буш кәгазьләрдә «Зәһрәтер рияз» китабыннан күчермәсе бар. Бу китап үземдә сакланырга тиеш. Бер кәгазь Исхак Күшеринең мелла Салих Кәфаригә «Шәрхе шәмсия» китабын сорап язган хаты бар.
* 16,4×21,3. 1а биттә Зәйнәпнең өстәмә язмасы: «Мөхәммәдәмин бине Сәйфулла Әбу Наср Курсавиның Бохарада укыган чакта ук кушылган дусты. З. Максудова».
Кәгазе – XVIII гасыр ахыры (су билгесе болан рәсеме белән, 1785).
4б биттә кыска язма: ملا حسن كتابى («Мулла Хәсән китабы»).
Карагыз: GAL, SII, 352.

38 (50)

عبد الله بن محمد ابن عمر اين ابراهيم الملالى السلمتانى.
شرح عقيدة السنوسية

Габдулла бине Мөхәммәд бине Гомәр бине Ибраһим әл-Мәлали әс-Сәләмтани.
«Шәрхе гакыйдатес синусия»
34 сәхифә. Гакаидел ислам, гарәп телендә.
* 28а биттә: كاتبه و مالكه محمد امين بن سيف ال («Моның язучысы һәм иясе – Мөхәммәдәмин бине Сәйфулла»).
Бу кеше турында мәгълүмат Мәрҗани һәм Фәхреддин буенча 2б биттә бирелә.
Язу рәвеше тәгъликъ, кара һәм кызыл каралар.

Рис. 36. Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-50, л. 1а

39 (50)

شرح تعریفات علی بن احمد

Гали бине Әхмәд. «Шәрхе тәгърифәт»
64 сәхифә. Истиләхате гыйльмия, гарәп телендә. 28б–64б битләр.

40 (50)

تحفة المرید (شرح مقدمة التجوید)

«Төхфәтел мөрид (шәрхе мөкаддимәте тәҗвид)»
120 сәхифә. Фәне тәҗвидел Коръән, гарәп телендә.
Төрле бидгать турында әсәр, гарәп телендә.
* Җыентыкның 65б–127а битләрдә.
Колофон 127а биттә:

تم النسخة الشریفة المسمی بتحفة المرید فی ید الفقیر الی العنی
محمد امین بن سیف الله

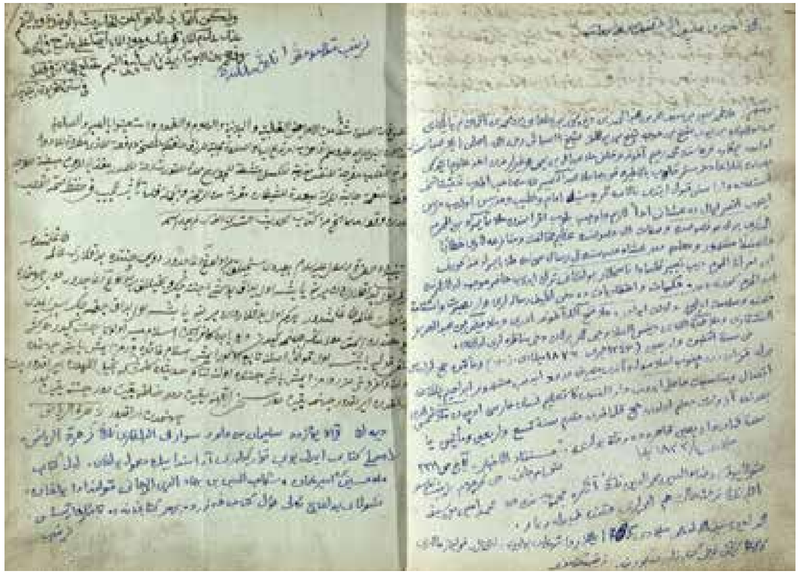

Рис. 37. Биографические сведения о переписчике рукописи, собранные З. Максудовой
НМ РТ 18369-50, л. 2б–3а

41 (50)

احمد بن عبدالقادر الرومی الحنفی. مجالس الابرار

Әхмәд б. Габделкадыйр әр-Руми әл-Хәнәфи.
«Мәҗалисел әбрар»
Күчермәләр. 12 сәхифә. Бидгатьләр хакында, гарәп телендә.
* Бу әсәр 128а–134а битләрендә.

42

نجم الدین عمر بن علی القزوینی المعروف بالکاتب
کتاب شمسیة متن مختصر فی قواعد المنطق

Нәҗмеддин Гомәр бине Гали әл-Казвини,
әл-мәгъруф бил Кәтиб. «Китабе шәмсия.
Мәтен Мохтәсар фи кавагыйдел мантыйк»
Насыйр Тусинең шәкерте иде. Хуҗа Шәмседдин өчен төзегән «Күррәи шәмсия» дип атаган. Гыйльме мантыйктан, тәсәүвәрат, гарәп телендә.
Мортаза бине Хәмзә әл-Җәбәли, 1802 милади, 1217 һиҗри. Бер кәгазьдә Габделхалик бине Әгъламнең мантыйк хакындагы нәзымы да теркәлгән. Буш кәгазьләрдә җырлары да бар. Бер җилддә тупланган.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

43 (115)

خواجه میر سید عیاث الدین محمد بن خواجه سید سلطان
کتاب میر سید شریف – حاشیة السید علی التصورات

Хуҗа Мирсәед Гыяседдин Мөхәммәд бине Хуҗа Сәедсолтан.
«Китабе Мирсәед Шәриф – Хашияс Сәедгали әт-тәсәүвәрат»
223 кәгазь, мантыйк.
*16×21,2. 118 бит. Яртылаш күн тышлыгы почмаклар белән. Су билгеләре – 1802 ел. Иясенең язмасы өске кулланыш каплавычында:

صاحب هذا الكتاب احمد صفا الضادور اوشبو بير (!) سيد كتابى
طشلاتدوم اون بش تين

«Бу китап иясе – Әхмәтсафа әз-Зәдур. Ошбу Мирсәед китабын тышлаттым унбиш тиен».
Шул ук җирдә Максудова кульязмада файдаланган әдәбият исемлеген күрсәтә. 01 биттә урысча өстәмә куелган: «Мантикской книга нзывайтъся мирьсаидъ и шамсия хашияси». Бу битнең тышында:

1872 سنه ده اوغوست طشلاتدوم 15 تين احمد صفا بن ملا ضادور 1295

«1872 елгы августта тышлаттым, унбиш тиен. Әхмәтсафа бине мулла Задур. 1295».
3а биттә кара түгәрәк мөһер сугылган, диаметры 2 см:
احمد صفا بن فتح الله («Әхмәтсафа бине Фәтхулла»).
Каты күгелҗем төстәге кәгазь XIX гасыр башы, язу рәвеше тәгъликъ, кара һәм кызыл каралар, бит номерлары гарәпчә һәм музейда яңадан куелган, кустодлар бар. Колофон 109а биттә:

تمت الكتابة الكتاب بطريق التعجيل و الاضطراب * بيد فقير من كان فى
قلبه نار الهوى* مرتضى بن حمزه الجبلى* الراجى* من رب الغنى*
فى وسط شعبان
بعد العشاء
1217

Өстәмә язма янәшәсендә:

مالك هذا الكتاب احمد صفا بن ملا فتح الله الضادورى

(«Бу китапның иясе – Әхмәтсафа бине мулла Фәтхулла әз-Задури»).
Шигырьләр төрки телдә, 110а битендә, колофон белән тәгәлләнә:

تمت كاتب هذه الابيات احمد صفا بن ملا فتح الله ضادورى 1872 سنه
ده 5 نجى نويابرده

Рис. 38. Колофон и владельческие отметки в рукописи. НМ РТ 18369-111, л. 109а

(«Бу шигырьләрне Әхмәтсафа бине мелла Фәтхуллаһ Задури 1872 елда, 5 ноябрьдә язды»).

Рис. 39. Стихи Фатхуллы Задури в рукописи. НМ РТ 18369-111, л. 110а

110–118 битләр – XIX гасыр ахыры – китапка соңрак кушылган. 117б биттә өстәмә язма: من جلال الدين سعد الدين اوغلی تورورمن («Мән Җәлаледдин Сәгъдәддин углы торырмын»).

Түбәндә каллиграфик нәсех белән:

قد تملك هذا الكتاب الشريف (!) ... احمد صفا بن الشيخ الشيوخ سلطان العارفين ... نقشبندی... دملا فتح الله ضادوری

118а биттә алты почмаклы кара мөһер: ...عريف («Гариф...»). Ишан Әхмәтсафа Биккуловны 1930 елда атканнар: Миннуллин И., Минвалеев А. Суфизм в советском Татарстане: к постановке проблемы // Гасырлар авазы. 2007. 1.

44 (111)

Исемсез теркәмәләр. 8 кәгазь. Җырлар, такмаклар, гарәп сарыфы һәм башкалар, гарәп һәм төрки телләрдә. Әхмәтсафа дамелла Фәтх әз-Задури соңгы гасырда язган.

Рис. 40. Владельческая запись Фатхуллы Задури в рукописи НМ РТ 18369-111, л. 117б

45 (110)

كتاب مولانا سعد الدين تفتازانی النسائی شافع مسعود بن القاضی فخر الدين عمر بن مولا الاعظم برهان الدين عبد الله بن الامام شمس الدين القاری

كتاب شرح شمسية فی قواعد المنطقية

Китабе мәүлана – Сәгъд әд-Дин Тәфтәзани ән-Нисаи Шафигъ Мәсгуд бине әл-казый Фәхреддин Гомәр бине Мәүлә әл-Әгъзам Борһанеддин Габдулла бине әл-имам Шәмседдин әл-Кари. «Китабе шәрхе Шәмсия фи кавагыйдел мантыйкыйа»

218 кәгазь, гыйльме мантыйктан, гарәп телендә. Таҗеддин бине Бәшир әл-Болгари әт-Тави әс-Суыксуи, милади 1838 елда Казанда мулла Байморад бине Мөхәррәм әл-Мәңгәри мәдрәсәсендә язган. Карагыз кәгазь, 215. Димәк, бу китап бу мәдрәсәдә дәреслек булган. Укырга һәм сакларга.
* 17,7×22. 220 бит. Каплавычның тышлыгы төшкән.
Язу рәвеше тәгъликъ, су билгеләре 1833 елны күрсәтә, кара һәм кызыл каралар, бит номерлары гарәпчә һәм музейда яңадан куелган, кустодлар бар. Кызыл рамкада 4б-6а битләр. 3а биттә иясенең язмасы: ملك احمدجان داملا تاج الدين مرحوم اوغلى نقى («Милке – Әхмәдҗан дамелла Таҗеддин мәрхүм углыныкы»).

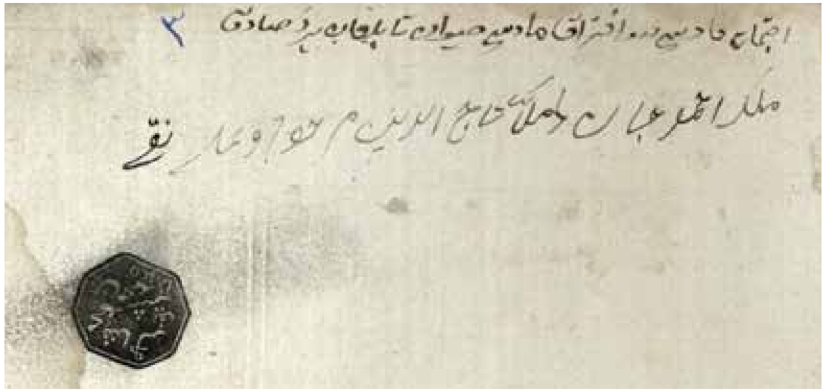

Рис. 41. Владельческие записи и оттиск печати. НМ РТ 18369-110, л. 3а

Шул ук җирдә кара алтыпочмаклы мөһер куелган (2,1×2 см): 1840 محمد شاكر بن محمد شريف («Мөхәммәдшакир бине Мөхәммәдшәриф 1840»).
Өстәмә язма 4а биттә:

1886نجی یلده 20 نجی نویابرده شمسية كاتشدم خدا تباركة و تعالی خیرلی علم نافع ویرسون

(«1886 елда 20 ноябрьдә «Шәмсия» катыштым. Ходай Тәбарәкә вә Тәгалә хәерле гыйлем, нәфегъ бирсен»).
Бүтән кул белән шул ук җирдә өстәлгән:

صاحبه داملا تاج الدين بن بشير سلطانف شرح شمسية نام 28 نچی نومیر

(«Китапның иясе – дамелла Таҗеддин бине Бәшир Солтанов. «Шәрхе Шәмсия» исемле. 28нче номер»).

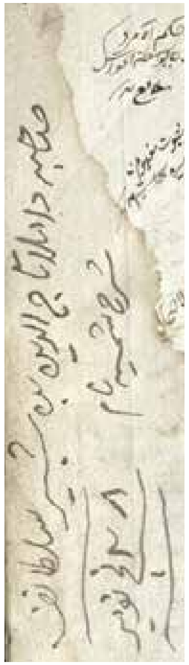

Рис. 42. Владельческая запись Тадж ад-Дина б. Башир. НМ РТ 18369-110, л. 4а

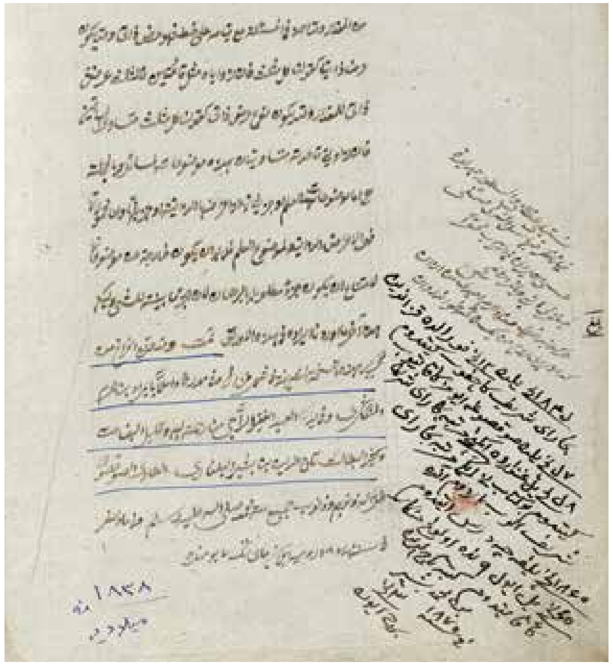

Рис. 43. Колофон и владельческая запись в рукописи НМ РТ 18369-110. л. 217б

Өченче кул белән шул ук җирдә әсәрнең авторы турында «Кәшфез зөнүн»нән кыска мәгълүмат бирелгән. Колофон 217б биттә язылган:

تمت و قد وقع الفراغ من تحرير هذه النسخة الشريفة فی شهر قزان و فی مدرسه داملا بايمراد بن محرم المنكری و فی يد العبد الفقير الراجی من رحمة الله و قليل البضاعت و كثير البطالت تاج الدين بن بشير البلغاری الطاوی الصوقصوی... فی سنه 1838 رومية مای ننك 7 يومنده.

Өстәмә язмасы: سنه میلادی 1838
(«1838 милади ел»).
Шул ук җирдә башка өстәмә:

1845 نچی یلده 12 نچی فورالده قزاندین بخاری شریف کاچوب
کیتدوم 57 نچی یلده صوقصوغه ایومزکا قایتوب 58 نچی یل غنوارده
ایکنچی مرتبه بخارای شریف کیتدوم بو کتابنی ایکی مرتبه بخارای
شریف الوب باردوم آنده 1860 یلغه چه درس ایتدوم 40 نچی یل ایول
9 نده اولوغ منکار کا قایتدوم کتبه تاج الدین بن محمد بشیر فی سنه
1870 3 نچی برج ایون

(«1845 елда 12 февральдә Казаннан Бохараи Шәриф(кә) качып киттем. 57 нче елда Суыксуга өемезгә кайтып, 58 нче ел гыйнварда икенче мәртәбә Бохараи Шәриф(кә) киттем. Бу китапны ике мәртәбә Бохараи Шәриф(кә) алып бардым. Анда 1860 елгача дәрес иттем. 40 нче ел июль(нең) 9 ында Олуг Мәңгәргә кайттым. Шушыны Таҗеддин бине Мөхәммәдбәшир 1870 ел 3 июнь(дә) язды»).

46

محمد بن اسعد صدیقی الدوانی. شرح عقاید

Мөхәммәд бине Әсгад Садыйки әд-Дәввани. «Шәрхе гакаид»
10 кәгазь. Гакаид, кәлам, гарәп телендә, күчереп язучы билгесез.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

---

47 (106)

ابو المتقی ابن صاحب التلویح
شرح فقه الاکبر لامام ابو حنیفه کوفی

Әбу әл-Мөттәкый ибне сахиб «әт-Тәлвих»
«Шәрхе фикъһел әкбар ли-имам Әбу Хәнифә Куфи»
68 кәгазь, осуле фикъһ, гакаид, гарәп телендә.

* 17×21. 133 бит. Төп нөсхәсе катыргы тышлык, почмаклар белән. 1б–35б битләр. Язу рәвеше нәсех, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар, бит номерлары соңыннан куелган.

---

48 (106)

کتاب شرح امالی

«Китаб шәрхе Әмәли»
19 кәгазь, гакаид исламия, гарәп телендә, мәнзумә, 90 бәет.
37б–54б битләр. Бер кул белән күчерелгән.

---

49 (106)

Төрле язмалар, төрле догалар һәм башкалар. 4 кәгазь, гарәп, төрки һәм фарсы. Күчереп язучының исеме, тарихы күрсәтелмәгән. Китапның һамишендә бик күп китаплардан күчермәләр бар. Кәгазендәге су билгесе 1812 елны күрсәтә.

---

50 (106)

عبید الله ابن مسعود ابن تاج الدین الشریعة.
مختصر الوقایة الروایة فی مسائل للهدایة

Гобәйдулла ибне Мәсгуд ибне Таҗеддин әш-Шәрига.
«Мохтәсарел викаяр ривая фи масаилел Һидая»
Фикъһ фөругел ислам, гарәп телендә. 1844 елда Хәбибулла бине Рәхмәнкол мәдрәсәсендә Кәмаледдин бине Нәҗмеддин бине мелла Рәхмәнкол язган. Каләме бик матур, имлясы дөрес. Шушы ук кеше бер кәгазьгә бәетне керткән. Бу бәет XIV йөз кыпчак шагыйре Котыбның «Хөсрәү вә Ширин» дастанында да бар. Димәк, XIX йөздә шагыйрь Котыб әсәрләре безнең авылларда әле сакланган икән.
Бу кеше Нигъмәтулла бине Мөнасыйпның шәкерте булган. Казанда Әбу Бәкер хәзрәт мәдрәсәсендә укыган чагында.
* Җыентыкның 59б–129б битләрендә: «1846 елда Кәмаледдин бине Нажмеддин бине мулла Рәхмәнгол тарафынан язылган».
59а биттә китап иясенең язмасы:

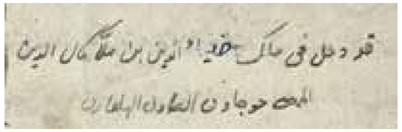

Рис. 44. Владельческая запись в рукописи НМ РТ 18369-106, л. 59а

قد دخل فی ملك ضياء الدين بن ملا كمال الدين الخوجاشی البلغاری

(«Зияддин бине мулла Кәмаледдин әл-Хуҗаши әл-Болгари милкенә керде»).

63б биттә өстәмә язу: كاتبه عطاء الله لاجل اشنای كمال الدين

(«Моны Гатаулла әшнай Кәмаледдин өчен язды»).

111а биттә өстәмә язу:

كاتبه عبد الناصر القللاری لاجل كمال الدين ممد قوجاوی (!) رحمة الله عليهما الباری

(«Моны Габденнасыр әл-Коллари Кәмаледдин Мәмәт Күчәви (!) өчен язды, Аллаһының рәхмәтендә булсыннар»).

98б биттә өстәмә язу:

كتب فخر الدين النارطباشی لاجل اشنای داملا كمال الدين الممت قوجه وی (!)

(«Фәхреддин ән-Наратбашы әшнәй дамелла Кәмаледдин әл-Мәмәт Күчәви өчен язды»).

Колофон 129б биттә:

قد فرغت هذه النسخة الشريفة المسمی بمختصر الوقاية كمال الدين بن ملا نجم الدين بن ملا رحمنقل غفرالله تعالی ذنوبهم و ذنوب جميع المسلمين... كتب فی مدرسه داملا استاذی حبيب الله بن رحمنقل رحمة الله عليهما بحرمة سيد المرسلين سنه 1846

(«Шушы китап «Мохтәсарел викая» исемле Кәмаледдин бине мулла Нәҗмеддин бине мулла Рәхмәнкол тарафыннан язылган. Аллаһы Тәгалә алар һәм бөтен мөселманнар кылган гөнаһларны кичерсә иде... Остазыбыз дамелла Хәбибулла бине Рәхмәнкол мәдрәсәсендә язылган, Аллаһының рәхмәте булсын. 1846 ел»).

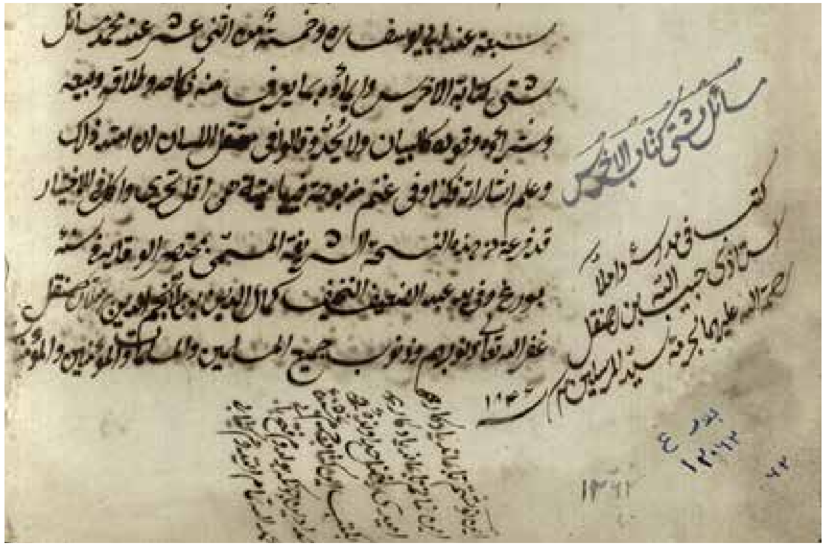

Рис. 45. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-106, л. 129б

Татар мәдрәсәләре өчен XIX гасырның икенче яртысында хас булган кызу тәгъликъ язуы. Өске каплавычының әйләнешендә Зәйнәп Максудова тарафыннан кулланылган әдәбият күрсәткече тупланган.

Иске фиһрист буенча – № 113.

---

51 (207)

سيد شريف جرجانی علی بن محمد

كتاب تعريفات

Сәед шәриф Җөрҗани Гали бине Мөхәммәд. «Китабе тәгърифат»

Гыйльми истыйляхлар сүзлеге. 84 кәгазьдә, 168 сәхифә. Тәгърифатның 1614 ел Мисырда язылган нөсхә белән мосаннифнең вафаты арасында 200 ел булган.

Гыйлем легатьтән, гарәп телендә. Күчереп язучы Мансур бине Әби Нүх әл-Мәгъриби әл-Гарәби (мәшһүр фәкыйһ), һиҗри 1023,

милади 1614 елда язган. Бу китаптан Ибраһим бине Габделмөхсин бине Әйүб әл-Әнсари файдаланган. Мөхәммәд бине Хәсән әл-Әставани, төрки фәкыйһ, Әставани китабының мосаннифе, Хөсәен бине Габдеррәхман әс-Сәман 1210 һиҗри, 1898 елда файдаланган. 1853 елда ахунд бине мелла Әхтәм сатып алган.
Бу әсәрнең таснифы – XV йөз башында, күчерелүе XVII йөз башында булган. Сакларга кирәк.
* 15×21. Язу рәвеше нәсех. XVII гасырдагы Якын Көнчыгыш кульъязмасы. Бит номерлары гарәп стилендә Зәйнәп Максудова тарафыннан куелган. Көнчыгыш кәгазе, су билгеләре юк. Китапның иясе кайбер сүзләрне татарча тәрҗемә иткән. Кустодлары юк. Гарәп телендә. Китап тулысынча сакланган.
Тышлыкта Зәйнәпнең язмасы: «Зәйнәп Максудова китапханәсеннән. (...) Мосаннифы – Сәедшәриф Җөрҗани Гали бине Мөхәммәд. Вафаты һиҗри 814, милади 1413 елда. Кәтибе [язучы] Мансур ибне Нух әл-Мәгъриби Әгъраби, һиҗри 1023, милади 1614 елда күчереп [язды]. Бу китапны укыган[нар]: Ибраһим бине Габделмөхсин ибне Әйүб әл-Әнсари, Мөхәммәд бине әл-Хөсәен әл-Мәстәвәли (1616 елда аның милкендә булды), Хөсәен бине Габдеррәхмән».
1а биттә өстәмә язма:

هذا تعريفات للسيد الجرجانى اشتريته و تملكته فى سنه خمس و
عشرين و الف فى مصر المحرسه و انا الفقير محمد بن حسن فى عنهم

«Бу Сәед Җөрҗани «Тәгърифат» китабын сатып алдым Мисырда 1025 елда. Мин – фәкыйрь Мөхәммәд бине Хәсән, Аллаһы Тәгалә аларны гафу итсен».
Бүтән өстәмә язма:

قد جاء به التقدير الى ملك الفقير الحقير ... عناق حسين بن عبد
الرحمن السمان 1210 سنه

«Бу китап фәкыйрь ... Гыйнак Хөсәен бине Габдеррәхман әс-Сәман милкенә 1210 елда керде».
Өстәмә язма татарча язуы белән: قد تملك اخوند ابن ملا ... 1853 سن
(«Ахунд бине мулла... милкенә 1853 елда керде»).

Өстәмә язма:

حسبى الله
طالع فيه و تامل معالله و اعيا الصاحبه بالبقا و علوا الارتقا ابراهيم بن
عبد المحسن ابن ايوب الانصارى غفرلهما
امين بحرمة سيد المرسلين

1б биттә язма: قد دخل فى ملك اخوند ابن ملا رصتم بنيع («Ахунд ибне мулла Рөстәм Бәнигъ милкенә керде»).
Колофон 84 биттә:

و حسن توفيقه على يد كاتبه الحقير منصور ابى نوح المغربى فى ثالث
عشر رجب 23

Иске фиһрист буенча – № 82.
Китапның икенче нөсхәсе Братиславада саклана (шифр TF72, күчерү елы 1129/1716). Карагыз: Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava. Bratislava, 1961. P. 211.
Санкт-Петербургта бастырылды: Flügel, Leipzig, 1845.

---

52 (53)

كتاب عقود منظومة

«Китабе Гокуд мәнзумә»
110 кәгазь. Сөннәнел ислам кагыйдәләре, гарәп телендә. Милади 1796 елда Казан юлы Әгерҗе авылында Хөсәен бине Мәскәү исемле мөдәррисенең мәдрәсәсендә Шәмседдин бине мелла Ишмөхәммәд исемле шәкерт язып тәмам иткән.
* 16×21. 116 бит. Кәгазе «VFSI» су билгеләре белән; язу рәвеше тәгъликъ, бит номерлары гарәп стилендә һәм яңадан музейда куелган.
2б–112а битләрдә Пәйгамбәр сөннәте турында сүз бара.
Колофон 112а биттә язылган:

تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب سنة 1796 بتوفيق خداى لا ينام
اين كتاب روزى جمعه شد تمام

(«Бу китапны күчерү, Аллаһы Тәгалә ярдәме белән, 1796 елда, җомга көнне тәмам булды»).

53 (53)

Осуле тәгълим вә тәрбия хакында бик матур теләкләр, киңәшләр бар, хәзерге заман өчен дә әйбәт. 4 кәгазьдә. Ислам кагыйдәләре буенча. Төрки һәм гарәп телендә. Шул ук кеше язган. Язуы бик төзек. Шул ук кул белән күчерелгән, 112а–116б битләрдә. Гарәп телендә, татар шигырьләре белән. Колофон 116б биттә:

قد تمت هذه النسخة الشريفة فى طريقة قزان و فى قريء اكرجى و
فى مدره سهء افندى الزمان مولانا و اولانا حسين بن مسكو و فى يد
الضعيف شمس الدين بن ملا يشمحمد غفر الله ذنوبهما...

(«Шушы кулъязма Казан юлында Әгерҗе авылында остазыбыз Хөсәен бине Мәскәү мәдрәсәсендә без, фәкыйрегез – Шәмседдин бине мулла Ишмөхәммәд тарафыннан язылды. Аллаһы Тәгалә алар кылган гөнаһларны кичерсә иде»).
Түбәндә Зәйнәп Максудованың өстәмә язмасы: «1809 елгы «Мәфатихел җинан» кулъязмасында «Шушының иясе – Шәмседдин бине мулла Ишмөхәммәд» дип күрсәтелгән. 1821 елда әле бу кеше исән булган. Зәйнәп Максудова».
Иске фиһрист буенча – № 144.

54 (85)

شرح عقايد

«Шәрхе Гакаид»

Имам әл-Газали китабына шәрех, мосаннифы билгесез, чөнки башындагы битләре төшкән. 24 кәгазь. Гакаид, каләм, гарәп телендә. Буа шәһәрендә Габделвахид бине Габдеррәхман мәдрәсәсендә 1849 елда Хөснеддин бине Габдулла Янтугани исемле кеше язып чыккан.

* 17,5×22. 49 бит.
Тышлыгы юк, торец лейкопластырь белән ябыштырылган. Иясенең язмасы 1а биттә кырылган. Аннотация: «(Кимияи) сәгадәт» исемле китабына шәрех.
1б–25а битләрдә. 1б биттә болай башлана:

بسم الله الرحمن الرحيم قوله و عذاب القبر للكافرين آه اعلم ان
الترتيب الطبيعى العادى تقتضى تقديم قوله و سوآل منكر و نيكر على
عذاب القبر و التنعيم فيه لان التعذيب و التنعيم بعد السؤال و الجواب
موقوف عليها بمقتضى حكمة الله تعه و على ما نطق به الحديث
كاسيأتى الا انه قدم التعذيب و التنعيم على السؤال للاهتمام ...

Колофон 25а биттә:

سودت هذه السنخة الشريعة حسن الدين بن عبد الله الينطوغانى
فى مدره سة ملانا و استاذنا رفعنا الى درجة العلى فى الدارين بسبب
تعليننا عبد الواحيد بن عبد الرحمن البواويى 1849 سنده

(«Бу китапны Хөснеддин бине Габдулла әл-Янтугани остазыбыз Габделвахид бине Габдеррәхман әл-Буави мәдрәсәсендә 1849 елда тәмамладым»).

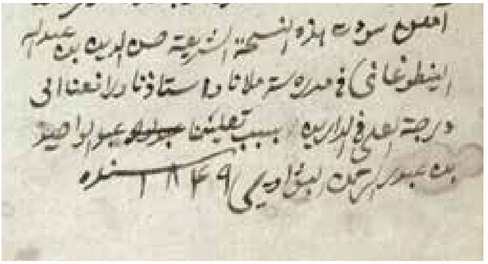

Рис. 46. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-85, л. 25а

Бит номерлары Зәйнәп Максудова тарафыннан һәм музейда куелган. Кустодлар бар, тәгълыйкъ язу рәвеше, кара каралар, кәгазе XVIII гасыр ахырына яки XIX гасыр башына карый.

55 (85)

Сәгъди. Гөлестан

24 кәгазь. Кечкенә хикәяләр мәҗмугасы, фарсы телендә. Шул ук кеше язып чыккан. 26б-49б битләр. Ахыры юк.

56 (78)

ابو الليث السمرقندى. كتاب بستان العارفين

Әбу әл-Ләйс әс-Сәмәрканди. «Китабел бостанел гарифин»
121 кәгазь. Язуы матур һәм дөрес. Ислам әдәбе хакында, гарәп телендә. Бу китап Пәслаке мулла(сы) Габделваһаб бине Габделмәҗид милкендә дә булып торган. Асансуы буенда Тукай авылында Габделхалик бине Китаб исемле мөдәррис алдында укучы Гайсә бине Тимер Пәслакый милади 1818 елда язып тәмам иткән. Буш калган кәгазьләрдә төрки шигырьләр дә бар. Алар да ислам әдәбе хакында, тыйб хакында, гаилә хәбәрләре дә бар. Бабайларыбызның истәлеге. Сакларга кирәк.
* 17×20,5. 126 бит. Яртылаш күн тышлыгы, аскы каплавычы юк. Аннотация: «№56. (...) Бу китап Габдессәттар мулла бабай китаплары арасыннан чыкты».
Өске каплавычының әйләнешендә төсле кәгазь ябыштырылган. Кәгазь XIX гасырның беренче яртысына карый, күгелҗем төстә. Язу рәвеше тәгъликъ, кара һәм кызыл каралар, бит саннары гарәп стилендә һәм музейдә куелган. Кустодлар бар. Иясенең өстәмә

Рис. 47. Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-78, л. 1а

язмасы 125б биттә: ملكه ملا عبد الوهاب ملا عبد المجيد اوعلى («Моның иясе – Габделваһаб мулла Габделмәҗид углы»).
Колофон 124б биттә:

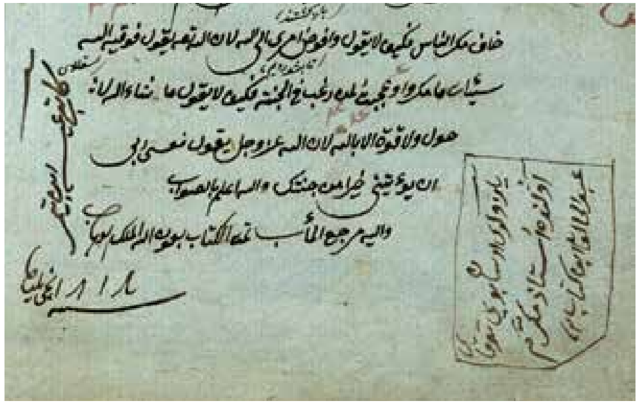

Рис. 48. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-78, л. 124б

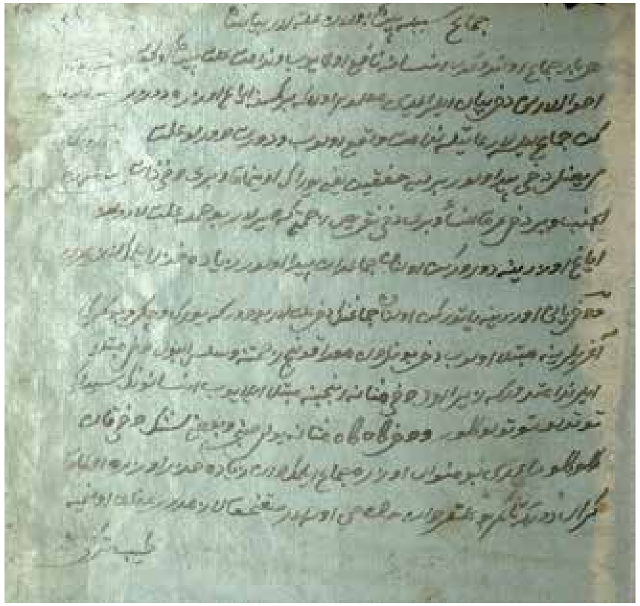

Рис. 49. «О венерических заболеваниях». НМ РТ 18369-78, л. 125а

1818 نچی یلنده. کاتبی عیسی بن تیمر
یازولدی اوسان بوبی توقای آولنده استاذ مکرم عبد الحالق ابن کتاب

«1818 елда. Язучы Гайсә бине Тимер. Язылды Асан буе Тукай авылында, остаз мөкәррәм Габделхалик ибне Китаб [тарафыннан]».

---

57 (109)

سعدی. گلستان

Сәгъди. «Гөлестан»
143 кәгазь. Әхлакый-тарихи дастаннар. Фарсы телендә, һәр сәхифәдә 15 юл. Тирсә авылында (Казан юлы) Ягъкуб бине мелла Нигъмәтулла мәдрәсәсендә 1850 елда Габделҗәмил Габделмәннан углы Максудов күчереп язган.
Сакларга. Әтиемнең истәлеге.
* 17×20,6. 144 бит.
Ялтылаш күн тышлык, каплавычы иске кулъязма битләреннән. Тышлыкта аннотация бирелгән. Бу китап башка бер кулъязма бите белән урап куелган.
1а биттә Зәйнәп Максудова кулы белән шәҗәрә төзелгән: «Тәкермән авылының мулласы фәлән. Мулла Бәкир хатыны Гөлзифа. Хәбибулла хатыны. (Гөлзифаның бертуганы) Миңеш. Аның балалары: Шәмсекамар, Сәрвиҗамал, Шәмсениса. Сәрвиҗамалның углы Фазлыәхмәт. Бәкринең улы Хәбибулла, аның кызы Гөлзифа һәм улы Миңеш».
Кулъязма тулы. Язу рәвеше тәгъликъ һәм нәсех, кара каралар, Зәйнәп Максудованың әтисе үз кулы белән язган, бит саннары гарәп стилендә, музейда куелган, калын урыс кәгазе XIX гасыр уртасына карый, су билгеләре юк.
Күчереп язучының язмасы 144б биттә:

بو صوکغی مصراعنی یازوچی صاحب جمال حبیب الله قزی بکری ملا
اوغلی اول حبیب الله تکرمه ن اولنده بونک آناسی گل زیفا ئه بی
بزنک ئه بی یمز میکنش برله ن بر طوغمه

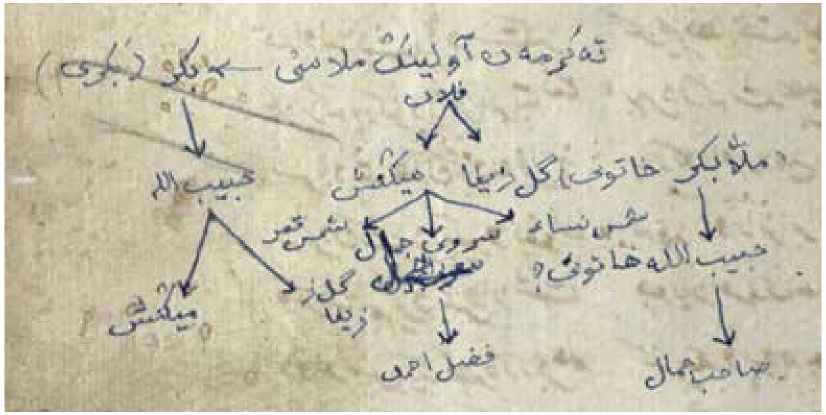

Рис. 50. Потомки имама из дер. Тәкермән. НМ РТ 18369-109, л. 1а

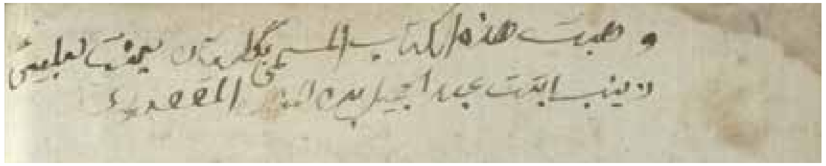

Рис. 51. Владельческая запись З. Максудовой. НМ РТ 18369-109, л. 16

(«Бу соңгы мисрагны язучы – Сахибҗамал Хәбибулла кызы, Бәкри мулла углы. Ул Хәбибулла Тәкермән авылында, моның анасы Гөлзифа әби безнең абыемыз Миңеш берлән бер тугыма булган»).
Шул ук җирдә Миңешкә туганлык күрсәтә торган Зәйнәп Максудова тарафыннан төзелгән шәҗәрә.
Иске фиһрист буенча – №17. Монда 1846–1852 еллар эчендә Тирсә мәдрәсәсендә күчерелгәне искә алына.

---

58 (17)

ابو الثنا احمد بن محمد ابی البرکات الزیلی ثم السواسی
زبدة الاسرار فی شرح مختصر المنار

Әбу әл-Сина Әхмәд бине Мөхәммәд Әби әл-Бәрәкә әз-Зили, соңра әс-Сиваси. «Зәбдәтел әсрар фи шәрхи Мохтәсарел мәнар»

65 кәгазь. Осуле шәргъ. Гарәп телендә. Күчереп язучы Җәләледдин бине мелла Сәгъдәддин бине мелла Вәли Мөхәммәд әз-Зәдүри Казанда 1886 елда дәмелла Габделвәли бине Габделгаффар бине Яхъя бине Хөсәен Яңачокали әл-Чокали мәдрәсәсендә язып тәмам иткән. Каләме бик матур. Алдагы һәм соңындагы 7–6 кәгазьдә төрле үзәкләр бар.

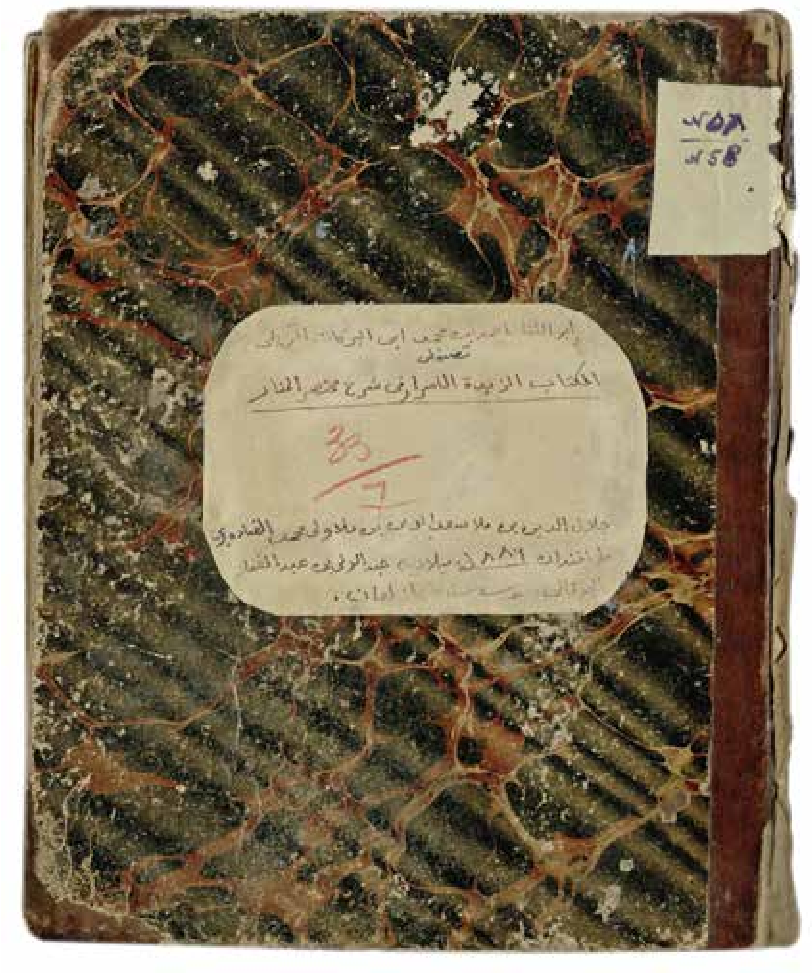

Рис. 52. Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-17

* 17,5×21,5. 70 бит.
Катыргы тышлык. Өске каплавычының тышлыгында № 58 һәм аннотация бар.
Өске каплавычының әйләнешендә карандаш белән язма бар:

این جامع الرموز را وقف خاص کردیم بر شاکردان که در مدرسه اسکی
ضادور تعلیم میکنند اسم واقف خوجه احمد بن ملا مظفر غورنیقاوی

(«Ошбу «Җамигер рөмүз» [китабын] Иске Задур мәдрәсәсендәге шәкертләр өчен махсус вәкыф кылдык. Вакыйфның исеме – Хуҗаәхмәт бине мулла Мозаффар Гурникави»).
За биттә өстәмә бар:

متملك هذا الكتاب بلا ارتياب جلال الدين بن سعد الدين المرحوم
الضادورى

(«Һичшиксез, ошбу китаб – Җәләледдин бине Сәгъдеддин әлмәрхүм әз-Задуринең милкендәдер»).
Урыс кәгазе, XIX гасырның икенче яртысына карый («Медянской фабрики Первушина № 6 в Вятке» дигән штемпельләре куелган).
Язу рәвеше татар тәгълике, гарәп телендә, кара каралар. Кустодлар бар. Бит саннары гарәп стилендә һәм музейда өстәлгән.
Колофон 68б биттә:

قد تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب
فى مدرسة استاذنا داملا عبد الولى بن عبد الغفار الچوقالى فى يد عبد
الضعيف جلال الدين بن ملا سعد الدين بن ملا ولى
محمد المرحوم الضادورى و فى شهر غزان
اين كتابنك حاجينه هر زمان * سن عنايت ايلكل يا مستعان
تمت تمام اولدى فى يوم پنچشنبه و السلام

Колофон кырыенда 1886 نچى يلده
Иске фиһрист буенча № 98.

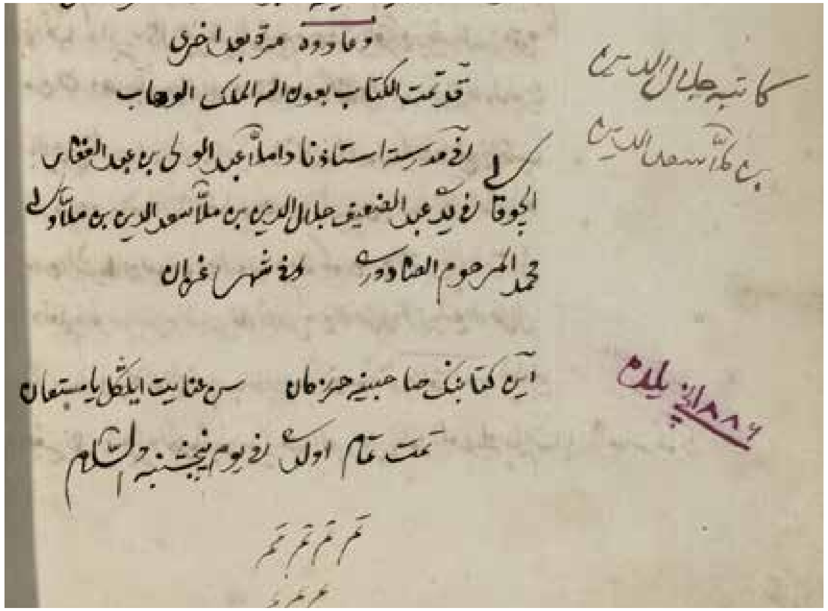

Рис. 53. Колофон к рукописи. НМ РТ 18369-17, л. 68б

Карагыз: GAL, SII, 91. Китап ике мәртәбә Казанда бастырылды (1887, 1900).

59 (44)

Кәлям шәриф

Зур кулда. Баштагы һәм соңгы битләре тәләф булган. Шунлыктан язылу тарихы читен булып калды. Гарәп телендә. Күчереп язучы – Хәзинә хатын, Ибраһим җәмәгате (элгәреге Вятка губернасы Алабуга өязе Уразай авылы). Язылу тарихы XVIII йөзнең беренче чиреге белән XVII йөзнең соңгы яртысы булырга тиеш, чөнки Хәзинә әби XVIII йөзнең башларында вафат булган. Бу Коръәнне күн белән төреп, Пугачев явы чорында мунча идәне астында куеп саклаганнар. Шул вакыйганы минем әбиләрем һәм әтием сөйли иделәр. Безнең нәселдә бу китап «Хәзинә әби Коръәне» буларак атаклы иде.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

60 (172)

جامع الفتاوى فوائد اسلامية

Җамигел фәтава Фәваиде исламия

Мосаннифы билгесез. 559 кәгазьдә, һәр битендә 21 юл. Фикъһе ислам, фөругтан, барлыгы 40 фасыл. Гарәп телендә, сүлс сыгнакый

Рис. 54. Рукопись. НМ РТ 18369-172, л. 78а

рәсем хаты белән язылган. Тулы, ләкин беренче һәм соңгы битләр, төзеп, яңадан өстәлгән.
Күчереп язучының исеме, тарихы, урыны күрсәтелмәгән. Шулай да XIV йөз башларында төзелгән һәм XV йөзләрдә күчерелгән булырга охшый: күп җирдә Шәмс әл-Аимә гасыр хөснидән гыйбарәләр китерә. Ул исә XI йөз азагында вафат булган.
Тансык истәлек – борынгылык белән.
* 19,2×25,3. 567 бит. Кара каралар. Язу рәвеше нәсех. Гарәп телендә.
Беренче биттә кечкенә кәгазьдә аңлатмалар бирелде: «Карарга кирәк. تملك عن عبد الكريم بن محمد بن ... (Иясе – Габделкәрим бине Мөхәммәд бине...). Китапларыннан лөгат аңлатмасы алынганы күрсәтелде».
3а биттәге «Бу китапта аталган затлар һәм китаплар» исемлеге Максудова тарафыннан төзелгән. 6б–14а битләрдә – китапның эчтәлеге белдерелгән. Һәр биттә 21шәр юл, кустодлар бар.
1–4, 561–563 бит – Урта Азия кәгазе, реставрацияләнгән. Калган битләре – кустарная бумага ближневосточного производства (Якын Көнчыгышта кустарь рәвештә ясалган кәгазьдә).
567 биттә өстәмә язма: № آلتمش

---

61 (117)

محمد يازيچي اوغلى كليبولى

محمديه منظومه

Мөхәммәд Языҗыоглу Кәлибули. «Мөхәммәдия мәнзумә»
Һиҗри 850дә тәмам иткән, милади 1446 елда. 231 кәгазь, 462 сәхифә. 20шәр юл.
Тарихе Мөхәммәд галәйһиссәлам. Төрки-госманлы телендә. Кайчан, кайда күчереп язылганы күрсәтелмәгән, ләкин кәгазь – Рәсәй кәгазе, су билгесе: 1815 ел.
Сакларга һәм укырга кирәк. Теле бай, шигырь техникасы көчле.
* 15,5×25,3. Каплавычының тышлыгы юк. Су билгеләре: 1813, 1815. Бит саннары музейда куелган, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар, язу рәвеше нәсех.

Рис. 55. Разворот рукописи с пометами З. Максудовой. НМ РТ 18369-117, лл. 227б–228а

---

62 (120)

مولوى نعمان بن امير بن عثمان الثمنى

تفسير مولوى نعمان الثمنى القورصاوى

Мәүләви Ногман бине Әмир бине Госман әс-Сәмани әл-Курсави. «Тәфсир»
Әс-Сәмани – Ырынбур өязе Сәман авылныкы, әл-Курсави – Курса авылында Габденнасыйр Курсавида укып, аның үзенә имамәтлек һәм мөдәррислек тә калган иде.
Һиҗри 1236, милади 1821 елда Әбу Наср Курсави хаҗга киткәч язылган. 147 кәгазь, 294 сәхифә, зур кулда. Тәфсир, каләм. Төрки-Казан телендә, бик ачык. Күчерүченең исеме күрсәтелмәгән. Шулай да

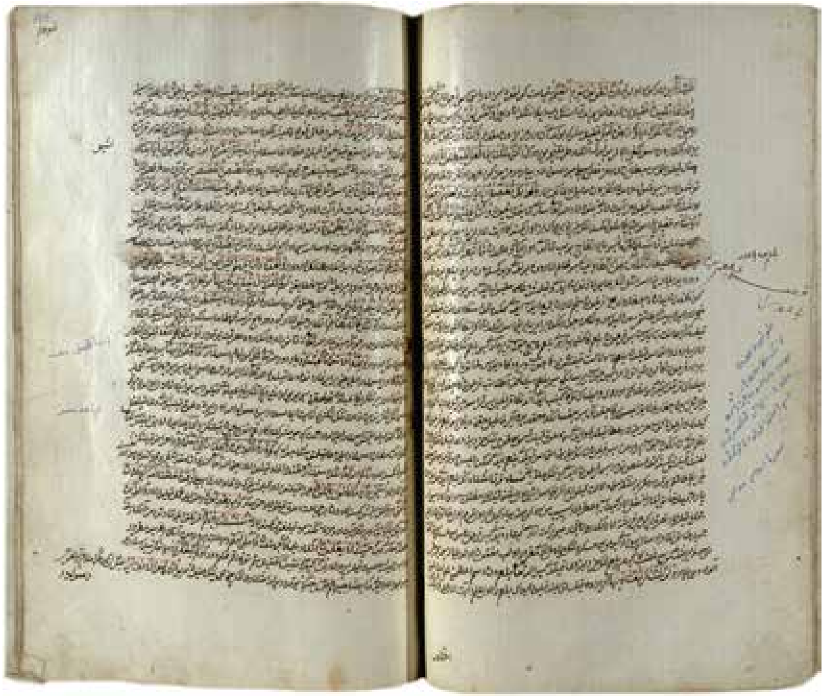

Рис. 56. Пометки З. Максудовой в списке тафсира Нугмани. НМ РТ 18369-120, л. 104б

мелла Сөендек бине Габделгазиз бине Гайсә әл-Көнари язган булырга тиеш. Язуы бик гади, пөхтә, рәсем хаты Идел буе нәсех-тәгъликъ хаты.
Сакларга һәм дарелфөнүнга тапшырырга.
* 21×32,2. Яртылаш күн европа тышлыгы. Аннотациядә «мулла Габдессәттар бабай китаплары арасында табылды» дип билгеләнә. Язу рәвеше нәсех, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар. Форзацтагы язма: وتكه غوبرنه سنده صاراپول سلسكى اويازينده («Вятка губернасында Сарапул Сәләскә өязендә»).
2а–32б битләрдәге текст кызыл рамка эченә кертелгән. Колофоны юк.
104б бит кырыенда Зәйнәп Максудованың язмасы: «Шушы вакыйганың төрки мәнзумәсе бар. Дәүләт дарелфөнүн хәзинәсендә саклана. Тимәш авылы дигән исем мәтендәге мәҗмуга теркәлгән».

63 (107)

ابو العلاء الاوشى
كتاب نصايح الاخبار

Әбу әл-Галә әл-Уши. «Китабе нәсаихел әхбар»
Бу әсәрдән «Нәһҗел фәрадис» мосаннифы да файдаланган. Баштагы сәхифәләре төшкән. 55 кәгазь. Фикъһ һәм әхлак, гарәп телендә.
* 17×21. 58 бит. Тышлыгы юк. Гарәп телендә, кәгазе XIX гасырның беренче яртысына карый, язма рәвеше нәсех, кара һәм кызыл каралар, җыентыкта 3а–55а битләрне ала.

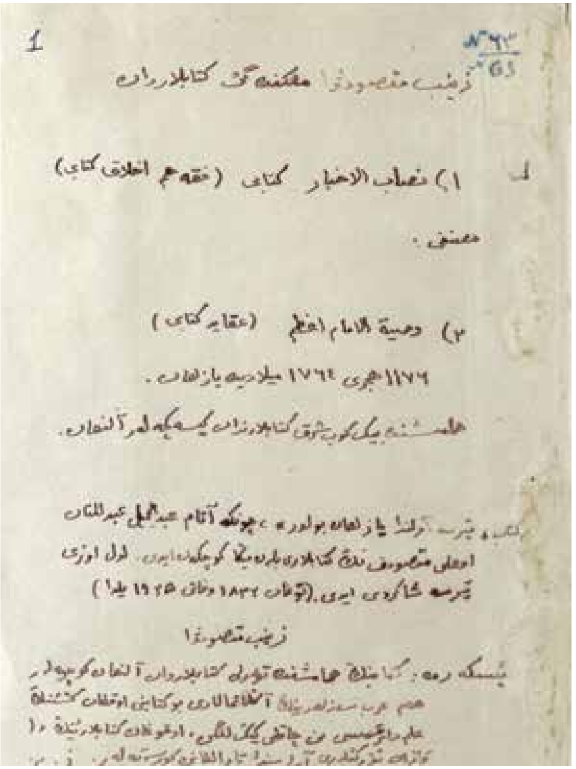
1
№٦٣
63
زینب مقصودوا مکتبه‌سی کتابلردان
١) نصائح الاخبار کتابی (فقه هم اخلاق کتابی)
مصنف.
٢) وصیة الامام اعظم (عقاید کتابی)
١١٧٦ هجری ١٧٦٢ میلادیده یازلغان.

Рис. 57. Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-107

64 (107)

امام ابو حنيفه بن نعمان بن ثابت

كتاب وصية الامام الاعظم

Имам Әбу Хәнифә б. Ногман б. Сабит. «Китабе васыятел имамел әгъзам»
4 кәгазь. Гакаид, каләм. Гарәп телендә. Һиҗри 1176, милади 1764 елда язылган. Исеме күрсәтелмәгән, шулай да Тирсә (хәзерге Әгерҗе районы) авылында язылган булыр, чөнки әткәем анда укыган. Бу китап аннан килгән, шул ук елда язылганы күрсәтелгән. Рәсем хаты зәгыйфь, имлясы хаталы.
Дарелфөнүнгә бирергә, инде бу китапка 200 яшь.
* Җыентыкның 55а–57б битләрендәге аннотациядә мондый мәгълүмат бирелгән: «Хамишендә бик күп шәрык китапларыннан кисәкчәләр алынган. Бу китап Тирсә авылында язылган булыр, чөнки атам Габделҗәмил Габделмәннан угълы Максудовның китаплары белән миңа күчкән иде. Ул үзе Тирсә шәкерте иде. Туган 1832 елда, вафат 1925 елда».
Иске фиһрист буенча – № 64.

65 (24)

عبيد الله بن مسعود تاج الشريعة

مختصر الوقاية فى مسائل الهداية

Гобәйдулла бине Мәсгуд Таҗ әш-Шәрига.
«Мохтәсарел викая фи мәсаилел һидая»
Китапны дарелфөнүнгә тапшырырга.
* 17×20,7. Яртылаш күн тышлык. Өске каплавычта аннотация бар. Кәгазьнең су билгесе 1824 елгы. 1а биттә өстәмә бирелгән: اوشبو كتاب ملا عبد الجميل عبد المنان اوغلى («Ошбу китап [иясе] – мулла Габделҗәмил Габделмәннан углы»).
Каты шома урыс кәгазе XIX гасыр башына карый. Язу рәвеше нәсех, кара һәм кызыл каралар, бит саннары гарәпчә һәм европача куелган, кустодлар бар. Һәр биттә 9 юл.

Колофон 140а биттә:

قد وقع الفراغ فى هذه النسحة
الشريفة من يد عبد الضعيف كان
فى شهر رجب و كان منه فى
يوم الاول و كان فى وقت الزوال
دوشنبه كون و فى النجوم و له
١٨٢٧ يلنده كاتله و مالكه عينو
الله بن فيضوالله غفرالله ذنوبهما
فى مدرسه بايلار داملا عبد الغفور
بن سيفوالله غفر الله ذنوبهما و
يدخلهما فى الجنة

Рис. 58. Колофон рукописи «Мохтәсарел викая»
НМ РТ 18369-24, л. 140а

Карагыз: GAL, I, 376.
Иске фиһрист буенча – № 24.

66 (16)

محمد بن محمد چوقراقچى زاده استانبولى

كتاب دلائل النبوت محمدى شمائل فتوة احمدى

Мөхәммәд бине Мөхәммәд Чокракчызадә Истанбули
«Китаб дәлаилен нәбүвәт Мөхәммәди шәмаил фөтүәт Әхмәди»
Вафаты һиҗри 1033/ милади 1624 елда.
Бу китап Мөхәммәд б. Исхакның «Китабел мәгазый вә сирр» дигән әсәреннән файдаланган. Бу Исхак Мөхәммәд һиҗри 151дә вафат булган. 95 кәгазь, 190 сәхифә.
Мөхәммәд галәйһиссәламнең тарихы, төрки телдә. Кайда, кем, кайчан күчереп язганы күрсәтелмәгән. Кәгазьнең су билгесе 1816 елны күрсәтә. Бу китапта Сөләйман Саксининең «Зөһрәтер рияз» исемле китаптан алынган өзекчәләр байтак.

Дарелфөнүнгә тапшырырга.
* 16,5×21,5. 95 бит. Переплет (китап тышылыгы) – кустарь катыргыдан. Су билгесе 1816 елны күрсәтә. Язу рәвеше нәсех, урыс кәгазе XIX гасыр башыныкы, кустодлар бар, бит саннары музейда куелган.
Карагыз: Türkische Handschriften. Teil 1. Beschr. von Barbara Flemming. Wiesbaden, 1968. P. 55–56.

67 (206)

صوفی الله یار خوارزمی

ثبات العاجزین

Суфый Аллаһияр Хорезми. «Сөбәтел гаҗизин»
Вафаты Бохарада һиҗри 1116 елда/ милади 1704.
Тәсаувыфтан төрки мәнзумә. 18 кәгазь, 35 сәхифә. Төрки. Тулы түгел. Нәсехи. Тарихы билгесез.
* 15×20,5. 18 бит.
Урыс кәгазе XVIII гасырга карый. Фарсы телендә. Язу рәвеше татар тәгълике. Гарәп телендә сирәк тәрҗемәләр дә очрый. Гарәпчә бит саннары карандаш белән куелган. Ахыры юк.

68 (88)

ملا خواجه نظر ابن غایب نظر جمیانی هویدا الروشانی

کتاب راحت دل

Мулла Хуҗаназар б. Гаибназар Җимьяни Һәвидәр Рәүшани. «Рәхәте дәл»
Күңел тынычлыгы, мәнзумә. 8 кәгазь, 16 бит. Тәсаувыф-әхлак, төрки. Тулы түгел. Нәсехи. Тарихы билгесез.
* 16×21. 8 бит. Кулдан ясалган кәгазь тышлы, җеп белән тегелгән. Аннотациядә андый мәгълүмат бар: «Бу китап Казанда 1838, 1890, 1896 елларда басылган. Идел буе татарлары арасында күп таралган, күп укылган. Теле гарәп, фарсы һәм борынгы төрки алынмалары белән тулы».

Башы һәм ахыры юк, язу рәвеше тәгъликъ, кара каралар, гарәпчә һәм европача бит саннары, кустодлар бар. Бу китап өчен сүзлек: Кулъязма НМ РТ 18369-38. 170×210. 47 кгз. Зәйнәп Максудова. «Рәхәте дел» китапның сүзлеге. مستطاب راحت دل
Автор турында тулырак мәгълүмат: Hofman, III, 1. P. 146.

69

Намәгълүм Идел буе төрки галимнең

قصه سیف الملوک و بدیع الجمال

«Кыссаи сәйфел мөлүк вә бәдигел җамал»
Чәчмә хикәя. Нәфис әдәбият, төрки телдә. Баштагы битләре төшкән. Күчереп язучы – Хәмит бине Ишимбай. Милади 1784 елда мелла Рәфыйк бине Уразай мәдрәсәсендә дусты Дәүләтшаһ бине Илбәк өчен язган.
Сакларга кирәк: XVII–XVIII йөздә Идел буе төрки әдәби теле үрнәге.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

70

Мәҗлиси яки башкасы.

قصه سیف الملوک و بدیع الجمال منظومه

«Кыссаи сәйфел мөлүк вә бәдигел җамал»
12 сәхифә. Нәфис әдәбият. Төрки телдә. Мәҗлисинең тулы «Кыссаи Сәйфел мөлүк» чагыштырасы бар. Сакларга кирәк.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

71

Шул ук.
1 кәгазь. Нәфис әдәбият, төрки. Теле харәзмиләр теленә бик якын. Чагыштырасы бар. Сакларга кирәк.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

72 (94)

تاريخ الاسلام – مختصر

«Тарихел ислам – мохтәсар»

89 кәгазь, 178 сәхифә. Тарих, тәрҗемәи хәл. Төрки. Борынгы Харәзм.
* 16×25. 93 бит. Кулъязма катыргы урыс кәгазьдә Идел буе җирлегендә төрле шәкелдәге филиграннар белән күчереп язылган. Күн кысалар белән эшләнгән катыргы тышлык. Аннотациядә мондый мәгълүмат бар: «Теле һәм тарихы ягыннан кирәкле китап».
Китап башында ике исемлек куелган: «Исемнәре аталган» һәм «Файдаланылган чыганаклар».

Рис. 59. Оттиск печати в рукописи «Тарихел ислам – мохтәсар». НМ РТ 18369-94, л. 4а

Бит санныры гарәпчә һәм европача куелган, кустодлар бар, кара каралар, вак каллиграфик нәсех. Бит кырыйларында кеше исемнәре, аларның туу һәм үлү даталары, шулай ук авторлар исемлеге белән хезмәтләре язылган. Башы юк. 4а битендә озынча түгәрәк кара мөһер эзе. Авторы һәм күчерү урыны күрсәтелмәгән.

73

قاضى محمد ابراهيم بن قاضى نور محمد

مجمع الاوراد

Казый Мөхәммәд Ибраһим бине казый Нурмөхәммәд.
«Мәҗмәгел әүрад»

Басма. 1293 һиҗридә басылган. 241 сәхифә. Салават һәм догалар, гарәп телендә. Искәрмә: бу китап, хаталык белән, кулъязмалар арасына теркәлгән.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

74 (76)

Тыйб китабы. 63 сәхифә. Төрки телдә. Башындагы битләре төшкән. Тел һәм сүзлеге әһәмиятле.
* 16×20,7. 188 сәхифә. Тышсыз. Җыентыкның 1а-32а битләрдә. Башы юк, кара каралар, язу рәвеше тәгъликъ, бит саннары музейдә куелган, кустодлар бар, кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый (штемпельләр).

75 (76)

Хөтбәләр һәм вәгазьләр мәҗмугасы. 80 сәхифә. Әхлак һәм мәүгазә, гарәп һәм төрки телдә. Тел ягыннан әһәмиятле. 35а–72а битләр. Язу рәвеше нәсех.

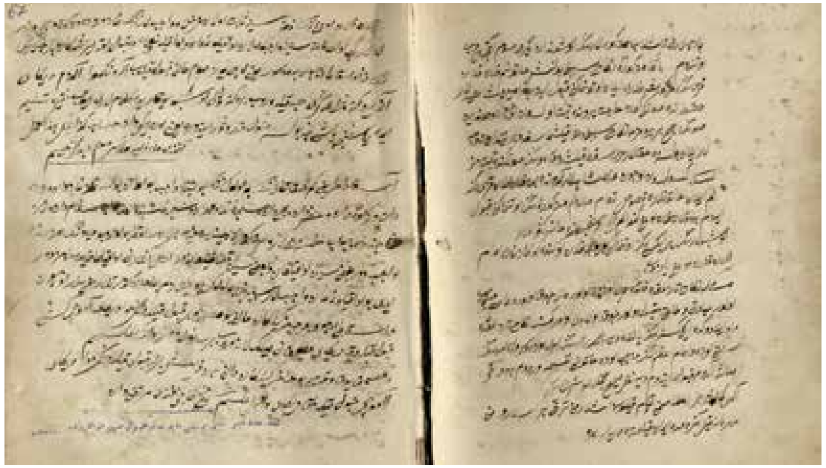

Рис. 60. Фетвы муллы Валида б. мулла ʻАбд ар-Рахим и ал-хаджж Муртазы эфенде НМ РТ 18369-76, л. 66б–67а

76 (76)

Билгесез. 30 сәхифә. Фикъһ һәм осуле гыйльме, гарәп телендә. Күчереп язучы һәм тарихы күрсәтелмәгән. Персия һәм Болгарда эшләнгән кайбер товарларның чирмәте (?) хакында сүз бара.

77 (76)

محمد بركوى. جلاء القلوب

Мөхәммәд Биргәви. «Җәлаэл колүб»

84 сәхифә. Тәсаувыф, әхлак; гарәп телендә. Күчерүче һәм тарихы күрсәтелмәгән.

Җыентыктагы 113б–139а битләрдә. Күчереп язучының өстәмә язмасы 139б биттә: هلال الدين بن مرحوم ملا اسد الله («Һилаледдин бине мәрхүм мулла Әсәдулла»).

78 (76)

ابن سينا

مختصر من كتاب القانون فى الطب

Ибн Сина. «Мохтәсар мин китабел канун фит тыйбб»

62 сәхифә. Гыйльме тыйб, гарәп телендә. Күчерүче һәм тарихы күрсәтелмәгән. 82б–113а битләр.

79 (76)

حسام الدين بن شرف الدين البلغارى المسلمى

تواريخ بلغاريه

Хисамеддин бине Шәрәфеддин әл-Болгари әл-Мөслими. «Тәварихе Болгария»

90 сәхифә. Тарих, төрки телдә. Күчерүче һәм тарихы күрсәтелмәгән. Теле хәбәрләре ягыннан кирәкле. Җыентыктагы 142б–188 битләр. Ахыры юк.

80

Хикәяте падишаһ Мөлтан һәм аның вәзире

Гыйлем симия хакында кызыклы хикәя. 14 сәхифә. Нәфис әдәбият, төрки телдә. Күчереп язучы – Хөснеддин бине Габдулла әл-Янтугани. Сакларга. Буа мәдрәсәсендә язган. Хатын-кызга карашы белән әһәмиятле.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

81

Үзүм шәһәре патшасының Дәште Кыпчак кызына өйләнүе хакында хикәят

Үзүм (Изүм) шәһәре хәзерге Харьков өлкәсендә яки Арча ягы Әтнә

районындагы каспә булыр. Әдәбият, төрки телдә. Күчереп язылуы тарихы билгесез. Бу кечкенә үзәкче тарих һәм тел ягыннан бик кызыклы хәбәрләрне белдерә. Сакларга.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

82 (99)

Хикмәтле сүзләр, ырым-җырлар. Төрки-гарәп.

* 17×21,4. 140 бит. 1а–86 битләр.

Бергә: № 82–87. Бу китаплар Салавыч авылында Низамеддин хәзрәт мәдрәсәсендә 1876-77 елларда һәм бер китап Исмәгыйль авылында (елы күрсәтелмәгән) язылган. كاتبه نور محمد 76 سنه ده («Моны Нурмөхәммәд 76 нчы елда язды») дип язган.

Файдаланган әдәбият исемлеге Максудова тарафыннан төзелде. Кулъязма XIX гасырның икенче яртысына карый. Кара һәм күгелҗем. Язу рәвеше кызу нәсех, кустодлар бар, бит саннары соңрак куелган.

Рис. 61. Аннотация к рукописному сборнику. НМ РТ 18369-99

83 (99)
Мәнзумә. 40 бит. Әхлак-фикъһ, төрки. Күчереп язучысы – Нурмөхәммәд бине Сәйфеддин. 1877 елда язылган.
* Җыентыктагы 9а–27б битләрдә.

84 (99)

فريد الدين عطار. پند نامه

Фәридеддин Гаттар. «Пәнднамә»
58 кәгазь. Әхлак-тәсаувыф, фарсы. 1877–76 елларда, Салавыч авылында Низамеддин бине Сәлимҗан хәзрәт мәдрәсәсендә, бер китапны Исмәгыйль авылында язганын күрсәткән. Китапны Мөхәммәдкәрим әл-Мәчкәрәви әл-Бохари әл-Истанбулиның углы өчен язганы күрсәтелгән.
* 38а–66б битләр. Колофон 66б биттә:

كاتبه نور محمد بن سيف الدين المرحوم 1876 سنه ده 14 نجى ديكابردن غرفه كون

سنه 1876 تاريخ لاجل المخدوم داملا المچكروى داملا محمد كريم التكانشى مولدا و المچكروى تحصيلا ثم البخاره ثم و البتوى مسكنا و تدرسا ثم الاستانبول هجرةً توفى فى الاستانبولى رحمه الله تعالى و جميع المؤمنين و المؤمنات

Иске фиһрист буенча – № 73.

85 (99)

يک حكايت

«Йәк хикәят»
14 бит. Фарсы телендә.
* Җыентыктагы 70а–76а битләр тулы булмаган төрки теленә тәрҗемәсе белән. Тәрҗемәченең колофоны шул ук ел астында.
Иске фиһрист буенча – № 74.

86 (99)

بخار زاده

«Бохара задә»
13 кәгазь. Фикъһ, гарәп телендә.
* Җыентыктагы 77а–84а битләр.
Иске фиһрист буенча – № 75.

87 (99)

محمد بن احمد سمرقندى. تحفة الملوك

Мөхәммәд бине Әхмәд Сәмәрканди. «Төхфәтел мөлүк»
63 кәгазь, Фикъһ, фәтава, гарәп телендә.
* Җыентыктагы 85а–115б битләр. Колофон 115б биттә:

اين كتاب تمام شد در وقت ضحى در مدرسة مولانا و ملا نظام الدين حضرة ده المرحوم قرية صلاوچ. كاتبه نور محمد الف (؟) مائة تسعين الثالث سنة

88 (99)

تاج الدين بن يالچغل. شروط الصلوة

Таҗеддин бине Ялчыгол. «Шөрутес саләт»
10 кәгазь. Фикъһ, гарәп телендә.

89 (99)
Төрле хәдисләр, риваятьләр. Әхлак, гарәп һәм фарсы телендә.
28а–37б битләр. Колофон 37б биттә:

1877 نجى سنه ده غينوار 14 نجى يومنده دوشنبه كون ساعت 11 نجى ده صلاوچ ده

90 (90)
Тыйб китабыннан кисәкчә. Гарәп телендә. Мосаннифы, насихе, тарихы билгесез. XVIII йөз кәгазенә охшый. Күчерүче Габделвәһаб бине Мостафа.

* 16,5×20,7. 7 бит. Кәгазь тышлыгы. Җыентыктагы 1а–4б битләр. Калын урыс кәгазе XVIII гасыр ахырына карый, тәгъликъ, кара һәм кызыл каралар, европача пагинация, кустодлар. Су билгеләре күренми. Башы юк.

91 (90)

Фәкыйрь карт белән фәкыйрь егет – суфилар хакында. Хикәят, мәнзумә. 60 юл. Әдәбият, төрки телдә. Габделваһаб Мостафа углы тарафыннан Минзәлә өязе Дәвек авылында мелла Бикчәнтәй бине Юлдаш мәдрәсәсендә язылган. Кәгазе XVIII йөзнекенә охшый. Фәкыйрь карт белән фәкыйрь (ике сукыр) егет хакында әдәби хикәя. XV–XVI йөз иҗаты булырга охшый.

* Җыентыктагы 4б–5б битләр. Колофон 5б биттә:

این کتاب روز شنبه شد تمام

نوشتم من عبد الواهاب بن مصطافى (!) و فى قرية دوک مدرسة ملا

بیکتچنتاى بن یولداش

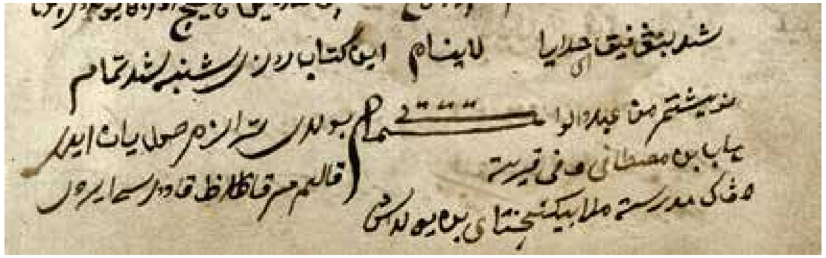

Рис. 62. Колофон поэмы о суфиях. НМ РТ 18369-90, л. 5б

92 (90)

Нөхсән (?) көннәр хакында мәнзумә. 11 юл. Төрки телдә әдәбият. 6б бит.

93 (90)

Гыйлем өйрәнү, мал җыйнау хакында чагыштырма. 1 бит, төрки телдә әдәбият. Су билгесе 1736 елга охшый.

93а (90)

Әбҗәд хәрефләрендә кабатлау таблицасы. 1 бит. Гыйльме хисап, гарәп телендә.

94 (89)

کتاب بهترین

«Китаб бәһтәрин»

Тәрҗемәче һәм насихе – Габделҗәмил Габделмәннан углы.

Мәнзумә, 16 бит. Әдәбият, гарәп, төрек һәм фарсы. Тәрҗемәне сүзгә-сүз эшләгән.

* 17×21. 8 бит. Тышсыз. Кулъязма XIX гасыр ахырына карый, бит саннары гарәпчә һәм европача куелган, кустодлар бар, урыс фабрика кәгазе. Сәхифә кырыйлары киселеп түгәрәгәйтелгән.

Иске фиһрист буенча – № 50.

95 (30)

محمد بهاء الدين العاملى القزوينى.

سوانح الحجاز فى الترقى الى الحقيقة عن المجاز

Мөхәммәд Бәһаәддин әл-Гамили әл-Казвини.
«Сәванихел хиҗаз фит тәрәкъкый иләл хакыйкать ганел мәҗаз».

Мәнзумә, 36 сәхифә. Тәсаувыф, гарәп һәм фарсы. Алардан аерым сүзләр буенча төркигә тәрҗемә ителгән. Күчереп язучы һәм тәрҗемә итүче – Габделҗәмил Габделмәннан углы.

* 17×21,7. 17 бит. Кулдан ясалган тышлык, аннотация өске тышлыкта: «Идел буенда күп укылган, күп таралган китап. Сакларга». Татар язу рәвеше, кустодлар бар, бит саннары музейда куелган, кәгазе XIX гасыр башына карый, фарсыча поэма юлга-юл татарчага тәрҗемә ителгән. Ахыры юк.

Иске фиһрист буенча – № 49.

Автор хакында: GAL, II, 414-415; SII, 595.

Башка нөсхәләр:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه بزرگ حضرت آية الله العطنمی مرعشی نجفی. قم. جلد سی ام. 1422. ص. 609–610

96 (87)

Хәдис һәм хикәяләр мәҗмугасы. 30 сәхифә. Әхлак, мәүгазә, гарәп телендә. Язучысы һәм күчерү тарихы күрсәтелмәгән. Баштагы битләре төшкән.

* 17×21. 32 бит. Башы юк. Һәр өлеш өчен аерым бит саннары билгеләнгән, кустодлар бар. Кара һәм кызыл каралар. Язу рәвеше XVIII гасыр ахыры стилендәге тәгъликъ. Калын урыс кәгазе, су билгеләре юк. 15б биттә файдаланган чыганаклар язып куелган. Тышлыкны Максудова ясады. 2а биттәге язма каләм белән: «Бу китапны Хәлим абыем укыган икән».

97 (87)

دله خاتون

«Диләә хатын»

Болгар чорыннан калган булырга охшый. 24 сәхифә. Нәфис әдәбият. Төрки телдә. Насихе – «фи карйяи Бәхтияр фи мәдрәсәи мелла Юлдаш бине Мөхәммәд», дип күрсәтелгән. Күчерелүе XVIII йөз башы булыр. Теле бик борынгы, сүзгә бай, тасвирлау чаралары күчле.

Җыентыктагы 17б–29а битләр. Колофон 29а биттә:

تمت تمام بعون الله الملک الوهاب فی قریه باختیار فی مدرسه ملا یولداش بن محمد

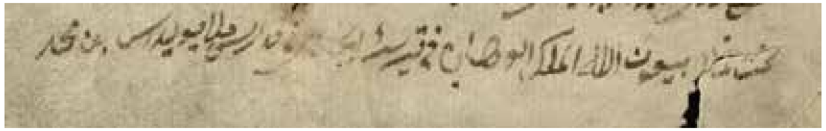

Рис. 63. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-87, л. 29а

98 (87)

عمر روشانی چوپان نامه

Гомәр Рәүшани. «Чупаннамә»

5 сәхифә. Калган битләре югалган. Мәнзумә. Казан белән бәйләнеш аңлаткан мисраг бар. Нәфис әдәбият. Төрки телдә. Шул ук кешенең каләменә охшый. Күчерелүе XVIII гасырда булырга охшый. 8нче кәгазьдә 1820 елны күрсәткән саны бар – китапның күчерү елымы, укылган елымы. «Мәҗалисеш шәһүр» дән өзекчәләре бар («Мәҗалис» тәмам булган 1707 елда).

* Җыентыктагы 29б–31б битләрдә. Максудова тарафыннан бәетләр тәртибе төзәтелгән.

99 (86)

بهترین

«Бәһтәрин»

Мәнзумә, гарәп телендә, 10 сәхифә. Әхлак, әдәбият. Гарәп, фарсы. Насихе күрсәтелмәгән. Кайбер сәхифәләрдә язучы: «Габделгалләм бине дамелла Фазлулла хаҗҗел хәрамәйн» дип имзалаган җире бар. Күчереп язылу вакыты XVIII йөзнең башында булырга кирәк.

* 16×20. Җыентыктагы 2а–6а битләр. Язу рәвеше нәсех һәм тәгъликъ, кәгазь XVIII гасыр башына карый, су билгеләре юк, бит саннары һәм кустодлар бар.

100 (86)

قافية

«Кафия»

Мәнзумә. Барлык 68 хәрефкә беткән үрнәкләр мәҗмугасы. 18 сәхифә. Әхлак. Гарәп, фарсы. Төрки сүзлеге бар.

* Җыентыктагы 6а–15а битләр.

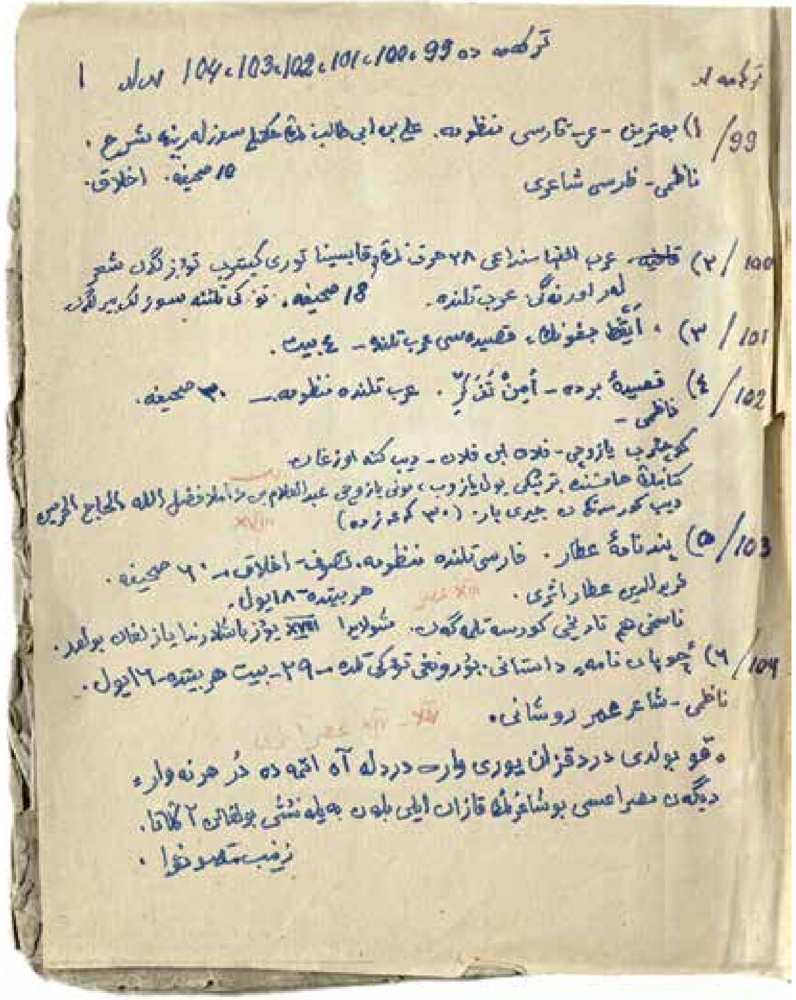

Рис. 64. Аннотация к рукописному сборнику. НМ РТ 18369-86

101 (86)
Касыйдә. 4 бит. Әхлак, гарәп телендә.
* Җыентыктагы 17б–26б битләр.

102 (86)
Касыйдәи бурдә. 30 сәхифә. Тәсаувыф, гарәп.

103 (86)

فريد الدين عطار. پند نامهء عطار

Фәридәддин Гаттар. «Панднамәи Гаттар»
60 сәхифә. Тәсаувыф, әхлак. Фарсы телендә. Насихе, тарихы күрсәтелмәгән. Күчереп язулары XVIII йөз башында булырга кирәк. Һәр сәхифәдә 16 юл.
* Җыентыктагы 27б–57б битләр.

104 (86)

عمر روشانى. چوپان داستانى

Гомәр Рәүшани. «Чупан дастаны»
Авторы 1487 миладида вафат булган. Җәләледдин Руминең «Мәснәви»дән тәрҗемә, Казан белән багланышны күрсәткән мисраглар бар. 29 сәхифә. Нәфис әдәбият. Төрки телдә. 99–104 номерлар, барысы да бер төбендә. Барысы да мәнзумә әсәрләр. Бу әсәр Крымок (?) тарафыннан рус теленә тәрҗемә ителгән.
* Җыентыктагы 57б–71б битләр.

105 (2)

خواجه مير سيد – عياث الدين محمد بن خواجه سيد.

كتاب مير سيد شريف

Хуҗа Мирсәед – Гыяседдин Мөхәммәд бине Хуҗа Сәед. «Китаб Мирсәед Шәриф»
Солтан Ходабәндәнең әмире, вафат һиҗри 766 ел. 180 сәхифә. Гарәп телендә. Күчереп язучы – Габделҗәмил Габделмәннан углы Максудов, Тирсә авылында Ягъкуб бине Нигъмәтулла мәдрәсәсендә 1848–1852 елларда язган. Үземнең әткәем була. Бу китаптан абыйларым Габделхәким, Габдеррәхман Бубидә укыганда файдаланганнар. Бергә төпләнгән, яхшы сакланган.

* 16,5×21,3. Яртылаш күн тышлыгы, өске каплавычы ябыштырылган аннотациядә мондый мәгълүмат бирелә: «Һамишендә Габдулла Бубыйның «Басыйрәт» исемле китабына иснад бар. Зәйнәп Максудова».
Китап каплавычлары төрле кулъязма битләреннән ясалган.
1а биттә Максудованың язмасы: «№ 105, № 106 төркеме буенча».
Иясенең язмасы 1а биттә:

الله تعالى اوشبونى بن اوقدم ١٨٩٤ نچى يلده عبد الرحمن

(«Аллаһы Тәгалә, ошбуны мин укыдым 1894 елда. Габдеррәхман»).
Язу рәвеше тәгъликъ, кара каралар, җыентыкта бит саннары әсәрләргә аерым бирелгән. Урыс кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый. Штемпель 69б биттә: «Фабрики М».
Колофон 90б биттә:

تم فى شهر بلغار و فى قريهء تيرسه فى مدرسهء داملا يعقوب بن نعمة
الله المرحوم فى يد عبد الضعيف عبد الجميل بن عبد المنان البلغارى
عفرالله عنهم البارى الحمد لله على الانعام و الشكر الله على الاتمام

(«Көчсез бәндә Габделҗәмил бине Габделмәннан әл-Болгари кулы белән Болгар җирендә (фи шәһри Болгар), Тирсә авылында, дамелла Ягъкуб бине Нигъмәтулла әл-мәрхүм мәдрәсәсендә язылды»).
Карагыз: GAL, I, 466.

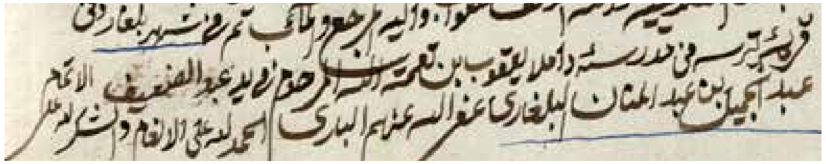

Рис. 65. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-2, л. 90б

106 (2)

مولوى نعمان. حاشية على شرح ايساعوجى للابهارى

Мәүлә Ногман. «Хашия галә шәрх Исагуҗи лил әбһари»
* 70 сәхифә. Гарәп телендә, мантыйк, шул ук кеше күчергән. Җыентыктагы 95б–129а битләрендә.

107 (67)

جلال الدين الرومى. مثنوى شريف

Җәләледдин әр-Руми. «Мәснәви шәриф»
714 сәхифә. Әдәбият. Фарсы телендә. Күчереп язучы – Габдеррәхим Утыз-Имәни Болгари (карагыз: 279 һәм 294 кәгазь). Бәетләрне санап, башка нөсхәләр белән чагыштырып кул куйган. Әсәр XIX йөзнеке. Сакларга.
* 15,7×21. 2+359 бит. Тышлыгы юк. Кустодлар бар, каралар кара һәм кызыл, язу рәвеше вак нәсех. Тулы нөсхә. 358а биттәге язма: «Элекке Минзәлә өязе, хәзерге Зәй районы Шахмай авылы Авкиннар гаиләсеннән алынды. Укытучы Роберт Хәсән Алдинов 1962 ел, февраль аенда».

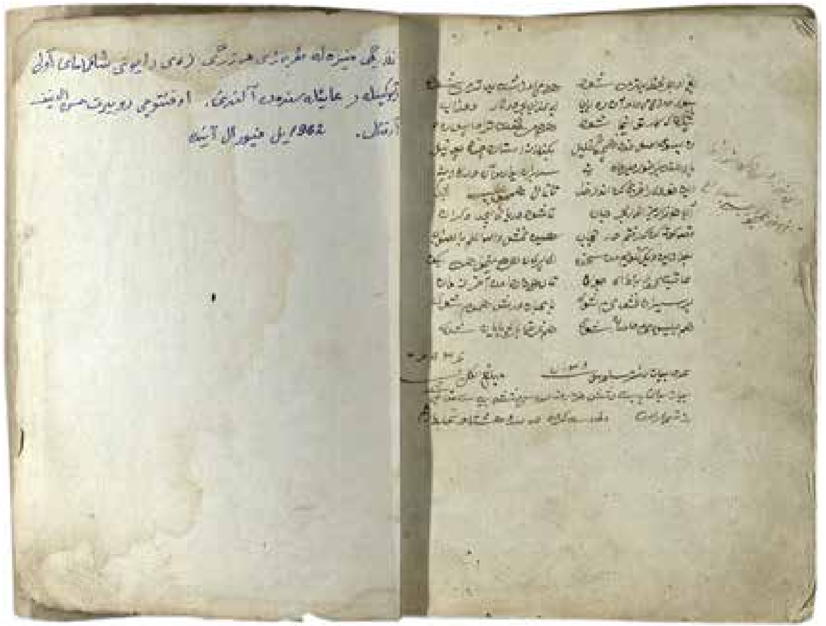

Рис. 66. Колофон и владельческая запись З. Максудовой в рукописи. НМ РТ 18369-67, л. 357б–358а

108 (22)

شيخ احمد بن شيخ محمد اعراج. مجالس الشهور

Шәех Әхмәд бине шәех Мөхәммәд Игъраж. «Мәҗалисеш шөһүр»
Әхлак һәм мәүгазәләр мәҗмугасы. 200дән артык китаптан файдаланган. Төзелгән: һиҗри 1119/ милади 1707 елда. Әхлак, вәгазь. Гарәп телендә. Күчереп язылуы билгесез. Кәгазьдәге су билгесе 1784 елны күрсәтә.
* 16×20,8. 183 бит. Тышлыгы юк, реставрацияләнгән. 1а биттә өстәмә язма: «Сакларга һәм укырга. З.М.»
2а биттә өстәмә язма:

١٨٧٢ نچی سنه ده مبارك رجب شريف ننك اشی كورلدی اعوست ننك
27 نجی كوننده ظورايدی پنچ شنبه كوندان حسابلاندی

Рис. 67. Оттиск печати в рукописи. НМ РТ 18369-22, л. 48б

(«1872 елда мөбарәк Рәҗәб Шәрифнең эше күрелде. Августның 27нче көнендә зур иде. Пәнҗешәмбе көннән хисапланды»).
Урыс шома кәгазь XIX гасырга карый, гарәп телендә. Язу рәвеше нәсех, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар, бит саннары гарәп һәм европа стилендә куелган. Искә алынган авторлар һәм әсәрләр исемнәре күчерелгән.

109 (91)

محمد بن عثمان البلخی. عين العلم

Мөхәммәд бине Госман әл-Бәлхи. «Гайнел гыйлем»
Соңгы берничә бите төшкән. 176 сәхифә. Әхлак, тәсаувыф, хәдис. Гарәп телендә. Күчереп язучы Зияддин бине Мөхәммәдшакир бине Габдесәттар Сөендеков, дәдәм – әнкәйнең абыйсы була, Вятка губернасының Нарат авылы мулласы. Язылу елы 1860 елларда булыр. Соңгы вакытта Таҗеддин бине Зияддиннең балаларында булган. Габдесәттар бине Сөендекнең вафаты 1860 елда.
* 13×21. 87 бит. Тышлыгы Максудова тарафыннан ясалган.

Иясенең язмасы 1а биттә: صاحب ضياءالدين داملا محمد شاك
(«Иясе – Зияддин дамелла Мөхәммәдшакир»)
اوشبو عين علم اياسی تاج الدين («Ошбу «Гайне гыйлем» иясе Таҗеддин»)
Беренче язма – күчереп язучының кулы белән, икенчесе – шәмәхә каралар белән XX гасыр башына карый. Кара каралар, язу рәвеше каллиграфик нәсех, кустодлар юк. Бөтен китап сул ягыннан киселгән сәбәпле, кайбер сүзләр югалган. Урыс кәгазе XIX гасырның беренче яртысына карый, су билгеләре юк. Ахыры юк.

110 (10)

Бер Болгари (кайбер җөмләләрдә әйткәненчә). Хәсән Болгаринең шәехе, остазы булырга охшый.

كتاب الصلوة (؟) احكام الصلوة

«Китабес саләт (?) вә әхкямес саләт»
64 сәхифә. Фикъһ фөруг, гарәп телендә. Мосанниф Болгар галиме икәне аңлашыла. Мортаза Гали хаҗи бине Котлыгуш әс-Симети булырга мөмкин. Карагыз №№138–139. Кәгазьләре төшкән. Күчереп язылуы 1719–1720 еллар тирәсендә булырга кирәк, чөнки 1719 елда язылган китап белән бергә иде. 2 нче кәгазьдә Габдессәттар мулла бабайның кызлары Хөсниҗамал (безнең зур әнкәбез) һәм Нурҗиһан түтәйнең исемнәре язылган. Бу китапны күчереп язучы Габдессәттар мулла бабайның атасы Сөендек мулла бабай булуы мөмкин. Аның вафаты 1834 еллар тирәсендә.
* 17×22. 33 бит. Кәгазь тышлы. Кулъязма XIX гасыр башына карый (күгелҗем кәгазь), кара һәм кызыл каралар, нәсех, музей пагинациясе, башы һәм ахыры юк. Гарәп телендә.

111

[исемлектә бу урында тасвирлама юк]

112 (71)

Мәнзумә, мәснәви. 111 сәхифә. Тәсаувыф-әхлак, фарсы телендә. Баштагы битләре югалган. Күчереп язучы Иштуган бине Морат Сәйфелмөлек бине Сәлим мәдрәсәсендә язган. Кура Алычык авылында мөдәррислек иткән иде. Язылу тарихы билгесез.

* 14,5×26,5. 101 бит. 1а–55а битләр, язу рәвеше нәсех, кара каралар, төрки телендә сирәк тәрҗемәләр очрый. Башы юк.
Шигырьнең ахыры 55а биттә:

در میان قوم عیسی چند کس * بی ادب کفتند کوسیر و عدس
منقطع شد ز آسمان همان * ما ندرنج و زریع و پل و آسمان
زان کدار ویان نادیده ز آز * آن در رحمت بر ایشان شد فراز
هر چه برتر آید از ظلمات و غم * آن زپی پاک و کستا خیست هم
این همه غمها که اندر مسینها ست * از بُخار و کرد و باد وجود ماست
نه زکستاخی کستوفت آفتاب * شد عزاز یلی ز جرءت ردّ باب
هر که بی پاکی کند در راه دوست * ده زن مردان شد و نا مرد واست
هین مرد کستاخ در دشت بلا
هین مران کورانه اندر کر بلا

113 (71)

شیخ الامام الاجل ابو الفتح احمد مظفر بن ابی سعید
مسائل العقائد

Шәйхел имамел әҗәл Әбу әл-Фәтх Әхмәд Мөзәффәр бине Әбу Сәгыйд. «Мәсаилел гакаид»
* Җыентыктагы 112–121 битләр. Гарәп телендә.

114 (71)

شیخ شهاب الدین احمد بن علی بن محمد بن احمد عسقلانی
کتاب مسائل العقائد

Шәех Шиһабеддин Әхмәд бине Гали бине Мөхәммәд бине Әхмәд Гаскаләни. «Китабе мәсаилел гакаид»
* Җыентыктагы 122–153 битләр. Тәсаувыф, әхлак; гарәп телендә.

115 (71)

دمیری
منتخبات من الکتاب الحیاة الحیوان

Дәмири. «Мөнтәхибат минәл китабел хәйятел хәйван»
* 154–165 битләр. Гыйльме тыйбтан рисалә, гарәп телендә. Колофон 75а биттә:

کتب هذه النسخة
الشریفة المسمی بالمنتهاب اشطوعان
بن مراط فی مدرسهء ملا
سیف الملك
بن سلیم

116 (103)

حکایت فی بنیاد القدس

«Хикәят фи бөниядел кодес»
* Җыентыктагы 166–198 битләр. Тарих, фарсы телендә..
Әсәрнең башы 81б биттә:

حکایت بنیاد بیت المقدس
اکنون از من میخوهی که خیش تز میخواهی بدانی و عدد ستاره کان
آسمان بدانی یاد او دید ین آرزو که خواستی که عدد بنی اسرائیل
بدانی عذاب سخت او ردیم سبب این عذاب اندیشهء تو بود...

Тышлыгы юк, төпсәдә - калдык күн тышлыгы. Кәгазе XVIII гасырга карый (су билгеләр 1787 һәм 1783).
Әгъраб кагыйдәләре. 1–13 сәхифәләр. Нәху, гарәп телендә. Күчереп язучы – Миңле Гази Миңле Хафиз углы әс-Сәфәри (میگلی غازی میگلی حافظ اوغلی السفری). Язган елы күрсәтелмәгән, ләкин кәгазенә караганда 1760 еллар тирәсендә булыр. Бу

китап Нарат авылының имамы җизнәбез Нәҗмеддин Хафизеддин углы Тукаев биргән иде.
* 16,1×21,4. 133 бит. Кәгазь тышлык. Кәгазе XIX гасырның беренче яртысына карый, кара каралар, язу рәвеше нәсех, кустодлар бар, кульязма судан каты изаланган. Җыентыкның 1а–6б битләрдә.

117 (103)
? 14–25 с. Фарсы телендә.
* Җыентыктагы 7а–13а битләр.

118 (103)

عبد القاهر بن عبد الرحمن الجرجانى

عوامل المائة

Габделкаһир бине Габдеррәхман әл-Җөрҗани. «Гавамилел игъраб»
* Гарәп телендә. Җыентыктагы 14б–135а битләр.

119 (103)

شرح عوامل

«Шәрхе гавамил»
* Гарәп телендә. Җыентыктагы 139а–218б битләр.

120 (103)

منصور بوروندقى البلغارى. تركيب منصورية

Мансур Борындыкый әл-Болгари. «Тәркиб мансурия»
Тәркиб кагыйдәләре. Фарсы телендә.
* Җыентыктагы 222б–265б битләр.

121 (48)

مصلح الدين شيخ سعدى

گلستان

Мослахеддин шәех Сәгъди. «Гөлестан»
Һәр сәхифәдә 16 юл. Әдәби хикәяләр, мәснәви. Фарсы телендә. Күчереп язучы һәм тарихы билгесез. XVIII йөз әсәре.
* 16,7×20,7. 121 бит. Тышлыгы юк. Тулы нөсхә. Күчереп язучының исеме күрсәтелмәгән. Кәгазь XIX гасыр башына карый, язу рәвеше тәгъликъ, берничә урында татар теленә тәрҗемә очрый. Кустодлар бар, бит саннары музейда куелган. Кара һәм кызыл каралар.

122 (48)
Билгесез бер Болгар галиме

رساله‌ء منظومه فى بيان التوحيد

«Рисаләи мәнзумә фи бәянет тәүхид»
Таснифе XV–XVI йөздә булыр. Җыентыктагы 232–233 сәхифә. Гакаид гыйлеме. Төрки телдә. Тел һәм вәзен ягыннан әһәмиятле.

123 (137)

شرح عقائد النسفى

Шәрхе гакаиден Нәсәфи
263 сәхифә. Гакаид гыйлеме. Гарәп телендә. Язучысы һәм елы күрсәтелмәгән, ләкин кәгазьдәге билгесе 1816–1825 елларны күрсәтә. Язуы бик матур, кәгазе яхшы.
* 16,5×21,3. 146 бит. Реставрацияләнгән. Язу рәвеше нәсех, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар, бит саннары музейда куелган. Колофон юк.

124
Миссионерлардан берсе? XIX йөз. Русча-татарча сүзлек. Татар-гарәп хәрефләре белән төзелгән, мәктәп өчен. Барлыгы 80 сәхифә. Рус телле татарлар өчен, 1500гә якын сүз бар. Мөэллифе

һәм күчереп язучының исеме билгесез. Елы да күрсәтелмәгән. Шулай да 1870 елда язылган булырга охшый. Казандагы «Учительская школа» һәм «Духовная школа»лар өчен фәкать гарәп хәбәрләре белән генә язылган. Азагында төрле адреслар бар.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

125 (112)

امام نووى

كتاب فتوحات الوهمية (شرح شرح الاربعين النووية)

Имам Нәвәви.
«Китаб фөтухател вәһмия (шәрхе шәрхел әрбәгыйнен Нәвәви)»
Төгәл түгел, башлангыч битләр юк. 256 с. Хәдис гыйлеменнән. Гарәп телендә. Күчереп язучының исеме һәм тарихы күрсәтелмәгән. Шулай да, кәгазенә караганда, XVII йөздә язылган булырга охшый.
* 17×21. Җыентыкның 1б–256б битләре, ахыры юк. 149 бит. Яртылаш күн тышлыгы, аның каплавычлары иске кулъязмалардан ясалган.
1а биттә зур хәрефләр белән китап исеме билгеләнгән:

هذا الكتاب فتوحات شرح الاربعين النووى ليس من شيخ محى الدين

Кара һәм кызыл каралар, кулъязма XIX гасыр башына карый (күгелҗем кәгазь, су билгеләре юк), язу рәвеше нәсех, кустодлар бар, бит саннары музейда куелган.

126 (112)

يعقوب بن عثمان

شرح اسماء الله

Ягъкуб бине Госман. «Шәрхе әсма Аллаһ»
Җыентыктагы 257–282 битләр. Тәсаувыф, фарсы телендә. Һиҗри 1276, милади 1865 елда Әхмәт әл-Латыйф Бохарада язган. Аннары мелла Габдулланың нәбирәсе мулла Әхмәд тәмам иткән 1282 һиҗридә. Умга авылы мулласы булырга кирәк.
* 264б–279а битләр: Ягъкуб Чархи әсәре, фарсы телендә, Аллаһының күркәм исемнәре турында.
280б–282б битләр: Ягъкуб Чархи әсәре چهار سحن از چهار كتاب котыб, әбдал исемнәре статусы һәм Хызр хваджа турында.
Колофон 282б биттә:

تمت رسالت الابدالية للشيخ العارف مولانا فى سلسلة النقشبندية
يعقوب چرحى (!) رحمة الله عليه فى شهر شوال فى سنه 1276 و اتممت انا
فى سنه 1282 كتابة داملا احمد اللطيف حالة البخارى و فى المسيحة 1865
ملا احمد نبير ملا عبد الله المرحوم فى شهر شعبان فى نصف ديكابر

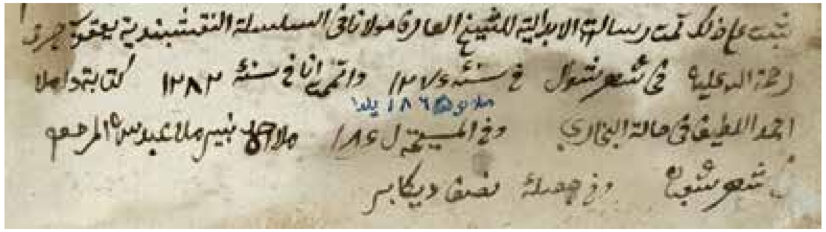

Рис. 68. Колофон рукописи. НМ РТ 18369-112, л. 282б

127
Төрле кисәкчәләр, тыйб, тарих һәм башка мәүзугъларда.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

128 (200)
«Хикәяте Мәликә»
15 сәхифә. Әдәби хикәя. Фарсы телендә.
1760–65 елдан башлап төрекчә еллар дәвере күрсәтелгән. Бу җилддә барлыгы 180 сәхифә. Хикәяләр мәҗмугасы. Казан вилаятендә Арча юлында мулла Мәннангол бине Имангол мәдрәсәсендә Бәшир бине Габдулла тарафыннан күчереп язылган. Елы күрсәтелмәгән.
Шагыйрь Бәшир бине Габдулла хакында.

Идел-Кама буе татарларының онытылган бер шагыйре Бәшир Габдулла углы XVIII йөзнең беренче яртысында мәйданга чыккан. Аның тулы тәрҗемәи хәле – тормыш тарихы ни үзе тарафыннан язылып калмаган. Ләкин аның үз кулы белән язган бер мәҗмугасы шушы көнгә чаклы сакланып килгән. Ул мәҗмуганың Казан вилаяте Арча юлы Тирсә авылында Мәннангол бине Имангол мәдрәсәсендә укыган яки укыткан чагында язылганын күрсәткән. Ләкин елы күрсәтелмәгән.

Шул ук мәҗмуганың соңында буш калган кәгазьләренә үз гаиләсендә туган һәм үлгәннәрне язып, еллары, айлары белән ачыклап теркәгән. Мәсәлән, 1773 елда (илдә Пугачев кузгалышы басылган вакытлар гына була ул) аның Гаширә, 1777 елда Бәдигол Җамал, 1779 елда Гафия исемле кызлары дөньяга килгән. Шулай ук 1799 елда Гафиянең кызы Шәмсениса дөньяга килгән. Гафиягә 20 яшь була ул чакта. 1805 елда Гафия вафат булган, 26 яшендә.

Димәк, бу елларда Бәшир бине Габдуллага 55–60 яшь булган, туган елы 1750–1745 еллар тирәсе була.

Бәшир ага Тирсә мәдрәсәсендә, шул заманның мөмкинлеге булдыра алган чамада, дини һәм дөньяви гыйлемнәрне бик яхшы үзләштергән булган. Төрек, гарәп һәм фарсы телләренә дә ашналыгы зур булган. Мәсәлән, фарсы телендә «Мәликә хикәяте»н, шулай ук, XIII йөз фарсы шагыйре Фәридеддин Гаттарның «Исламия» исемле мәнзумәсен язган. Бәшир ага XVIII йөзнең икенче чирегендә туган булырга тиеш, чөнки ул 1799 елда үзенең өченче баласы Гафиянең дә кыз баласы Шәмсениса дөньяга килгәнен язып, аңар карата яхшы теләкләрен белдерә.

Бәшир бине Габдулланың үлгән елы хәзергә ачык билгеле түгел, шулай да XIX йөзнең беренче чирекләрендә булыр дип уйларга туры килә. Чөнки 1805 елда ул кызы Гафиянең үлгәнен язып куйган.

Сакларга кирәк. Бу язмалар барысы бер җилддә һәм Бәшир бине Габдулла тарафыннан 1760–1799 елларда язылганнар. Бу җилд бик әһәмиятле.

* 16,5×20. 89 бит. Катыргы тышлык. Урыс шома кәгазе XVIII гасырның ахырына яки XIX гасырның башына карый, бит саннарын китап иясе куйган, кустодлар бар. Язу рәвеше татар тәгълиге. Кызыл һәм кара каралар.

Беренче язма 1б–8а битләрендә язылган. Колофоны 8а биттә:

كتب هذه النسخة الشريفة فى ولايت قزان فى طريقة آرچه و فى
مدرسه ملا منان غيل(غول) بن ايمان غيل اين كتاب نوشتم بشير بن
عبدالله

Иске фиһристтә бу язма беренче номер белән бара һәм шушы искәрмә белән билгеләнгән: «Тирсә булырга тиеш».

---

129 (200)

«Хикәяте Мәһди»

31 сәхифә. Хыялый-дини хикәя. Төрки телдә, борынгы. Төзелүе XII–XIII йөзләрдә булыр. Теле бик борынгы. Сөләйман Сәксини теле белән охшаш.

* 8б–24а битләр ملك المهدى جهانغه چقغاى صفات ملك المهدى بولغاى

Иске фиһристтә бу язма икенче номер белән бара.

---

130 (200)

Төрле догалар һәм дини мөгамәләт, ырымнар хакында.

36–64 сәхифә. Төрки телдә. Күчереп язучы Бәшир бине Габдулла, Тирсә авылында Мәннанкол бине Имамкол мәдрәсәсендә язган.

* Иске фиһристтә өченче номер белән бара: 14 бит.

Колофоны 31б биттә:

تمت تمام شد است روز پنچ شنبه فى وقت عصر ايردى صاحبه و مالكه
بشير بن عبدالله و فى قرية ترسه و فى مدرسه ملا منان قل بن ايمام قل

---

131 (200)

«Бәләд» сүрәсенең тәфсире.

65–90 сәхифә. Коръән тәфсире гыйльме. Төрки телдә.

* Иске исемлек буенча – дүртенче номер.

132 (200)

شيخ عطار فريد الدين بن ابراهيم. كتاب اسلامية

Шәех Гаттар Фәридеддин бине Ибраһим. «Китабе исламия»
Мәнзумә, 91–125 сәхифә. Суфи әдәбият, әхлакый эчтәлекле, фарсы телендә.
* Иске исемлек буенча – бишенче номер.

133 (200)

Гарәп сарыфы.
130–150 сәхифә. Фарсы телендә.
* Иске исемлек буенча – алтынчы номер.

134 (200)

بشير بن عبد الله. كاليندار

Бәшир бине Габдулла. «Календарь»
Һиҗри һәм милади еллар чагыштырмасы. 9 сәхифә. Астрономия. Төрки, гарәп, фарсы.
* Иске исемлек буенча – 4а номер.

135 (200)

بشير بن عبدالله

Бәшир бине Габдулла.
Тирсә [авылы] шагыйре, XVIII йөз. Төрки һәм фарсы шигырьләре, парчалары. Төрки, гарәп, фарсы. .
* Иске исемлек буенча – җиденче номер.
Колофон:

قد وقع الفراغ من تحرير هذه النسخة الشريفة المعمولة فى ولاية قزان
و فى طريق آرچه و فى قرية تيرسه و فى مدرسة عبد المنان بن امام
قل صاحبه و مالكه بشير بن عبد الله تاريخ اوروص 1770 سنه تاريخ
مسلمان 1182 سنه

136 (82)

عبد القاهر جرجانى؟ شرح عوامل على عوامل مائة عبد القاهر جرجانى

Габделкаһир Җөрҗани (?) «Шәрхе гавамил галә гавамил миэә»
Гарәп нәхе һәм тәркибе. Фарсы телендә. Билгесез кеше тарафыннан 1798 миладида күчереп язылган.
* 16,5×21,8. 61 бит. Тышлыгы юк, башы юк, 1а–27а битләр. Бит саннары музейда куелган, кустодлары бар, кара һәм кызыл каралар, язу рәвеше татар тәгълиге, кәгазь XVIII гасыр ахырына карый, күгелҗем төстә.

137 (82)

قواعد الاعراب

«Кавагыйдел игъраб»
Гарәп нәхүе һәм тәркибе, фарсы телендә.
* 61а биттә күрсәтелгәнчә, бу нөсхә 1798 елда күчерелгән.

137а (82)

Төрле кисәкчәләр, нәзымнар. مدح خسرويه عارفى معذ الدين حسينى
«Мәдхе Хөсрәвия» Гарифи Мөгазеддин Хөсәйни
Мәнзумә. Фарсы телендә.

138 (18)

Болгар фәкыйһләреннән берсе. كتاب المختصر فى احكام الصلوة
«Китабел Мохтәсар фи әхкамес саләт»
62 сәхифә. Фикъһ форуг. Гарәп телендә. Тәэлиф һәм тәхрир ителгән елы һиҗри 1131, милади 1719 елда (61 нче кәгазьне кара). Баштагы битләре юк.
* 16,3×20. Мөэллифе Болгар төрекләреннән берсе булырга тиеш, ләкин исеме ачык күрсәтелмәгән, чөнки баштагы сәхифәләре төшкән. Мөкаддимә дигән өлешнең гакыйдә хакындагысы. Урыс кәгазе XVIII гасыр ахырына яки XIX гасыр башына карый. Язу рәвеше нәсех, гарәп телендә. Кустодлар бар.
Колофон 28б биттә:

قد وقع الفراغ من تأليف و تحريره بعون الله تعالى و تاييده قبيل وقت العصر يوم الخمس من شهر جمادى الآخر المنتظم فى سلك شهور سنة 1131 احدى و ثلثون و مائة و الف

139

Болгар фәкыйһләреннән берсе.

كتاب المختصر فى احكام الطهارة و الغسل والتيمم

«Китабел Мохтәсар фи әхкамет таһарә вәл гөсел вәт тәяммүм»

15 сәхифә. Фикъһе фөруг. Гарәп телендә.

* Бу кульязма архивларда табылмады.

139а

Болгар фәкыйһләреннән берсе. Кайбер догалар һәм тыйби киңәшләр. 2 сәхифә. Гарәп, төрки телдә. Шундый китапларны чагыштырып, мөэллифнең кем икәнен белергә кирәк. Ихтимал, болар мөэллифнең үз кулы белән язылган.

* Бу кульязма архивларда табылмады.

140 (201)

الغزالى. يا ايها الولد

Әл-Газали. «Йә әййүһәл вәләд»

Төзүче Идел буе төркие булып, юлында тәрҗемә. XII-XIII йөзләрдә төзегән. 128 сәхифә. Әдәп вә әхлак. Төрки телдә. Мөэллифе билгесез, чөнки беренче сәхифәләре юк. Кульязманың азагында шушы китапны 14 китаптан чүпләп төзегәнен күрсәткән. Күчереп язылуы XVIII йөздә.

* 16,5×21. 1а–64б битләр.

141 номер белән бергә. Һәр биттә 18 юл бар.

141 (201)

Хикәяләр. Гомер егет хакында. 5 сәхифә. Мәктәп белән һөнәрне баглау хакында. Төрки телдә. Теле борынгы һәм эчтәлеге ягыннан игътибарга лаек хикәят. Соңгы битләре ертылган. 53 нче кәгазьдә 1781 елны күрсәткән урыны бар. Тирсә мәдрәсә кульязмаларыннан.

Язу рәвеше – татар тәгълиге, кара һәм кызыл каралар. Кустодлар бар, нумерация Зәйнәп Максудова тарафыннан кызыл карандаш белән куелган. Кәгазь XIX гасыр башына карый.

حکایت زمانی ماضیده بر شهرده بر عمر آتلیغ یکت وار ایدی

64б–67а битләрдә.

141а

Сөләйман бине Дауд белән дәү карты хакында. 5 сәхифә.

* Бу кульязма архивларда табылмады.

142 (60)

Мосанниф – Болгар галимнәреннән берсе? رسالة فى فرائض

«Рисаләт фи фәраиз»

16 сәхифә. Мирас хокукы. Гарәп телендә. Күчереп язылган һиҗри 1116, милади 1704 елда. Бу китап Кырык Сыдак (?) авылы тирәсеннән килде.

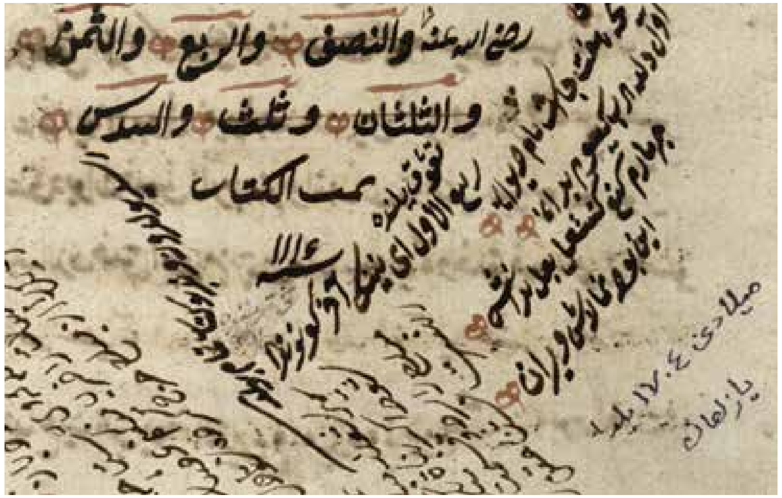

Рис. 69. Колофон рукописи с пометкой З. Максудовой. НМ РТ 18369-60, л. 8а

* 15×20. 39 бит. Күн тышлык. Эчтән каплавычы кулъязма битләре белән ябыштырылган, бу гарәп телендәге язмалар XVIII гасырга карый.
Колофон 8а биттә: 1116 تمت الكتاب سنه («Бу китап 1116 елда тәмамланды»).
Бу җирдә Зәйнәп Максудованың аңлатмасы бар: «Һиҗри 1116 елда рабигыләүвәлдә язылган. Милади 1704 елда язылган».

---

143 (60)

رسالة اربعين

«Рисалә әрбәгыйн»
34 сәхифә. Хәдис, гарәпчә.

---

144 (60)

ابو حنيفه نعمان بن ثابت. وصيت نامهء الامام الاعظم

Әбу Хәнифә бине Сабит. «Васыятьнамә әл-имам әл-Әгъзам»
10 сәхифә. Гакаид, гарәпчә.
* 27б–32а битләр. Төрки телдәге аңлатмалар бар.
Колофон 32а биттә:

تاريخ 1116 سنه تمت الرسالة يوم الاحد فى الشهر ربيع الاول

(«Бу рисалә 1116 ел рабигыләүвәл аенда якшәмбе көнендә тәмам булды»).

---

145 (60)

حديث اربعون

«Хәдис әрбәгун»
4 сәхифә, хәдис, гарәпчә.

145а (60)
Төрле догалар, ырымнар. Бусы кызыклы. Төрки, гарәп телендә. Язу рәвеше нәсех, европача пагинация, кустодлар, текстның зурлыгы 13,5×9,4, кара һәм кызыл каралар.

* Голланд кәгазе XVIII гасырга карый (су билгеләре буенча).
34б биттәге язма: «Искәрмә: Бу китап Сәгъдеддин бине Хәйреддин бине Хисамеддин бине Салих кулына кергәнгә чаклы Гали Гаскәр бине Кәмаледдин бине Вәлиәхмәт кулында булган. З. Максуди».

Рис. 70. Владельческая запись о покупке рукописи с комментарием З. Максудовой
НМ РТ 18369-60, л. 34б

146 (77)

فريد الدين عطار. كتاب اسلاميه

Фәридеддин Гаттар. «Китабе исламия»

Мәнзумә, 39 сәхифә. Ислам әдәбе, фикъһ. Фарсы телендә. Мөгаз бине Габдеррәшид кулы белән язылганы нәзым белән күрсәтелгән. Елы күрсәтелмәгән, ләкин аларның язылуы вакыты 1720–1725 елларда.

Рис. 71. Владельческие записи на деревянной крышке переплета. НМ РТ 18369-77

Теле гаять борынгы. Элгәреге Алабуга өязе Тирсә авылында язылган. Искәрмә: татар теленең борынгы грамматикасыннан яхшы үрнәкләр бар.

* 16×20,5. Күләме: 4б–22а битләр. Агач каплавычы. Калын урыс кәгазе (су билгеләре бар), язу рәвеше – нәсех, XVII–XVIII гасырлар өчен хас булган. Кара каралар, кустодлар бар. Колофон 22а биттә

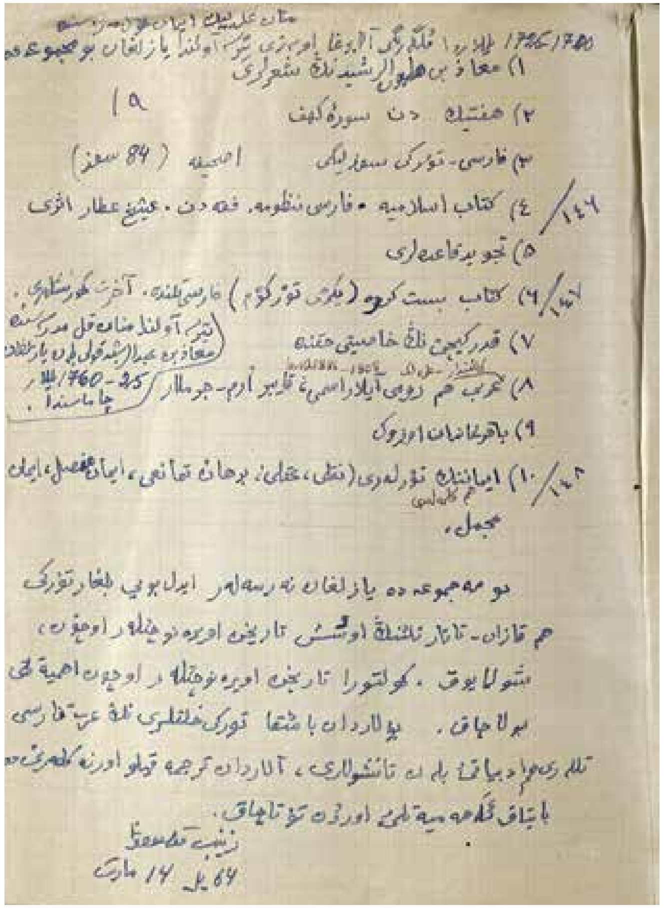

Рис. 72. Аннотация к рукописному сборнику. НМ РТ 18369-77

تمام شد است روز سه شنبه وقت ظهر اوشبو یازدوم مغاز بن هارون الرشید بن یازدوم

(«Моны сишәмбе көнне зөһер вакытта яздым. Мин, Мөгаз бине Һарун әр-Рәшид»).
Мөгаз бине Габдеррәшиднең үз нәзымнары да бар.
Бу кулъязма 1964 елнең 14 мартта Зәйнәп Максудованың милкенә керде.

147 (77)

کتاب بیست کرده

«Китаб бист кәрдә»
Фарсы телендә. 24б–30а битләр.
* Колофон 29б биттә:

تمت تمام شد است معاذ بن هارون الرشید هفت روزی نحس باشد هر

Рис. 73. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-77, л. 29б–30а

بماه تو حذر کن تانیابی هچ تباه سیه و پنچ و سیزده شانزده ست بست یک بست چار و بست پنج ست کتب من معاذ بن هارون الرشید فی مدرسهء ملا ضان قل در روزی سیه شنبه بن یازدوم

148 (77)

ترجمهء عقاید نسفی مختصراً

«Тәрҗемәи Гакаид Нәсәфи мохтәсарән»
12 сәхифә. Гакаид исламия, төрки.

148а

Догалар, ырымнар, тәҗвид мәнзумәләре. 15 сәхифә. Төрки телдә.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

149

Болгар хикәяләре. 66 сәхифә. Вәгазьләр, фикъһ. Төрки телдә. Язучы һәм тарихы билгесез, ләкин 18нче кәгазьдә бу китапның Болгар илендә язылуы әйтелә. Теле бик борынгы, тел һәм әдәбият тарихы өйрәнүчеләр өчен файдалы материал булыр.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

150

Болгар хикәяләре. 23 хикәят. 24 сәхифә. Әдәби хикәяләр. Төрки телдә.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

151 (13)

میر سید شریف. کتاب میر سید شریف. شرح فرائض سراجیة

Мирсәед Шәриф. «Китабе Мирсәед Шәриф. Шәрхе Фәраиз Сираҗия»
245 сәхифә. Мирас хөкемнәре. Гарәп телендә. Урбар авылында мелла Ибраһим бине Габдулла Нократый мәдрәсәсендә һиҗри 1191, милади 1779 елда Габдеррәхим бине Габдеррәшид бине Симуш бине Госман әл-Болгари «фи карйятес Сибави» кулы белән күчереп

язылган. Бу китап бер заман Гыймадеддин бине Кәмаледдин милкендә дә булган.
Каләме гаять матур. Бик яхшы таблица да теркәлгән.
* 16,5×21. Тышлык: өске каплавычы катыргыдан, кәгазь белән ябыштырылган. Шома кәгазь, XVIII гасыр ахырына карый (су билгеләре). Кустодлар юк. 2б биттә бу әсәрдә искә алынган китаплар исемлеге.
4б биттә мондый тарихи язма бар:

١٨٧۶ سنه ده چسطای اویازی توبان کمنکه آولی ننک میر حیدر بن
ملا نور الدین اوغلی بو کتاب میر سید نی صاطدم یوشیرمه اولی ننک
عماد الدین کمال الدین اوعلیعه راصلعینه قولوم قویدیم من ضلاطاوس
اویازی عبد العزیز بن عبد اللطیف شول حضورنده شاهد بولوب قولوم
صالدی محمد شاکر ملا مصطفی اوغلی قولوم قویدم

(«1876 елда Чистай өязе Түбән Кәминкә авылының Мирхәйдәр бине мулла Нуреддин углы бу китап «Мирсәед»не саттым. Яуширмә

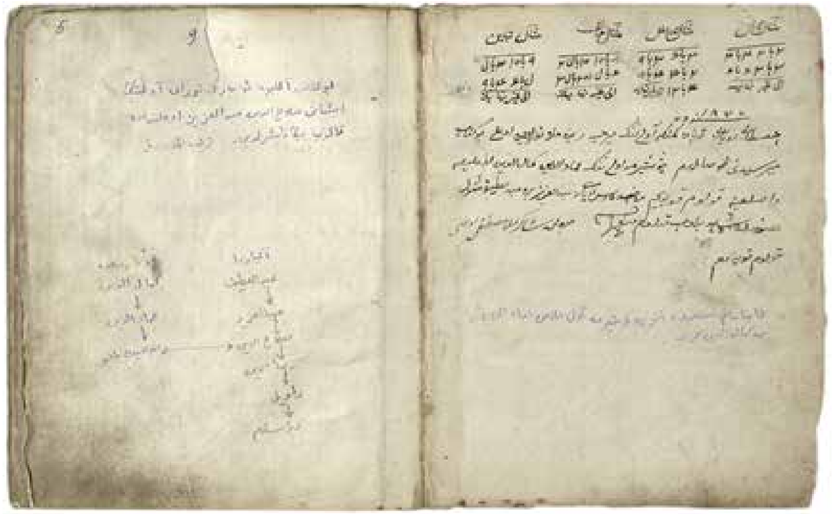

Рис. 74. Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-13, л. 4б-5а

авылының Гыймадеддин Кәмаледдин углы[га] раслыгына кулым куйдым мин, Златаус өязе Габделгазиз бине Габделлатыйф. Шул хозурында шаһид булып кулым салды[м] Мөхәммәдшакир мулла Мостафа углы кулым куйдым»).
Түбәндәрәк Зәйнәп Максудова болай язды: «Каенанам Сәгыйдә Бану – Яуширмә авылы мулласы Гыймадеддин бине Кәмаледдин кызы».
5а биттәге Зәйнәп Максудованың язмасы: «Бу китап Алабуга өязе Туралы авылының ишаны Сәлахеддин Габделгазиз углыннан калып, миңа тапшырылды. Зәйнәп Максудова».
Түбәнрәк шәҗәрә куелган:

Акъярда:
Габделлатыйф
↓
Габделгазиз
↓
Сәлахеддин ⟷ Сәгыйдәбану
↓
Ризаэддин
↓
Рәвил
↓
Рөстәм

Яуширмәдә:
Кәмаледдин
↓
Гыймадеддин
↓
Сәгыйдәбану

7а биттә сызып ташлаган язма:

1827 نچی یلده سنتبرده 29 نچی کوننده بو مر سید شریف کتابنی
صهبة طریقه ایله ویروب و هم قبض قیلدوردوم راسلغ اوچون بن
قاضی عبد الشکور ملا عبد الرحیم اوغلی اوغلوم صدر الدین کا
انکالاری حضورنده

(«1827 елда сентябрьнең 29нчы көнендә бу «Мирсәед Шәриф» китапны сөхбәт тарикы илә биреп вә һәм кабиз кылдырдым, раслыг өчен бин казый Габдешөкер мулла Габдеррәхим углы. Углым Садреддинга әнкәләре хозурында»).

Соңрак бу урында башка кул белән язылган:

اوغلوم صدر الدين وفاتى صوكره مراث طريقه اوزمكه قالدى

ديو يازغوچى آخوند قاضى عبد الرحيم

(«Углым Садреддин вафаты соңра мирас тарикы үземә калды, дию язгучы ахунд казый Габдеррәхим»).

Рис. 75. Оттиск печати в рукописи НМ РТ 18369-13, л. 9а

9а, 113б битләрдә кара түгәрәк мөһер эзе бар, диаметры 1,8 см: عماد الدين بن كمال الدين («Гыймадеддин бине Кәмаледдин»).

Өстәмә язма 124б биттә:

ملكت انا صلاح الدين ابن ملا عبد العزيز بطريق

الوصية من عماد الدين المرحوم المتوفى هذا

المرسيد الشريف

(«Бу «Мирсәед Шәриф»не мин Сәлахеддин бине мулла Габделгазиз Гыймадеддин мәрхүмнән васыять буенча алдым»).

Аннан соң Зәйнәп Максудова тарафыннан өстәлде: «Бу китапның һамишендә Бәдигеддин «Ихтарә шәрхе», «Би-һәшти ысул аз хисаб» исемле китаплардан аерым-аерым гыйбарәләр язылган. Зәйнәп Максудова».

Колофон 114 биттә:

تم شرح الفرايض الشريف بعون الله الملك المنان المسمى بالمرسيد و الله اعلم باصواب

نمقت هذه النسخه الشريفة عبد الرحيم بن عبد الرشيد بن عثمان بن سيموش عفر الله لنا و لهم البلغارى فى قرية الصّبَوى و فى شهر شريف الشعبان فى يوم الست و عشرون و فى هجرة النبى عه م سنه 1191

نقرأت هذا الكتاب فى مدرسة ملا ابراهيم النوقراطى و فى قرية اوربار و فى هجرة النبى عه م 1193 سنه غفرالله لنا بحرمة سيد المرسلين.

(«Аллаһы Тәгаләнең ярдәме белән «Шәрхе Фәраиз әл-шәриф» яки «Мирсәед» язылды. Ләкин Аллаһы Тәгалә Белүче. Бу шәриф нөсхәне Габдеррәхим б. Габдеррәшит б. Госман б. Симуш әл-Болгари. Аллаһы Тәгалә кылган гөнаһларны кичерсә иде. Сибай авылында, Шәгъбан аеның 26 нчы көнендә һиҗри буенча 1191 елда матур язу белән күчердем. Бу китап мулла Ибраһим ән-Нократый мәдрәсәсендә Урбар авылында һиҗри 1193 елда укыдык. Аллаһы Тәгалә кылган гөнаһларны кичерсә иде»).

Башка мәгълүматны карагыз: GAL, I, 378–379.

Иске исемлек буенча – № 147.

152 (45)

مجمع الاحاديث

«Мәҗмәгел әхадис»

6–30 сәхифә. Хәдис гыйлеменнән, гарәпчә. Күчереп язучы – мулла Әхмәдсадыйк бине мелла Сәфәргали. Әгәрҗе районы Пәсләке авылы имамы. Вафаты – 1860 милади, Тирсә авылында.

* 16,5×21. Тышсыз. Өске каплавычының тышында аннотация:

28а–29б битләр. Колофоны:

كاتبه احمد صديق بن احمد شاه لاجل احمد صديق بن سفر على

153 (45)

احكام الصلوة

«Әхкям әл-саләт»

31–38 сәхифә. Фикъһ, гыйлме хәл, гарәпчә.

154 (45)

Төрле кисәкчеләр. 32–82 сәхифә. Тәсаувыф, әхлак; гарәп, фарсы, төрки телләрендә.

* 30а–34а битләрдә суфичылык буенча язмалар (тәвәҗеһ турында).

34а биттә андый мәгълүмат бар:

شهر بلعارده بولعان اوليالار اول سلطان العارفين ايكنچى شيخ قاسم

اوچونچی احمد یسوی دورتنچی حواجه حکیم بشنچی حواجه سید
آتا آلتنچی شیخ معلوم حوجه یدنچی شیخ حسن بصری سکزنچی شیخ
شیبلی توقوزنچی شیخ ملا حسام الدین اونونچی شیخ قتل زمان بو
مذکورلار شهر بلغارننک قطب لاری دور رحمهم الله تعه علیهم اجمعین

(«Шәһре Болгарда булган әүлияләр: әүвәл – Солтан әл-гарифин, икенче – шәех Касыйм, өченче – Әхмәд Ясәви, дүртенче – Хуҗа Хәким, бишенче – Хуҗа Сәед Ата, алтынчы – шәех Мәгълүм Хуҗа, җиденче – шәех Хәсән Басрый, сигезенче – шәех Шибли, тугызынчы – шәех мулла Хисамеддин, унынчы – шәех Катил әз-Зәман. Бу мәзкүрләр – шәһре Болгарның котыбларыдыр. Аллаһы Тәгалә барчаларга рәхимле булсын»).
35а–44б битләрдә тарикате Нәкышбәндия турында мәгълүмат бар.
44б–52б битләрдә кыска гына бер касыйдә язылган.
Колофон 52б биттә:

اوشبو ابیاتی دیدکمده اي يارا تاریح هجرت ایردی 1243 بسنه تاریح
مسیحیه ایردی 1829 هم ینه ... ایدوب بلسون کورانلار ای جانه

155 (45)
Назыйм Гобәйдулла бине Госман – Идел буе шагыйре. Әсәрнең исеме күрсәтелмәгән. Мәнзумә. Башта – Минзәлә Баш авылында мөдәррис, соңыннан Каргалыда шәех Вәлид бине Сәгыйткә багышланган. 83–98 сәхифә. Тәсаувыф, әхлак, төрки телдә. XIX йөз тәсаувыф шигырьләре үрнәге. Һәр биттә 19 юл.

156
Петербург шәһәре салынганда татар авылларының булышлыгы хакында җәдвал. 4 сәхифә. Тарихи документ. Төрки телдә. 1729 (26?) елда декабрьнең 17 сендә башланган. Тирә-як тарихын өйрәнү өчен материал булуы мөмкин.
* Бу кульязма архивларда табылмады.

157
Идел буе төрекләреннән әсирлеккә төшкән Түкәл исемле бер егет. بیت فی الاخیرة Сагыну-аерылышу хакында. 1627 миладида язылган. Яналы фетнәсендә катнашкан булыр. 1 сәхифә. Әдәбият үрнәге. Төрки мәнзумә. Әдәбият тарихын өйрәнү өчен материал булуы мөмкин.
* Бу кульязма архивларда табылмады.

158
Шагыйрә – Мөхәммәдлатыйф мелла җәмәгате – Хөснижамал (туган елы 1830, Петропавел) һәм Гафифә – Мөхәммәд Латыйф кызы – Алкаева. Сагыну шигырьләре. XIX йөз шигырь үрнәкләре. 2 сәхифә. Әдәбият үрнәге. Төрки телдә мәнзумә. Кандалый һәм башка замандашларының шигырьләре белән чагыштыру өчен әһәмиятле.
* Бу кульязма архивларда табылмады.

159
Нәүруз яки вәгазьнамә. Мәнзумә. 9 сәхифә. Кече кул. Әдәбият. Төрки телдә. Күчереп язылуы 1790 елларда. Имзасы юк. Болгар әдәбияты калдыгы буларак әһәмиятле (Шиһабеддин Мәрҗани. Мөстәфад, 2).
* Бу кульязма архивларда табылмады.

160 (160)

نور الدین عبد الرحمن جامی. فوائد ضیائیة. شرح الکافیة لابن حاجب

Нуреддин Габдеррәхман Җами.
«Фәваид зияийа. Шәрхел кафия ли-ибне Хаҗиб»
682 сәхифә. Гарәп нәхүе, гарәп телендә. 1790/91 милади, 1205 һиҗридә Хәерби авылында мөдәррис Габдәш бине Габдессәлам мәдрәсәсеннән Максуд бине Корбангали кулы белән язылган. Каләме бик матур, имлясы дөрест, һәмишендә бик күп китаплардан алынган файдалы күчермәләр бар. Каллиграфия үрнәге булырлыгы да бар.
Максуд бине Корбангалинең гаилә хроникасы: 1790 елда Айт кызы Сахибҗамалга никахлашкан. 1795 елда Габдессәлам кызы Гәүһәргә өйләнгән.

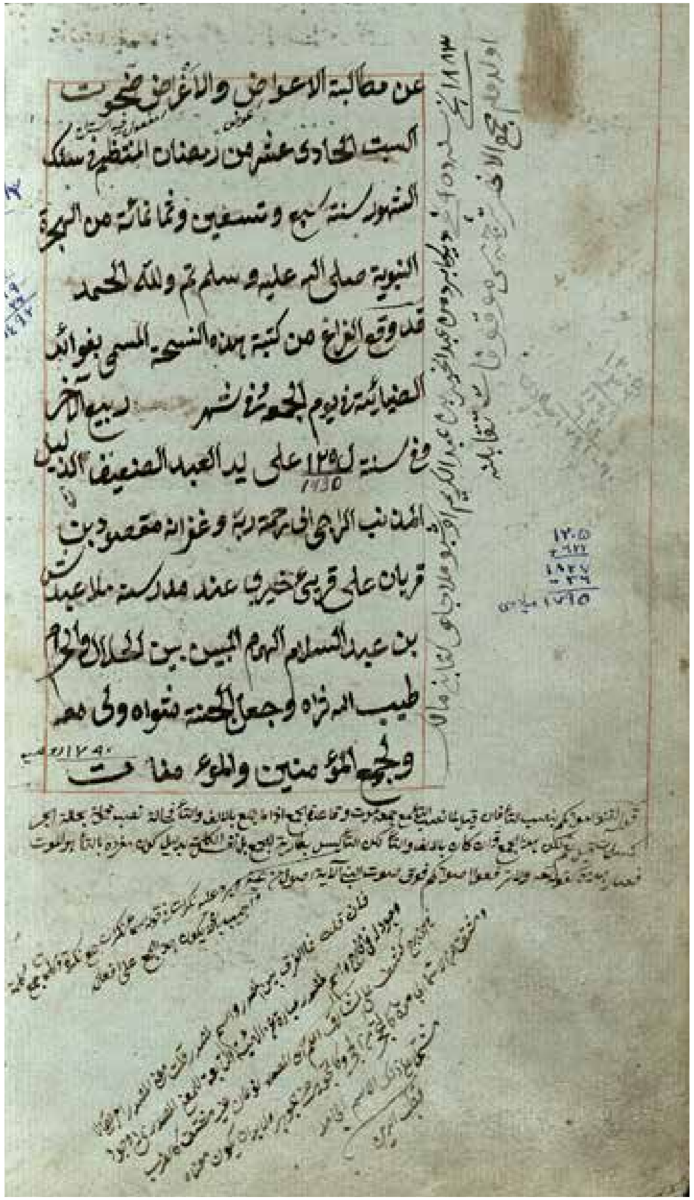

Рис. 76. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-160, л. 391б

* 15,5×27. 393 бит. Яртылаш күн тышлыгы кызыл күннән, каплавычларында төсле кәгазь ябыштырылган. Текст икешәр кызыл рамка эченә кертелгән. Кара һәм кызыл каралар, бит саннары музейда куелган, кустодлар юк, язу рәвеше нәсех, күгелҗем төстә кәгазе XVIII ахырына яки XIX гасыр башына карый. Телгә алынган китаплар исемлеге бар. Колофоны 391б биттә:

قد وقع الفراغ من كتبة هذه النسخة المسمى بفوائد الضيائية فى يوم الجمعة و فى شهر ربيع الآخر و فى سنة 1205 على يد العبد الضعيف الذليل مذنب الراجى الى رحمة ربه و غفرانه مقصود بن قربان على قريه خير بى عند مدرسة ملا عبدش بن عبد السلام الهمام المبين الحلال و الحرام

(«Фәваид зияийа» китабының нөсхәсе җомга көнне рабигылахыр аенда 1205 елда Аллаһының рәхмәтендә мохтаҗ Максул бине Корбангали кулы белән Хәерби авылында, хәләл белән харамны аеручы данлыклы мулла Габдәш бине Габдессәлам мәдрәсәсендә»).
Шунда ук иясенең язмасы куелган:

1883 نچى سنه ده 90 نچى ديكابرده من عبد الخير بن عبد الكريم اوشبو ملا جامى كتابنى مالك اولدوم مجمع الانهر ترجمه سى موقوفات تقابلنه

(«1883 елда 9 декабрьдә мин, Габделхәер бине Габделкәрим, ошбу «Мулла Җами» китапка ия булдым. «Мәҗмәгыл әнһар» тәрҗемәсе «Мәүкуфат тәкабелнә»).
Иске исемлек буенча – № 81.

---

161 **(119)**

جامع الفتاوى

«Җамигел фәтава»

Төзелгән 941 һиҗри, 1534 миладида. 624 сәхифә. Хашияләр һәм тәгъликатлары белән. Фикъһ. Гарәп телендә. Күчереп язучысы: мелла Таҗеддин бине Бәшир әл-Болгари, 1842 миладида язган. Буш сәхифәләрдә бик күп кисәкчәләр бар.

* 18×31. Тышлыгы юк.
Иске фиһрист буенча – Фәтава Һиндия. № 91

162 (119)

سراج الدين محمد بن محمد بن عبد الرشيد السجاوندى.

فرائض سراجية

Сираҗеддин Мөхәммәд бине Мөхәммәд бине Габдеррәшид әс-Сиҗавәнди. «Фәраиз Сираҗия»

* 624–640 сәхифә. Фикъһ. Гарәп телендә. Таҗеддин бине Бәшир әл-Болгари тарафыннан Бохарада солтан әмир Назарулла Бәһадур хан заманында мирза Олугбек мәдрәсәсендә 1274 һиҗридә язылган.
Колофоны 308б биттә:

قد وقع الفراغ من تسويد هذه
النسخة الشريفة فى يوم الخميس
من العشر الاول
من شهر المحرم من السنة الرابعة من
العشر السابع من المائة الثالثة
من الالف الثانى من هجرة النبى
الذى بعث بالسبع المثانى فى البلدة
الشريفة المشتهرة فى المشارق و
المغارب بخارى الشريف ...
فى زمن امير المؤمنين و امام
المسلمين السلطان ابن السلطان

Рис. 77. Колофон с пометками З. Максудовой
НМ РТ 18369-119, л. 308б

مير نصر الله الملقب بمحمد بهادر خان فى مدرسة
ميرزا اولوغ بيك ...
بيد احقر عباد الله البارى تاج الدين
بن بشير البلغارى

Язма янында Зәйнәп Максудова кулы белән өстемә куелган: 1878 يلدا قازاندا مدرسلک ايتكان («1878 елда Казанда мөдәррислек иткән»). Шул ук җирдә кызыл каралар белән дата язылган: 1847 سنه ده ديكابرده («1847 елда декабрьдә»). 251б биттә тагын бер өстәмә:

تاريخ 28 من شعبان سنه 1284 من الهجرة 12 نجى ديكابرده 1867
نجى يلده اولوغ منكارده

(«28 Шәгъбан 1284 һиҗри елы, 12 декабрьдә 1867 елда Олуг Мәңгәрдә»). Язу рәвеше – нәсех, кара һәм кызыл каралар. Иске фиһрист буенча – № 89.

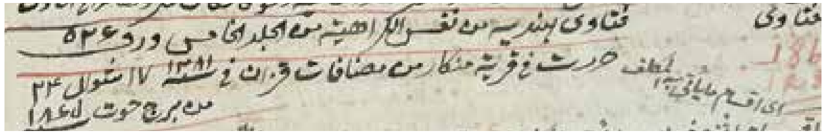

Рис. 78. Владельческие записи Тадж ад-Дина б. Башира в дер. Менгер, 17 шаввала 1281 г.
НМ РТ 18369-119, л. 117б

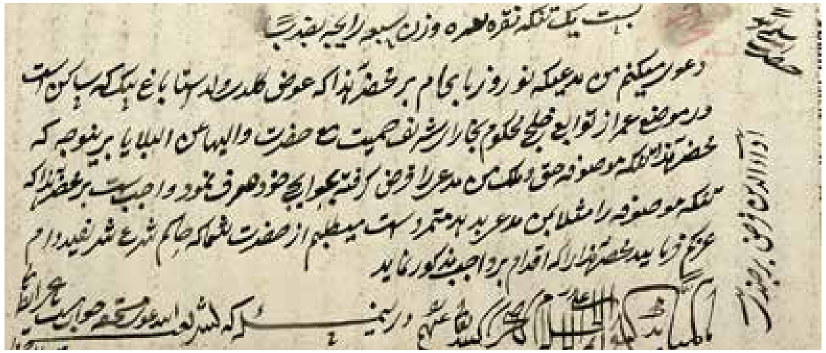

Рис. 79. Образец фетвы, переписанный Тадж ад-Дином б. Башир. НМ РТ 18369-119, л. 198а

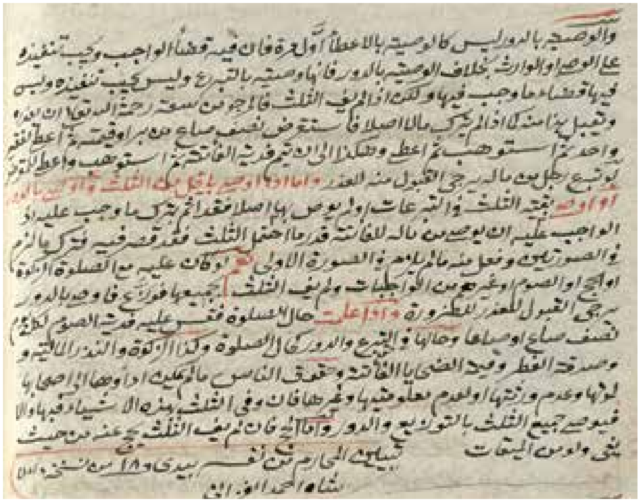

Рис. 80. Разъяснительная запись дамуллы Шах-Ахмад ал-Казани. НМ РТ 18369-119, л. 290б

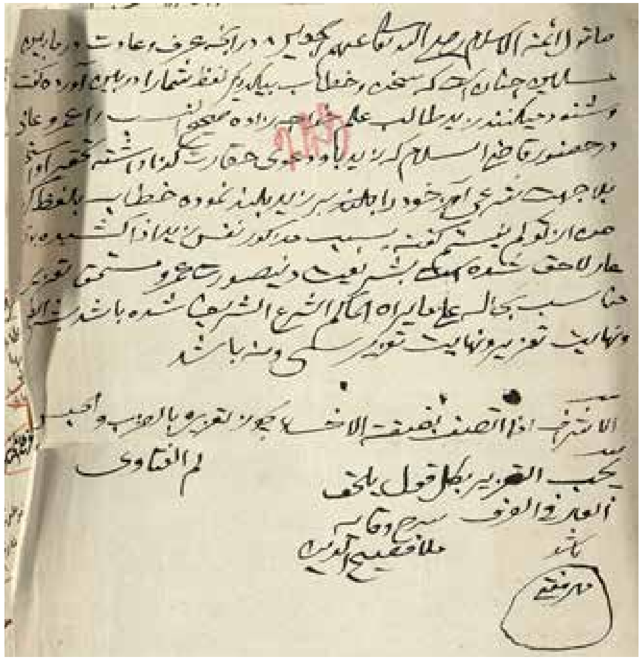

Рис. 81. Копия фетвы муфтия (имя не указано). НМ РТ 18369-119, л. 229

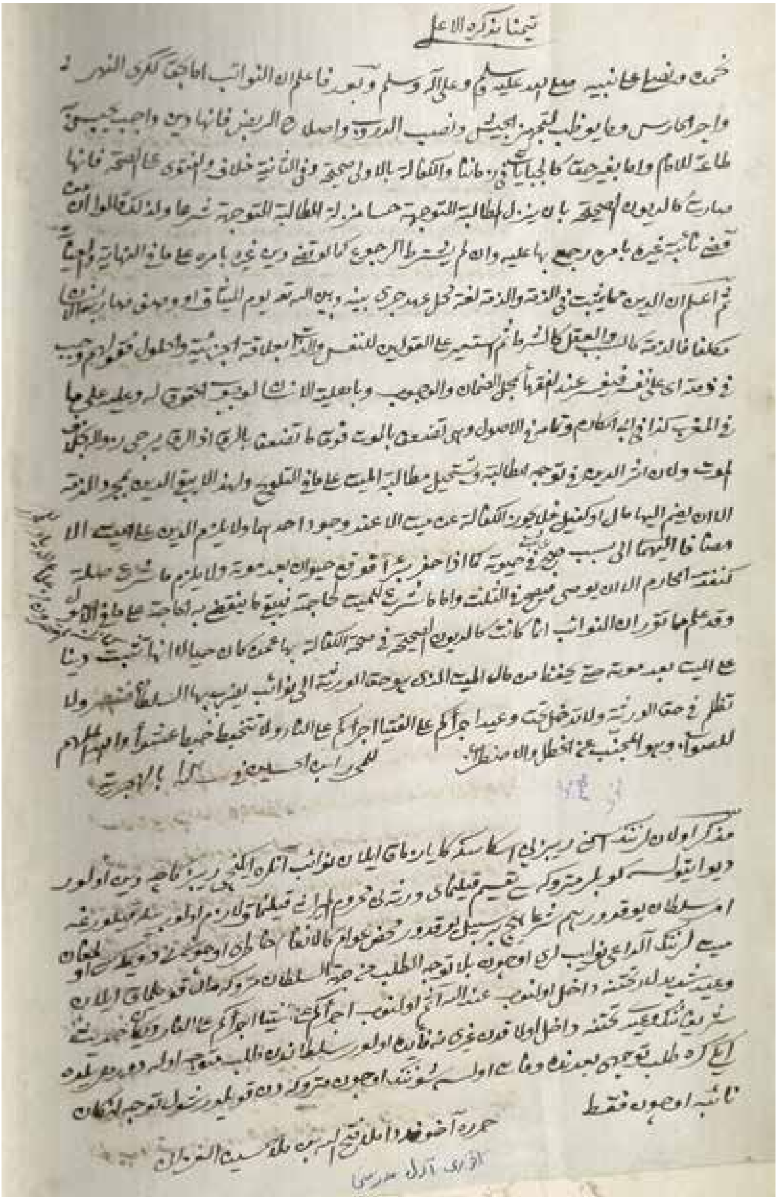

Рис. 82. Копия двух фетв Фатхуллы б. Хусайна ал-Урави. НМ РТ 18369-119, л. 83б

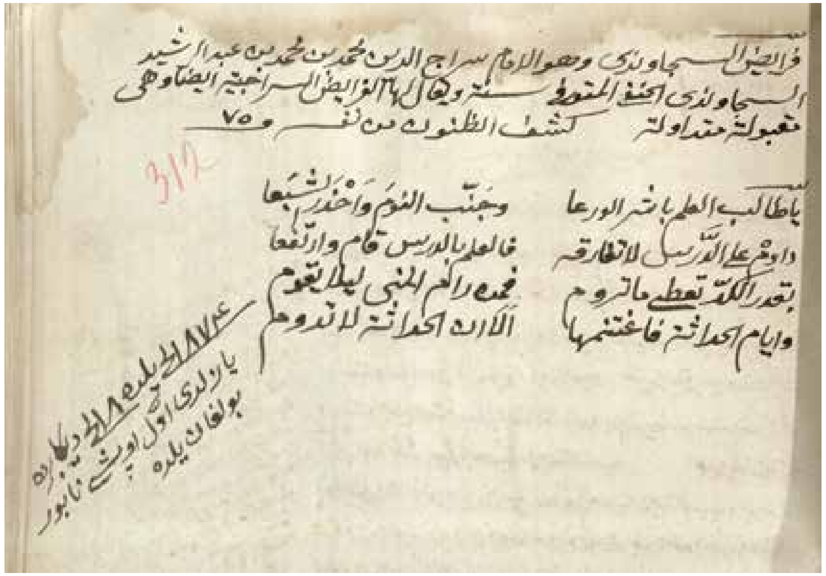

Рис. 83. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-119, л. 312а

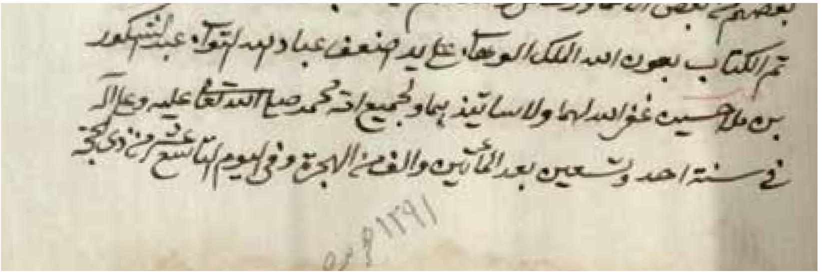

Рис. 84. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-119, л. 320а

---

163 **(119)**

قاضي عالمگير. كتاب الفرائض من الفتاوى العالمگير هنديه

Казый Галимгир.
«Китабел фәраиз минәл фәтава әл-Галимгир Һиндия»
653–704 с. Фәраиз, гарәп телендә.
* Колофон:

فى سنه 1293 فى الهجرة يوم الاربعاء الخامس من الجمادى الثانى
1876 نچى يلده 16 نچى ايون ده اولوغ منكار قريه سنده كاتبه تاج
الدين ابن بشير للشيخ ابى على حسين بن يحى البخارى الزندويستى

(«1293 ел һиҗри, чәршәмбе 5 җәмадис сани. 1876 елда 16 июньдә Олуг Мәңгәр авылында. Моны Таҗеддин б. Башир шәех Әбү Гали Хөсәен б. Яхъя әл-Бохари әз-Зәндүсти язды»).
358а биттә өстәмә язу бар:

بالاده مزبوره روايات و كتب معتبره دن نقل لره بناً روسيه پادشاه لرى
عنوة فتح و ضبط اتدوكى مملكتى دن بر قطعه ارضى زيد مسلم كا
هديه و انعام قيلدى تمليك صحيح ايله تمليك اولب بعد از فوت زيد
مسلم ارض مذكوره نى ورثه لرى بيننده سائر املاكى كبى بطن بعد بطن
كتب فرائض ده مصرح و مبين وجه اوزرينه تفسيم اولور الله اعلم
كتبه الفقير خادم العلمأ شاه احمد ابن بايزيد المرحوم

Түбәнрәк бүтән кул белән язылган:

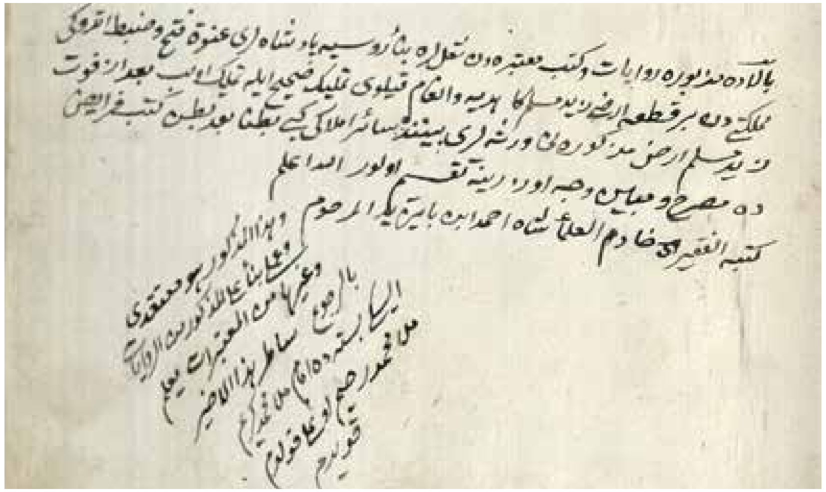

Рис. 85. Владельческие записи. НМ РТ 18369-119, л. 358а

و هذا المذكور هو معتقدى و على بنأ على المذكور من الروايات و
غيرها من المعتبرات يعلم بالرجوع ساطر هذا الاخير ايسكى بسته ده
فتح الله آخوند بن حسين نک فتوالارى ...251 ده

Монда Фәтхулла бине Ибраһим әл-Орыви турында сүз бара.
364б–365а битләрдә: төрле татар шәһәрләрендә кыйбла табу ысуллары. Искә алынган шәһәрләр арасында: Оренбург, Казан, Нижний Новгород, Мәскәү, Петербург, Тобольск, Тара, Семипалатинск.
370б биттә фарсыча мондый гыйбарә бар:

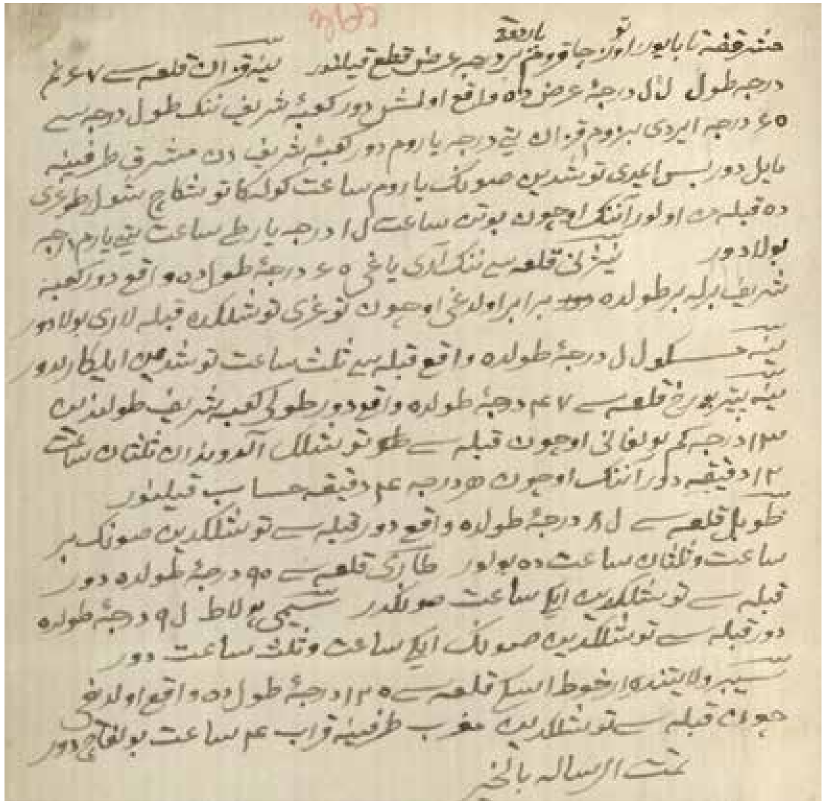

Рис. 86. Определение киблы в российских городах. НМ РТ 18369-119, л. 362б

در سفر اكر در نماز سورهء و الضحى قرأت كنند راه كم كنند و در
ولايتى كه در نمازها على مخصوص فى الجمعة اين سوره را قرأت كنند
خرابى در ولايت پديد آيد از جهت بودن اين سوره مشتمل بر كراهى و
نيز قشافى اين نيز از معجزات بودن قرآن است
سمع عن مخدوم چبه نويس عليه الرحمه البخارى نقلا من خط داملا
يعقوب القشقارى

(«Әгәр сәфәр вакытында намазда «әд-Доха» сүрәсен укысаң, ул юлны кыскарта. Кайсы илдә махсус рәвештә җомгаларда бу сүрәне укыйлар, ... Мәхдүм Чәппә Нәвис, галәйһир рәхмә, әл-Бохаридан ишетелде, дамелла Ягъкуб әл-Кышкари кульязмасыннан күчерелде»).

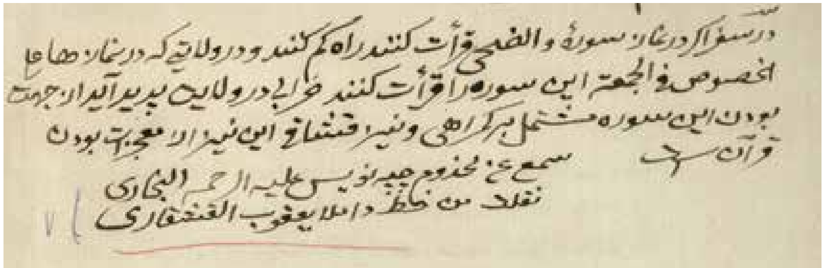

Рис. 87. Заметка о пользе чтения суры «ад-Доха» в путешествии, переписанная у дамуллы Йаʻкуба ал-Кышкари. НМ РТ 18369-119, л. 370б

Өстәмә язмалар 371б биттә:

1867 نچى يلده 16 نچى غنوارده 1283 نجى يلده 21 نجى رمضانده
دوشنبه كون محمد صادق ولد تاج الدين المرحوم القارلوى كلام شريف
الذى رب (...؟) له علما نافعا

(«1867 елда 16 гыйнварда, 1283 елда 21 Рамазанда дүшәмбе көн Мөхәммәдсадыйк бине Таҗеддин әл-мәрхүм әл-Карлавый Кәлям Шәрифне алды. Аллаһы Тәгалә файдалы гыйлем бирсә иде»).
Иске фиһрист буенча – № 90.

164 (119)

قصه زرقوم

«Дастане Зарком һәм Салсал»

Мәнзумә. Һәм сәхифәдә барысы 15 юл. 1620 юл, тәрҗемә ителүе – һиҗри 1197 куян елында, милади 1782/ 3 елларга туры килә. 109 сәхифә. Пәһлеваннар кыйссасы, сугыш күренешләре, сугыш кораллары, сугышларның гайрәт әһәмияте шагыйранә тасвир ителгән. Төрки телдә. Теле гаять матур. Борынгы бай төрки теле. Идел буе төрки шагыйрьләреннән булырга кирәк. Берәү тарафыннан фарсы телендәге чәчмә әсәрдә(н) төрки теленә нәзым белән тәрҗемә иткән. Кәгазендә(ге) су билгесе 1840 елларны күрсәтә. Әдәби телебез тарихын һәм каһарманнар кыйссасын өйрәнүчеләр өчен файдалы булыр.

* 21,8×17. 55 бит. Тышлыксыз, башы юк. Кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый, язу рәвеше нәсех, кара каралар, кустодлар бар. 55а биттәге язма: هذا الکتاب نک صاحب موسی اسحاق اورازایف («Бу китапның иясе – Муса Исхак Уразаев»).

---

165 (121)

يعقوب بن سيد على. مفاتح الجنان فى شرح شرعة الاسلامية

Ягъкуб бине Сәедгали.

«Мәфатихел җинан фи шәрхи шәргел исламия»

Байтак мәсьәләләр буенча өстәмә теркәмәләре бар. «Зәһрәтер рияз»дан үзәкче бар. 422 сәхифә. Фикъһ һәм әхлак, гарәп телендә. Милади 1796 елда Шәмседдин бине Ишмөхәммәд (заманында Нарат авылы мөәзине булып торган) тарафыннан күчереп язылган. Бу кеше Әгерҗе мәдрәсәсендә укыган. Мәскәү углы Хөсәен мәдрәсәсендә (№ 52 кара). Буш сәхифәләрдә бабабыз Мөхәммәдшакир бине Габдессәттарның төрле язмалары бар.

Мулла Габдессәттар бабай китаплары арасында табылды.

* 20×33. 218 бит. Яртылаш күн тышлыгы почмакларсыз, 164 нче номерга охшаш. Су билгесе 1808 елны күрсәтә. Беренче ике бит XIX йөз ахырына карый. 2а биттә дарел ислам мәсьәләсенә кагылышлы өземтә:

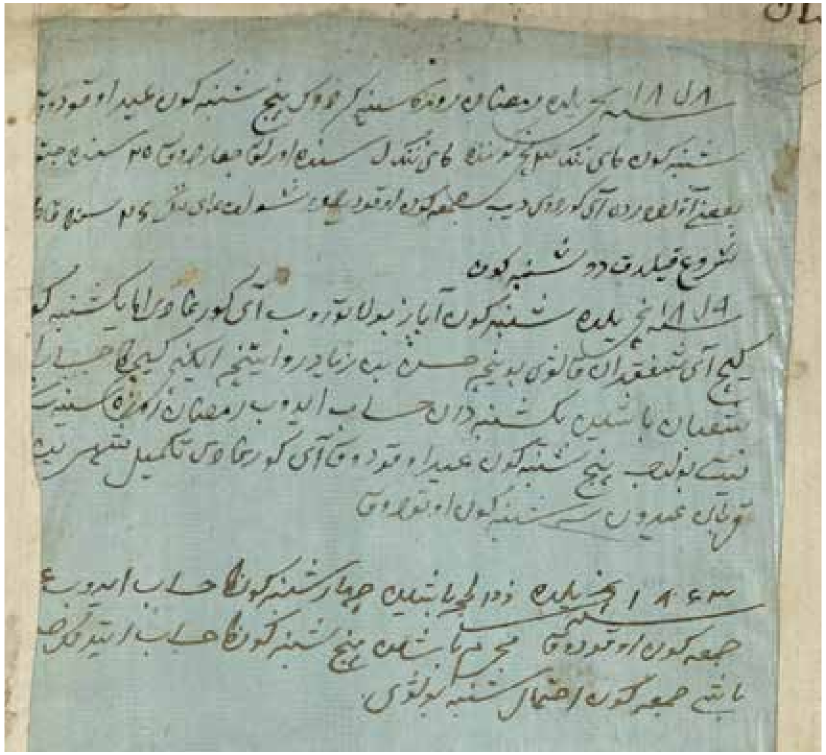

Рис. 88. Хроника (та'рих). НМ РТ 18369-121, л. 218б

و ذكر سيد الامام ابو القاسم ان البلاد فى ايدى الكفار بلا شك انها بلاد الاسلام لا بلاد الخرب انها متاخمة و لانهم لم يظهر و فيها حكم الكفر بل القضاة المسلمون و الملوك الذين يطيعون عن ضرورة و ان كان عن غير ضرورة فكذالك ايعنا (؟) و هم فساق. خزانة الفتاوى

Моның янында Зәйнәп Максудова аңлата:

مصنف محمد بن احمد بن ابى بكر البلغارى 13 ع

(«Мосанниф: Мөхәммәд бине Әхмәд бине Әбу Бәкер әл-Болгари, XIII гасыр»).

Шул ук җирдә җомга укылышы мәсьәләсе белән бәйле өземтә:

اما البلاد التى عليها دلاة الكفار يجوز للمسلمين اقامة الجمعة الاعياد و يعير القاضى قاضيا بتراضى المسلمين و يجب عليهم ان يلتسموا و اليا مسلما. خزانة الفتاوى

و كل مصر فيها و المسلم من جهتهم يجوز فيه اقامة الجمعة و الاعياد و اخذ الخراج و تقلب القضا و تزويج الايامى لاستبلاء المسلم و اما اطاعة الكفرة فذلك موادعة او محادعة

Язу рәвеше нәсех, кара һәм кызыл каралар, кустодлар юк, кульязма Зәйнәп Максудова тарафыннан искәрмәләр белән тулы.
Колофон 217б биттә:

اللهم اغفر و ارحم احمد خان و فى زمان سلم الحاج سراى خان عليهما الرحمة و الغفران تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب يا معين بحرمة طه و يس تمام شد 1809 سنه حمل ننك 28 كوننده كتبت هذه النسخة الشريفة صاحبه و مالكه شمس الدين بن اشمحمد غفر الله ذنوبهما

(«Йә Аллаһы, Әхмәд ханны һәм әл-хаҗ Сарай ханны ярлыкагыл һәм аларга рәхимле бул. Бу китап Аллаһы Тәгалә ярдәме белән язылды, Таһа вә Йәсин хөрмәте белән. 1809 ел 28 апрель көнендә. Моны китап иясе Шәмседдин бине Ишмөхәммәд язды, Аллаһы Тәгалә кылган гөнаһларны кичерсә иде»).
Иске исемлек буенча – № 165.

---

166 (108)

نصاب الاخبار لتذكير الاخيار

«Нисабел әхбар ли-тәзкирел әхъяр»
درر الاثار و غرر الاخبار исемле китаптан кыскартып төзенгәнен күрсәткән. 102 сәхифә. Әхлак һәм мәүгазә, гарәп телендә. Салагыш авылында Тулмөхәммәд мәдрәсәсендә Сатый бине Габдәш

кулы белән һиҗри 1194, милади 1781 елда язылган. Каләме бик матур, имлясы дөрест. Саклануы яхшы.
* 17×20,6. Кәгазь тышлы. Эчендә телгә алынган китаплар исемлеге бар. Кулъязма XVIII гасырның икенче яртысына хас булган нәсех стилендә күчерелгән. Кара һәм кызыл каралар, кустодлар.

167 (108)

فقيه علاء الدين محمد سمرقندى. تحفة الفقهاء

Галәведдин Мөхәммәд Сәмәрканди. «Төхфәтел фөкаһаэ»
28 сәхифә. Кыскача фикъһ мәҗмугасы. Гарәп телендә. Казан вилаяте Салагыш авылы Тулмөхәммәд мәдрәсәсендә язылган.
* 54б–69б битләр. Телгә алынган әсәрләр исемнәре асызыкланган.
Колофон 69б биттә:

قد وقع الفراغ من تحرير هذه النسخت الرسالت الشريفت العليت الموسوم المسمى بالتخفت تمت هذه النسخت فى ولايت قزان و فى قريه صلاعوش و فى مدرسه ملا طوملحمد حرم الله كاتب على النار بحق محمد صلى الله عليه و سلم

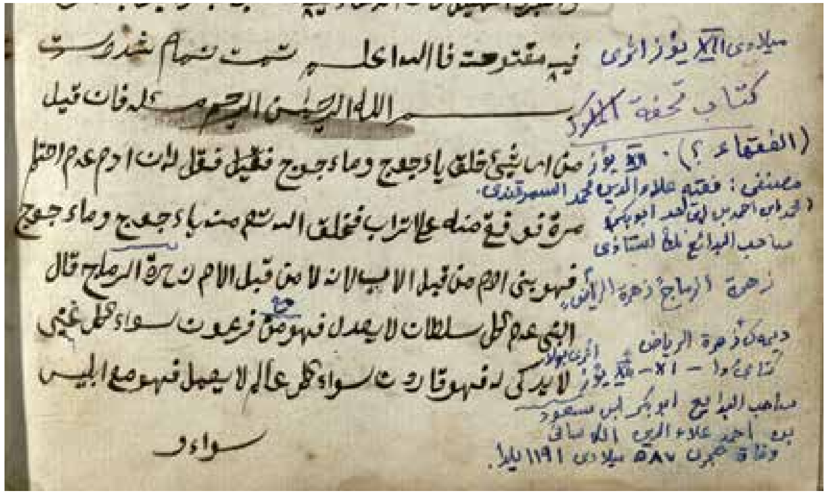

Рис. 89. Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-108, л. 54б

168 (108)

علی بک بن عثمان الاوشی. امالی

Галибәк бине Госман әл-Уши. «Әмали»

Гакаид, гарәп телендә. Сатый бине Габдәш кулы белән һиҗри 1194, милади 1781 елда язылган.
* 70а–73б битләр. Колофон:

هذا الکتاب کتب صراطی بن عبدوش سنه 1194 1781 یلده

---

169 (49)

وفائی. رونق الاسلام

Вафаи «Рәунәкыл ислам»

Мәнзумә, 76 сәхифә. Һәр сәхифәдә 15 юл, барлыгы 570–600 бәет. Фикъһ, гыйбадәт бүлеге. Төрки телдә. Кайда, кайчан, кем кулы

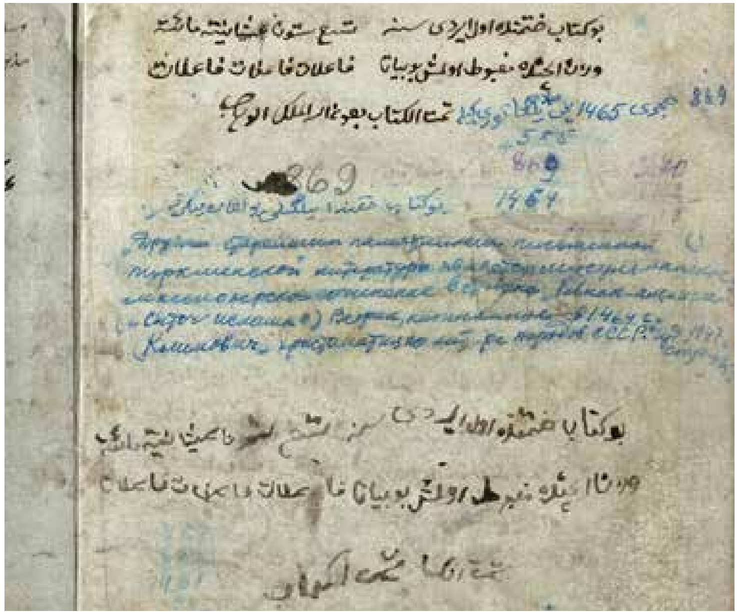

Рис. 90. Колофон и заметки З. Максудовой. НМ РТ 18369-108, л. 36б

белән күчерелгәне күрсәтелмәгән. Теле бик матур, бай борынгы тел. Кыпчак, Болгар төрекләреннән берәүнең иҗады булырга тиеш. Бу китап Казанда 1850 елда беренче мәртәбә 46 сәхифәдә басылган.
Бабам Габдессәттар хәзрәт китаплары арасыннан табылды.
* 16×20,2. 37 бит. Су билгесе 1808нче елны күрсәтә. Язу рәвеше нәсех, кустодлар бар, башы юк. Колофоны 36б биттә:

بو کتاب ختمنده اول ایردی سنه * تسعة ستون ثمانية مائة
وزن ائچنده مفبوط اولمش بو بیات * فاعلات فاعلات فاعلات
تمت الکتاب بعون الله الملک الوهاب

Башка мәгълүмат өчен карагыз: Hofman, III, part 1, vol. 6, 80–81.
Иске исемлек буенча – № 38.

170

حسام الدين المسلمی البلغاری. تواريخ بلغاریه

Хисамеддин әл-Мөслими әл-Болгари. «Тәварихе Болгария»

75 сәхифә. Тарих, төрек телендә. Кайда, кайчан, кем кулы белән күчерелгәне күрсәтелмәгән. Бу китап(та), күп хаталар булу белән бергә, күп кенә файдалы һәм кызыклы хәбәрләр дә бар. Китап 1304 һиҗри, 1887 миладидә Казанда басылган. Китапның читендә укучы галимнәрнең файдалы фикерләре дә бар.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

---

171 (37)

Төрле китаплардан күчермәләр. 84 сәхифә. Фикъһ, фәтва, тәфсир. Гарәп, төрки, фарсы. Күчереп язучы – бабам Габдессәттар бине Сөендек бине Габделгазиз бине Гайсә Көнәри. Үзе Бубыйда укыган. Нарат авылы имамы иде. Бу китапларда бик күп чыганакларга таянычлар бар.
* 17,5×21,8. 1а–27б битләр. XIX гасыр ахыры.

172 (37)

مواقت الصلوة

«Мөваккатес саләт»

Авторы билгесез. 46 сәхифә. Намаз вакытлары китабы. Фикъһ, фөруг, гыйбадәт. Гарәп телендә. Язучысы Габдессәттар бине Сөендек бине Габделгазиз бине Гайсә бине Ибраһим әл-Көнәри әл-Болгари. 1818 елда Бубый авылында Габделкәрим бине Хәлил мәдрәсәсендә укыган чагында язган. Соңыннан бик күп китапларны моталәга кылган чакта ул китаплардан күчермәләрнең чыганакларын күрсәтеп, китапның һәмишенә язган.
Габдессәттар бабай минем әнием ягыннан иң якын бабам була. Кышкар мөдәррисе Фәез хәзрәт һәм Орнаш башында Габид хәзрәтләрнең атадан тугыма кардәшләре иде. «Мөвәккат»ның 9 нчы кәгазендә Габденнәфигъ бине Сөендекнең кулы бар. Габдессәттар мулла бабай белән бер туган иде. Шулай ук, Бәсләк авылы Гайсә бине Биктимер мулладан ишеткән риваять тә теркәлгән. Арча ягында Әсән авылында укыган. Әнисе Шәмсенур җиңгәйнең атасы ягыннан бабасы була.
* 32аб битләрдә: җеназа турында аңлатма, татарча.

نحاية بواسطة استاذنا عبد الكريم بن حليل المرحوم

41б–42а битләрдә: مناقب ابى خنيفه رحمة الله عليه رحمة واسعة («Мәнакыйб Әбу Хәнифә, рәхмәтү Аллаһы галәйһи рәхмәтән васыйгатән»), гарәпчә.
45б–67б битләрдә: намаз вакыты турында рисалә, гарәпчә. Ахыры юк.
Иске исемлектә – № 13.

173 (37)

حسام الدين المسلمى. تواريخ بلغاريه

Хисамеддин әл-Мөслими. «Тәварихе Болгария»
Тарих, төрки телдә.
* 70б–100б битләр. Иске исемлек буенча – № 14.

Рис. 91. Список населенных пунктов, выписанный Максудовой. НМ РТ 18369-37, л. 30а

174

«Илаһи бәет»
Барлыгы 26 юл. 2 сәхифә. Борынгы әдәбият үрнәге. Төрки телдә. Күчереп язучы – Габделгазиз бине Бәхетгәрәй. Елы күрсәтелмәгән, язылу тарихы XIX йөз башлары булыр. Сакларга.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

175

ایلکای بن مصطفی اداب القرآن

Илкәй бине Мостафа. «Әдәбел Корьән»
Авторның тәрҗемәи хәле «Мөстәфад»тә бар. Корьән укуның тәртибе. 2 сәхифә. Аның мәдрәсәдә укучы Әбу Бәкер бине Биктимер «Мохтәсар» китабын язып, кул куелган автограф. Әхлак. Төрки телдә. 1867 милади, 1181 һиҗридә язган. Димәк XVIII йөздә Йөры авылында мәдрәсә булган.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

---

176 (191)

قصهٔ ابو شحمه

«Кыссаи Әбу Шихмә»
16 сәхифә. Төрки телдә. Арча тирәсендә Аләт юлында Наласа авылында дамелла Мөхәммәдәмин бине Сәйфулла мәдрәсәсендә укучы Ахун бине мулла Хисамеддин әл-Әтавый язган. Соңыннан Мөхәммәдәмин бине Сәйфулла Каһирәдә мөдәррислек итеп, милади 1832 еллар тирәсендә вафат булган. Чыганак: Мөстәфад, 2 нче том. Язылуы 1820 еллар тирәсендә булыр. Мәдрәсәләр тарихына гаять [бай] материал.
* 10,8×16,2. 8 бит. Кәгазь тышлы. XVIII-XIX йөз әсәре. Язу рәвеше нәсех, төрки телдә, кара каралар, колофоны 8б биттә:

کاتبه و مالکه آخون بن ملا حسام الدین الآطوی فی طریق آرچه و
فی قریة نالاصا مولانا و اولانا داملا محمد امین حضرتلارینک مدرسه
سنده تمام بولدی

Мөэллиф турында биографик материалны Зәйнәп Максудова Шиһабеддин Мәрҗанинең «Мөстәфадел әхбар» исемле әсәреннән алды.
Иске исемлек буенча – № 47.

177 (141)

داستان چنگیز خان و احوال آقساق تیمر

«Дастане Чыңгызхан вә әхвәле Аксак Тимер»
20 сәхифә. Төрки телдә. Кайда, кайчан, кем язганы билгесез.
* 9×16. Кулъязма XIX гасырның беренче яртысына карый, кара каралар, нәсех, сакланышы начар, кустодлар бар, текстның кайбер урыннары Зәйнәп Максудова тарафыннан яңартылган, башы һәм ахыры юк.
Иске фиһрист буенча – № 45.

---

178 (205)

شاعر میر حیدر بن عمر آخون. رمضان آیینا سلام

Шагыйрь Мирхәйдәр бине Гомәр ахун «Рамазан аена сәлам»
Мәдхия, мәнзумә. 18 сәхифә. Әхлак мәнзумә. Төрки телдә. 1788 миладида күчереп язылган. Кайбер мисраглар Күкләшев тарафыннан 1859 елларда бастырылган. Әдәби мәҗмугагә дә кергән. Борынгы сүз формалары күп очрый. Бу мәнзумәнең нәзыйрәсе Казан дарелфөнүне(нең) кулъязмалар хәзинәсендә саклана, рәкым 362 Т.
* 10,5×15. Татар тәгълике, урыс кәгазе XVIII ахырына – XIX гасыр башына карый.

179

خواجه احمد یسوی. مریم آنا

Хуҗа Әхмәд Ясәви. «Мәрьям ана»
6 сәхифә. Тарихи-дини әдәбият, төрки. Кайда, кайчан, кем язганы билгесез.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

180

منافع الناس

«Монафәген нас»

Төрле дарулыклар хакында, 36 сәхифә. Тыйб китабы. Төрки телдә. Теле һәм дәлилләре бик матур. Күп кенә могтәбәр китаплардан алынмалар китергән. Татар теленең гомуми һәм махсус сүзлекләрен төзүдә файдалы үрнәкләр табарга мөмкин.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

181

Ырым-шырым. Төрки телдә. Әхмәджан исемле берәү язган. Әхмәдшаһ бине Габделфәттах өчен. Этнография материалы буларак әһәмияте бар.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

182

Төш юрамалары.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

183

Намаз һәм башка догалар хасыяте. 32 сәхифә.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

184

Ислам рөкеннәре хакында мәнзумә. 2 сәхифә. Ислам кануны һәм әдәпләр. Төрки һәм гарәп телендә. Төрле куллар белән язылган. Вакыты күрсәтелмәгән.

Мәгърифәтулла – Аллаһыны тану хакында мәнзумә. 1 сәхифә.

Намаз догасы һәм күрше хакы турында. 3 сәхифә.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

185

Бәдәвам мәнзумәсе. Һәр сәхифәдә 13 юл. 16 сәхифә. Ислам кагыйдәләре. Төрки телдә. Кайда, кем язганы билгесез. Кәгазендә су билгесе 1816–1834 елгы. 1868 елда Казанда басылган.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

186

«Җылан патша» хикәясе. 10 сәхифә. Халык әдәбияты. Төрки телдә. Күчереп язылган 1813 елда Гайнулла Фәйзулла углы тарафыннан (Уразай мөәзине).

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

187

Мәҗмуга. Төрле хикәяләр, бәетләр. 114 сәхифә. Әдәбият һәм дини мәсьәлә. Төрки телдә. 1818/ 9 елда язылган.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

188

Мөхәммәд галәйһиссәлам тәрҗемәи хәле. 4 сәхифә. Төрки телдә. Кайчан, кайда, кем язганы билгесез.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

189

Ахун мөгаллим бәете. Өзекле. 15 сәхифә. Халык әдәбияты. Төрки телдә. Хәлил мөгаллим тарафыннан үтерелгән ахун турында.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

190

Рамазан рузасы, сакаллар фазыйләте хакында. Хөтбәләр мәҗмугасы. 36 сәхифә. Гарәп телендә. Бергә теркәлгән бу мәҗмуганың язучысы, вакыты, урыны билгесез. Тел һәм сүзлек өйрәнүчеләр өчен әһәмияте бар. XVIII йөзнеке булыр.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

191 **(143)**

Шәех Хәбибулла Бохаринең тәрҗемәи хәленнән кисәкчә. 4 сәхифә. Тарих әдәбияты. Төрки телдә. Суфи Аллаһиярның остазы хакында язылган бу кисәкчәнең борынгы әдәбият тарихы һәвәскәрләре өчен әһәмияте булырга мөмкин. Бу кисәкчә «Рисаләи Газизә» китабында булган.

* 17,5×21,7. XIX гасыр уртасы. Татар тәгълиге, кара каралар. Кустодлар бар.

192

Җәгъфәр ишанга мактау бәете. 2 сәхифә. XVIII йөз. Халык әдәбияты. Төрки телдә. Халык җырлары нигезендә төзелгән бу бәет(нең) халык әдәбияты һәвәскәрләре өчен материал булуы мөмкин. Төзүче, язучы, язылган урыны һәм вакыты билгесез.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

---

193 **(33)**

لامعى محمود بن عثمان بن على. نفحات الانس ترجمه سى

Ләмигый Мәхмүд бине Госман бине Гали.
«Нәфәхател өнс тәрҗемәсе»

580 сәхифә. Тәсаувыф галимнәренең тәрҗемәи хәлләре. Төрки, госманлы. Сакларга.

* 17,6×27. 290 бит. Бизәкләнгән күн тышлыгы. Урта Азия кулъязмасы. Язу рәвеше вак каллиграфик нәсех. Калын голланд кәгазе. Колофон 289б биттә:

حقك عون و فضلندن ايروب مدد * كه هجرت حسابنده تاريخ عام
طقوز يوز التسنده ايدى بس * ربيع الآخر آينده اولدى تمام
كتبه الفقير محمد الملقب بماماجه رحمة الله تعالى عليه

289б биттә түгәрәк мөһер эзе һәм элекке иясенең имзасы бар иде. Бик сыйфатлы һәм матур кулъязма.
Авторның тулы исеме: Ләмигый Чәләби Мәхмүд бине Госман Борсави (876–938/ 1472–1532).

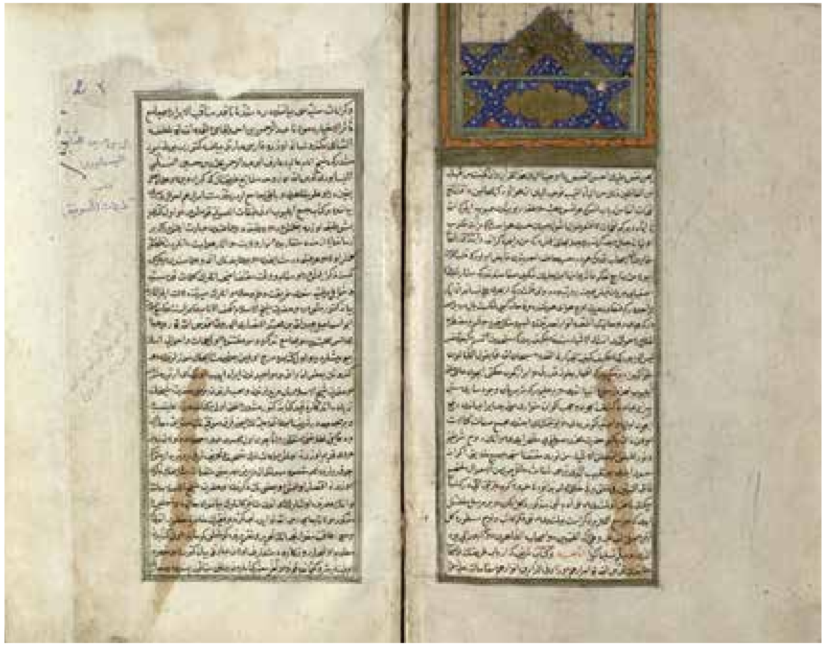

Рис. 92. Разворот с *ʿунваном* в рукописи. НМ РТ 18369-33, л. 2б–3а

Башка нөсхәләр: фрагментлы кулъязма Ms.or.oct. 3050 Staatsbibliothek Marburg (күчерелгән 15 рәҗәб 960/ 27 июнь 1553) һәм 297.792 Şü-Âşir 153 (вакыф мөһере 1161/ 1748 елгы): Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu. Islanbul. Süleymaniye kütüphanesi. Mustafa Âşir effendi kolleksiyonu. Ankara, 1994. P. 331 (монда башка нөсхәләр турында мәгълүмат бар).

194

مولانا لوطفى. گل و نوروز

Мәүлана Лотфи. «Гөл вә нәүрүз»

Мәхәббәт дастаны, төзелгән 1411 милади, 813 һиҗридә. Бер нөсхәсе белән музейда саклана. 57 кәгазь. Нәфис әдәбият. Төрки телдә. XV йөз төрки нәфис әдәбиятында сирәк очрый торган хатирә. Кайда, кайчан, кем язганы билгесез. Әмма рәсем хаты буенча Идел Җаек

буе төрки әдипләреннән берсе тарафыннан язылган дип уйларга туры килә. Тарихы XV йөздә булырга охшый.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

195
Еракка киткән кызның сагыну бәете. XIX йөз. 2 сәхифә. Кече кул. Нәфис әдәбият. Төрки телдә. Кайчан, кайда, кем күчереп язганы билгесез. Бу бәетне Мәхбүбә бинте Сөендек бине Габделгазиз Нарат авылыннан Ырынбур губернасы Боры өязе Карабаш авылында Габделкаюм Исламгол углына никахланып киткәч, сагыну тәэсирендә төзегән. Ләкин, ни гаҗәптер, бу шигырь Г.Кандалыйның иҗади мәҗмугасында урнашкан.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

196

عصام الدين بن داملا جمال الدين

Гыйсамеддин бине дамелла Җамаледдин
Сәгъдеддин бәете. 25 бәет. 1828 елда төзелгән. 2 сәхифә. XIX йөз. Нәфис әдәбият. Төрки телдә. 1828 елда төзелгән һәм шул елда язылган булыр.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

197 (39)
Мәҗмуга. Нәфис әдәбият. Төрки телдә. Барысы да бер җилддә теркәлгән. Бер кул белән язылган:
а) Такый гаҗәп мәнзумәсе. 13 сәхифә.
б) Фирүшә бине Сатылган. Илаһи бәет мәнзумәсе. 2 сәхифә. Хыянәтче Габдеррәфигъ кантун хакында.
в) Мәрьям ана мәнзумәсе. 2 сәхифә.
г) Мәхбүбләргә сәлам мәнзумәсе. 1 сәхифә.
д) Әүвәл хакны яратылдым, улдым рәхмән. 11 сәхифә.
е) Рузә хасыяте һәм савабы хакында вәгазь. 4 сәхифә.
ж) Хәдисләр мәҗмугасы. 14 сәхифә. 1792 елда дуңгыз елында язылганы күрсәтелгән. Нигъмәтулла бине Сәгыйд өчен дип.
з) Төрле чирләрдән догалар. 30 сәхифә. 1791 елда язылганы күрсәтелгән.

198 (39)
Дарулыклар хакында. 16 сәхифә. Тыйб гыйлеменнән. Төрки телдә. Кайда, кайчан, кем язганы билгесез.
* 17,4×21. صاحب حافظ بوحارين («Сахиб Хафиз Бухарин»). Төрки телдә. Язу рәвеше нәсех.

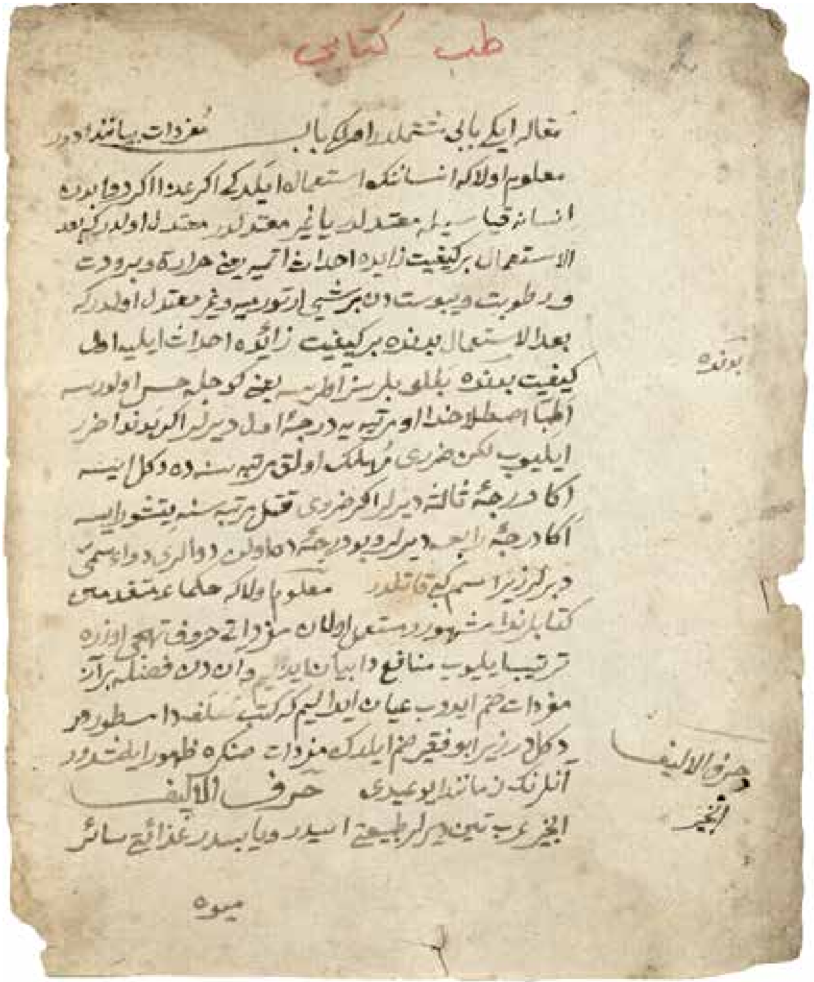

Рис. 93. Сочинение по медицине на татарском языке. НМ РТ 18369-39, л. 16

199

ابن الوردى. خريدة العجائب و خريدة الهرائب

Ибне әл-Вәрди. «Хәридәтел гаҗәиб вә хәридәтел һәраиб»
16 сәхифә. XIV йөз. Гомуми география. Гарәп телендә. Кайда, кайчан, кем күчергәне билгесез.

---

200 (44)
Коръән Кәрим. Кулъязма. 64 кәгазь. 8 дәфтәр. Су билгесе буенча XVII йөз язмасы булырга охшый. Красный Бор районы Уразай авылында мөгаллимлек һәм имамлык иткән Габделҗәмил Габделмәннан углы Максудов (1832–1923 еллар) китапханәсеннән.

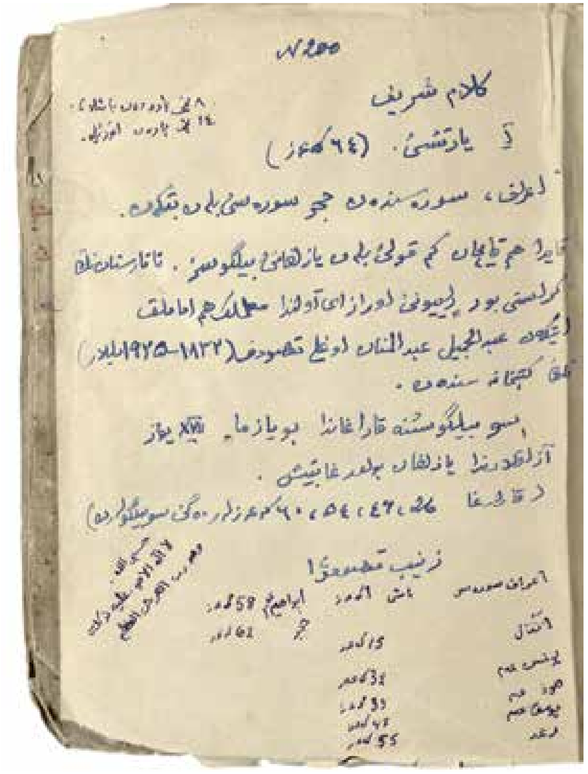

Рис. 94. Аннотация к списку Корана. НМ РТ 18369-200

* 16,5×19,5. «Әгъраф»тән «Хәҗәр»гә хәтле. Кызыл һәм кара каралар. Хәрәкәтләр бар. Аятләр кызыл түгәрәкләр белән аерылган. Язу рәвеше каллиграфик нәсех.

---

201 (2113Т)

منهاج الدين بن سيف الدين البلغارى. تواريخ خاقانيه و بلغاريه

Минһаҗеддин бине Сәйфеддин әл-Болгари.
«Тәварихе Хакания вә Болгария»
Зәй өязе Бәчук авылы мөгаллиме һәм имамы. XIX йөз.
Бу китапның төп кулъязмасы Казан дәүләт дарелфөнүннең Шәрык язмалары хәзинәсенә бирдем. Тарих. Төрки телдә. 1878 миладида тәэлиф ителгән. 75 кәгазь. Шуннан күчереп, үз кулым белән язылган нөсхә үземдә саклана. Татар-болгар хакында кызыклы хәбәрләр бар.
* 21×35. Бу китапны университетка Максудова 1962 елда тапшырган. Кара каралар, кустодлар юк.
Китапның эчендә:

/1a/ مناقب حضرت ايشان تونتارى
از تحريرات علامة الزمان داملا فحر الدين نورلاطى الجبلى

/1б/
ايجازت نامه
مر حضرت ايشان تونترى از براى تعليم دادن علم ظاهر
... و بعد فان الاخ العالم العامل و الفاضل الكامل و الصديق الصالح
و الحميم المفح المولى على بن سيف الله البلغارى موطنا و التنتارى
مولدا... فاجزت العالم المذكور باسناد المشهور بصحيح الامام البخارى و
مشكوة المصابيح و كتاب الشفا و باقى (؟) الكتاب الستة كما اجازنى
اساتذتنا الكرام و مشايخنا العظام عليهم رحمة الله الملك العلام منهم
سيدى و استادى الحافظ محمد عباس السرهندى الجهانى آبادى من

شيخنا المولوى عبد العزيز الجهان آبادى من شيخه و ابيه شاه ولى
الله المحدث من شيخه نور الحق ابن الشيخ عبد الحق الدهلوى شارح
المشكوة الى آخر الاسناد
و منهم شيخنا و صاحبنا السيد محمد مسعود مفتى دياربكرى عن ابيه
الخاجى (!) صبغة الله افندى عن ابيه المشتهر فى الافاق باحمد كوچك
زاده محشى البيضاوى عن عبد الكريم القينوى الى آخر الاسناد
و منهم شيخ المولى احمد فايز طرابزانى و مدرس سليمانيه فى
القسطنطنية عن حاجى يوسف البحرى عن سيد مرتضى الزبيدى المصرى
شارح القاموس و الاحيا
و منهم شيخنا و صاحبنا سيد السادات و مبنع البركات علامة الورى
ذو النسب و الحسب الباهر النقيب على الاشراف السيد احمد عارف
المشتهر بحكمة الله الحسنى الاستنبولى عن شيخه علامة المكة المكرمة
الشيخ عمر بن عبد الرسول عن شيخه علامة مدينة الرسول الصالح
الفلانى
و منهم شيخى و سيد و سندى و ثقتى و عمدتى الجهبذ النحرير مدرس
مدينة الرسول فى هذا الزمان الشيخ محمد عابد السندى الخزرجى
الايونى عن شيخه صالح الفلانى الى آخر الاسناد.
... كتبه بقلمه و قاله بفمه العبد الحقير المنتقر الى رحمة الله محمد
خليل ابن محمد عفران الله ابن محمد رضوان الله ابن محمد برهان الله
ابن شيخ نور الاحد ابن شيخ محمد فقير الله ابن حضرت شاه محمد
يحى ابن الامام حضرت شيخ احمد فاروقى السرهندى النقشبندى قدس
الله تعالى اسرارهم

/2a/
شجرة ... حضرت نقشبنديه
قدس الله تعالى اسرارهم
بسم الله الرحمن الرحيم
... حضرت خواجه محمد پارسا منه حضرت خواجه محمد رسا منه و من
حضرت شيخ عبد الله جناب قطب الاقطاب حضرت شاه فضل احمد
معصومى منه قطب العارفين غوث السالكين حضرت غلام قادر معصومى
منه حضرت ايشان على محمد تونترى

Түгәрәк мөһернең укылышы:

غلام قادر معصوم
/72a/
... شجرهء صوفيه ايدوب ظهور ايدن سلسلهء عبد الخالق العجدوانى ده
اولان طريقهء نقشبنديه حوجكان حضرتلارى ننك طريقهء حفيه عليه
رضيه مشهوره ده تخليه و تخليه نيتى برله قلبا الله ديب من منهاج
الدين سيف الله اوغلى بچک ده امام اصل وطن ترک جمله سندن
اولان ممادش ايلندن باباى لار اون ايكى كمسنه امام بولوب اوتكانلردور
بر رساله تآليف ايدوب كندو نسل لارمز و همشرلارمزنى بيان و عيان
ايتكماک نيتى برله بو كتاب منتخب فى احوال اتراک المختلفه فى ارض
البلغار و التاتار ديو اسم ويروب تواريخ قديمه دن ايسكى مزازلارده
اولان طاشلار حكاية بوينچه و قديم الفاظ و لغات بوينچه و تاتارلارنک
محاورات استعمال ايتدوک كلمات و الفاظلارندين فهم ايدوب و كتب
تواريخ دن و لغات كتابلارندين و بفض ترجمهء تركدن اخذ و فهم و
تفكر ايدوب جمع و تصنيف ايتدم عربى نصاب الانتهار رساله سى

ترجمهء قاموس اولان او قيانوس كتابى ترجمهء برهان قاطع اولان تابيغ
نافع و معرفة نامه كتاب لاريدر و طبريه تاريخ اولان تواريخ طبريه دور
اما اوزمز تونتر على محمد بن سيف الله مدرسه سنده تعليم آلوب
صرف و نحو و منطق و فلاسوف و حكمة العين و كلام و اصول
توضيح كتابى و باشقه ... و مغان برآز استماع ايدوب تلحيص و مطول
درسلارنده و بويله حاضر و استماع ايدك مسائل فنه دن هدايه شرح
وقايه و مختصر و صديق دن مشكات مصابيح مدة استماع ايدوب فن
تصوف دن طريقه محمديه و حامم و مراد العارفين و مسلك المتقين
كتاب لارون درس آلوب الله الحمد مذكور حضرت ايشان ننک كند و
حياتنده رخصتى برله طاو طرفنه بچک اصل ده بيجک اولنه امام اولوب
تذكرهء خيريه و صدقهء جاريه بولسه ايدى ديو تآليف ايتدم مذكور
حضرت ايشان اوتوز سنه مقدار تحصيل علم الظاهر و الباطن ايتكان
هندوستان مملكتنده و بخارى شريفده قزان مملكتلارينه رجوع ايدوب
قرق ايلى يل مقدار درس ايتكان علم الظاهر دن و علم الباطن دن كنه
اوزى مجاز كمسنه دور حط ارشاد برله علم الظاهر و علم الباطن ايچون
توقسان ياشاب رجب اون بشنده جمعه كون وافات هم مدفوندر كه
تونر قريه سنده رحمة الله عليه رحمة واسعة مدفون صونک مناقب
حضرت ايشان يازلور

202 (202)

Сөләйман бине Дауд Сәксини әс-Сувари әл-Болгари (вафаты XII йөзнең соңгы яртысында).

Хәллаҗ Мансурның үлүе хакында мәнзумә. Баштагы бит төшкән. 30 сәхифә. Һәр биттә 17 юл. Бер мисрагта «Бу Сөләйман мәдех итсен аны» дип үзенең исемен белдергән. Тарихи әдәбият. Болгар төрки теле. Нарат авылы имамы Габдессәттар б. Сөендек бине Габделгазиз бине Гайсә әл-Көнәри китаплары арасыннан табылган. Миңа 1965 елның июль аенда тапшырылды. Теле бик бай, бик борынгы, XII йөз Болгар теле.

* 16,5×21. Язу татар тәгълиге, кара каралар. Ахыры 20б биттә:

چونكه بو سوز بوراده اولدى تمام * دكه رسول الصلوة و السلام
در مدح جلال الدين رمى قدس سره العزيز
تمت تمام شد است

Ахыргы битләрдә булган аңлатмалар: «Бу китап өстендә эшләнәчәк эшләр бәяне:

1) XII йөз болгар-саксин галиме, шагыйрь Таҗелислам Сөйләман бине Даудның «Сиррен нәби» Мөхәммәд галәйһиссәламнең тәрҗемәи хәле хакындагы дастан буенча борынгы болгар теле(нең) сүзлек байлыгының сүз теркемәләре һәм әдәбият мирасы булуы ягыннан әһәмиятле.

2) Шул ук әсәрдә кулланган тел, бизәү сүзләре: синонимнар, антонимнар, чагыштыру, тикләштерү, тәҗсим, тәүсыйф чаралары: фигыль формалары, җөмлә төзелеше, җөмлә төрләре, авазлар составы, XII йөз шагыйре Сөләйман бине Даудның шигърияте урын таба.

Бу китап һәм аның язучысы хакында мәгълүмат: «Мөстәфад», 1 ж., 82–80 с., «Дәлаилен нәбүвәт», «Алты бармак», Мөхәммәд бине Мөхәммәд Чокрый Ғализадә.

Бу әсәр, тәрҗемә буларак, Идел буе төрки шагыйрь Сөләйман бине Дауд Саксининең иҗаты булыр. Төзелү чоры һиҗри VI–VII, ихтимал XII йөзнең азагында булыр. Бу китапны элгәреге Вятка губернасы Сарапул өязе Нарат авылында имам булып торган Габдессәттар бине Сөендек (1793–1878) буыны балалары кулында сакланган. Миңа 1965 ел июль аенда тапшырылды. Бу китап Габдессәттар бабайга үзенең атасының атасы Гайсә мелла Көнәридән калган булган (Гайсә мелла Көнәри, аның углы Габделгазиз Кушлавыч мелласы, аның угыллары: Фәез – Кышкар мөдәррисе, Габид – Орнашбашы авылында мөдәррис, Сөендек Нарат авылында имам һәм мөгаллим булганнар. Алар хакында Ш. Мәрҗанинең «Мөстәфадел әхбар»дә, Хөсәен Әмирханның «Тәварихе Болгария»сендә хәбәрләр язылган.

203 **(202)**

Сөләйман бине Дауд Сәксини әс-Сувари әл-Болгари

Мөхәммәд галәйһиссәламнең тарихы – тәрҗемәи хәле хакында мәнзумә. 50 сәхифә. Тарихи-дини әдәбият. Болгар-төрки телдә.

204 **(186)**

Намаз кагыйдәләре. 8 кәгазь. Дин. Гарәп телендә. Насихе һәм тарихы билгесез. Кәгазьдә су билгесе 1801 елгы.

* 11×17. Кәгазь тышлы. Җизнәбез Габделәхәд бине Фәйзулла Мазарасты имамы күчергән. Бу кулъязмалар Нарат авылыннан Габдессәттар мелла бабай балаларыннан кайтты.

205 **(186)**

Тормыш әдәпләре мәҗмугасы. 22 кәгазь. Әхлак хикәяләре. Төрки телдә. Насихе һәм тарихы билгесез. Кәгазьдә су билгесе 1815 елгы.

206

Нәфел гыйбадәтләр хасыяте хакында. 30 кәгазь. Дини киңәшләр. Төрки телдә. Насихе һәм тарихы билгесез. Кәгазьдә су билгесе юк, бик борынгы.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

207

Ахыр заман – Тәкый гаҗәп мәнзумә. 7 кәгазь. Насихе һәм тарихы билгесез. Кәгазьдә су билгесе юк, бик борынгы.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

208

Бәдәвам мәнзумә. 4 кәгазь. Төрки телдә. Әхлак-дини. Насихе һәм тарихы билгесез. Кәгазьдә су билгесе юк, бик борынгы.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

209 **(122)**

على القارى بن سلطان محمد الهروى. شرح النقاية

Гали әл-Кари бине Солтан Мөхәммәд әл-Һәрәви. «Шәрхен никая»

834 сәхифә. Гарәп телендә. Вакыты ачык күрсәтелмәгән, кәгазьнең су билгесе 1814 елны күрсәтә. Миңа Нарат авылында атам ягыннан бабам Габдессәтар бине Сөендек бине Габделгазиз бине

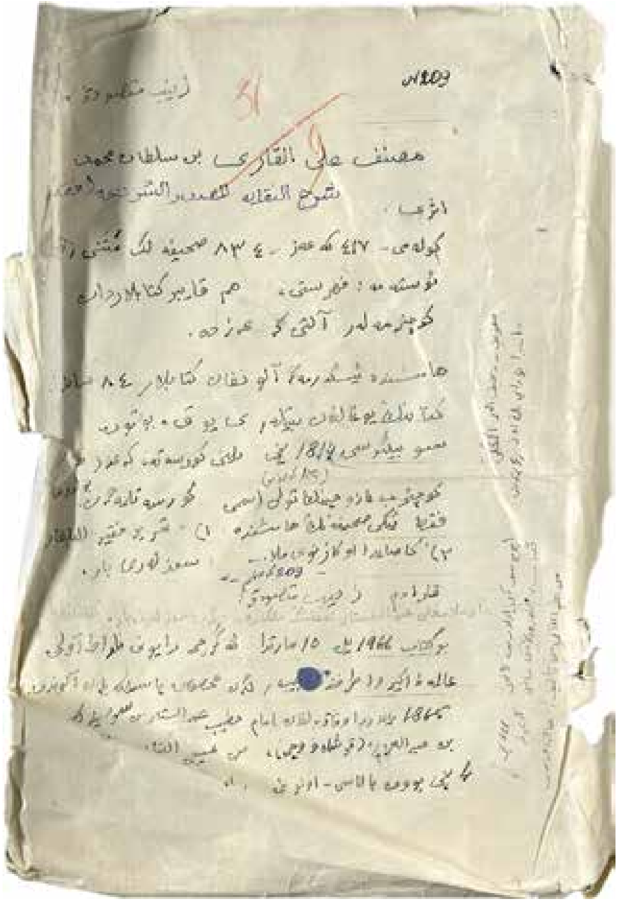

Рис. 95. Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-122

Гайсә әл-Көнаринең 4 нче буын баласы Галимә Закирова аркылы тапшырылды.
Күчереп язучының тулы исеме күрсәтелмәгән. Фәкать ике сәхифәнең һәмишендә: 1) تحرير فقير البلغارى («Тәхрир фәкыйрь әл-Болгари язуы»), 2) كاصايدا اوكازنوى ملا... («Касайда указной мелла...»). Карадым. «Арслан Гали Габдессәттар углының милкендә» дигән сүзләр бар китапның башында. Бу китап 1966 елның 10 мартында Әгәрҗе районы Нарат авылында яшәгән Галимә Закирова тарафыннан җибәрелгән. Мәхсус посылка белән алынды.
* 21,5×33,3. Фикһ. Күн тышлыгы, яхшы сакланган. Язу рәвеше вак нәсех, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар.

---

210 (100)

محمد بن عثمان البلخى. عين العلم

Мөхәммәд бине Госман әл-Балхи. «Гайнел гыйлем»
Әхлак, тәсаувыф. Гарәп телендә. 1854 елда Тирсәдә Ягъкуп бине Нигъмәтулла мәдрәсәсендә мелла Низамеддин Гомәр бине Бикбулат (Мазарасты кешесе) кулы белән күчерелгән. Азагында кызыклы бер әкият бар.
* 175×21. 101 бит. 1а биттә өстәмә язма бар:

1856 نچى يلده حمل ننک (؟) 30 نچى كوننده منزله اويازنده بيک باؤ
آؤلنده عبد العليم حضرة مدرسه سنده توردقم زمانده واتكه غوبرناسى
نک الآبوعه اوكروكا سى ننک ديو ترنه آولى ننک من عمر بک بلاط
اوغلى يازوب قولوم قويدوم

(«1856 елда хәмәлнең 30нчы көнендә Минзәлә өязендә Бикбау авылында Габделгалим хәзрәт мәдрәсәсендә тордыгым заманда Вәткә губернасының Алабуга округасының дию Тирнәнең мин Гомәрбәк Булат углы язып кулым куйдым»).
Язма 2а биттә:

1867 نچى يلده ماى چسله سى نک ايلان ايكى مدينه كشى لارى
يوريديلار برسينک ايسمى حاجى محمد بن حاجى ابراهيم حضرة

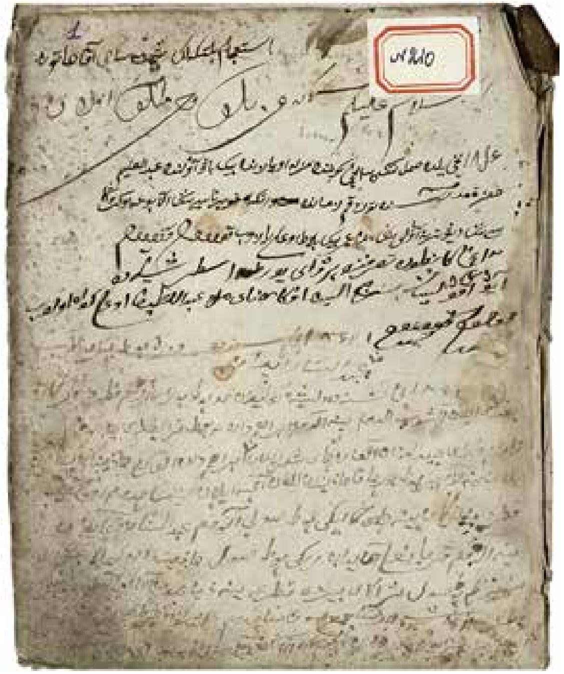

Рис. 96. Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-100, л. 1а

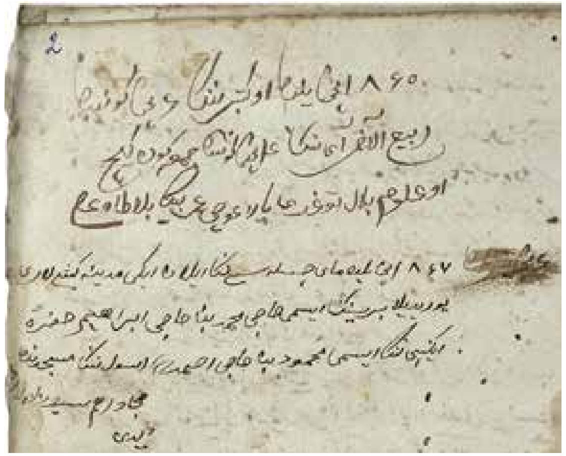

Рис. 97. Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-100, л. 2а

ایکنجی ننک ایسمی محمود بن حاجی احمد
رسول ننک مسجدنده مجاور هم سید زاده لار دیدی

(«1867 елда май числосының илән ике Мәдинә кешеләре йөрделәр. Берсенең исеме – хаҗи Мөхәммәд бине хаҗи Ибраһим хәзрәт, икенчесенең исеме Мәхмүд бине хаҗи Әхмәд. Рәсүлнең мәсҗедендә мөҗәвир вә сәедзадәләр диде»).
Язу рәвеше нәсех, кара каралар, кустодлар, соңгы пагинация. Калын урыс кәгазе XIX гасыр уртасына карый. Колофон 99б биттә:

تمت الکتاب بعون الله الملك الوهاب فی مدرسه استاذنا و مولانا داملا
یعقوب بن نعمة الله مرحوم قریه تیرسه و فی ید ملا نظام عمر بن
بیک بلاط و فی قریه مذار آستی // 1854 نجی سنه ده

(«Аллаһы ярдәме белән бу китаб остазыбыз Ягъкуб бине Нигъмәтулла мәрхүм карья Тирсә мәдрәсәсендә һәм мелла Низам Гомәр бине Булат Мазарасты карьясендә 1854 елда тәмам булды»).

211 (105)

عقود منظومه

«Гокуде мәнзумә»

Фикъһ, гыйбадәт, гарәп телендә. Кайда, кем тарафыннан күчерелүе, елы билгесез. Кәгазьнең беренче битенең су билгесе 1808 елны күрсәтә.
* 17×21,6. 98 бит. 2а биттә Максудова тарафыннан әдәбият исемлеге төзелгән. Нәсех язу рәвеше, кустодлар бар. Бит саннары соңрак куелган. Кара һәм кызыл каралар.

212

صوفی الله یار. مسلك المتقین

Суфый Аллаһияр. «Мәсләкел мөттәкыйн»

198 кәгазь, фарсы телендә. Ислам фикъһы. Төхфәтулла бине мелла Җәгъфәр бине мелла Хәлил кулы белән күчереп язылганы күрсәтелгән. Китапның фиһристе алдында һәм азагында, шулай ук, бит араларында бик күп гарәп һәм фарсы телдә язылган фикъһ, фәтва китапларыннан, лөгать китапларыннан күчерелгән искәрмәләр теркәлгән. Тарих тәсанифе һәм тарих нәсхе-китабәте күрсәтелмәгән. Шулай да XVII йөз азагында төзелгән дип уйларга күп мөмкинлекләр бар (файдаланган китаплар буенча). Күчерелүе XVIII йөз башларында булып, Төхфәтулла бине Хәлил бине Сәгыйт әс-Сомаки түгелме икән? Бу кеше вафат булган һиҗри 1283, милади 1867 елда. Бу кеше Уфада казый булып торган.
* Бу кульязма архивларда табылмады.

213

Исеме намәгълүм. XVIII йөз әсәре. Төрки, гарәп, фарсы телендә өзекчәләр. Болгар халкының исламият кабул итү тарихы, мәгълүм Хуҗа Хваризминең тәрҗемәи хәле, Сонкыр исемле бер вәзирнең Казан ханәтенә һәм Болгар ханәтенә хезмәт итүе хакында, Болгар шәһәренең төзелүе хакында. 4 сәхифә.
Тарихи хәбәрләр. Мосаннифнең, күчереп язучының исемнәре һәм тарихы күрсәтелмәгән. Кәгазе XVIII йөз эшенә охшый. Күчереп язучы Ишнияз бине Ширнияз исемле остаздан ишеткәнен күрсәткән. Ишнияз бине Ширнияз бине Ярмөхәммәд Үргәнечтә туган, аннан килеп Казаклар авылында, соңра Каргалыга күчеп мөдәррислек иткән һәм шунда һиҗри 1205, милади 1791 елда вафат булган («Мөстәфад», 2, с. 216). Бу кешенең «Гакаид Болгария» исемендә төрки бер тәсанифе булган. Аның шәкертләреннән берсе мелла Сәгыйд бине Ибраһим Барышый Идел буе татарлары арасында мәшһүр мөдәррис булып, вафаты һиҗри 1229, милади 1812 елда («Вәфиятел әслаф»). Бу кешенең әсәрләреннән берсе җирнең түгәрәклеген исбат кылып язган китабы мәшһүр.
* Бу кульязма архивларда табылмады.

214

Исеме мәгълүм түгел. Гарәп, фарсы, төрки телләрдәге вак әсәрләр мәҗмугасы. 24 сәхифә. Ислам гакыйдәсе, гыйбадәт кагыйдәләре. Төрки, гарәп. Сибгатулла б. Лотфулла кулы белән гаять ямьсез каләм, хаталы имля белән язылган. Арада кайбер җырлар да бар.

Язу тарихы күрсәтелмәгән, шулай да XIX йөзнең урталарында язылган булуы ихтимал. Барлыгы бер кечкенә кул мәҗмугадә беркетелгән.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

215
Назыймы бик борынгы зат булыр, чөнки сүзләре һәм сүз төзелеш калыплары шуңар дәляләт кыла.
Исеме билгесез мәнзумә. 8 кәгазь. Әхлак. Төрки телдә, иске сүзләре күп. Назыйме, насихе, тарихы билгесез. Күчерүе XIX йөздә дип чамалана. «Язучы Вәлид» дигән сүзе бар. 7 кәгазьдә кайбер әдәби гадәт юллар да язылган.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

216
(язылмаган)

217 (78а)

مجالس الشهور. مصنف شیخ احمد بن شیخ محمد اعرج الواعظ

Шәех Әхмәд бине шәех Мөхәммәд Игъраҗ әл-Вагыйз. «Мәҗалисеш шөһүр»
142 кәгазь. Мәүгазәләр мәҗмугасы. Гарәп телендә. 1845 елда Хәбибулла улы Фәзлулла кулы белән күчереп язылган.
* 16,7×20,8. Тышлыгы юк, гарәп телендә, кара һәм кызыл каралар, бит саннары соңрак куелган, кустодлар бар, язу рәвеше нәсех, башы юк, каты урыс кәгазе XIX гасыр башына карый.
Колофон 141б биттә:

فرغتُ من تسوید هذه النسخة الشریفة المسمی بمجالس الشهور فی
سنه 1845 یلده ماه ربیع الاول ننک 9 نچی یومنده فی ید فضل الله بن
حبیب الله الاواجی (؟)
نظام الدین بن ملا فضل الله

(«Бу «Мәҗалисеш шөһүр» нөсхәнең күчерүе Фазлулла бине Хәбибулла әл-Әваҗи (?) кулы белән 1845 елның Рабигыләүвәл аеның 9нчы көнендә тәмам булды. Низамеддин бине мелла Фазлулла»).

218 (70)

شیخ بن عیسی. فصول عشرة

Шәех бине Гайса. «Фөсуле гашәрә»
63 кәгазь. Ике язма белән бергә: Тәсриф. Төрки Казан теле. Күчереп язучының исеме һәм язу тарихы билгесез, ләкин рәсем хат һәм кәгазьнең борынгылыгы аның XVIII йөз мирасы булганын күрсәтә. Имлясы дөрест, каләме гүзәл.
* 16,7×22. 112+1 бит. Катыргы тышлык (өске каплавычы юк).

219 (70)

فتوحات الهی شیخ صاموری الهندی اثری

«Фөтүхате илаһи»
Шәех Самури Һиндидән тәрҗемә. Казан төрки теле. Күчереп язучының исеме, тарихы юк. Соңгы сәхифәләре югалган.
* 64б–80б сәхифәләр, ахыры юк.

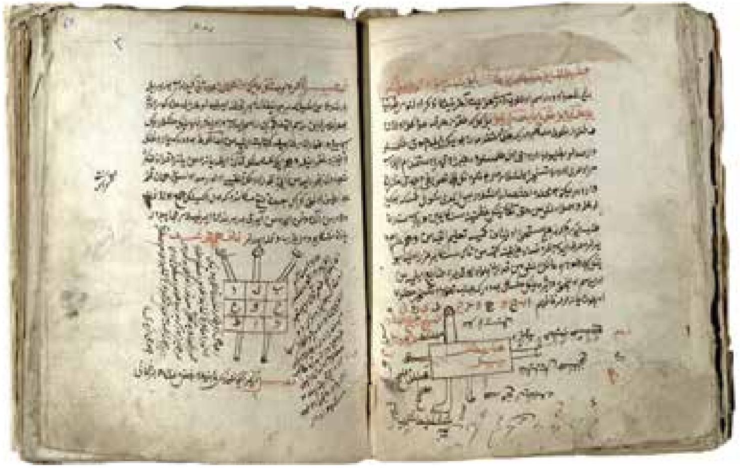

Рис. 98. Разворот рукописи. НМ РТ 18369-70, л. 2а

220 (70)

نعمة الله بن عمر الاوتارى القازانى رسالهء مدنية

Нигъмәтулла бине Гомәр әл-Утарый әл-Казани
«Рисаләи Мәдәния»
Тәрҗемәи хәле Ш. Мәрҗани «Мөстәфад»ында һәм «Вәфия»сендә язылган. Вафаты һиҗри 1232, милади 1820 елда, Истанбул шәһәрендә. Солтан Сәлимхан исеменә багышлап Мәдинә шәһәрендә төзелгән. 32 кәгазь. Тәсаувыф китабы, гарәп телендә. Кем тарафыннан, кайчан күчерелүе билгесез, чөнки соңгы сәхифәсе төшкән. Каләме гаять матур, имлясы бик дөрес.
* 81б–112б битләр. Ахыры юк. Кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый (штемпель Фабрики Кувшинова № 5), язу рәвеше тәгъликъ. Кара каралар, кустодлар бар.

221 (97)

محشى سيد على بن محمد البخارى. حاشية على الفوائد الضيائية

Мохши Сәед Гали бине Мөхәммәд әл-Бохари.
«Хашия галәл фәваидез зыяия»
Гарәп нәхүе. Гарәп телендә. Мөнасиб бине мелла Муса тарафыннан күчерелгән.
* 17×21,7. 123 бит. Каплавычның тышлыгы юк.

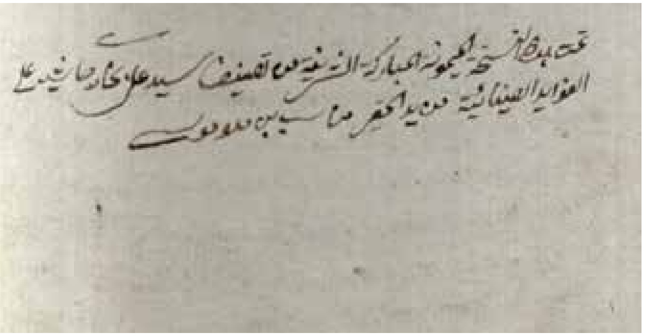

Рис. 99. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-97, л. 10б

222 (97)

شرح على الفوائد الضيائية

«Шәрхе галәл фәваидез зыяия»
Шәрехләүче Мөхәммәд Гыйсмәтулла бине Мәхмүд. Гарәп нәхүе. Гарәп телендә. Күчерүченең исеме, тарихы билгесез, чөнки азактагы битләре төшкән. Кәгазендә 1797 елның су билгесе бар. Каләме гүзәл, имлясы бик дөрес.
* 14б–123б сәхифәләр. Язу рәвеше вак тәгъликъ, кара һәм кызыл каралар. 123б биттә китап хуҗасының исеме бар: ملا علاء الدين («Мулла Галәведдин»).
124а биттә тагын бер хуҗаның кулы куелган:

1855 نچى يل من عبد الرقيب ملا عبد الرشيد اوغلى آلدم

(«1855 ел мин, Габдеракыйб мелла Габдеррәшид углы, алдым»).

223 (7)

ابو حفظ عمر. عوامل

Әбу Хифз Гомәр «Гавамил»
10 кәгазь. Гарәп нәхүе, гарәп телендә. Күчереп язучының исеме күрсәтелмәгән. Тарихы да юк, ләкин кәгазе бик борынгы, XVII йөз кәгазе.
* 16,5×20,5. 3+98+2 бит. 1а биттә китап иясенең язмасы бар:

متملكه عبد الله بن عطأ الله المرحوم القازانى تولداً و توطناً نفعنا الله
تعالى به نفعاً تامّاً آمين بحرمة محمد الامين
صلى الله تعالى عليه و على آله و سلم

(«Габдулла бине Гатаулла әл-мәрхүм әл-Казани тәвәллүдән вә тәваннынан милкенә керде. Аллаһы Тәгалә файдалы гыйлем алырга насыйп итсен...»).
1б биттә: штемпель «Медянск.фаб. Первушина №8». 9б–10а сәхифәләрдә фарсыча аңлатмалар бар.

224 (7)

عبد القاهر بن عبد الرحمن الجرجانى. عوامل المائة

Габделкаһир бине Габдеррахман әл-Җөрҗани. «Гавамилел миъә»

* Гарәп нәхүе, гарәп телендә. 13б–46б сәхифәләр.

---

225 (8)

محمد القدقى .تركيب و عوامل مائة

Мөхәммәд әл-Кодкый «Тәркиб вә гавамил миъә»

* 49 кәгазь. Күчереп язучының исеме һәм язу елы күрсәтелмәгән, ләкин кәгазенә һәм рәсем хатына карап, XVIII йөз мирасына охшый. Гарәп теленнән тәрҗемәсе.

Текстның ахырында, 97б сәхифәсендә иясенең өстәмә язмасы:

اوشبو كتاب ابو بكر....

Аннары фарсыча дүрт юллы шигырь язылган.

Китап хуҗасының язмасы 98а сәхифәсендә:

صاحبه عبدالله بن فلان فلانوف تم

(«Моның иясе –Габдулла бине Фәлән Фәләнов. Тәмам»).

98б сәхифәсендә шәех Габделкаһир әл-Җөрҗанигә багышланган шигырьләр язылган.

---

226 (8)

محمد بركوى. طريقه محمديه

Мөхәммәд Бәркәви (Биргиви). «Тарика Мөхәммәдия»

132 кәгазь. Әхлак. Гарәп телендә. Һиҗри 1163, милади 1750 елда кыпчак төркисе Әкизләр кабиләсеннән Таман шәһәрендә язучы Госман бине Мостафа Трабзони тарафыннан күчереп язылган. Гаять гүзәл, вак сөлес рәсем хаты белән язылган. Һамишендә искәрмәләр күп.

* 14×21. 3+136+4 бит. Юка голланд кәгазе, су билгеләре: CASTRES LANGVEDOC

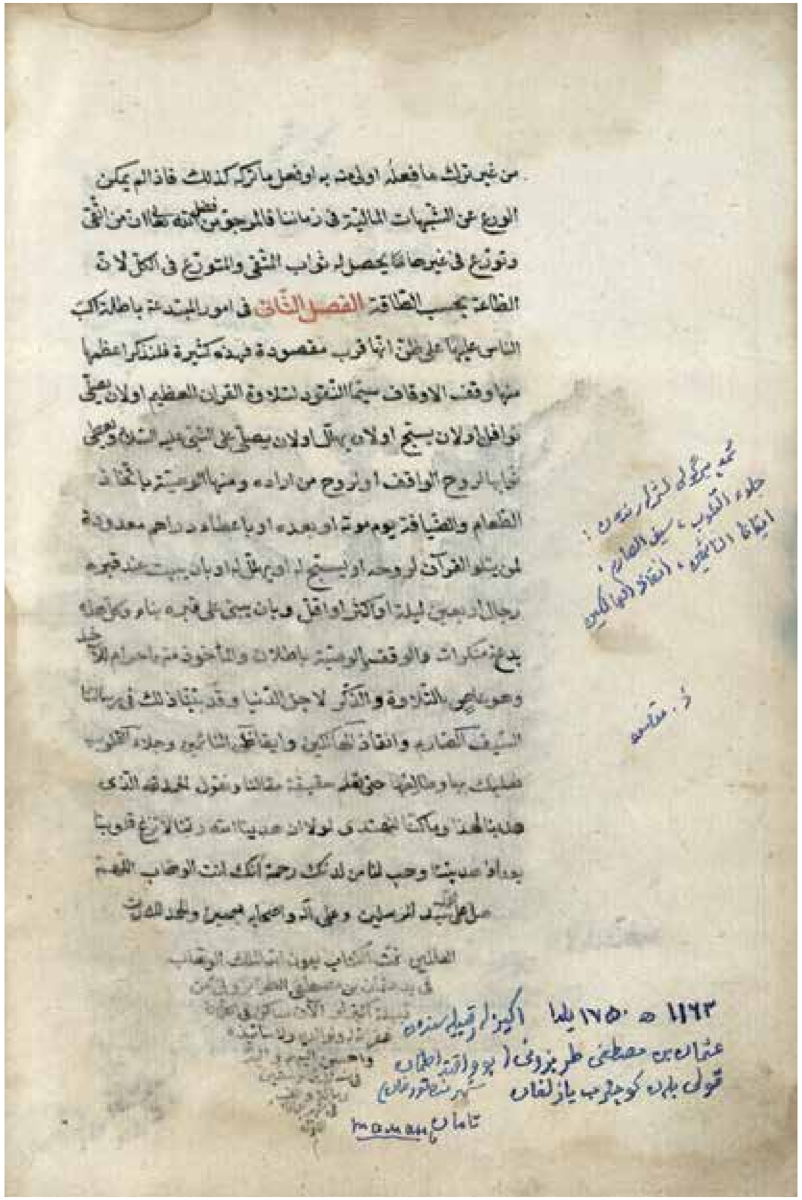

Рис. 100. Примечания З. Максудовой к колофону рукописи. НМ РТ 18369-8, л. 136б

3б сәхифәдә элекке китапханәдә булган номеры куелган:
121 نومر
3б-4б сәхифәләрдә китап эчтәлеге күрсәтелгән. 5а сәхифәдә өч урында кызыл мөһернең эзләре күренә, укылышы:
محمد شاكر القورصاوی («Мөхәммәдшакир әл-Курсави»). Текстның зурлыгы: 7,5×15,2.
136б сәхифәдә колофоны бар:

تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب
فی يد عثمان بن مصطفى الطرابزونی من
قبيلة اكيزلر الآن ساكن فی الطمان
غفرالله له و لوالديه و لاساتيذه
و احسن اليهم و اليه
فی سنة ثلث و ستين
و مائة و الف
فی شهر جمادی
الاول

(«Аллаһының ярдәме белән ошбу китаб Әкизләр кабиләсеннән хәзер Таманда яшәүче Госман бине Мостафа әт-Трабзони кулы белән тәмам булды… 1163 елның Җөмадиәл әүвәл аенда»).
Карагыз: GAL, II, 440-441.

---

227 (79)

شيخ شرف الدين محمد ابو عبد الله الموصلی. قصيدهء برده

Шәех Шәрәфеддин Мөхәммәд Әбү Габдуллаһ әл-Мөсалли. «Касыйдәи Бөрдә»

58 кәгазь. Мөхәммәд галәйһиссәламгә салават һәм мәдхияләр мәҗмугасы. Гарәп телендә. Язучының иseme һәм язу елы күрсәтелмәгән. Кәгазь нәфис, юка. Җефәк чәчәктән эшләнгән әгъла кәгазь. Язуы матур, гади. Идел буе рәсем хаты. XVI–XVII йөздә

язылган булуы ихтимал. Азагында буш калган кәгазьләрдә хуҗа Хафизнең фарсы телендә язган мәкаләте бар. «Касыйдәи Бөрдә»-не ничек укырга кирәклеге хакында.
* 12,5×20,3. 165 бит. 3б биттә мондый сүзләр бар:

استاذی تونتار ايشان حضرتلاری ننک اسم شريفلاری
علی محمد بن سيف الله بن عبد الرشيد بن يار محمد بن اوتكان بن
توق محمد
كياوی ننک اسم شريف شمس الدين بن رحمة الله

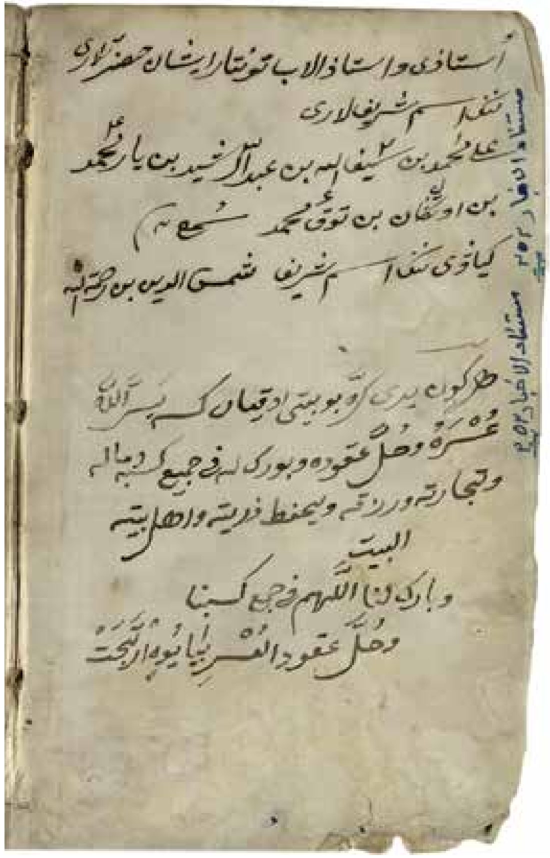

Рис. 101. Имена ишанов в деревне Түнтәр со ссылкой на «Мустафад ал-ахбар» ал Марджани. НМ РТ 18369-79, л. 3б

(«Остазы Түнтәр ишан хәзрәтләренең исем шәрифләре: Гали Мөхәммәд бине Сәйфулла бине Габдеррәшид бине Ярмөхәммәд бине Үткән бине Тукмөхәммәд. Киявенең исеме шәриф – Шәмседдин бине Рәхмәтулла»).
Урта Азиядә эшләнгән кульъязма, XIX гасырның икенче яртысы. Язу рәвеше почмаклы нәсех, регуляр огласовка, бит саннары музейда куелган, кустодлар бар, кара каралар.

---

228 (27)

مولوی محمد صادق. حاشية على شرح ايساغوجى

Мәүла Мөхәммәдсадыйк «Хашия галә шәрхи Исагуҗи»
Мирза Мөхәммәд Хәким Гази исеменә багышланган. 106 кәгазь. Фәлсәфә, кәлям. Гарәп телендә. Күчереп язучы «1849 елда тәмам иттем. Әхтәм вәләд мулла Габделлатыйф» дип кул куйган, ләкин китапның баштагы сәхифәләре зәңгәр кәгазьдә, 1806 елгы су билгесе, бик дөрест имла, гүзәл каләм белән язылган. Калганы гади язу. Соңыннан Галиулла бине Гәзилбай (?) Казанлы милкендә дә булган.
* 17×21,7. 103+1 бит. Колофон 102а биттә:

تمت الرسالة لمولى صادق على شرح ايساغوجى ١٨٤٩ نچى يلده اوكته
بر ننك يكرمنجى كوننده كاتبه احتم ولد ملا عبد اللطيف

(«Мәүла Садыйк галә шәрхи Исагуҗи» китабы 1849 елда октябрьнең егерменче көнендә Әхтәм бине мелла Габделатыйф кулы белән күчерелде»).

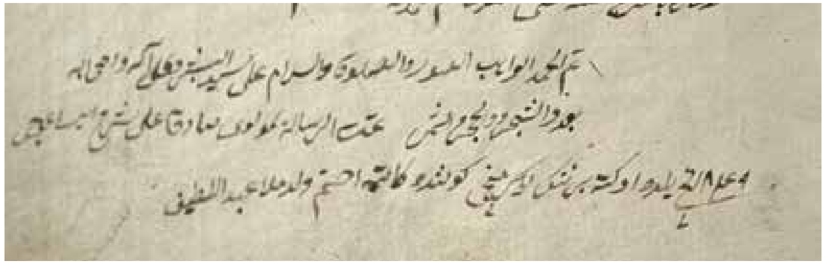

Рис. 102. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-27, л. 102а

Өстәмә язма 102б биттә: بر صوم بها ايلان آلندى («Бер сум бәһа илән алынды»).
103б биттә ике турыпочмаклы мөһер 2,3×3,5, тексты укылмый.
1б биттә төп текстган соң язма:

هذا الكتاب ملا صادق صاحبى على الله بن گورلباى القزانى

(«Бу «Мулла Садыйк» китабының хуҗасы – Галиулла бине Гөрелбай әл-Казани»)
Башка хуҗалар турында булган мәгълүмат тырышып бетерелгән.

---

229 (26)

مولوی حسن. حاشية على شرح سلم

Мәүла Хәсән. «Хашия галә шәрхе сәлләм»
58 кәгазь. Каләм, фәлсәфә. Гарәп телендә. Язуы матур, имлясы дөрес.
* 17×20,8. 156 бит. 1а биттә мондый сүзләр бар:

حرره عبد اللطيف الصقمانى بعون الله تعالى

(«Мөхәммәдвәли мелла Мөхәммәдсәгыйдов китабы әл-Казани»).

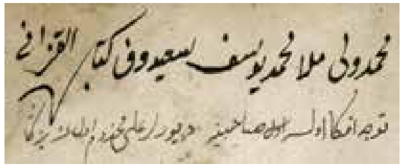

Рис. 103. Владельческая запись в рукописи НМ РТ 18369-26, л. 1а

Кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый. Татар тәгълиге, кара каралар, кустодлар бар. Күчереп язучының исеме 10 һәм 11 битләр арасындагы бер кәгазьдә бар:

محمد ولى ملا محمد يوسف
سعيدوف كتابى القزانى

(«Моны Габделлатыйф әс-Сокмани Аллаһы ярдәме белән язды»).
Бу урында Зәйнәпнең өстәмә язмасы: «Тирсә мәдрәсәсен тәмам иткәч, Әгерҗе районы Сокман авылында әтием Гадбелҗәмил берничә ел мөгаллимлек иткән. Зәйнәп»).

230 (26)

مولوی حمد الله. شرح سلم لقاضی محب الله

Мәүләви Хәмдулла. «Шәрхе сәлләм ли-казый Мөхибулла»
142 сәхифә. Кәлам, фәлсәфә, гарәп телендә. Мәчкәрә авылында мулла Исмәгыйль бине Муса авылы мөдәррисенең мәдрәсәсендә укучы Мөхәммәдьяр исемле шәкерт 1855 елда үзенең остазы мулла Йосыф бине ... ахунд әл-Бистави өчен язып тәмам иткән. Имлясы дөрест, каләме бик гүзәл.
* 89а биттә мондый сүзләр бар:

مولانا حمد الله شرح سلم لقاضی محب الانار ملك محمد علی مخدوم
ابن الاخوند داملا محمد یوسف حضرت البستوی

(«Мәүлана Хәмдулла шәрхе сәлләм ли-казый Мөхиб әл-Әнар» Мөхәммәдгали мәхдүм ибне әл-ахунд дамелла Мөхәммәдйосыф хәзрәт әл-Бистави милкендә»).

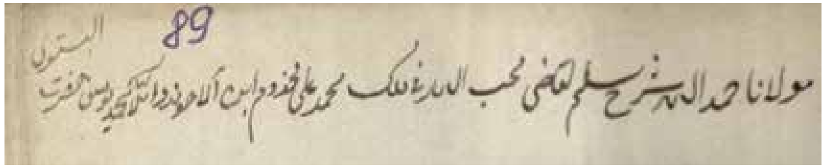

Рис. 104. Владельческая запись в рукописи. НМ РТ 18369-26, л. 89а

Колофон 161б биттә:

تم هذه النسخة الموسومة بحمد الله علی ید فقیر محمد یار لاجل
ملا یوسف و فی مدرسهء مولانا و ملا اسماعیل ابن موسی المچکروی
غفرالله تعالی ذنوبهما ... 1855

(«Ошбу «Хәмдулла» нөсхәсе фәкыйрь Мөхәммәдьяр кулы белән мулла Йосыф өчен мәүлана вә мулла Исмәгыйль бине Муса әл-Мәчкәрави мәдрәсәсендә 1855 елда тәмам булды»).

231 (26)

مولوی عبد الحکیم سیالکوتی. رسالة علم فی تحقیق العلوم و المعلوم

Мәүләви Габделхәким Сәялкүти.
«Рисаләт гыйлем фи тәхкыйкел голүм вәл мәгълүм»
12 кәгазь. Һиндестан кәгазендә. Матур каләм, дөрест имля белән язылган, ләкин кем тарафыннан, кайчан күчерелгәне күрсәтелмәгән. Бу китап Казан ахуны Мөхәммәд йосыфның углы Мөхәммәдвәли һәм Мөхәммәдгали милкендә булган.
* 174б биттә түгәрәк мөһернең эзләре калган.

232
(тасвирламасы юк)

---

233 (83)

شیخ نجم الدین کبری. رسالة فی بیان علم تصوف و اهل تصوف

Шәех Нәҗмеддин Кубра.
«Рисаләт фи бәяни гыйлем тәсаувыф вә әһле тәсаувыф»
53 сәхифә. Тәсаувыф гыйлемнән. Фарсы телендә. Кавал авылында (Казан вилаятендә) Габдәш бине Габдессәлам мөдәрриснең мәдрәсәсендә һиҗри 1229, милади 1814 елда укучы Бикмөхәммәд бине Бикбау тарафыннан күчереп язылган. Фарсы, гарәп, төрки гыйбарәләре бик дөрест имля һәм бик ачык, гүзәл каләм белән язылган. Бик нык сакларга тиешле. Сирәк мирас. Бу мәҗмугада болгар галиме Сөләйман бине Даудның «Зөһрәтер рияз» исемле китабыннан «Мигъраҗен нәби» дигән өлеше бар. Шулай ук, XII йөздә Чыңгыз илбасарларына каршы көрештә шәһит булган шәех Нәҗмеддин Кубраның әсәре бар.
* 17×21. 1б–41а сәхифәләр.
Өске каплавычның тышындагы язма:

اوّل قاسم شیخ غه ینه آننك اوغلی بخشنده شیخ قالا سی ایچنده
شولوق قاسم شیخ ننك اوغلی کول باشنده حسن شیخ قطب اننك
جفتی فرزنداسی ینه آندان غیری ایکی شهید لارکا بارچه تابعین مرحوم

لارغه ینه پچان بضارنده بورندوق شیخ آننک اوغلی عبد الرحمن شیخ
شولوق پچن بضارنده سید قطب (؟) آطاغه ینه یاشل مسجد قاتنداغی
زیارتداغی لرغه ینه اوزطاز یاقداغی لرغه ینه فضلی حضرت زیارتنداغی
لرغه ینه طال لار توبنداکی ایکی خاتون جماعتی ینه ایکی بالغ بولماغان
اوتکان قز ولی بارديب بیان قیلمش لار ینه کافرلار زیاتنده (!) اختیارسز
کرفتار بولغان مسلمانلارغه الله تعالی رحمت ایلسون ینه شولوق کول
باشنده نوعای یولنه کتکان یولداغی عزیزلرکا شهر بلغارغه بارا تورغان
یولداغی بزرک لارکا دیب بغشلغای سز مسموع

(«Әүвәл Касыйм шәехкә, янә аның углы Бәхшендә Шәех каласы эчендә. Шул ук Касыйм шәехнең углы күл башында Хәсән шәех котыбның җәфәте фарзандасы. Янә аннан гайре ике шәһидләргә барча табигыйн мәрхүмнәргә, янә Печән базарында Борындык шәех, аның углы Габдеррәхман шәех, шул ук Печән базарында Сәед Котыб атага, янә Яшел Мәсҗед катындагы зияраттагыларга, янә Озтаз яктагыларга, янә Фазлый хәзрәт зияраттагыларга, янә Таллар түбәндәге ике хатын җәмәгате, янә ике балигъ булмаган үткән кыз вали бар дип бәян кылмышлар, янә кяферләр зияратында ихтыярсыз грифтар булган мөселманнарга Аллаһы Тәгалә рәхмәт әйләсен, янә шул ук күл башында Ногай юлына киткән юлдагы газизләргә, шәһре Болгарга бара торган юлдагы бозоргларга дип багышлагайсез. Мәсмугъ»).
Факсимиле VI карагыз.

---

234 (83)

Сөләйман бине Дауд Саксини әл-Болгари (вафаты милади 1165 елларда).

معراج النبی محمد صلعم

«Зәһрәтер рияз» исемле китабыннан. 54-69 с. Сирен нәби гыйлеменнән. Гарәп телендә.

Рис. 105. Хроника (*та'рих*) в рукописи. НМ РТ 18369-83, л. 67а

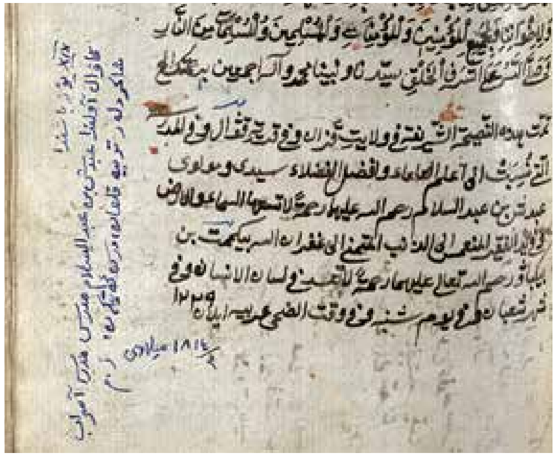

Рис. 106. Колофон в рукописи НМ РТ 18369-83, л. 53а

235 (83)

Төрле галимнәрдән алынган. Хәдисләр, риваятьләр. 69–70 с. Төрле мәүзугътән. Гарәп телендә.

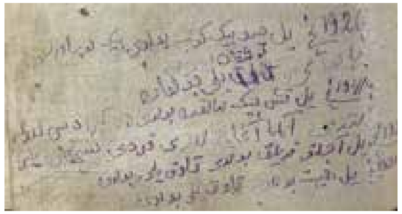

Рис. 107. Хроника (*та'рих*) в рукописи НМ РТ 18369-83, л. 73а

236 (83)

محمد الغزالى. ايها الولد

Мөхәммәд әл-Газали. «Әййүһәл вәләд»

81–104 с. Мәүгазә-әхлак. Гарәп телендә.

237 (83)

امام صدر الشهيد. رسالهء مهمه

Имам Садр әш-Шәһид. «Рисалаи мөһиммә»

Мөһим фәтвалар мәҗмугасы. 111–127 с. Гыйльме фикъһ. Гарәп телендә.

238 (83)

Календарь камәрия һәм шәмсия еллары буенча. 129–158 с. Риязат гыйлеменнән. Төрки телдә.

239 (83)

Төрле мәбналәрдән. Өзекчәләр һәм хикәят вә риваятьләр. 158–189 с. Төрле мәүзугъ. Төрки, гарәп, фарсы.

Искәрмә:

1) Габдәш бине Габдессәлам хакында Мәрҗанинең «Мөстәфад» 1дә, 319 сәхифәдә берничә сүз бар.
2) Һиҗри 1205, милади 1790 елларда Хәерби авылында мөдәррислек иткән Габдәш бине Габдессәлам шушы кеше түгелме? Карагыз: № 160.

240 (5)

عبيد الله بن مسعود بن تاج الشريعة. مختصر الوقاية

Гобәйдулла бине Мәсгуд бине Таҗеддин әш-Шәрига. «Мохтәсарел викая»

119 кәгазь. Фикъһ. Гарәп телендә. Күчереп язучының исеме һәм язу елы ачык күрсәтелмәгән, ләкин кәгазьнең су билгесе

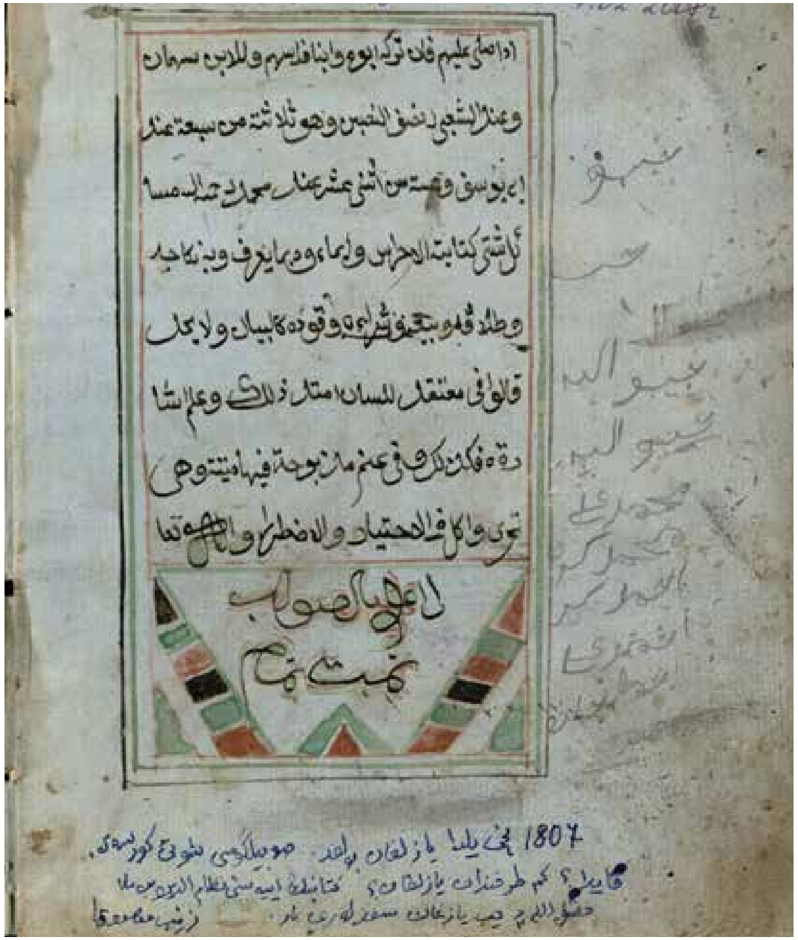

Рис. 108. Колофон и комментарии к нему З. Максудовой в рукописи. НМ РТ 18369-5, л. 119б

1806/ 7 елларны күрсәтә һәм китапның беренче битләрендә «Низамеддин бине мелла Фазлулла», «Габдессәлам бине Фазлулла» милкендә булганы күрсәтелгән. Кайбер урыннарда шул еллардагы кайбер халык җырлары да язылган.
* 16,5×21. Күгелҗем төстәге кәгазь XIX гасыр башына карый, нәсех, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар.

241 (136)

سليمان باقرغانى. باقرغان مجموعاسى منظومه

Сөләйман Бакыргани. «Бакырган мәҗмугасы мәнзумә»
65 кәгазь. Әхлакый һәм тарихи дастан. Төрки телдә. Күчереп язучының исеме ачык күрсәтелмәгән, язып тәмам иткән елы 1837 милади, матур каләм, дөрест имля белән язылган. Сакларга кирәк.
* 17×21. 81 бит. Тышлыксыз. Колофон 65б биттә:

تمت تمام بولدى 1837 سنه يلده تمت شد است

(«Тәммәт тәмам булды 1837 елда»).

Рис. 109. Заставка в рукописи. НМ РТ 18369-136, л. 2б – 3а

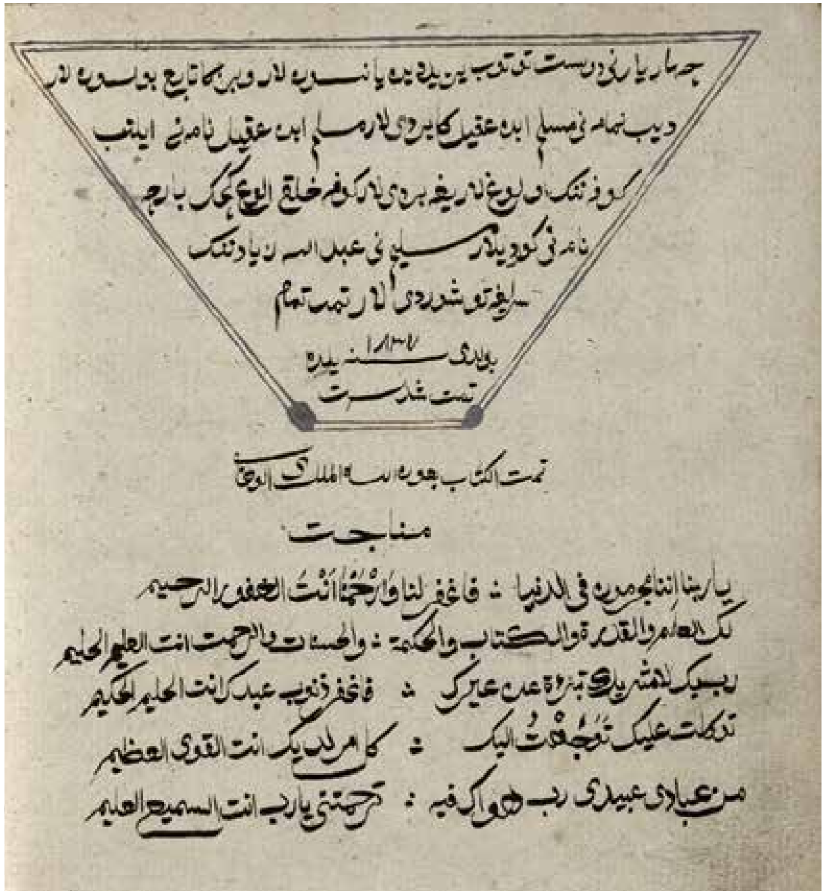

Рис. 110. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-136, л. 65б

242 (136)

على بن عثمان اوشى. كتاب التوحيد

Гали бине Госман Ошый. «Китабет тәүхид»
66–81 кәгазь. Гакаид. Гарәп телендә. 1832 елда Казан вилаятендә Әләт юлы Казаклар авылында мелла Габдессәлам бине Габделваһабның мәдрәсәсендә Мозаффар бине (исем җуелган) тарафыннан күчереп язылган. Буш калган битләрендә каләм хакында

шигыре, татарча җырлар да язылган. Сакларга кирәк. Каләме начар, имлясы хаталы.
Искәрмә: Габдессәлам бине Габделваһаб һиҗри 1275, милади 1859 елда вафат (Мөстәфад, 2, 117 с.) Казанда.
* 66б–81а бит. Колофон 81а биттә:

اوشبو الكتاب تمت تمام بولدی 1836 سنه ده و فی ولایتی قزان و فی الطریقة الط و فی قریه قزاقلار و فی مدرسة ملا عبد السلام بن عبد الوهاب اوشبو الكتاب مظفر بن ... اوغلی یازدی

(«Ошбу китаб 1835 елда Казан виляяте Әләт юлында Казаклар авылында мелла Габдессәлам бине Габделваһаб тәмам булды. Ошбу китап Мозаффар бине … углы язды»).

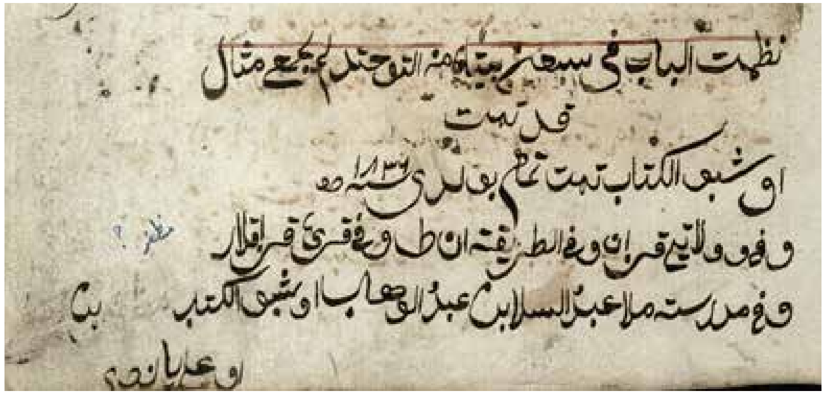

Рис. 111. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-136, л. 81а

243

قاضی زاده رومی. مختصر وصیة البركولی

Казыйзадә Руми. «Мохтәсар васыятел Пиркули»
102 кәгазь. Фикъһ китабы, төрки телдә. Кайчан, кем тарафыннан күчерелгәне күрсәтелмәгән, әмма бу китап «Казыйзадә» Нурмөхәммәд Исхак угълы милкендә булганын күрсәткән язулары бар (102 кәгазь).

244 (40)

حسام الدين بن شرف الدين البلغاری. تواریخ البغاریه

Хисамеддин бине Шәрәфеддин әл-Болгари. «Тәварихе Болгария»
39 кәгазь. Тарих гыйлеменнән. Төрки телдә. 1855 елда күчереп язылган, кем икәне күрсәтелмәгән. Бу китап илне өйрәнү өчен, тел өйрәтү өчен әһәмиятле. Сакларга кирәк. Теле – Болгар-Казан теле, борынгы.
* 21,2×16,5. 134 бит. Язу рәвеше тәгълыйкъ, каралар кара, текст кызыл рамка эченә кертелгән, кустодлар бар. Колофон:

قد تم فی سنة 1855 نچی عنوارننک 25 نچی ده

(«1855 гыйнварның 25ендә тәмам булды»).

245 (40)

Төрле мәбнагъләр буенча. «Мәнакыйбел әүлияел гыйзам». 12 кәгазь. Тәрҗемәи хәлләр. Төрки телдә. 1855 елда язылган.

246 (40)

نوح. بستان القدس و گلستان الانس

Нух. «Бостанел кодс вә гөлестанел унс»
175 сәхифә, фихристе белән. Хикәятләр, тәрҗемәи хәлләр, төрки. XVI йөз татар галиме төзегән, ләкин күчереп язылган елы, урыны һәм язучының исеме күрсәтелмәгән. Бу китапта XII йөз болгар галиме Сөләйман бине Дауднын «Зәһрәтер рияз» исемле китабыннан күчермәләр бирелгән.
Түгәрәк мөһер 50а биттә куелган:

افوض مری الله الی فحر الدين بن عمر

Ахыры юк, кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый.

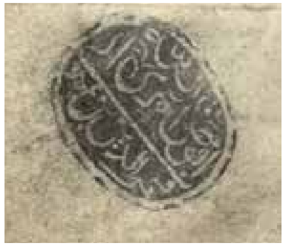

Рис. 112. Оттиск печати в рукописи НМ РТ 18369-40, л. 50а

247 (6)

هويدا

Һәвидә. Ибраһим бине Әдһәм дастаны.
19 кәгазьдә. Төрки телдә. Кайда, кайчан һәм кем тарафыннан язылуы билгесез, чөнки «Тәварихе Болгария»нең соңгы сәхифәләре югалган. Искәрмә: бер сәхифәдә: «Шиһабеддин бине Бәһаэддин» дигән мөһере һәм имзасы бар. Шиһабеддин Мәрҗани түгелме?
* 16,5×21,8. 1+61+2 бит. 1а биттә кара мөһернең өч урында эзе бар. Начар укыла: «Хөсәен б. … ?»

Кайбер урыннарда текст Зәйнәп Максудова тарафыннан төзелде. Кара мөһер 6б биттә: شهاب الدين بن بها الدين («Шиһабеддин бине Бәһаэддин»).
Монда ук күчерүченең исеме куелган: كاتبه شهاب الدين لاجل لطفى («Моны Шиһабеддин Лотфый өчен язды»).

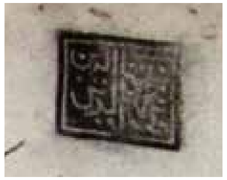

Рис. 113. Оттиск печати в рукописи. НМ РТ 18369-6, л. 6б

9б биттәге бүлек башы: ابراهيم مكه كا بارب اوتون صاتقانى ننك بيانى
12б биттәге бүлек башы: زليفا ايتكان عزل ننك بياننده ايتورلار
15а биттәге бүлек башы: ابراهيم ادهم اوغلى اولكانده ايتكان عزلى
16б биттәге бүлек башы:

شيطان فرعون برلهٖ سوز ثنكاسنى ننك بياننده ايتورلار فى بيان مريد شاه

18б биттәге бүлек башы:

حضرة عيسى كورستانعه زيارت بارب تماشا قلعاننك بيانى

Һәвидә Чимъяни хакында карагыз: Hofman, Section III, Vol. 1, 146.

---

248 (6)

حسام الدين بن شراف الدين البلغارى. تواريخ بلغاريه

Хисамеддин бине Шәрәфеддин әл-Болгари.
«Таварихе Болгария»

20–61 кәгазь. Болгар тарихи хәбәрләре. Төрки телдә. Бу китап тулы түгел һәм 1855 елгы нөсхә белән чагыштырганда күп аермасы бар.

---

249 (138)

محمد بن عثمان الاوشى. عين العلم

Мөхәммәд бине Госман әл-Ошый. «Гайнел гыйлем»
126 кәгазь. Әхлак, хәдис, риваятьләр. Гарәп телендә. Кайда, кайчан, кем тарафыннан күчерелгәне билгесез. Буш кәгазендә җырлар язылган.

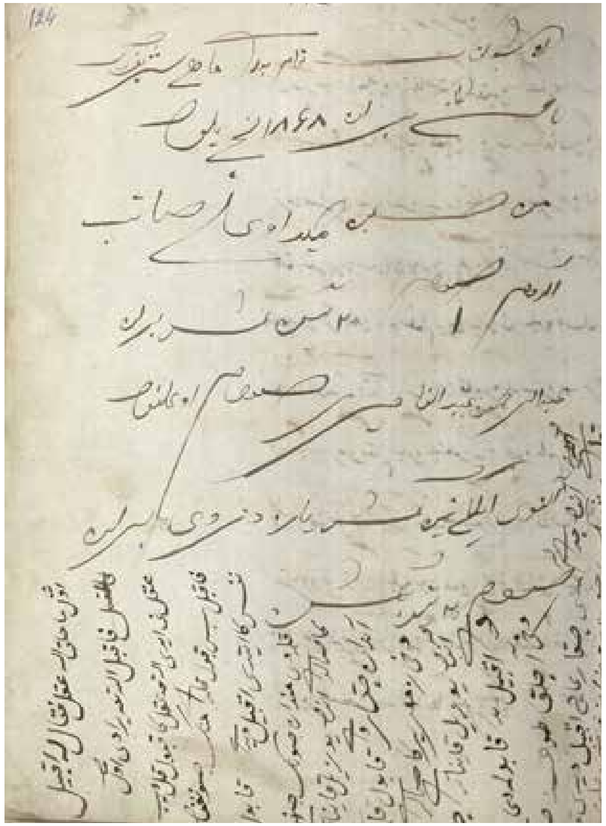

Рис. 114. Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-138, л. 124а

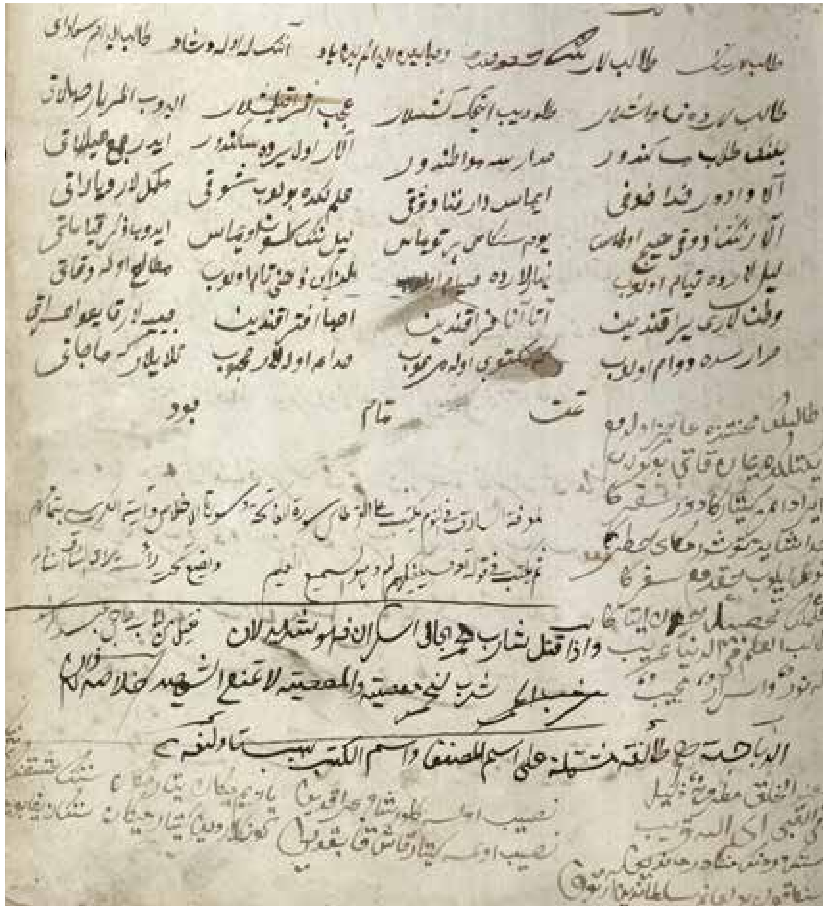

Рис. 115. Стихи об учебе в рукописи. НМ РТ 18369-138, л. 126а

* 20×25. 126 бит. Кара һәм кызыл каралар, текст зәңгәр рамка эчендә язылган, кустодлар бар. Күчерү елы – 1868.

250 (51)

Мәүгазә. 11 кәгазь. Әхлак. Гарәп телендә. Кайда, кайчан, кем кулы белән күчереп язылганы билгесез. Габделкадыйр Гобәйдулла угълы дигән язма беренче биттә күренде. Язу һәм кәгазе буенча XVIII йөз хатирәсе булыр.

* 17×20. 66 бит. Бу китап 11а биттә мелла Ишмигә нисбәтләнә: اوشبو ملا اشمی ننک ترور

251 (51)

دقایق الاخبار

«Дәкаикел әхбар»

54 кәгазь. Әхлак, гарәпчә. Тәмам түгел. 12б–66б.

252 (52)

Кырык хәдис мәҗмугасы. 10 сәхифә. Хәдисләр. Гарәп телендә. Шәмседдин тарафыннан 1871 елда язылган.

253 (42)

مجالس الشهور تفسیر رومی

«Мәҗалисеш шөһүр»

292 сәхифә. Мәүгазә, аять, хәдисләр, гыйбрәтле кыска хикәяләр мәҗмугасы. Гарәп телендә. 1856 елда Нократ авылында Мөхәммәдсадыйк бине дамелла Динелислам Качимов кулы белән язылган. 1860 елда мелла Габделвахид Фәйзулла углы милкендә булган. Язуы матур, дөрест, сакларга.

* 17,5×21. Язма өске каплавычының тышында хуҗа тарафыннан язылган сүзләр:

1858 نویابرنک 29نده مخدوم دان آلدم تفسیر رومی نی ملا ابو بکر
نعمة الله اوعلی
ملکت هذه الکتاب بالبیع الصحیح عبد الواحد بن فیض الله المزارآستی
من قریهء نوقراط من المرء المسمی بالملا صادیق المخدوم بن داملا دین
الاسلام فی سنهء 1860 فی شهر ذوالقعده من الایام البیضة

(«1858 ноябрьнең 29ында мәхдүмнән алдым «Тәфсире Руми»не мелла Әбүбәкер Нигъмәтулла углы. Ошбу китабны дөрес бәягә мин Габделвахид бине Фәйзулла әл-Мазарасты Нократ

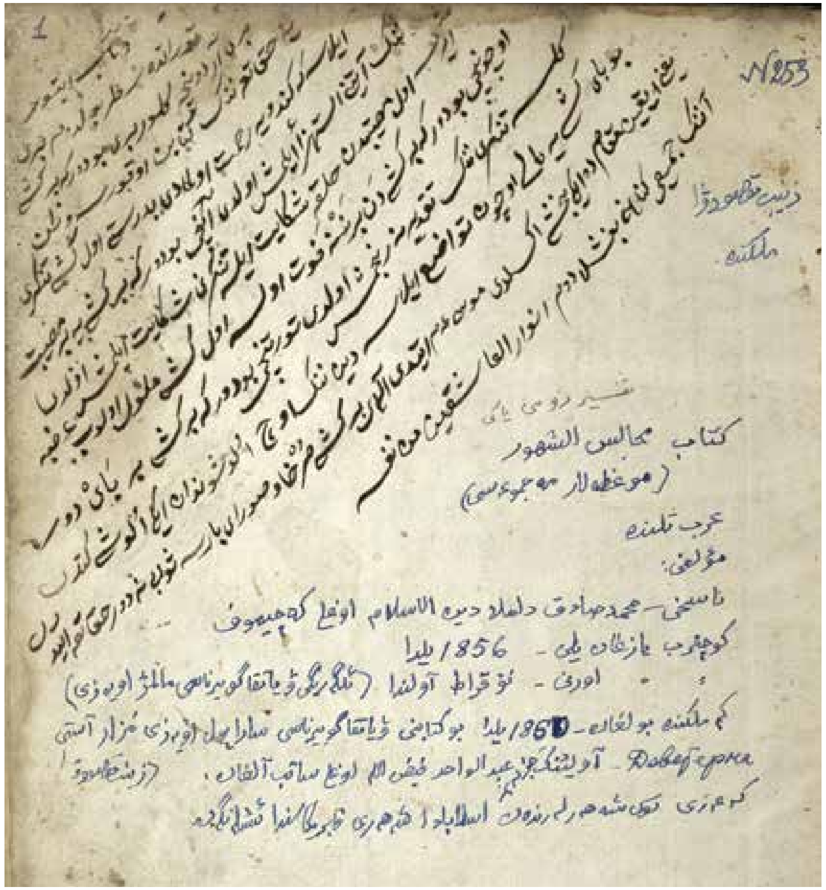

Рис. 116. Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-42, л. 1а

авылыннан мелла Садыйк әл-Мәхдүм бине дамелла Динелисламнан 1860 елның Зөлкагъдә аеның ак көннәрендә сатып алдым»). Кәгазе XIX гасыр ахырына карый («Слободская Кордяжская фабрика»), тәгъликъ, кара каралар, кустодлар бар.
Колофон 145а биттә:

قد تمت هذه النسخة الشريفة فى قرية نوقراط و فى يد اضعق العباد و احقر محمد صادق بن داملا دين الاسلام كچوكوف نوقراطى

تمت الكتاب بعون الملك الوهاب 1856 سنه ده فى شهر شعبان المبارك و فى يوم 2 و فى وقت الضحى

(«Ошбу нөсхә Нократ авылында фәкыйрь Мөхәммәдсадыйк бине дамелла Динелислам Кучукуф Нократый тарафыннан 1856 нче елның Шәгъбан аеның икенче көнендә язылды»).

---

254 (159)

عبيد الله بن مسعود بن تاج الشريعة. كتاب التوضيح

Гобәйдулла бине Мәсгуд бине Таҗ әш-Шәрига. «Китабет тәүзыйх»

524 сәхифә. Осуле фикъһ. Гарәп телендә. 1859 елда күчереп язылган. Насихе ачык күрсәтелмәгән, шулай да бер сәхифәдә (68 нче кгз) «Кәтиб Мифтахеддин ли-әҗли Мөхәммәдсадыйк абзый» дип язылган юлы бар. Мазарсты авылы имамы җизнәбез Габделвахид Фәйзулла углының хосусый китапханәсеннән калган хәлдә, миңа аның углының Мөхәммәдсадыйк кызы тарафыннан җибәрелгән иде.
* 17,2×28. Яртылаш күн тышлыгы.
1а биттә аңлатма:

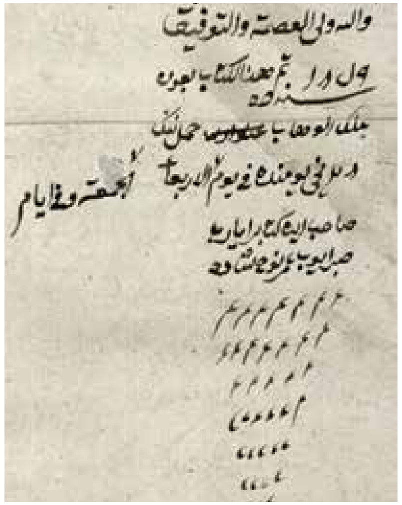

Рис. 117. Колофон в рукописи НМ РТ 18369-159, л. 263б

ساراپول اويازى مازار آستى آولیننک امامى جيزنه مز ملا واحد فيض الله اوغليننک خصوصى كتابخانه سندن قالغان كتاب. ميكا آنک ئوچونچى بوون بالالارى طرافندن بوله ك ايتلدى

(«Сарапул өязе Мазарасты авылының имамы, җизниебез мелла Вахид Файзулла углының хосусый китапханәсеннән калган китап. Миңа аның өченче буын балалары тарафыннан бүләк ителде»).

Штемпельләр «Вятская фабрика» һәм «Ржевской фабрики № 5». Язу рәвеше нәсех, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар, пагинациягарәпчә һәм европача.
Колофон 263б биттә:

1859 سنه ده تم هذا الكتاب بعون ملك الوهاب حمل ننک 28 نچی یومنده فی یوم الجمعة و فی ایام الاربعاء

---

255 (46)

احمد بن عبيد الله بن ابراهيم مقلب صدر الشريعة.
تلقيح العقول فى الفروق

Әхмәд бине Гобәйдулла бине Ибраһим.
«Тәлкихел гөкул фил фөрукъ»

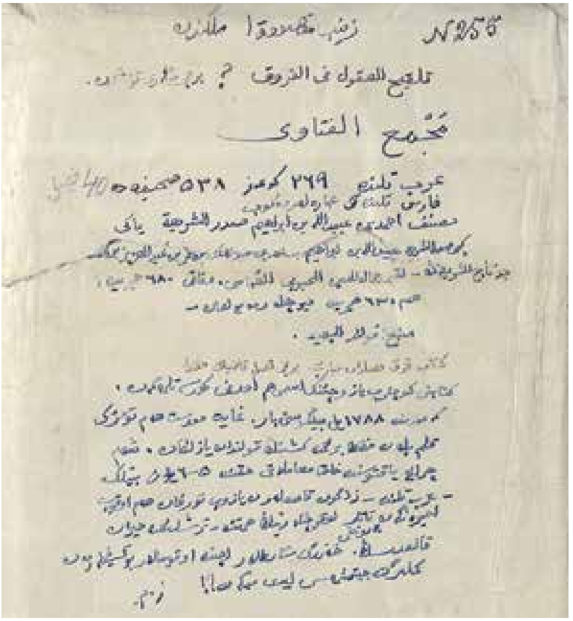

Рис. 118. Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-46

538 сәхифә. Мәҗмугател фәтава. Гарәп телендә. Күчереп язучының исеме, урыны күрсәтелмәгән, кәгазендә су билгесе 1788 елгы, язуы гүзәл. Бер генә кеше кулыннан язылган. Китапның әүвәлге һәм азаккы битләре төшкән.
* 16,3×21,7. Өске каплавычы юк. Язу рәвеше тәгъликъ. Кара каралар. Башы һәм ахыры юк, китап эчтәлеге 1а–6а битләрдә күрсәтелгән. Кустодлар бар, пагинация гарәпчә һәм европача.
Карагыз: GAL, I, 380.

---

256 (95)

Исеме билгесез, баштагы һәм азаккы битләре юк. 30 кәгазь. Коръән сүзләре, хәрефләре хакында һәм кайбер пәйгамбәрләр хакында. Гарәп телендә. Кәгазендә су билгесе 1730–1780 елларны күрсәтә. Күчереп язучы «мулла Габд бине мулла Чуракай (يازوچى ملا عبد بن ملا چوراقاى) язды» дип 23 кәгазьдә кул куйган. Үз заманында гаять файдалы киңәшләр биргән, бик яхшы эчтәлекле китап.
* 16×21. 16 биттәге су билгесе: болын һәм «1738». Урыс каты кәгазь, күгелҗем төстә, язу рәвеше нәсех, кустодлар бар, бит санннары гарәпчә һәм европача куелган.

257

رحمة الله بن امير خان
عقيدهء منظومه

Рәхмәтулла бине Әмирхан
(Чыгышы – Кишет авылыннан, вафаты 1875 елда, Казан галиме).
«Гакыйдәи мәнзумә»
Һәр биттә 17 юл. 7 сәхифә. Гыйлем гакаид. Казан төрки телдә. Мулла Лотфулла бине Гатаулла Әлмәти кулы белән бик матур каләмдә язылган һәм Казанда 1860 елда Мөхәммәд Вәли Яхиннең литографиясендә ташбасмада басылган. Сакла!
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

258

علم حال

«Гыйльме халь»
Кече кулда, 26 кәгазь. Ислам гакыйдәсе, әхлак һәм гадәт кагыйдәләре. Төрки телдә, саф, бай, матур тел. Кайда, кайчан, кем күчергәне билгесез. Кәгазендәге су билгесе 1718 елга ишарәт кыла. Тел ягыннан бик мөһим. Кайбер сәхифәләре югалган.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

259

فرض عين

«Фарзы гайн»
Кече кулда, 3 кәгазь. Ислам кагыйдәләре. Саф төрки телдә. Күчерүченең исеме һәм тарихы билгесез. Дин тарихын һәм төрки телләрне өйрәнүчеләр өчен кирәге булыр. 260нче номер белән бергә.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

260
علم حال 9 кәгазь, кече кулда. Саф борынгы төрки телдә.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

261
اوراد فتحيه 14 кәгазь. Догалар, гарәп телендә. Сөлс каләме белән матур язу.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

262
Догалар. 7 кәгазь. Борынгы төрки ырымнар, гыйлем нәҗүмнән саналган. Төрки телдә. Күчереп язучының исеме, урыны, вакыты билгесез. Язуы матур.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

263

شاعر سعيد. الهى نظم

Шагыйрь Сәгыйд. «Илаһи нәзым»
2 кәгазь, әдәптән. Төрки телдә. Битекченең исеме Сәгыйт була. Елы 1530, Хәмәл аенда дигән.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

264

بشير منتهى. وقتى سحراچنده

Бәшир Мөнтәһи. «Вакты сәхәр эчендә»
22 кәгазь. Төрки телдә, әхлак һәм мәүгазә.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

265
Догалар. 14 кәгазь. Ырымнар-хорафатлар. Төрки телдә. Кәгазендә су билгесе 1820 елгы.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

266
Батырша (?) мәнзумә. 10 сәхифә. Әхлак. Төрки телдә. 1791 дуңгыз елында язылган. Бу әсәр әдәбият тарихчылары өчен бик файдалы булыр.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

---

267 (65)

ابو الليث سمرقندى. تنبيه الغافلين

Әбу әл-Ләйс Сәмәрканди. «Тәнбиһел гафилин»
46 кәгазь. Әхлак вә мәүгазәдән хәдисләр мәҗмугасы. Гарәп телендә. Күчереп язучының исеме һәм язылу тарихы күрсәтелмәгән. Нарат авылы имамы – бабабыз Габдессәттар бине Габделгазиз бине Гайсә әл-Көнәри китапханәсеннән мирас. Сакларга.
* 17,5×23. Тышлыгы юк. Урыс кәгазе, XVIII ахыры яки XIX гасыр башы, язу рәвеше тәгълик, кара һәм кызыл каралар, гарәп

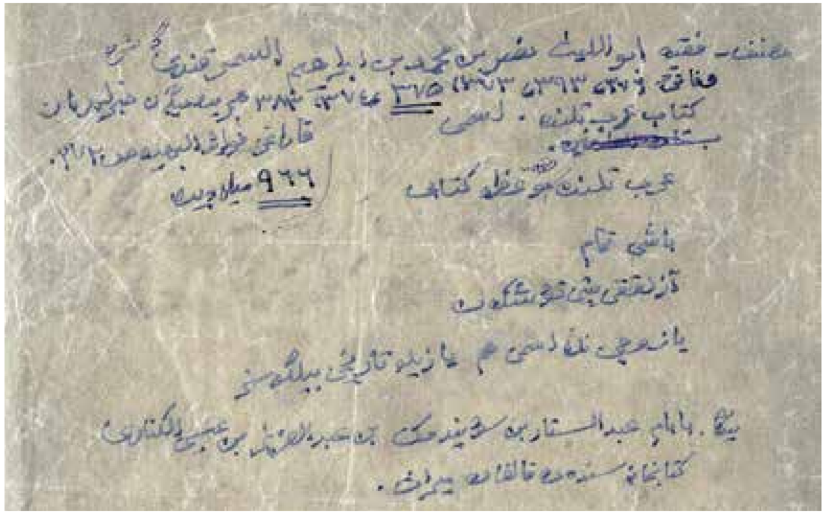

Рис. 119. Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-65

телендә, кайбер урыннар татарча тәрҗемә ителгән, бит саннары музейда куелган, ахыры юк.

268
Мәгъсүм Садыйков. Уфа губернасы Бөри өязе Калмык волосте Чалкан авылының. Татарча нәзым белән төзелгән сугыш еллары хатирәсе. 1914–1918 елгы сугышлар хакында. 44 кәгазь. Кайбер битләрендә язучының иптәшләре хакында мәгълүматлар бар. Соңгы битләрендә дини гыйбадәтләрнең вакытлары, көннәре язылган. Сакларга.
* Бу кулъязма тасвирланмаган хәлдә Мирасханәдә саклана.

269 **(115)**

كمال امى. ديوان الاشعار

Өмми Кәмал. «Диванел әшгар»
85 сәхифә. Төрки-болгар телендәге мәүгазә. Әхлак. Баштагы дүрт бите төшкән. Азагында күп битләре җитешми.

Рис. 120. Исправления к тексту рукописи. НМ РТ 18369-115, л. 26б–27а

* 18×22,5. 41 бит. Бу шигырьләр басылган: ديوان رضائى 1899. Кулъязма XIX гасырның беренче яртысына карый, язу рәвеше тәгъликъ, кара каралар, кулъязмадагы хаталар басма буенча Зәйнәп Максудова тарафыннан төзәтелгән.

270 **(32)**

تحرير الواعد المنطقية فى شرح شمسية

«Тәхрирел вагыйдел мантыйкыя фи шәрхи Шәмсия»
Әмир Әхмәт исеменә багышланган. Мантыйк гыйлеменнән. Гарәп телендә. Баштагы сәхифәләр – борынгыдан калган сәхифәләр. 1888 елда Мөхәммәдсадыйк бине мелла Габделвахид бине Фәйзулла (Сарапул өязе) кулы белән күчерелгән.
* 17,6×22. 90 бит. Тышлыгы юк. 46 биттә:

شمسية كتابى يازدم 1888 نجى يلده تمام قلدوم

(«Шәмсия китабы яздым 1888 елда тәмам кылдым»).
Һәр биттә 13 юл, нәсех, кәгазь XIX гасырның икенче яртысына карый (штемпель Гальской фабрики, фабрика Сергеева № 5).

68б биттәге өстәмә:

تحريک قلم عبد الله لاجل دوستم محمد صادق

(«Моны Мөхәммәдсадыйк дустым өчен мин, Габдулла, яздым»). Ахыры юк, Зәйнәпнең язмасы 90б биттә: «Мөхәммәдсадыйк абзый – Мазарасты авылының имамы Габделвахид җизни бине Фәйзулланың улы Булатов. Зәйнәп Максудова».

271

عبدالله نعمة الله اللين بوبى. مدافعة

Габдулла Нигъмәтуллин-Бубый. «Мөдафага»
Өзекчә. Дини мәнзумә, төрки телдә. Почта кәгазендә язылган. Бер дәфтәрлек өзекчә.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

272

Мәҗмуга:
А) Бадр сугышында катнашкан сәхабәләр.
Б) «Касыйдәи Бурдә» һәм хасыятләре хакында.
В) «Рисаләи гакыйдә»
Г) Төрле тәһлил гыйбарәләр. 105 кәгазь. Ислам тарихы, әхлак һәм догалар мәҗмугасы. Гарәп, төрки телләрендә. Кәгазендә су билгесе 1806 елгы, язуы матур. Кайда, кем күчергәне күрсәтелмәгән.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

273

Шагыйрь Хәлил Ырынбургый. Мәхәббәт-лирик шигырьләр. 109 юл. 5 кәгазьдә. Автор XVIII йөздә яшәгән булыр. Мәхәббәт-мәдхия юлында язылган. Дини әдәбият. Төрки, гаять матур телдә, гүзәл өслүбтә язылган, төрле кулда күчерелгән. Күчереп язучы һәм язган елы күрсәтелмәгән. Шулай да XVIII йөз иҗаты булыр.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

274

Билгесез шагыйрь. Зарлану-мөнәҗәт шигырьләре һәм Камал Өммидән алынган мисраглар. 6 кәгазь. Төрки телдә. XVIII йөздә язылган булыр. Каләме гүзәл.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

275

Шагыйрь Батырша. Рамазан аена мәдхия. 10 сәхифә. 136 бәет. Әхлак. Төрки, борынгы матур тел белән язылган. Азаккы битендә «Рәхмәт кылгыл, йә Рәхим, син Батыршага» дип куелган. Язылган елы 1791 ел. № 197, 266 ны карарга, тәкрар түгелме?
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

276

Хөсәен Газиз углы, XVIII йөз. Болгар-Казан дәүләте чорыннан калган булыр. 18 кәгазь. Дини-тарихи хорафат. Борынгы төрки телдә. Кайчан, кем язганы билгесез. Кәгазендә су билгесе 1760 елны белдерә (3 кәгазьдә). Китапның ахыргы битләре җитешми.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

277

Габид, Фәез, Сөендек бәнү Габделгазиз бине Гайсә Көнәриләргә баглый язмалар, шулай ук Габдессәттар бине Сөендек һәм Ризван мулла хакында.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

278

Габделҗәмил Габделмәннан угълына баглый язмалар.
* Бу кулъязма җыентык тасвирланмаган, Мирасханәдә саклана. Факсимиле II карагыз.

279 (287д)

Габдессәттар.
* Аннотация: «Элгерөге Вятка губернасы Сарапул (бер вакыт – Алабуга) өязе Нарат авылының имамы һәм учителе Габдессәттар б. Сөендек б. Габделгазиз б. Гайсаның язмалар мәҗмугасы». Эчтәлеге:

«1. 1836 нчы елда рус падшасы Николай Павловичның Казанга килүе хакында мөфти Габдессәлам мелла Габдеррәхим углының мөселманнарга язган хаты. 1 кәгазь.
2. 1834 елда Кышкар мелласы Фәйз б. Габделгазиз б. Гайса Көнәринең Семипалатта үлеп калган бер сәүдәгәрнең мирас малларын варислар арасында өлешеп биргән язуы. 1 кәгазь.
3. Нарат авыл мелласы һәм учителе Габдессәттар б. Сөендек б. Габделгазиз б. Гайса Көнәринең каенатасы Исәнбай авыл мелласы Ризван Утәгүл угылына шул заманның мөселманнар мөфтисе Мөхәммәдҗан Хөсәен углы тарафыннан 1816 елда язылган шелтә һәм кисәтү язуы. 1 кәгазь.
4. 1875 елда Сарапул өязе Девәтернә (Мазарасты) авылының Дәүләтшаһ Җиһаншаһ угылы тарафыннан үзенең туган углы Хуҗа Әхмәдне үзе кыйнап шул авылның Хәмидуллаһ Мәндәй углы үтерде дип ялган яла ябуы хакында авыл җәмагатенең рапорты. 1 кәгазь.
5. Кадибаш авылында табылган бер мәет хакында рапорт (бер бите ертылып югалган).
6. Язучы – мелла һәм учитель Габдессәттар б. мелла Сөендек б. мелла Габделгазиз б. мелла Гайса әл-Көнәри. Язылу вакыты 1831–1839 елларда Нарат авыл кешеләренең үлү, туу, никахлану, аерылышулары хакында метрикә язуының күчермәсе. Барлыгы 66 кәгазьдә.
7. 1865 елларда Габделләтыйф б. Салих авыл мөдәрриснең мәдрәсәсендә Әхмәд Зәки дигән хәлфәнең дәрес бирү тәртибе – төрле фәннәр буенча. 1 кәгазь.
8. Вәришбаш авыл башкорты Әрдәшир Шәмседдин углының вафаты соңында калган мирас малларын варислар арасында өлешү язуы. Бу гаилә ярлыларның җирләрен сатып алып, күп җир бәйләп, күп иген җыеп баеган гаилә икәне ачык күрсәтеп язылган. 1 кәгазь.
9. Китмәс суыннан балык тоту өчен Нарат авыл җәмагате күрше рус авылына арендага бирүләре хакында договор язуы. 1 кәгазь.

Барлыгы – 74 кәгазь».

Факсимиле I карагыз.

280

Җыючы Зәйнәп Максудова. Мәдехләр дәфтәре.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

281

Җыючы Зәйнәп Максудова. Бәетләр мәҗмугасы. 1 дәфтәр. 234 сәхифә.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

282

Шагыйрь Касыйм. Фәттахеддин китабы. 103 кәгазь. Каһарман дастаны. Борынгы төрки–болгар теле. Милади 1848–1826 ел чамасында язылган кулъязмадан күчереп язучы – Максудова Зәйнәп.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

283

Шагыйрь Гариб Болгари. Гөл вә былбыл дастаны. 20 сәхифә. Әдәбият. Болгар төрки. Күчермәдән күчерүче – Максудова Зәйнәп.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

284

Шагыйрь Хәрәзми. Мәхәббәтнамә мәнзумә. Әдәбият. Хвәрәзм төркие. Шулай ук.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

285

Шагыйрь Сәед Әхмәт. Тәгәшшыкнамә. 839 һиҗри, 1439 миладида төзелгән. Әдәбият. Чагатай теле. Шулай ук.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

286

Шигырь. Мелла Балыкбай мелла Баймөхәммәд ахун күчергән. Күчермәдән күчерүче – З. Максудова.

* Бу кулъязма архивларда табылмады.

287
Шигырь. Сөаль вә җавап. Әдәбият. Болгар-төрки телдә. Күчермәдән күчерүче – З. Максудова.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

288
Шагыйрь Гомәр Рәүшани. «Чопан намә мәнзумә». Җәлаледдин Румидән тәрҗемә. Әдәбият. Болгар-төрки телдә. Күчермәдән күчерүче – З. Максудова.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

289
Шагыйрь Газай Кырымлы (Гази Гәрәй хан). Лирик шигырьләре-газәлләре. Күчермәдән күчерүче – З. Максудова.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

290
Зәйнәп Максудова. Кыскача фарсы-төрки лөгат-сүзлек. 309 сәхифә. Тел гыйлеменнән. Фарсы, төрки. Күчерүче дә Зәйнәп Максудова. Сакларга һәм үстерергә. Төрки аңлатманы кушарга.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

291
Сәгъди. «Гөлестан». Тулы түгел. 36 кәгазь. Әдәбият. Фарсы телдә. Билгесез. Сакларга, тупланган гакаид китаплары белән.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

292
«Кәлилә вә Димнә». Болгар-төрки телдә. 85 сәхифә. Әдәби хикәяләр мәҗмугасы. Теле борынгы болгар теле. 1818 елгы күчермәдән күчереп чыгучы – Зәйнәп Максудова. 1968 ел, 9 ноябрьдә тәмам булды. Биләр, Сувар исемнәре бар.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

293

محمد عصمة الله بن محمود
حاشية شرح نور الدين عبد الرحمن جامى المسمى فوائد ضيائية على
وافية لابن حاجب

Мөхәммәд Гисмәтуллаһ б. Мәхмүд. «Хашия шәрх Нуреддин Габдерәхман Җами әл-мөсәмма Фәвәид Зияия галә Вафият ли-ибне Хаҗиб»
113 кәгазь. Гарәп нәхүе. Гарәп телендә. Тәмам булмаган. Имзасы, урыны күрсәтелмәгән. Рәсем хаты бик матур.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

293а (63)

محمد بيرگلى. طريقة محمديه

Мөхәммәд Биргели. «Тарикаи Мөхәммәдия»
376 сәхифә. Искәрмә: Габделман б. Габделкәримнең хәфиде Сәгъдеддин б. Габделмәҗид б. Габделман б. Габделкәрим б. Арслан б. Урманның кайбер шигырьләре. «Казан утлары»нда басылды. Тарих һәм әхлак. Гарәп телендә.
* 16×21. Яртылаш күн тышлыгы, каплавычлары кулъязма битләреннән ябыштырылган, китап гарәп телендә. Кустодлар бар, каллиграфик нәсех, кара һәм яшел каралар, кәгазе – XIX гасырның икенче яртысы. Штемпель 25а кгз: «фабрика с.с.с. производс. Маршева». Һәр биттә 18 юл. Колофон:

هذه النسخة لم يتم لعدم وجدان النسحة حتى يتم 1263 سنه ده

Күчереп язучының исеме күрсәтелмәгән.
Карагыз: GAL, I, 304.

294 (31)

شيخ محمد الواعظ الزاهدى. رسالة المعجزات النبى عه م

Шәех Мөхәммәд әл-Вагыйз әз-Заһиди. «Рисаләтел могҗизатен нәби»

86 кәгазь. Тарих, гарәп телендә. 1816 елда Габделман бине Габделкәрим кулы белән күчерелгән.
* 16,7×21. Язу рәвеше тәгълик, кәгазь XIX гасырның беренче яртысына карый, кара каралар. Кайбер урыннарда текст кызыл рамка эченә кертелгән. Кустодлар бар, музейда куелган бит номерлары. Колофон 76б биттә:

تمت هذه المعجزاة الشريفة كاتبه فقير الخقير عاصى امت رسول الله صلى الله عليه و سلم عبد المن بن عبد الكريم غفر الله ذنوبهما و ذنوب جميع امت محمد... ١٨١٦ سنه يلده سفر آيينك اون بشنجى كوننده

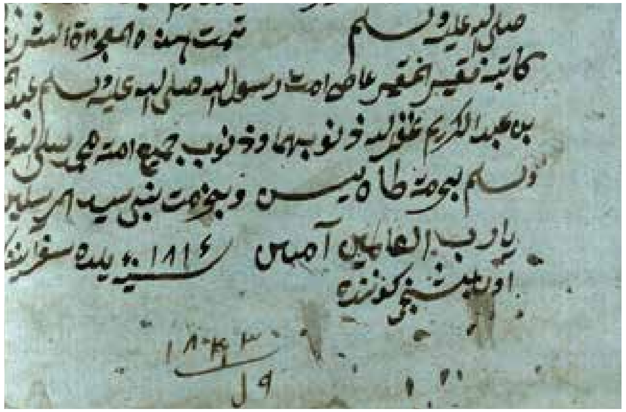

Рис. 121. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-31, л. 76б

295 (104)

ابو المنتهى عصمة الله. شرح فقه الاكبر

Әбу әл-Мөнтаһа Гыйсмәтулла. «Шәрх фикъхел әкбар»
28 кәгазь. Гакаид, осуле фикъһ. Гарәп телендә. 1816 елда Габделмән бине Габделкәрим (عبد المن عبد الكريم اوغلى) тарафыннан күчереп язылган (колофон 25б биттә).
* 17×21. Кәгазь тышлы. Каралар кара һәм кызыл, язу рәвеше нәсех, текст кызыл рамка эченә кертелгән, кустодлар бар.

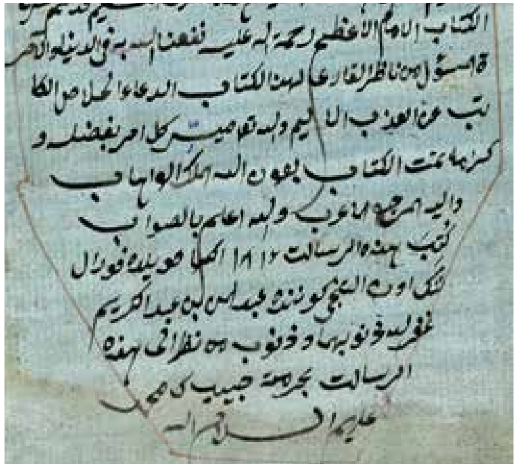

Рис. 122. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-104, л. 25б

296 (164)

عبيد الله بن مسعود بن تاج الشريعة.
كتاب التوضيح فى حل عوامض التنقيح

Гобәйдуллаһ б. Мәсгүд б. Таҗеш шәрига.
«Китабет тәүзих фи хәлл гавамидет тәнких»
277 кәгазь. Осуле фикъһ. Гарәп телендә. 1779 елда күчерелгән (су билгесе). Насихе билгесез. Су билгесе 261 кәгазьдә.
* 17×25,5. 269 бит. Кәгазь тышлы. Эчтәлеге 1б–2б битләрдә күрсәтелгән, кара һәм кызыл каралар, язу рәвеше нәсех, кустодлар бар.

297 (73)

ابو محمد الحسين بن مسعود الفرأ البغاوى
مشكاة مصابح فى شرح مصابيح

Әбү Мөхәммәд әл-Хөсәен б. Мәсгүд әл-Фара әл-Багави.
«Мишкәт мәсабих фи шәрх мәсабих»
224 кәгазь. Гыйльме хәдис. Гарәп телендә. Су билгесе 1768 елгы.

* 16×26. Тышлыгы юк. Кызыл һәм кара каралар, кустодлар бар, гарәп телендә, язу рәвеше нәсех.
Ихтимал, иске фиһрист буенча – № 33, шулай булса, аның күчерүчесе Габделҗәмил бине Габделмәннан булырга тиеш.

---

298 (62)

مجمع الفتاوى

«Мәҗмәгыл фәтава»
356 кәгазь. Фикъһ, кәлам гыйльме. Гарәп телендә. Имзасы юк, күчерелү тарихы 1800 еллар булырга кирәк.
* 17×22. Тышлыгы юк. Эчтәлеге 3б–5а битләрдә күрсәтелгән.
205а биттә: мелла Сәлимҗан әл-Газани әл-Кавалинең (ملا سليم جان الغزانى القوالى) фәтвасе. Язу рәвеше тәгълигъ, гарәп телендә, кара һәм кызыл каралар.

---

299 (4)

شمس الدين قهستانى مفتى البخارى. جامع الرموز مختصر الوقاية شرحى

Шәмседдин Каһистани. «Җәмигер рөмүз»
220 кәгазь. Фикъһ, гарәп телендә. Имзасы юк. Кәгазендә су билгесе 1823 елгы.
* 17×25. Кара һәм кызыл каралар, нәсех, кустодлар бар, текст кызыл рамка эченә куелган, ахыры юк.
Карагыз: GAL, I, 378.
Иске фиһрист буенча – №34.

---

300 (52)

ابراهيم بن محمد الحلبى. غنية المبتدى فى شرح مينة المصلى

Ибраһим бине Мөхәммәд әл-Хәләби. «Ганиятел мөбтәди»
149 кәгазь. Фикъһе фөруг, гарәп телендә. Күчереп язучы – Мөхәммәдәмин бине Мөхсин. Һиҗри 1191, милади 1772 елда язган һәм

قد وقع الفراغ من تسويد هذه النسخة الشريفة فى ولايۃ بلغار و فى
طريقه آلاط و فى قريه برسكه و فى مدرسة ملا بيكچنتاى بن ابراهيم

آفندى الزمان كاتبه العبد الضعيف احقر العباد المذنب المحتاج الى رحمة
ربه محمد امين بن محسن غفر الله ذنوبهما و ذنوب جميع امة محمد
عليه الصلوة و السلام من هجرة النبى عه م سنهء تاريخ 1191 اتممت هذا
الكتاب فى يوم سه شنبه فى آخر وقت العصر

дип билгеләгән.
Бәрәскәдәге уку йортлары тарихы өчен материал булыр.
* 21×16. Яртылаш күн тышлыгы, каплавычы төсле кәгазь белән ябыштырылган. Язу рәвеше тәгълигъ, кустодлар бар, һәр биттә 18 юл. Болгар илендә кыска төннәр вакытында Ястү намазын үтәүне исбатлаган фәтвасы 69б кәгазьдә бар.
Колофон 154а биттә:

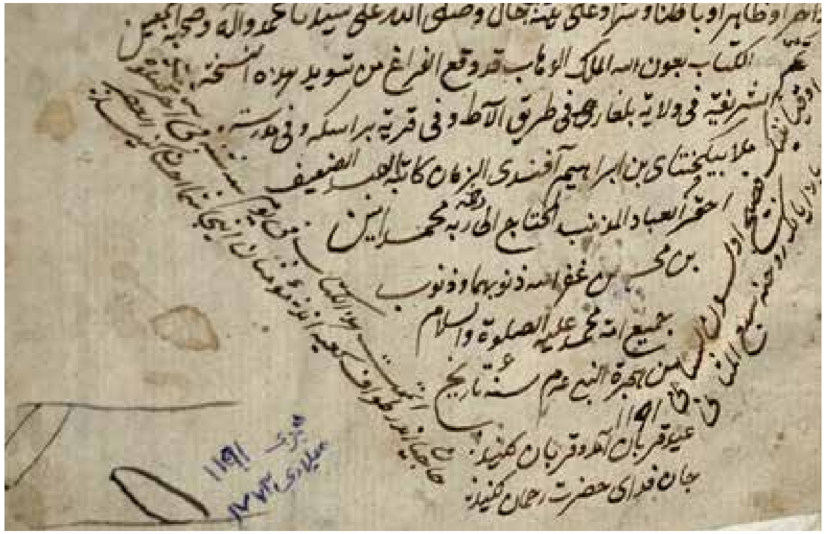

Рис. 123. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-52, л. 154а

قد وقع الفراغ من تسويد هذه النسخة الشريفة فى ولاية بلغار فى
طريق آلاط و فى قرية براسكه و فى مدرسة
ملا بيكچنتاى بن ابراهيم آفندى الزمان كاتبه العبد الضعيف

احقر العباد المذنب المحتاج الى ربه محمد امين
بن محسين غفر الله ذنوبهما و ذنوب
جميع امة محمد عليه الصلوة و السلام
من هجرة النبى عه م سنهء تاريخ
1191
اتمت هذه الكتاب فى يوم سه شنبه فى آخر وقت صلوة العصر

Карагыз: GAL, II, 432.

---

301 (36)

شيخ عناية البخارى. حاشية بر تهذيب

Шәех Гыйнаят әл-Бохари «Хашия бәр тәһзиб»
140 кәгазь. Мантыйк гыйльме. Гарәп телендә. Күчереп язучы: Кари Габдеррәхман хәлфә Курсави. Кәтибәһү Әхмәдҗан Апаков. Күчерү елы билгесез. Соңгы битендә: «Остаз әл-мөхәккыйк Габдулла язды. Мелла Җәлал ахунд шәех, остаз ахунд шәех мәүлана шәриф вә мәүлана Хәлҗәли вә остазәһү ахунд Йосыф вә остазәһү мөхәккыйк Ширази Мирзаҗан вә остаз мелла Мирзаҗан хуҗа Җамал вә остазәһү мелла Җәлал вә шәрикәһү Мирсәед Шәриф мәүлана Мирсадреддин» дип, мантыйк остазларының нисбәтләре теркәлгән.
* 17×21,5. Күн төпсәсе, катыргы каплавычлары.
Иясенең язмасы:

این کتاب قاری عبد الرحمن مخدوم را امانه گرفتیم
امانت قاری عبد الرحمن خلیفه
کاتب حضرت اسان قورصاوی

Татар тәгълиге, кара каралар, кустодлар, ахыры юк.

302 (36)

تهذيب المنطق

«Тәһзибел мантыйк»
17 кәгазь. Мантыйк гыйлеме. Гарәп телендә. Күчереп язучы һәм елы билгесез. Шулай да XVIII йөздән соң булмас.

---

303 (1)

كتاب شرح ايساغوجى

45 кәгазь, мантыйк гыйлеме. Гарәп телендә. Күчереп язучы һәм елы билгесез. Азагында

بن محمد على الكنارى صاحب هذا الكتا ب محمد صفا

дигән билгесе бар.
* 18×21,4. Яртылаш күн тышлыгы, тышкы яктан төсле кәгазь белән ябыштырылган. 1а биттә иясенең язмасы:

۴۶ نچى نومرده در ملك محمد صفا بن محمد على نالاصاوى

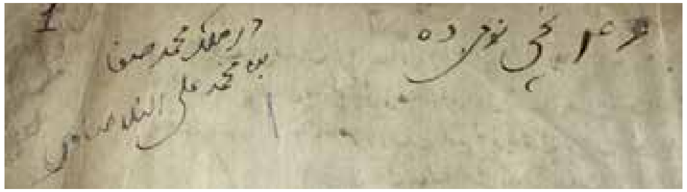

Рис. 124. Владельческая запись в рукописи. НМ РТ 18369-1, л. 1а

(«46нчы нумерда дәр мөлке Мөхәммәдсафа б. Мөхәммәдгали Наласавый»).
Озынча түгәрәк штемпель 8а биттә: «С.Ф. П.В. Сергеева».
Турыпочмаклы штемпель 16б биттә: «фабр. Козловой №6».
Урыс кәгазе, XIX гасырның икенче яртысы. Кустодлар бар, язу рәвеше нәсех. Һәр биттә 9 юл, кара каралар.
Беренче язма 3б–48б битләрдә.
Колофон (48б кгз):

هذا آخره كتبناه من الاوراق بايضاح ما فى كتاب ايساغوجى تمت تمام
اوشبو كتابننک مالکی محمد صفا بن محمد على
صاحب هذا الكتاب محمد صفا محمد على اوغلى الكنارى

49а–55б битләр буш.
Мөхәммәдсафа б. Мөхәммәдгали ән-Наласавый китапханәсеннән тагын бер кулъязма билгеле: *Ахметзянов М.И.* Татарская археография. Отчеты о результатах археографических экспедиций (1972–2010 гг.). Ч. 2. Казань, 2011. 102 б.
Карагыз: GAL, I, 465.

---

304 (1)

نعمان. حاشية ايساغوجى لابهارى المسمى بنعمان

Ногман. «Хашия Исагуҗи»
45 кәгазь. Мантыйк гыйлеме. Гарәп телендә.

قد تم حاشيهء ايساغوجى المسمى بنعمان فى يد الفقير محمد صفا بن
محمد على الكنارى و فى مدرسة استاذنا و استاذ الكل ملا عطاء الله بن
محمدى المرحوم نو يه بر نک 4 نچى كوننده 1875 يلدا

дип билгеләнгән. XIX йөздәге мәдрәсәләр, дәреслекләр тарихы өчен материал.
56а биттә язма:

زينب مقصودووا ملكنده كتاب شرح ايساغوجى غا حاشية № 304

Штемпель (64б кгз): «Фабрика Сергеева №6».
Штемпель (90б кгз): «Фабрика Демидова №6 Вявинки»
Колофон (101а кгз):

قد تم خاشيهء ايساغوجى المسمى بنعمان فى يد الفقير محمد صفا بن
محمد على الكناوى و فى مدرسهء استاذنا و استاذ الكل ملا عطاء الله بن
ملا محمدى المرحوم نويبرننک ۴ نچى كوننده ۱۸۷۵ نچى يلده

305 (1)

اثير الدين الابهارى. ايساغوجى

Әсиреддин әл-Әбһари. «Исагуҗи»
8 кәгазь. Мантыйк, гарәп телендә. Күчерүче, елы күрсәтелмәгән.
Искәрмә: мантыйк гыйлемнең әһәмияте хакында төрки бер мәнзумә бар.дигән билгесе бар.
* Колофон:

و لكن هذا آحر الرسالة تم
صاحبه و مالكه و كاتبه
محمد صفا بن
محمد على
الكنارى
تم

---

306 (1)

عبد الحكيم الاهورى السيالكوتى. حاشية عبد الحكيم الاهورى
السيالكوتى على شرح ايساغوجى

Габделхәким әл-Әһури әс-Сәялкути.
«Хашия галә шарх Исагуҗи»
Мантыйк. Гарәп телендә.

كاتبه ابراهيم بن محمد على الكناوى النلاصاوى البلغارى كتبت فى مدرسة مولانا
و استاذنا سلطان العلماء و برهان القدمأ ملا عطاء الله بن محمدى القورصاوى

дип билгеләнгән. Елы күрсәтелмәгән.
* Колофон 170б биттә:

قد تمت هذه الحاشية المسمة بعبد الحكيم الاهورى السيالكوتى على
شرح ايساغوجى نفعنا الله تعالى بها و جعله قائدا الى دار السلام انه

هو البر الرحيم كاتبه ابراهيم بن محمد على الكنارى النلاصاوى البلغارى
كتبت فى مدرسة مولانا و اولانا و استاذنا سلطان العلمأ و برهان القدتأ
ملا عطأ الله بن محمدى القورصاوى

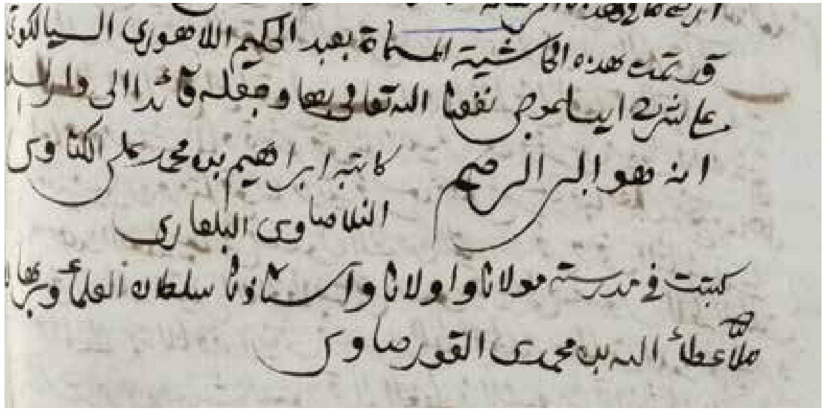

Рис. 125. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-1, л. 170б

307 (1)

بردعى. حاشية على شرح ايساعوجى

Бирдеги. «Хашия галә шәрх Исагуҗи»
11 кәгазь. Мәнзумә, гарәп телендә. Күчереп язучы: «Ибраһим бине Мөхәммәдгали әл-Кәнәви ән-Наласавый 1881 елда 1 декабрьдә» дип билгеләгән.
* Колофон (183б биттә):

تمت تمام الكتاب بعون الله الملك الوهاب المسمى ببردعى
حاشية شرح ايساعوجى فى يد عبد الضعيف ابراهيم ابن محمد على
الكناوى النلاصاوى ١٨٠٨ نچى يلده ديكابرنك
خطا بولسه قلم برله سياهى * فقير يازعوچى ننك كوبدور گناهى
خطا بولسه حطاسن اورمه يوزكه * خطا دين حالى ايرمى متدين اوزكا

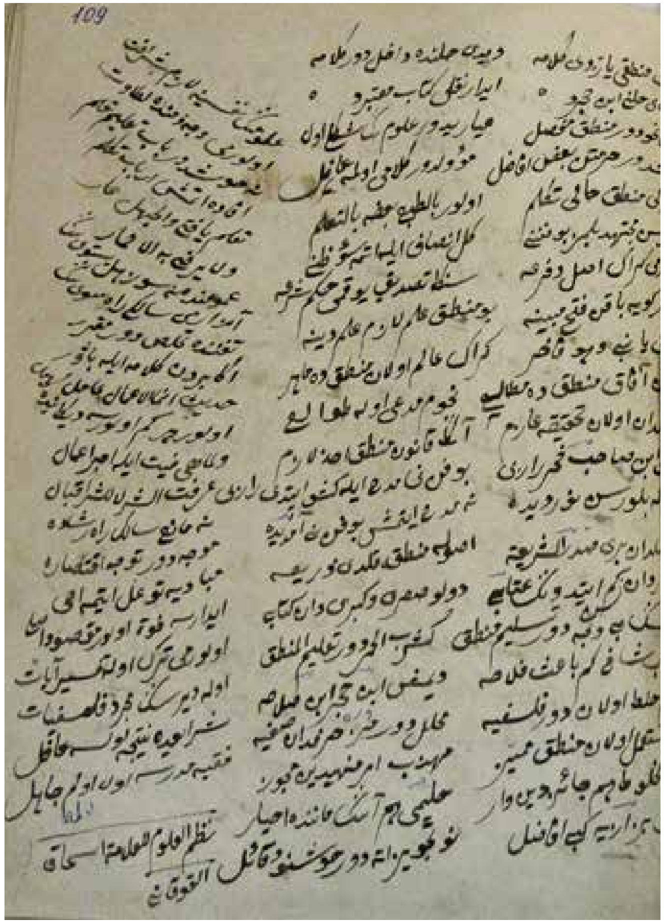

Рис. 126. Стихи Исхака ал-Кукани в рукописи. НМ РТ 18369-1, л. 109а

308 (12)

فتح الله بن حسين بن عبد الكريم الاورى البلغارى. فتاوى مجموعه سى

Фәтхулла б. Хөсәен б. Габделкәрим әл-Орыви әл-Болгари. «Фәтава мәҗмугасы»
Гыйбадәт һәм мөгамәләт һәм әхлак мәсьәләләрендә ачык гыйбарәләр, күп аңлатмалар бирелгән. Болгар илендә гыйшә-ясигъ намазының

Рис. 127. Разворот рукописи с фетвами Фатхуллы ал-Урави. НМ РТ 18369-12, л. 15б–16а

җәйге озын көннәрдә фарыз булмавы хакында күп бәхәсләр ачылган. Шулай да Габдеррәзак хикәясе дә гыйбрәтле. 116 кәгазь. Гарәп, фарсы һәм төрки. Китапның мосаннифы үзе язып

جمعه و حرره الفقير الحقير تراب اقدام العلماء فتح الله بن حسين المرحوم الغزانى

дип белдергән. Елы күрсәтелмәгән. Шулай да, 21 кәгазьдә

و قد بلغ التاريخ اليوم الفا و ماتين و اربعا و عشرين

дип, шул мәҗмуганы язганда милади белән 1809, һиҗри 1224 булганына ишарәт ясап киткән. Бу мәҗмуга мосаннифның шәрык голәмаләре белән гыйльми танышлыгы тирән икәнлеген күрсәтеп тора. Автограф булу ягынннан, шулай ук, күп мәсьәләләргә баглый[ланышлы] булганлыктан кызыклы китап. Өйрәнергә кирәк.

* 17,2×21,1. 116 бит. Тышлыгы яртылаш күннән, тышкы яктан төсле кәгазь белән ябыштырылган. Кәгазь XIX гасырның икенче яртысына карый (штемпель 18а биттә: «фабрики С.С.С. производства Маршева»).

Беренче әсәр гарәп телендә, 2б–13б битләр:

كتاب الحديث فى بيان فضيلة العلم

Икенче әсәр гарәп телендә, 14а–20б битләр.
18б биттә язма бар:

الفقير الحقير احقر اورى فتح الله ابن ملا حسين الغزانى فى سنهء ١٢٥٥ من الهجرى

Шул ук урында: هجرى 1255 – ميلادى1839 يل
20б биттә:

حرره الفقير الحقير فتح الله ابن ملا حسين الغزانى

25б биттә:

حرره الفقير الحقير تراب اقدام العلماء فتح الله بن ملا حسين المرحوم الغزانى

Монда ук Максудованың искәрмәсе (каләм белән): اورى امامى
Колофон (60а кгз):

جمعه و حرره الفقير الحقير تراب اقدام العلماء فتح الله بن حسين المرحوم الغزانى

Искәрмә: 1809 يلدا يازلغان
Ясту намазы турында 60б–64а битләрдә, бидгать турында (فى البدع) 70б–71а битләрдә, фикъһ турында(فى مسائل الفقه) 72а–89а битләрдә, مهمة فى بيان ضوء صاحب العذر 89а–86а битләрдә, مسائل التيمم 86а–89а битләрдә, فى دلائل القبلة 89б–92б битләрдә, مسائل فى اوقات الصلوة 93а–99а битләрдә, فى مسائل الأذان 99а–114б битләрдә, حديث العين 115а–116а битләрдә.

309 (19)

شهاب الدين بن بها الدين مرجانى. حاشية على رسالة الشمسية

Шиһабеддин бине Бәһаэддин Мәрҗани.
«Хашия галә рисаләш шәмсия»
11 кәгазь. Мантыйк. Гарәп телендә. Күчерүче: Мөхәммәдсафа б. Мөхәммәдгали әл-Кәнәви.
* 17×21. Яртылаш күн тышлыгы. Каплавычның тышлыгында төсле кәгазь белән ябыштырылган. Язу рәвеше нәсех, юка кәгазь XIX гасырның икенче яртысына карый, су билгеләре юк. 37 биттә – штемпель: «Мединская фабрика Первушина №5 в Вятке».

310 (19)

Төрле. Тәгълыйкат. Мантыйк. Гарәп телендә, күчерүче – Мөхәммәдсафа әл-Көнәри.
* 12а–19б кгз, колофон (19б биттә):

هذا حلاصة ما فى الاحيأ و التلويح بعنون الله تعالى على يد العبد الفقير محمد صفا الكنارى فى سنة 1292 و فى آخر ذى القعدة

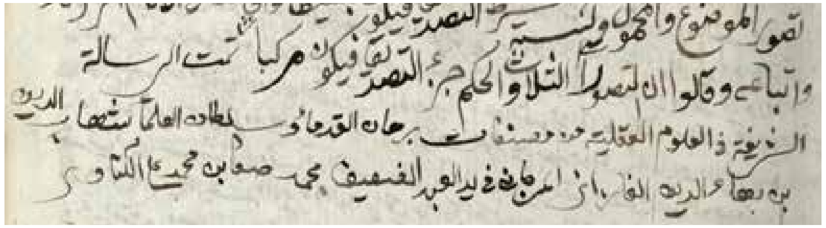

Рис. 128. Колофон сочинения по логике Шихаб ад-Дина ал-Марджани. НМ РТ 18369-19, л. 19б

311 (19)

السيد جرجانى. رسالة علم

Тәгърифәт, гарәп телендә. Күчерүче – Мөхәммәдсафа әл-Көнәри.
* 30а–39а битләр. Колофон 39а биттә:

تمت الرسالة الشريفة النفيسة الدقيقة الموجزة المنسوبة الى الفاضل

الامعى و العالم الربانى الامام المحقق و العالم المدقق مرجع الفحول و الاجلة استاذنا و مولانا الحاج عطأ الله بن محمدى الآطوى قدس الله سره و افاض عليه بره فى سنة تسع و تسعين و مأتين و الف و فى ثمان عشرة حلت من جمادى الاولى

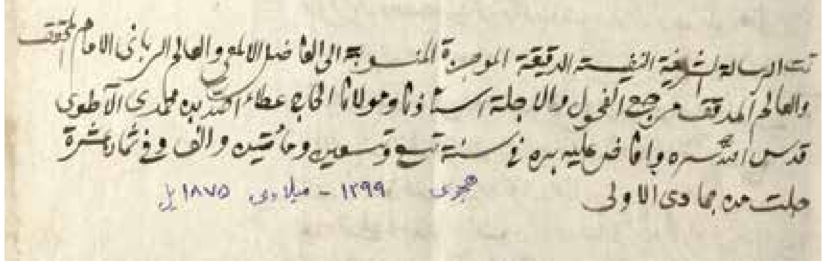

Рис. 129. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-19, л. 39а

312 (19)

محمد بن فيرزين. رحمة الله رساله سى

Мөхәммәд бине Фирзин.
«Сираҗел вәһһаб фи иттафа мөраттиб сөлләмел голүм»
Мантыйк, гарәп телендә. Күчерүче – Мөхәммәдсафа әл-Көнәри.
* 99б–184б кгз.

313 (19)

جلال الدين الوامى. رسالة المتعلقة بشرح الشمسية

Җәлаледдин әл-Вами.
«Рисаләтел мөтәгалләка би-шархиш шәмсия»
Мантыйк, гарәп телендә. Күчерүче – Мөхәммәдсафа әл-Көнәри. Дамелла Гатаулла бине мелла Мөхәммәди әл-Курсави мәдрәсәсендә күчергән.
* Колофон 53а биттә:

قد تمت الرسالة المتعلقة بشرح الشمسية تحقق جلال الدين الوانى فى

يد العبد الفقير محمد صفا بن محمد على الكنارى و فى مدرسه استاذنا داملا عطأ الله بن ملا محمدى القورصاوى عفرالله تعالى ذنوبهما ...

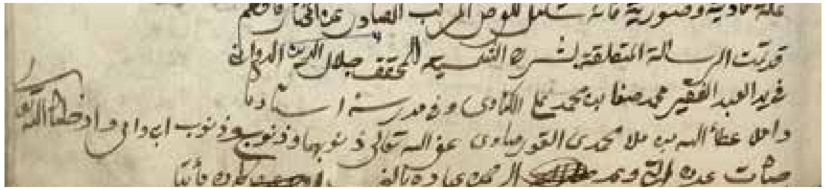

Рис. 130. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-19, л. 53а

53б бит:

مما حرره العلامة الحكيم ابو الحسن شهاب الدين هارون بن بهأ الدين بن سبحان الغازانى المرجانى

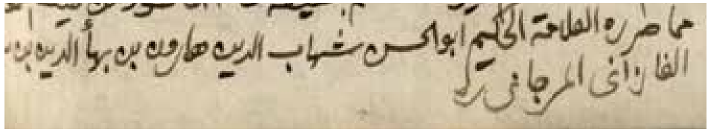

Рис. 131. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-19, л. 53б

314 (19)

سلم العلوم – سراج الوهاب

54–96 кгз. Мантыйк, гарәп телендә. Күчерүче – Мөхәммәдсафа әл-Көнәри.

315 (55)

شرح فرائض سجاوندى

«Шәрхе фәраиз Сәҗавәнди»
110 кәгазь. Гарәп телендә. Күчерүче – Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали Наласавый. Мелла Гатаулла бине Мөхәммәди мәдрәсәсендә 1877 елда күчергән.
* 17×21,5. Күләме 1б–109б кгз. Яртылаш күн тышлыгыннан.
1а биттәге язма:

25 نچى نومرده صاحبه محمد صفا بن محمد على النلاصاوى

(«25 нче нумерда сахибүһү Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали Наласавый»).
Кәгазь XIX гасыр ахыры (штемпель «фабрики Сергеева №6»), язу рәвеше тәгъликъ, кара каралар, кустодлар бар, бит саннары музейда куелган. Гарәп телендә.

316 (55)

محمد بن عبدالله سجاوندى. متن فرائض سجاوندى

Мөхәммәд б. Габдуллаһ Сәҗавәнди. «Мәтне Фәраиз Сәҗавәнди»
18 кәгазь. Гарәп телендә. 110б–127б битләр.
Карагыз: GAL, I, 378–379.

317 (55)

بها الدين محمد بن الحسين العاملى. خلاصة الحساب

Бәһаэддин Мөхәммәд бине әл-Хөсәен әл-Гамили. «Холәсател хисаб»
47 кәгазь. Хисап, гарәп телендә.
* 128б–176а битләр. 142а–143б битләр ябыштырып куелган, колофон:

مما حرره الامام الهمام الاعظم استاذى داملا عطأ الله بن داملا محمدى عفا الله عنها ذنوبهما... فى 1296...

Җыентыктагы колофон (176б биттә):

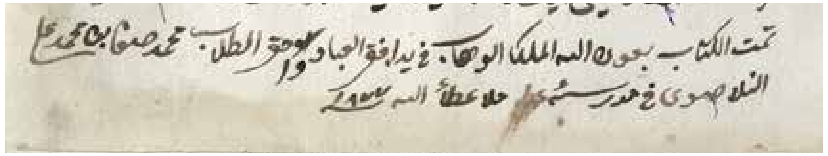

Рис. 132. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-55, л. 176б

تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب فى يد افقر العباد و احقر الطلاب
محمد صفا بن محمد على النلاصوى فى مدرسهء ملا عطاألله 1877 سنه

Карагыз: GAL, II, 415.

318 (35)

ابو الحسن قاضى رحمة الله القورصاوى. صدق الكلام الجلى حاشية
على شرح عقايد النسفى لابى النصر قورصاوى

Әбу әл-Хөсен казый Рәхмәтулла әл-Курсави. «Сидкыл кәламел җәлла хашия галә шархи гакаиден Нәсәфи ли-Габденнаср Курсави»

1нче җөзье. 182 кәгазь. Гакаид, фәлсәфә, гарәп телендә. Күчереп язылган һиҗри 1298, милади 1884 елда.
* 17,3×21,7. Матур яртылаш күн тышлыгы. 1а биттәге язма:
ابو الحسن القورصاوى
Түгәрәк мөһер куелган: Указн.мулла Абду... Нуруллин (Абдуллин?). Гарәп тексты:

ملا عبد الخلق ابن ملا عطأ الله ...

Кәгазь XIX гасыр ахыры («фабрика Гончарова №5»), татарча тәгьликъ, кара каралар.
Колофон (183 биттә):

و تمم على ذلك الجزء الاول فى هذه الحاشية حتى يكون حتامه كامسك
و آخر و عوانا ان الحمد لله رب العالمين و صلى الله على خير خلقه...
بعد ان سميناها بصدق الكلام اكبر على شرح عقايد عمر النسفى على
يد مؤلف سنة ثمانية و تسعين و مائة بعد الالف

319 (56)

Шул ук мөәллиф. Икенче җөзье. 130 кәгазь. Гакаид, фәлсәфә, гарәп телендә. Шул ук елда күчерелгән. Мөәллифнең үз кулы белән:

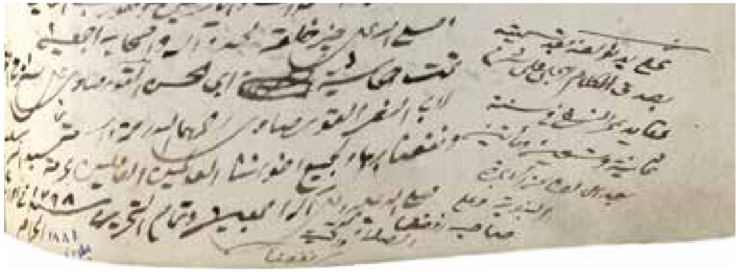

Рис. 133. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-56, л. 130б

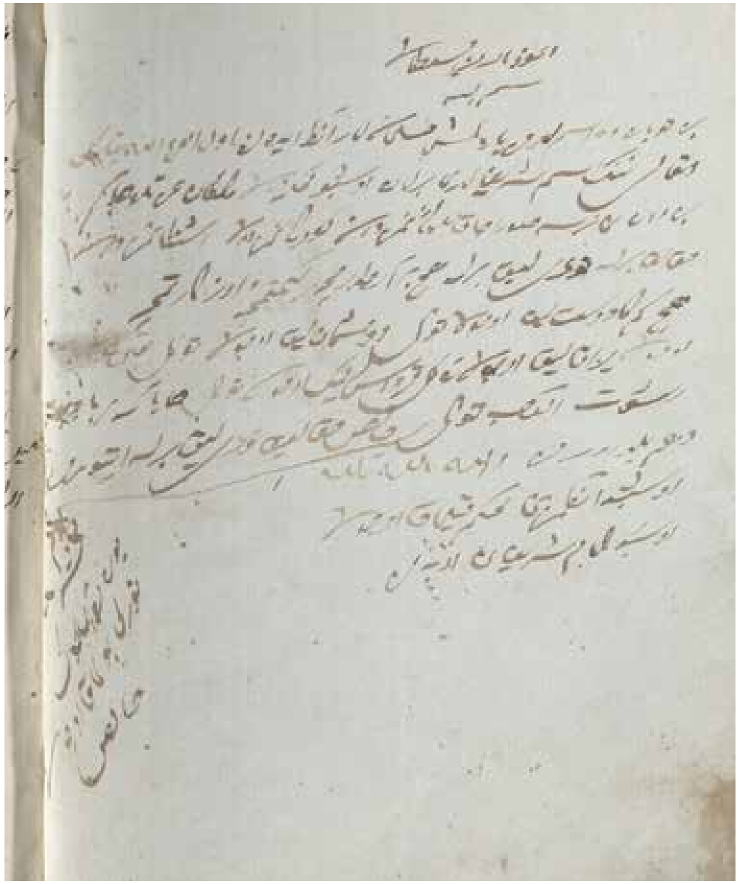

Рис. 134. Текст присяги на суде. НМ РТ 18369-56, л. 1б

على يد مؤلفه بعد تسمية بصدق الكلام الجلى على شرح عقايد
النسفى – حاشية على شرح عقائد النسفى لابى النصر القورصاوى

дигән.

* 17×21,7. Яртылаш күн тышлыгы. Каплавычы төрле төстәге кәгазь белән ябыштырылган. 5а биттәге язма:

الجزء الثانى فى حاشية شرح العقايد القورصاوى

Кәгазь XIX гасыр ахырына карый («Копинской фабрики Рязанцевых №5»), язу рәвеше татар тәгълиге, кустодлар бар, кара каралар. Колофон (130б биттә):

تمت حاشية ابى الحسن القورصاوى على شرح العقايد النسفى الابى
النصر القورصاوى رحمهما الله رحمة واسعة... و تمام التحريره سنه 1298
فى اوائل المحمر الحرام

---

320 (56)

تعليقات فى مسائل العقائد (شرح الصحايف)

«Тәгълыкат фи мәсаилел гакаид (шәрхес сәхаиф)»
133–143 кәгазь. Гакаид, фәлсәфә. Гарәп телендә.

كتبه الفقير الحقير محمد صفا بن محمد على الكنارى

дип билгеләгән.

---

321 (56)

شهاب الدين بن بها الدين المرجانى. حاشية على رسالة الشمسية

Шиһабеддин бине Бәһаэддин әл-Мәрҗани.
«Хашия галә рисаләш шәмсия»
144–155 кәгазь. Гакаид, фәлсәфә. Гарәп телендә. «Кәтибәһү Сабирҗан бине Габделбәдигъ әл-Мәчани» дип кул куйган. Гомумән, бу җыентыкның тәртибе юк. Төрле кул белән язылган, начар каләм, хаталы имля белән язылган.

* Колофон (155б кгз):

تمت الرسالة الشريفة فى العلوم العقلية من مصنفات برهان القدما
شهاب الدين بن بهأ الدين الغزانى المرجانى رحمه الله كتبه صابر جان

---

322 (56)

رسالة السيد الشريف السند

«Рисаләт әс-сәйид әш-шәриф әс-сәнәд»
156–159 кәгазь. Гакаид, фәлсәфә, гарәп телендә. Шул ук имза. Һиҗри 1298, милади 1881 елда язган.

* Колофон (155б кгз):

تمت الرسالة للسيد الشريف فى شهر شوال 1298 نچى يلده
كاتبه صابر جان بن عبد البديع المچانى

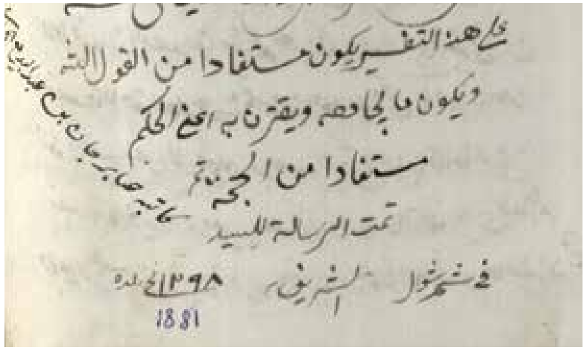

Рис. 135. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-56, л. 159б

---

323 (56)

محمد بن فيرزين. سراج الوهاب فى اتنأ مراتب سلم العلوم

Мөхәммәд бине Фирзин.
«Сираҗел вәһһаб фи иттафа мөраттиб сөлләмел голүм»
160–227 кәгазь. Мантыйк, гарәп телендә. Күчереп язучы һәм елы билгесез.

* 205а–227а битләрдә: كتاب المعارف فى شرح المصايف

324 (58)

عبد الوهاب الشعرانى. كتاب فى المواعظ

Габделвәһаб әш-Шәграни. «Китаб фил мәугыйзә»
47 кәгазь. Әхлак, гарәп телендә. Күчереп язучы билгесез.
* 16,5×21,5. Күләме 1б–47а битләр. Калган яртылаш күн тышлыгы, каплавычы төсле кәгазь белән ябыштырылган. Язу рәвеше нәстәгъликъ, кустодлар бар, кара һәм кызыл каралар. Бүлекләрнең исемнәре:

فى العلم و التعلم و التعليم و فضائلها – فى الذكر – فى الخوف و الرجا – فى اتباع السنة – فى حسن الخلق – فى الاستقامة و الاجتهاد و فى امر الدين – و فى الاقتصاد – و فى الاوراد – فى قراءة القرآن ...

---

325 (58)

مجالس الشهور

«Мәҗалисеш шөһүр»
96 кәгазь. 48б–144а битләр. Әхлак, вәгазь. Гарәп телендә. Күчереп язучы билгесез. Мөәллифнең үз кулы булырга охшый. Истанбулда һиҗри 1119, милади 1707 елда тәмам булганын күрсәткән. Татарча тәгъликъ.
* Колофон 144а биттә:

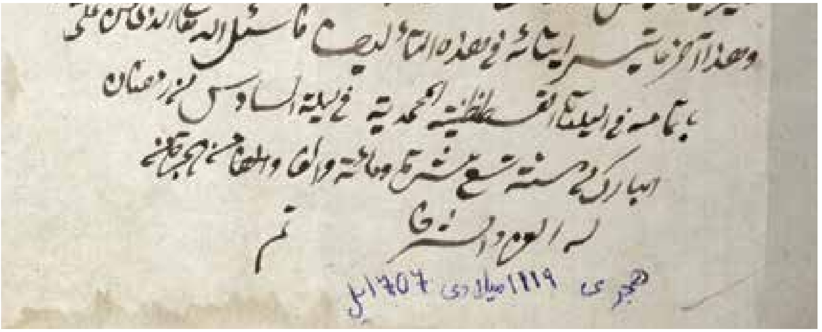

Рис. 136. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-58, л. 144а

باتمام فى البلدة القسطنطينية المحمدية فى ليلة السادس فى رمضان المبارك فى سنة تسع عشرة و مائة و الف من هجرة تم

---

326 (58)

امام غزالى. كتاب الرياض النفس

Имам Газали. «Китабер риязен нәфәс»
«Ихъяел голүм»нән өзек, татарча тәрҗемә ясалган. Тәрҗемәче билгесез. Бала тәрбиясе хакында, бик матур тел. 4 кәгазь. Осуле тәрбия. Татар телендә. Тәрҗемәченең үз кулы, ләкин исеме һәм язган елы билгесез. «Ошбуны укучы Исмәгыйль кызы Биби-Хәнифә дию беләсездер. Укып хәер дога кыласызлар» дигән язуы бар. Өйрәнү һәм игълан итү яхшы булыр.

---

327 (158)

ابو حفص عمر بن الورد الحلبى. خريدة العجائب

Әбу Хәфс Гомәр бине әл-Вәрд әл-Хәләби. «Харидәтел гаҗаиб»
408 сәхифә. Тарих-география. Гарәп телендә. Күчереп язучы һәм елы билгесез.

هذا الكتاب من متكمات يارالله بن ملا ولى الله الاقيكتى الجبلى قد تم بعون الله الملك المستعان فى تاريخ 1290 نچى سنه ده من هجرة النبى صلعم 1873 نچى سنه ده من المسيح عه

* 17×21,2. Яртылаш күн тышлыгы, каплавычы кызыл кәгазь белән ябыштырылган. Кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый (штемпель «Осинской фабрики Рязанцевых №8»), эчтәлеге 1б–7б битләрдә күрсәтелгән, язу рәвеше нәсех һәм тәгъликъ, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар, китап башы кызыл рамка эчендә. Китапта искә алынган әсәрләр исемлеге Зәйнәп Максудова тарафыннан ясалган.
Иясенең язмасы 8б биттә:

در ملك احقر الورى محمد فاتح بن ملا محمد شكور اليحيى

سنه 1931 نچی ده بو نسخه مبارکه نی میکا صدقه قلدی شهری قزانده قارچق منکلی بای جماعتی من محمد فاتح بن ملا محمد شکور الیحیی قبول اولدوم قبض قلدوم

(«Мөхәммәдфатыйх бине мелла Мөхәммәдшөкүр әл-Яхъя милкендә. 1931 дә бу нөсхә мөбарәкәне миңа садака кылды шәһре Казанда карчык – Меңлебай җәмәгате. Мин Мөхәммәдфатыйх бине мелла Мөхәммәдшөкүр әл-Яхъя кабул улдым, кабиз кылдым»).

Иясенең язмасы 209б биттә:

هذا الکتاب من متملکات یار الله بن ملا ولی الله الاقیکتی الجبلی قد تم بعون الملك المستعان فی تاریخ 1290 نچی سنه ده من هجرة النبی صلی الله علیه و سلم

1873 نچی سنه ده من المسیح ع م

Болгар белән бәйле урыннар махсус билгеләнгән.

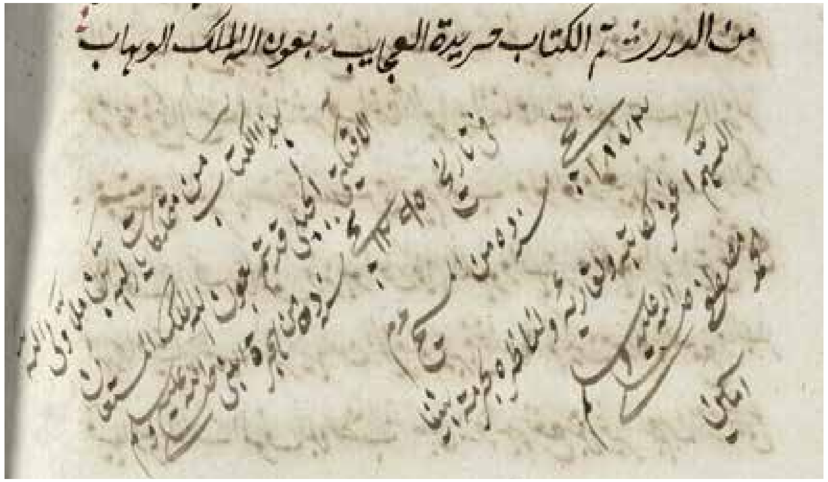

Рис. 137. Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-58, л. 209б

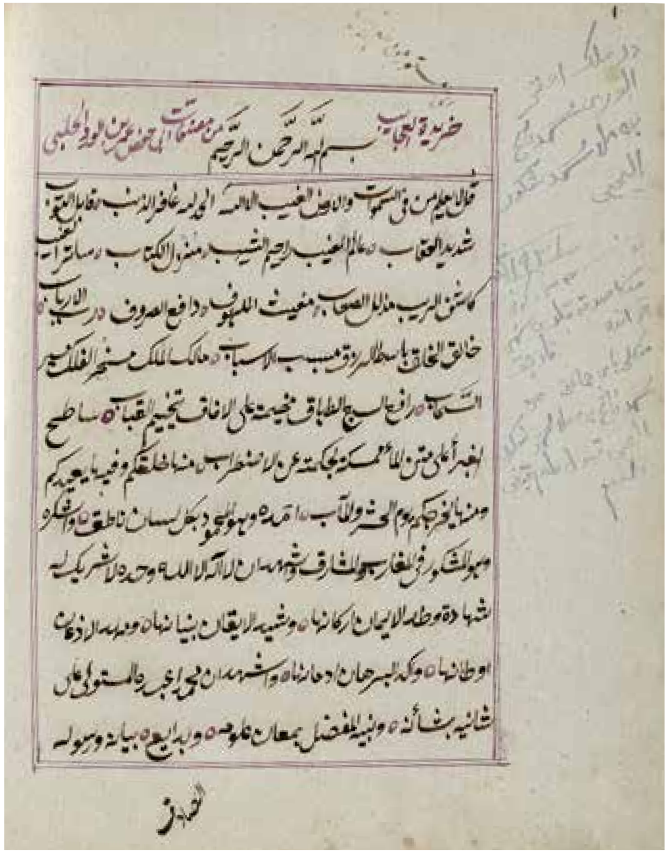

Рис. 138. Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-58, л. 8б

328 (25)

محمد صادق. حاشیة ملا صادق علی شرح ایساغوجی

Мөхәммәдсадыйк. «Хашия мелла Садыйк»

Мантыйк гыйлеме дәреслеге, гарәп телендә. Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали 1875 елда дамелла Гатаулла бине Мөхәммәди мәдрәсәсендә күчереп язган. Каләме ачык, имлясы дөрест.

* 16,5×20,5. 131 бит. Яртылаш күн тышлыгы, каплавычлары төсле кәгазь белән ябыштырылган. 1а биттә:

۴۷نچی نومرده در ملك محمد صفا بن محمد على النلاصارى

(«47 нче нумерда дәр мөлке Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали ән-Наласавый»).
Татар тәгълиге, кустодлар юк, урыс кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый (штемпель «Медянской фабрики Первушка № 6 в Вятке»).
Язма 74б биттә: كاتبه عبد الكريم النلاصوى
(«Моны Габделкәрим ән-Наласавый язды»).
Колофон 130а биттә:

تمت الرسالة لمولوى صادق على شرح ايساعوجى
و الله اعلم قد وقع من تسوير هذه
النسخة الشريفة المسمى بملا صادق
على يد اضعف العباد طالب
العلم محمد صافا بن محمد
على و فى مدرسهء
داملا عطأالله
بن ملا محمدى
عفرالله
ذنوبهما
تم
۱۸۷۵ نچى يلده نويابرده

130б биттә кара мөһер сугылган, зурлыгы 1,5×1,5 см: «Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали».
Шул ук урында язма бар:

اوشبو كتاب محمد صفا بن محمد على الكنارى ننك ترور

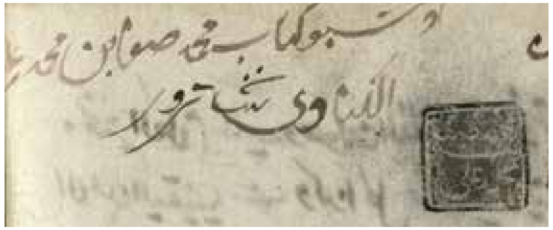

Рис. 139. Оттиск печати и владельческая запись в рукописи НМ РТ 18369-25, л. 130б

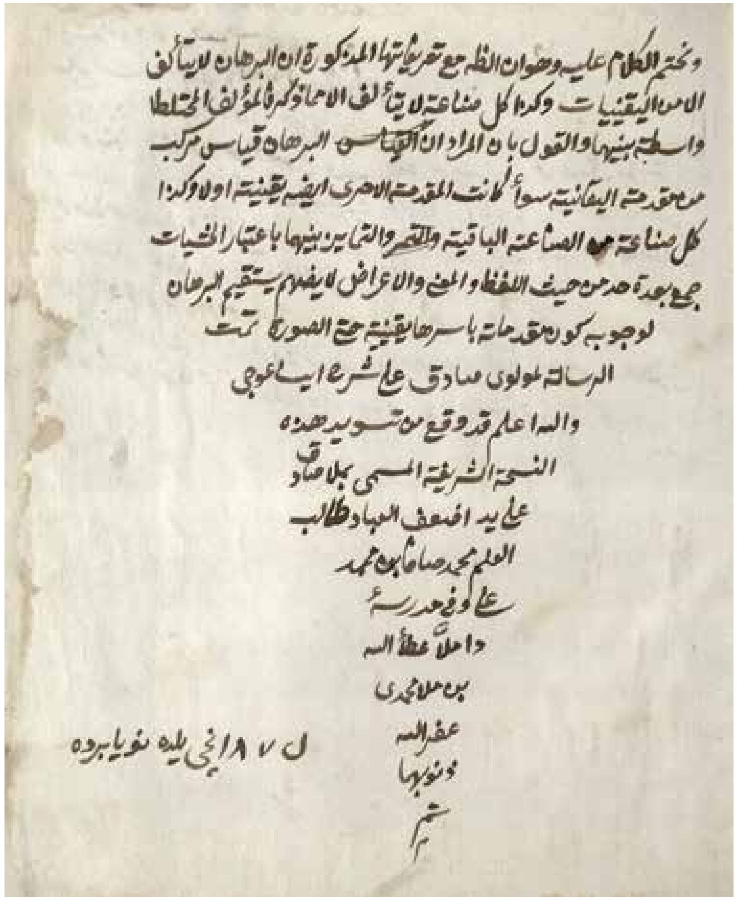

Рис. 140. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-25, л. 130а

329 (43)

سعد الدين تفتازانى. كتاب شرح الشمسية

Сәгъдеддин Тәфтәзани. «Китабе шәрхеш шәмсия»
196 кәгазь. Мантыйк, гарәп телендә. Кайчан, кем күчергәне билгесез. Сөлс белән язуы гүзәл, имлясы дөрест, борынгы. Яхшы төпләнгән һәм саклаган. Зур кулда, калын шома кәгазьдә. 1874 елда Сарда авылының Исмәгыйль мелла Габделвәли углы тарафыннан Мөхәммәд хаҗи мелла Габделфәттах углы олыг язуыга сатып бирелгәне язылган. Китапның нәсихе дөрест имлясы, гүзәл каләм белән күчергән, аның гыйльми тирәнлеген күрергә мөмкин. Азакта берничә мисраг шигырь бар. Төрки телдә. Нәваидән һәм Нәсимидән алынган.
* 16,5×24,7. Яртылаш күн тышлыгы, каплавычы төсле кәгазь белән ябыштырылган. Су билгесе «1823». Һәр биттә 15 юл, кустодлар юк. Колофон юк. 196а биттә мондый тарихи язма бар:

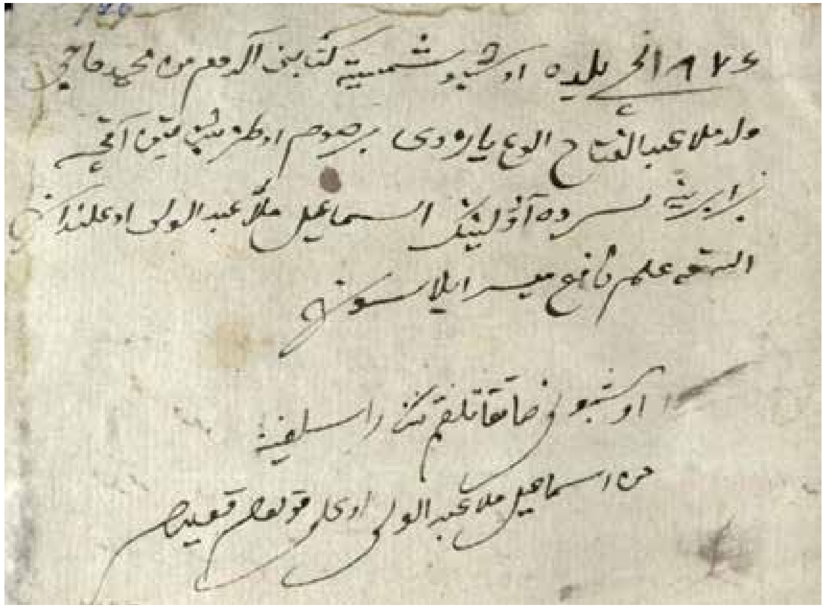

Рис. 141. Запись о покупке книги. НМ РТ 18369-43, л. 196а

1876 نچى يلده اوشبو شمسية كتابنى آلدوم من محمد حاجى ولد
ملا عبدالفتاح الوع يازدى بر صوم اوطز بش تيين آقچه برابرينه سرده
آولیننک اسماعيل ملا عبد الولى اوعلندان الله تعه علم نافع... اوشبو نى
صاتلقم ننک راسغينه من اسماعيل ملا عبد الولى اوعلى قولوم قويديم

(«1876 елда ошбу «Шәмсия» китабын алдым мин, Мөхәммәд хаҗи вәләд мелла Габделфәттах. Олуг (?) язды. Бер сум утыз биш тиен акча бәрабәренә Сарда авылының Исмәгыйль Габделвәли угылыннан. Аллаһы Тәгалә гыйлем нәфегъ [бирсен]. Ошбуны сатлыгымның растлыгына мин, Исмәгыйль Габделвәли углы, кулым куйдым»).

330 (3)

محمد عبد الحكيم ابن مولانا محمد ابن اسد الانصارى. قول المحيط
فيما يتعلق بالجعل المؤلف و البسيط

Мөхәммәд Габделхәким әл-Әнсари. «Каулел мохит»
12 кәгазь. Кәлям гыйлеме. Гарәп телендә. Һиҗри 1269, милади 1853 елда язылган. Күчерүче билгесез. Искәрмә: бу китапның азагында галимнәрнең тәрҗемәи хәлләре бар.
* 17,3×21,8. Тышлык эченнән кәгазь белән ябыштырылган. 1б кәгазендә иянең язмасы бар:

58 نچى نومرده محمد صفا بن محمد على النلاصاوى ننک خالص ملكى دور

(«58нче нумерда Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали ән-Наласавыйнең халис милкедер»).
Урыс кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый, озынча түгәрәк штемпель «Косинской фабрики Рязанцевыхъ №6» 27а һәм 42б битләрдә.
12б биттә колофон:

هذا اخر ما ارادنا ايراده فى هذه الرسالة و الحمدلله على هذه العجالة
حين اقامتى ببلدة جونغورا فاض الله على الها السرور فى الواحد و

العشرين من الشوال منسلك سنة التاسع و الستين بعد مضى الالف و المأتين من هجرة رسول الثقلين عليه و آله صلوة رب المشرقين ما دام وجود القمرين

Сул якта Зәйнәп Максудова язмасы:
۶۹ ه ۱۸۵۳ میلادی («1269 һиҗри, 1853 милади»).
Каләм белән язылган текст:

خاتمة الطبع لجواليه الخالق الجليل و قوة القادر الجميل رساله نادره بمضاين بسيط و عجاله نافعه بعبارت سليط مسمى بقول المحيط فيما يتعلق بالجعل المؤلف و البسيط وتصنيف زبدة المدققين قدوة المحققين حاوى علوم معقول و منقول واقف رموز فروغ و اصول هاوى صراط مستقيم مولانا حاجى حافظ محمد عبد الحليم اسكنه الله فى دار النعيم در مطبع علوى باهتمام عاصى محمد على يخش خان عفر ذنبه الرحمن بتاريخ يازدهم شهر ذوالحجه ۸۸ سنه هجرى المقام الكنو كره محمد خان حليه طبع يوشيد فقط

Карагыз: GAL, SII, 302, 856.

---

331 (3)

ابو الحسنات محمد عبد الحى الكنوى الانصارى. حاشية على شرح التهذيب لجلال الدين الدوانى

Әбу әл-Хәсәнат Мөхәммәд әл-Әнсари.
«Хашия галә шәрхет тәһзиб»
3–81 кәгазь. Мантыйк, гарәп телендә. Һиҗри 1289 елда басылган, Һиндстанда. Язылган һиҗри 1282, милади 1865 елда. Күчереп язучы һәм елы күрсәтелмәгән. Габделҗәббар бине Мөхәммәд Әмирхан Милгафури нөсхәсеннән алынган.
* Колофон 53б биттә:

و كان اختمام هذه الحاشية النافعة فى شهر الربيع الآخر ۱۲۸۲ اربع و ثمانين بعد الالف و المأتين من الهجرة النبوية على صاحبها افضل الصلوة و التحية فى الوطن و هو المصر المعروف بلكنوى من بلاد الهند و كان عرفى ان اكتب تعليقا على حاشية الجلال بتمامها...

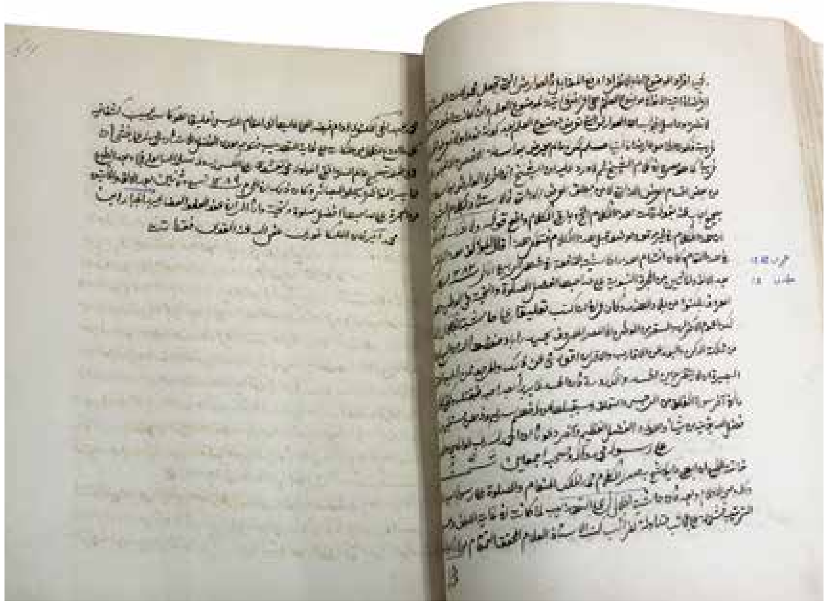

Рис. 142. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-3, л. 53б

Сул якта өстәмә мәгълүмат бирелгән:

1282 هجرى
18 ميلادى

خاتمه الطبع ان ابهى ما يوشح به صدر الكلام حمد الملك المنعام و الصلوة على رسوله سيد الانام و آله و صحبه الاعلام و بعد فان حاشيته الجلال على التهذيب لما كانت فى غاية اللطف و حسن الترتيب خشتملة على عجائب

تناولة لفرائب كتب الاستاذ العلام المحقق مولانا ابو الحسنات
/54a/
محمد عبد الحى اللكنوى ادام فيضه العلى عليها الى المقام الدرس تعليقا
هو كاسمه عجيب كشفا فيه كل ما اودع الجلال من النكات مع غاية
التهذيب فتوجه معدن الفضل و الاستان محمد على بخشحان الى طبعه
بتصحيح عالم السر و الخفى المولوى محمد معشوق على الكسمندوى
سلمه الله العلى فجاء بعد الطبع مما يسر النواظر و يجلو البصائر و كان
ذلك فى محرم ۱۲۸۹ سنة ستع و ثانين بعد الالف و المأتين من الهجرة
على صاحبها افضل صلوة و تحية و انا الرافى عفو العضار عبد الجبار
ابن محمد اميرخان الملكافورى عفو الله عنه القوى فقط تمت

82a бит:

كتبه الفقير المفقاق الى رحمة رب القوى محمد عبدالحى ابن بحر
الفضل العميم مولانا الحاج الحافظ اللولوى محمد عبد الحليم ادخله
الله تعالى دار النعيم هذا و آحر دعوانا ان الحمدلله رب العالمين و الصلوة
و السلام على سيد المرسلين و آله اجمعين.
تمت بعون عنايت قادر ذوالجلال حاشية ملا جلال حاشية ملا جلال مطابق
اصل مسود تحشى فرمود فاضل يلمعى عالم لو ذعى مولوى حاجى حافظ
محمد عبد الحى صانه الله تعالى عن شرور الغى بكمال محنت صحت و
مقابله مولوى محمد معشوفقلى (?) احفظه الله عن ذنبه الخفر و الجلى
ما جازت محشى مخدوم بتاريخ ۲۵ ماه ذى العقده ۱۲۸۸ هجرى در
مطبع علوى محمد على بخش خان عفا ذنبه الرحمن حليه طبع يوشيده
مطبوع طبايع حاص تمام كرديد فقط

Карагыз: GAL, II, 215.

332 (3)
Төрле фәлсәфи һәм мантыйки тәгърифәт. 83–96 кәгазь.
Болай башлана:

قوله الحمد يقال مدحت اللؤلؤ على صفائها هذا القيدوان اشتهر فى
العبارة و تحقيق فى اكثر النسخ الا انه فى هذه النسحه من الاضافات
فلو بنى الكلام على تركه انتظم الكلام و ارتبطت الاقوال بعضها ببعض و
ان تحقق و جعل على بمعنى البأ و هذا هو الظهر فالامر كذلك و الافلاح
عن حديثته و تحرير الاحتمالات انه تارة يبنى على الترادف بنها اما
بالتعميم فيها او بالتحصيص...

---

333 (3)
Төрле фәлсәфи һәм мантыйки тәгърифәт. 97–130 кәгазь.

---

334 (3)
Төрле фәлсәфи һәм мантыйки тәгърифәт. 131–144 кәгазь.

---

335 (11)

ملا قاسم. حاشية على شرح عقائد

Мелла Касыйм. «Хашия галә шәрхи гакаид»
227 кәгазь. Гакаид гыйлеменнән. Гарәп телендә. Күчереп язучы билгесез. Су билгесе 1789 елгы. Каләме гаять гүзәл, тәгъликъ рәсем хаты.
* 16×22. Яртылаш күн тышлыгы, тышкы яктан каплавыч төсле кәгазь белән ябыштырылган. Иясенең язмасы 1а биттә:

اوشبو عقايد حاشيه سى ملا قاسم نى آلمدوم من محمد صفا محمد على
اوغلى آقچشمه آولى ننك حاجى احمد شاه احمد اوغلندان
مقابلنه اون توب مجمع يازدوم آحرداعى حيالى نى اوزوم يازدوم
الله تبارك و تعالى هر قايسمز عه سعادت الدارين ميسر ايلاب فايده

لی علم لک آماعه نصیب ایلکای ایدی آمین بحرمة طه و یس
51 نچی نومرده

(«Ошбу «Гакаид хашиясе Мелла Касыйм»ны алдым мин, Мөхәммәдсафа Мөхәммәдгали углы Акчишмә авылының Хаҗи Әхмәдша Әхмәд угылыннан»).
Шома кәгазь, су билгесе «1820». Кара һәм кызыл каралар. 178–227 битләр яңарак кәгазьдә (штемпель 1856 биттә).

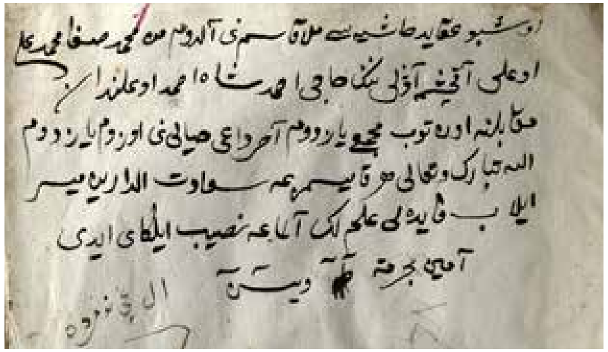

Рис. 143. Владельческая запись в рукописи. НМ РТ 18369-11, л. 1а

Колофон 227а биттә:

قد وقع الفراغ من هذا الکتاب فی یوم پنچشنبه و فی مدرسه استاذنا داملا
عطأ الله بن ملا محمدی المرحوم غرالله ذنوبهما ... کاتبه و مالکه محمد
صفا بن محمد علی الکناوی ۱۸۷۸ نچی یلده فبرال ننک ۱۶ نچی یومنده تم

336 (61)

عطاء الله بن محمدی القورصاوی
حاشیة علی شرح العقاید النسفیة لابی نصر عبد الناصر بن ابراهیم القورصاوی

Гатаулла бине Мөхәммәди әл-Курсави.
«Хашия галә шәрхил гакаиден Нәсәфи ли-Әби Наср Габденнасыйр бине Ибраһим әл-Курсави»

284 кәгазь. Китабында Мөхәммәдәмин Сабави, Шиһабеддин Мәрҗани һәм башка күп галимнәрнең фикерләрен алган. Башы:

قوله و لما کان مدار الاعتبار مقدمة لسبب تصدیر الکتاب بوجود
الحقایق مع ان المقصود بالذات...

Гакаид, кәлям. Гарәп телендә. Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали әл-Көнәри кулы белән һиҗри 1297, милади 1880 елда Гатаулла бине Мөхәммәди мәдрәсәсендә язылган. Каләме уртача, нәстәгъликъ.
* 17×21,5. Яртылаш күн тышлыгы, төсле кәгазь белән каплавычында (мелла Мөхәммәдсафа әл-Көнәри китапханәсеннән).
1а биттәге язма: 31 نچی نومرده
Кара каралар, кустодлар бар, кәгазь XIX гасыр ахырына карый (штемпельләр). Гарәп телендә.
Колофон 284а биттә:

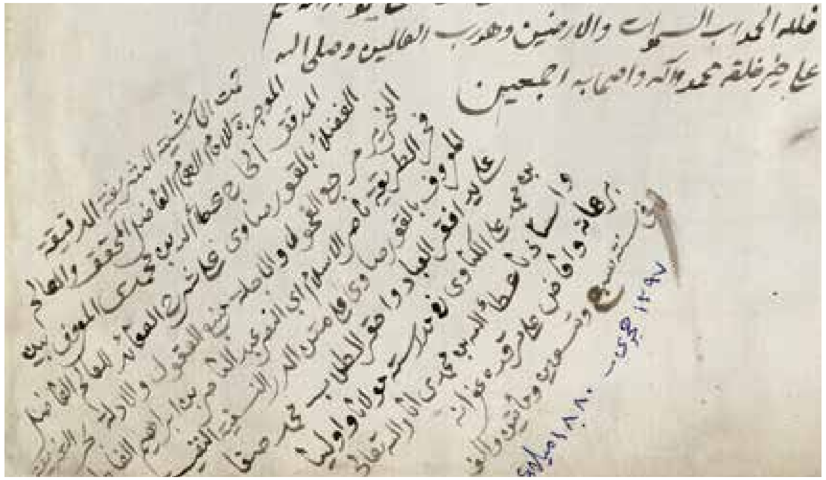

Рис. 144. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-61, л. 284а

تمت الحاشیة الشریفة الدقیقة الموجزة للامام الهمام الفاضل المحقق و
العالم الدقق الحاج عطأالله بن محمدی المعروف بین الفضلأ بالقورصاوی
علی شرح العقائد للعالم الفاضل الخریر مرجع الفحول و الاجلة منبع

العقول و الادلة بحر المغريفة فحر الطريقة ناصر الاسلام ابى النصر عبد الناصر بن ابراهيم الغازانى المغروف بالقورصاوى على متن الدر النسفية النفسية على يد افقر العباد و احقر الطلاب محمد صفا بن محمد على اللكناوى فى مدرسة مولانا و اولينا و استاذنا عطأ الله بن محمدى انار. الله تعالى برهانه و افاض على مرقده عفرانه

فى سنة سبع و تسعين و مأتين و الف

---

337 (84)

عقود منظومه. فقه مجموعه سى

Гокуде мәнзумә. Фикъһ мәҗмугасы

136 кәгазь. Фикъһ, фөруг, гарәп телендә. Уфа юлы Кура Алычык авылында мелла Сәйфелмөлек бине Сәлим мәдрәсәсендә 1736 елда Шәмседдин бине мелла Тимеркәй тарафыннан күчерелгән. Соңыннан Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали Көнәри милкендә булган.

* 16,5×21. Яртылаш күн тышлыгы, каплавычлары төсле чүпрәк белән ябыштырылган. Кара һәм кызыл каралар, бит саннары музейда куелган, кустодлар юк, каты урыс кәгазе, су билгеләре юк, язу рәвеше нәсех, текст тулы.

2а биттәге язма:

27 نچى نومرده در ملك محمد صفا بن محمد على النلاصاوى

Колофон 136б биттә:

كتب هذه النسخة الشريفة كثير البطالة قليل البضاعة الراجى من رحمة الله شمس الدين بن ملا تيمركا عفر الله ذنوبهما و ستر غيوبهما بفضلك العظيم... كتبتُ فى قريهء قورى آلاچق و مدرسهء ملا سيف الملك بن سليم مرحوم فى تاريخ روميه 1796 فى ماه سفر ننك آخرعى كوننده و فى يوم جمعه و فى وقت الزوال

Хуҗаның язмасы:

صاحبه و مالكه محمد صفا بن محمد على الكنرى اقامة و النلاصوى اصالة اوشبونى صاتوب آلدوم من محمد ذاكر محمد على اوعلى اوفى ايازى ننك صالح آولينك حراس حسن المرجان اوغلندان

(«Моның иясе – Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали әл-Көнәри икамәтән вә ән-Наласавый әсаләтән. Ошбуны сатып алдым мин, Мөхәммәдзакир Мөхәммәдгали углы Уфа өязе Салих авылының Харрас Хөснелмәрҗан угылыннан»).

Рис. 145. Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-84, л. 136б–137а

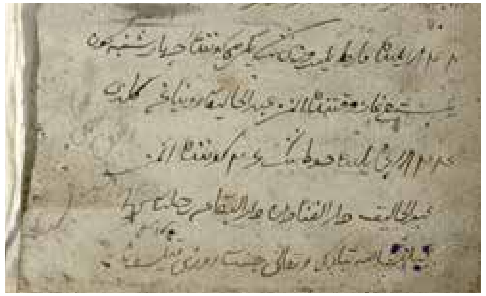

Рис. 146. Владельческие записи в рукописи. НМ РТ 18369-84, л. 137б

338 (66)

سعد الدين تفتزانى. كتاب التلويح الى كشف حقائق التنقيح

Сәгъдеддин Тәфтазани. «Китабет тәлвих»
309 кәгазь. Осуле фикъһ. Гарәп телендә.

اتم هذا الكتاب الجليل الشأن العبد الجافى بعناية الملك الوافى فتح الله
فى يوم انعم الله فيه بمن لانبى بعده و فى سنة هيارغ بعد هجرته و
الله سبحانه و الى الاعانة و التأييد و الملى بافاضه الاصابة و الله و هو
حسبى و نعم الوكيل

дип билдергән. Су билгесе 1786 елгы. Каләме гаять гүзәл нәстәгъликъ, имлясы дөрест. Галим кеше язган (Фәтхулла).
* Кустодлар бар, кара һәм кызыл каралар. Колофон 316а биттә.

316б–317б битләрдә тагын бер әсәр:

رسالة طبقات المجتهدين لابن كمال پاشى

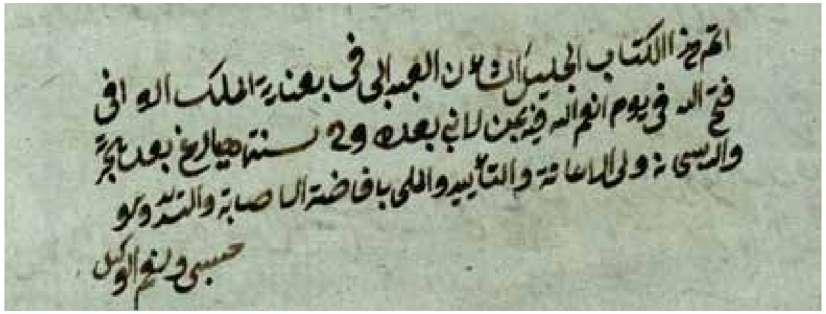

Рис. 147. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-66, л. 316а

Карагыз: GAL, II, 453.

339 (41)
Гарәп сарфы-нәхү хакында тәгърифәт һәм истыйляхат мәҗмугасы. 209 кәгазь. Тел гыйлеменнән. Гарәп, төрки телләрдә. Гарифвәләд

мелла Мөхәммәдлатыйф 1868 елда язган. Күчереп язылган шәкерт язмалары: Исмәгыйль бине Мөхәммәдгали һәм Мөхәммәдсабир бине мелла Батырша.
* 17×21. Тышлыгы яртылаш күннән, каплавычы төсле кәгазь белән ябыштырылган. 1а биттә иясенең язмасы:

صاحبه محمد صفا بن محمد على
41 نچى نومرده

(«Моның хуҗасы – Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали. 41нче нумерда»).
Шунда ук кара мөһер сугылган, зурлыгы 1,8×1,5:

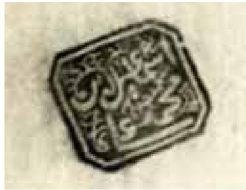

Рис. 148. Оттиск печати в рукописи. НМ РТ 18369-41, л. 1а

اسماعيل بن محمد على

Кәгазе XIX гасыр ахырына карый (штемпель «фабрики Сергеева №6»).
122б биттә: كاتبه محمد صابر القارموشى
123а биттә:

كاتبه محمد صابر بن ملا باطرشه لاجل صفا بن
ملا محمد على

192а биттә колофон: كتاب اين تركيب برا عاريف ولد ملا محمد لطيف تم
1858 نچى يلده يازعوجى فلان بن فلان

340 (41)

ابو المنتهى عصمة الله. شرح فقه الاكبر للامام اعظم

Әбу әл-Мөнтәһа Гыйсмәтулла. «Шәрхе фикъһел әкбар»
38 кәгазь. Осуле фикъһ. Гарәп телендә. Күчереп язучы: Ибраһим бине Мөхәммәдгали әл-Көнәри ән-Наласавый.

341 (41)

ابو حميد الغزالى. المنقذ عن الضلال

Әбу Хәмид әл-Газали. «Әлмөнкыйз ганед далял»
63–40 кәгазь. Әхлак, гарәп телендә. Язучының имзасы юк. Һиҗри 1298, милади 1881 елда күчерелгәне күрсәтелгән.

342 (41)

ابو النصر عبد النصير بن ابراهيم بن يار محمد القورصاوى. كتاب النصايح

Әбү ән-Наср Габденнасыйр бине Ибраһим бине Ярмөхәммәд. «Китабен нәсаих»
66–76 кәгазь. Әхлак, гарәп телендә. Азагы:

تم الكتاب النصايح للامام المحقق ابى النصر عبد النصير بن ابراهيم القزانى

343 (41)

Шул ук мөәллиф. كتاب اللوايح

«Китабел ләваих»
76–81 кәгазь

344 (41)

Төрле тәгъликат. 81–89 кәгазь.

345 (41)

الرسالة

«Әр-рисалә»
91–92 кәгазь. Кәлям гыйлеменнән. Гарәп телендә.

346 (41)

الرسالة

«Әр-рисалә»
93–97 кәгазь. Гарәп телендә.

347 (41)

رسالة فوقه ناجيه

«Рисаләт фәүкаһү нәҗия»
97–103 кәгазь. Гарәп телендә.

348 (41)

اصول المنار متن زبدة الاسرار

«Осуле мәнар мәтен зөбдәтел әсрар»
103–108 кәгазь. Осуле фикъһ, гарәп телендә.

تم اصول المنار متن زبدة الاسرار ... فى يد عبد الضعيف محمد صفا بن محمد على

дип имзаланган.

349 (41)

ابو النصر عبد النصير بن ابراهيم بن يار محمد الغزانى القورصاوى البلغارى. كتاب الارشاد هم ترجمه‌ء حال المصنف

Әбу ән-Наср Габденнасыйр бине Ибраһим бине Ярмөхәммәд әл-Газани әл-Болгари. «Китабел иршад һәм тәрҗемәи хәлел мосанниф»
113–128 кәгазь. Гакаид, гарәп телендә.

350 (41)

شاه احمد بن رفيق الحسنى الحنفى البلغارى مولدا و البخارى محصلا. رسالة فى حق اداء صلوة العشاء فى الليالى القصر فى بلدة البلغار و توابعه...

Шаһиәхмәд әл-Болгари әл-Бохари. «Рисалә фи хакки ида салател гыйшә фил ләйәлил әксар фи балдател Болгар вә тәвабигиһ»
130–134 кәгазь. «Мәвакыятес саләт». Гарәп телендә.

351 (23)

شرح الجلال الدوانی تهذیب التفتازانی

3–103 кәгазь. Тәмам түгел. Мантыйк. Гарәп телендә. Имзасы һәм елы күрсәтелмәгән. XIX йөз язмасы. Китап Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали Наласавый кулында булып торган.

* 17×22. Яртылаш күн тышлыгы, төсле кәгазь белән ябыштырылган. Өске каплавычында 351 номеры тора. Кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый (штемпель «фабрики Демидова №6 Вязники»). Язу рәвеше нәсех, кара каралар, кустодлар бар. Зәйнәп Максудованың язмасы 1а биттә:

عبد الحی لکنوی نک نسبتی
زینب مقصودفا نک 351

3а биттә иясенең язмасы:

56 نچی نومرده در ملك محمد صفا بن محمد علی النلاصاوی

(«56 нчы нумерда дәр мөлке Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали ән-Наласавый»).
Карагыз: GAL, II, 217–218.

---

352 (163)

Фикъһ китабы. Зур форматта. Баштагы битләре юк. 211 кәгазь. Төрки телдә. Азагында:

قد وقع الفراغ من هجرة النبی صلعم سنه 126 فی شهر محرم و فی یوم
الاحد و فی وقت الزول علی ید شمس الدین بن عیسى الاريي

Һиҗри 1126, милади 1714 ел була. Димәк, XVIII йөз башында Ура авылында шундый китаплар язарлык галимнәр һәм һиммәтле кешеләр булган. Искәрмә: русча «тесло» дигән кузал балта «чут» исеме белән аңлатылган.
Мәкаль: «Өй салыңнысы бар – мүкләсе дә чутләнми»
Теле борынгы болгар теле, мөтәрҗим Болгар җирле булгандыр дип ышанырга туры килә. Тел галимнәре өчен бик бай материал булыр.

* 16×25,5. Кәгазь тышлы. Күгелҗем кәгазь XVIII гасыр ахырына карый (филигрань «1788»), язу рәвеше нәсех һәм тәгъликъ, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар.
Башы юк, болай башлана:

طهارت نیک فرض لاریندین تورور مسح قیلماقلیق تمامینه اول توکی
نیک کم یایار یوزینی سقال نیک توکندین و بعض ایتب تورورلار کم
مسح تارتماق لیق تورتدین برینه اول توکی نیک کم یاغوچی بولسه
یوزینی توکی نیک توبی کوروماسا...

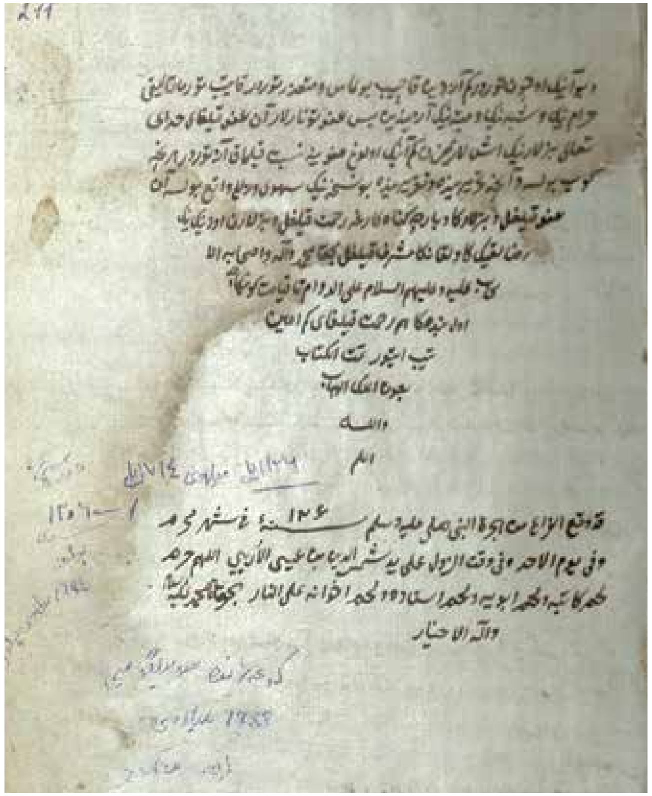

Рис. 149. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-163, л. 211а

353 (47)

محمد مبارک بن محمد دایم الادهمی الفاروقی. شرح علی کتاب محب الله الابهاری

Мөхәммәд Мөбәрәк бине Мөхәммәд Даим әл-Әдһәми әл-Фаруки. «Шәрхе галә китаб Мөхибулла әл-Әбһари»
146 кәгазь. Мантыйк. Гарәп телендә. Тәмам түгел. Күчерү елы һәм имзасы юк, шулай да XIX гасыр хезмәте икәне ачык. Элек Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали милкендә булган.
* 17,5×22. Яртылаш күн тышлыгы, каплавычы төсле кәгазь беләнябыштырылган. Кәгазе XIX гасыр ахырына карый (штемпельләр сугылган). Язу рәвше нәсех, бит саннары музейда куелган, кара каралар.
1а биттәге язма:

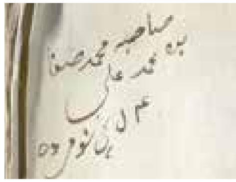

Рис. 150. Автограф Мухаммад Сафа б. Мухаммад ʻАли в рукописи НМ РТ 18369-47, л. 1а

صاحبه محمد صفا بن محمد علی 54 نچی نومرده

(«Моның иясе – Мөхәммәдсафа бине Мөхәммәдгали, 54 нче нумерда»).
Карагыз: GAL, II, 421.

354
(Бу номер кульязмалар исемлегендә төшереп калдырылды)

355 (72)

شرح علی

«Шәрхе Гали»
Башлана:

قوله یا من وفقنا لتحقیق العقاید الاسلامیة اه و اعلم ان الشارع اختار هذا الطریق فی مقام الحمد علیه تعه علی خلاف ما هو المشهور...

Азагы:

...لانه من المتکلمین و الاستدلال من الحکماء فلا یکون الدلیل المذکور

361 кәгазь. Гакаид гыйлеменнән, гарәп телендә. Күчереп язучының имзасы юк. Һиҗри 1213, милади 1799 елда язып тәмам ителгән. Бик нәфис кәгазьдә, Урта Азия тәгъликъ язуы белән язылган.
* 14,5×23,6. Кәгазь тышлы. Аннотация: № 378.

عقائد شرحله ری عرب تلنده
هجری 1213 میلادی 1799 یلدا یازلغان

1а биттә өч мөһер эзләре бар. Түгәрәк мөһернең тексты:

Рис. 151. Оттиск печати в рукописи. НМ РТ 18369-72, л. 1а

ملا عبد الحق بن عطاء الله

Кустодлар юк, кара һәм кызыл каралар. 876 биттә елы күрсәтелгән: 1213. Текст зурлыгы 8×17. Колофон 361а биттә:

هذا ما تحقق الاستاذ فی هذا المقام و دق
تسبح ای مهر لی هذا لجواب عن توهم منع

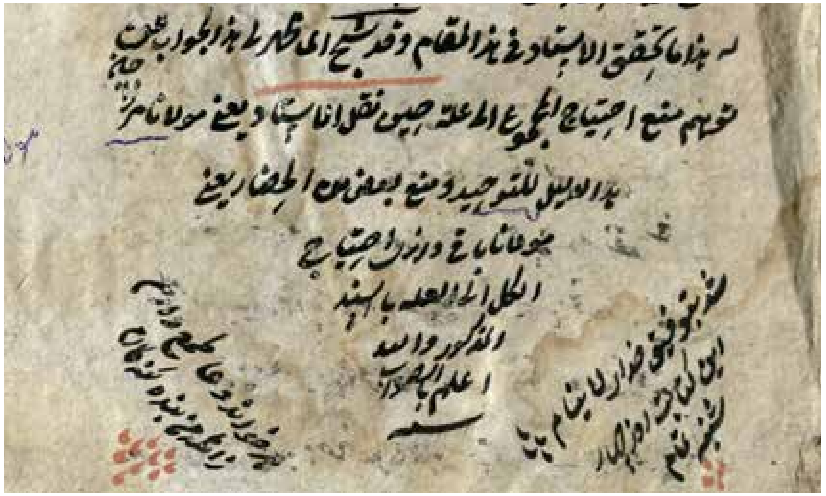

Рис. 152. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-72, л. 361а

احتیاج المجموع الی علة حین نقل الاستاذ یعنی مولانا مرزا حین هذا الدلیل للتوحید و منع بعض من الحضار یعنی مولانا باقی و رزق احتیاج الکل انب العله بالسند المذکور...

Китапның исеме күрсәтелмәгән.

---

356 (72)
Башлана:

کیف لا احمد و کیف احمد الخ و اعلم ان المقصود من هذا الکلام اظهار لوجود الحمد علیه تعه. لکثرة نعمته و احسانه و اظهار العجز...

Азагы:

حین نقل الاستاذ یعنی مولانا مرزا جنک هذا الدلیل التوحید و منع بعض من الحضار یعنی مولانا باقی و رزق احتیاج الکل انی العلة بالسند المذکور و الله اعلم بالصواب

88–361 кәгазь. Гакаид гыйлеменнән. Гарәп телендә. Күчереп язучының имзасы юк, елы да күрсәтелмәгән.
Ахыры:

شد بتوفیق خدای لا ینام * این کتابت روز چهارشنبه تمام
هر خواند دعا طمع دارم * زانکه من بنده کنه کارم

---

357 (166)

شهاب الدین بن بهاء الدین المرجانی. کتاب عذب الفرات و الماء الزلال الناقع لغلة روام – حاشیة الشرح الرسالة العضدیة

Шиһабеддин бине Бәһаэддин әл-Мәрҗани.
«Китабе газбел фират»
173 кәгазь. Кәлям, гакаид, гарәп телендә. Күчереп язучысы һәм елы күрсәтелмәгән. ملا عبد الحق بن ملا أعطا الله فیض اللین

дигән мөһере бар. Бу китап һиҗри 1292, милади 1855 елда Истанбулда басылган. Мәбнагъ: Мөстәфад, 2, с. 52. Каләме гаять гүзәл, имлясы яхшы, кәгазе яхшы, җилде таза.
* 26×13. Тышлыгы яртылаш күннән, кызыл күн, форзац төсле кәгазь беләнябыштырылган.
1а биттә иясенең نجی 136 номеры тора.
Түгәрәк мөһернең эзе (диаметр 2,5) 1б биттә: «Указн.мулла Абдулхакъ Файзуллинъ в д. Казый (?)». Гарәпчәсе:

ملا عبد الحق بن ملا عطاء الله فیضوللین

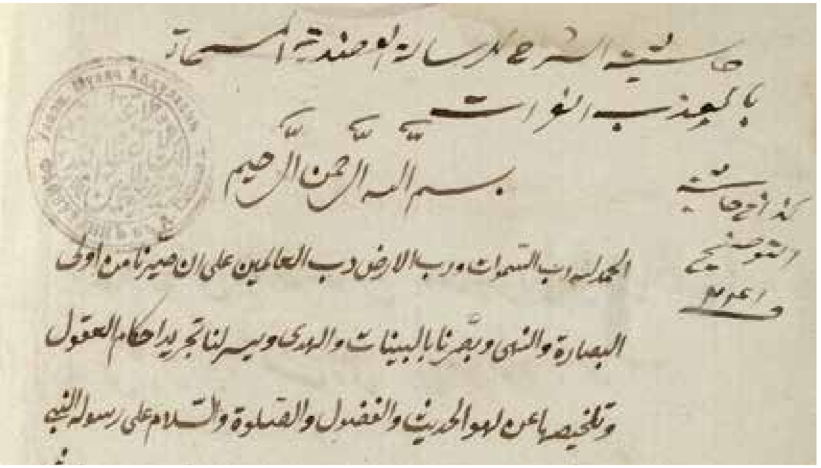

Рис. 153. Оттиск печати и владельческая запись в рукописи. НМ РТ 18369-72, л. 1б
Кәгазе XIX гасыр ахырына карый, бит саннары музейда куелган, кара каралар, язу рәвеше тәгъликъ, колофоны юк

Кәгазе XIX гасыр ахырына карый, бит саннары музейда куелган, кара каралар, язу рәвеше тәгъликъ, колофоны юк.
173а биттә Зәйнәп Максудованың язмасы:

اوقوب چقدوم 1969 یل 09/6 ده مرجانی حضرتکه چیکسز رحمت بولسون

(«Укып чыктым 1969 ел, алтынчы сентябрьдә, Мәрҗани хәзрәткә чиксез рәхмәт булсын»).

358 (54)

محمد جلال الدين ابن اسعد صديقى الدوانى. شرح عقايد العضدية

Мөхәммәд Җәләледдин бине Әсгад Садыйки әд-Дәввани. «Шәрхе гакаидел гадудия»

116 кәгазь. Гакаид гыйлеме. Гарәп телендә. 1824 елгы. Соңгы өлеше авыр кәгазьгә язылган. Гаять матур каләм, дөрест имля белән, ләкин кем, кайда язганы билгесез. Сакларга, гәрчә тәмам булмаса да.

* 16,7×21. Тышлыгы юк. Аннотациядә мондый сүзләр бар: «Уразай авылыннан әтиемнең кардәше Габделхак Латыйпов китерде. Әтиемнең көтепханәсеннән калмак булырга кирәк. Зәйнәп». Су билгеләре «1824». Кара каралар, бит саннары музейда куелган, кустодлар бар. Язу рәвеше татар тәгълигы. Колофоны юк. Карагыз: GAL, II, 209.

359 (59)

Тәрҗемәи фикъһ Кәйдани

11 кәгазь. Ислам гыйбадәте. Гарәп теленнән фарсы теленә тәрҗемә. Күчереп язучының исеме һәм язу елы күрсәтелмәгән. Идел буе рәсем хаты белән гүзәл вә дөрест итеп күчерелгән. Баблары зәгъфран белән язылган.

* 16×21,5. Күләме 1б–11а битләр. Каты шома урыс кәгазе XIX гасыр башына карый. Кара һәм кызыл каралар, бит саннары музейда куелган, кустодлар бар. Язу рәвеше нәсех. Гарәп телендә.

360 (59)

Исеме юк. Хуҗа Әхмәт Ясәвинең тарикат тарихы. 12–28 кәгазь. Тәсаувыф тарихы. Төрки телдә. Күчереп язучы Бубый мәдрәсәсеннән Нигъмәтулла Габдулла өчен яздым, дигән. Габдулланың углы булган. Нигъмәтулланың вафаты тарихы «Асар»да бар.

28а биттә: كتب نعمة الله الجبلى البلغارى لاجل عبد النبى نديرى

29а биттә: Нурмухаметъ Ахмеровъ.

Рис. 154. Колофон в рукописи. НМ РТ 18369-59, л. 28а

361 (59)

نور الدين عبد الرحمن جامى

Нуреддин Габдерәхман Җәми. «Сирр Рәште сәгадәт»нең төркигә тәрҗемәсе.

Төркигә күчерүче Истамбулда солтан Әхмәтханның имамы. 29б–71а кәгазь. Тәсаувыф тарихы. Төрки телдә. Габдулла Нур углы.

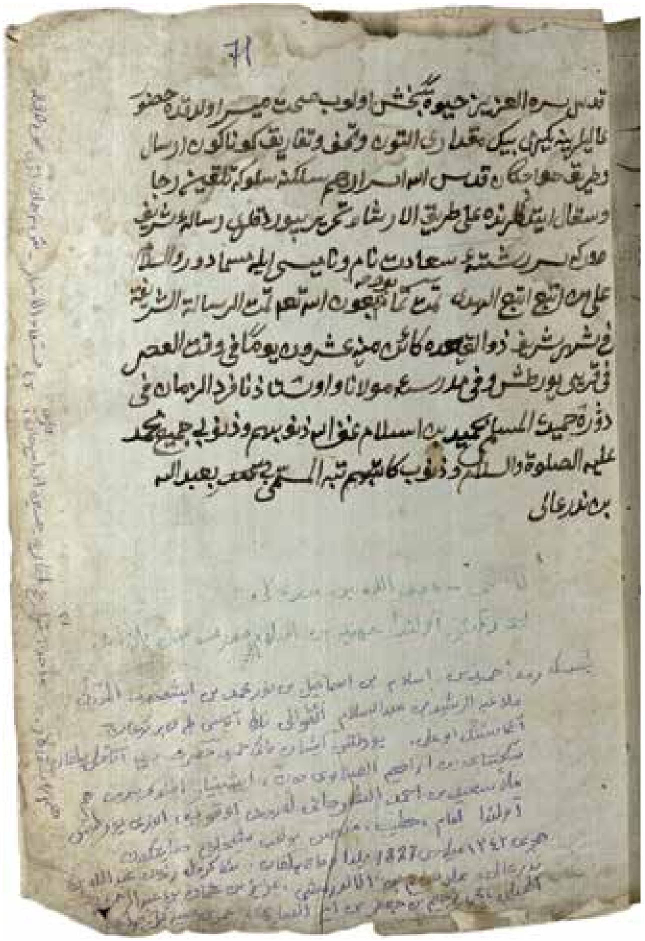

Рис. 155. Комментарий З. Максудовой к колофону в рукописи. НМ РТ 18369-59, л. 71а

Казан өлкәсе Йортыш авылында мөдәррислек иткән Хәмит бине Ислам (шәехлек тә иткән)ның мәдрәсәсендә язган. Хәмит бине Ислам бине Исмәгыйль бине Нурмөхәммәд бине Ишмөхәммәд әл-Кәвали, вафаты 1827 елда (Мөстәфад, 2, 236).
Колофон 71а биттә:

تمت تمام بعون الله تعه تمت الرسالة الشريفة فى شهر شريف ذوالقعده
كائن مية عشرون يوماً فى وقت العصر فى قريه يورطش و فى مدرسهء
مولانا و اوستاذنا فرد الزمان فى دوره حميد المسمى بحميد بن اسلام
غفرالله ذنوبهم و ذنوبى جميع محمد عليه الصلوة و السلام و ذنوب
كاتبه المسمى بعبد الله بن نور عالى

Колофоннан соң искәрмә: Хәмид бине Ислам бине Исмәгыйль бине Нурмөхәммәд бине Ишмөхәммәд әл-Кәвали мелла Габдеррәшид бине Габдессәлам әл-Кәвалинең атасы белән бертуган агасының улы. Йортыш ишан, яки Хәмид хәзрәт дип атаклы булган. Бикчәнтәй бине Ибраһим әс-Сабавидән, Ишнияз әфәндедән һәм мелла Сәгыйд бине Әхмәт әш-Ширданиләрдән укып, үзе Йортыш авылында имам-хатыйб, мөдәррис булып, шәехлек тә иткән. Һиҗри 1242, милади 1827 елда вафат булган. Шәкертләреннән Габдулла бине Нургали, мелла Салим бине Исхак әл-Әлдермеш, Газиз бине Госман бине Габдеррәхман әл-Җәбәли, Мөхәммәдрәхим бине Җәгъфар бине Әмир әс-Сәири, Гомәр бине Сәеткол әл-Чувашили һәм башкалар.

---

362 (9)

«Гыйльме хәл вә әхлак рисаләсе»

Башындагы битләре югалган. Госманлы галимнәреннән Әхмәт бине Кәмал паша һәм мөфти Әбу Сәгыйддән алынган фәтвалар бирелгән. 23 кәгазь. Әхлак һәм фикъһедән кайбер фәтвалар. Борынгы төрки телдә. Күчереп язучының исеме һәм тарихы күрсәтелмәгән. XVIII йөз әсәре булыр дип уйларга кирәк.
* Реставрацияләнгән. Кәгазе XIX гасырның беренче яртысына карый. Язу рәвеше тәгъликъ, кара каралар.
Текст болай башлана:

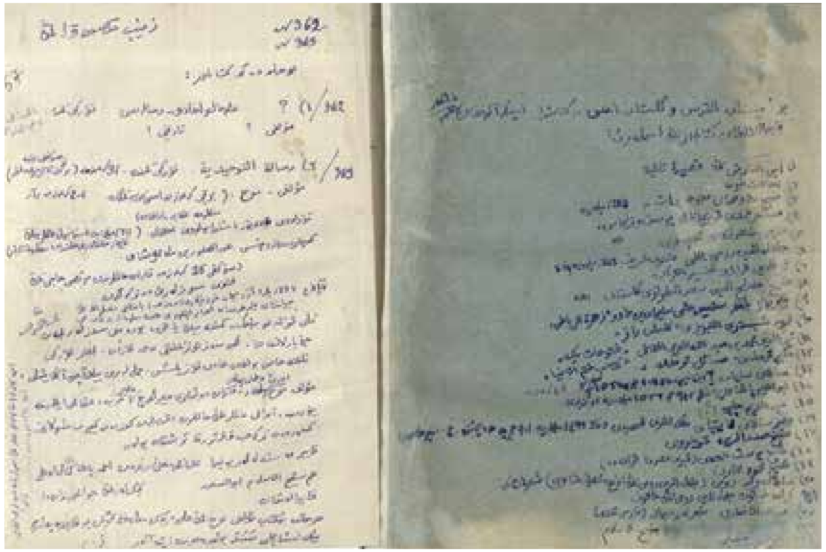

Рис. 156. Аннотация к рукописи. НМ РТ 18369-9

دير يابچه يابچه اوكراده لار حرام و حلال و مباح اولنلارى بلدوره
اوشده بو اوصلويده اولنلاروك باباسى و آناسى قبرده غايتله فرح و
سرور اوزره اولوب و اكر بونك عكسى اولورسا حال مشكل اولور
نعوذ بالله تعه و دخى بودور كه يللار و زمانلار كلوب كيدن موءمن
كامل لار دور علما كى اولادلارنك ياننده مدح ايدب آنلاره ميل
ايدوب و محبت اتدره لار آنلاروك ايوچه فعل لارين ذكر ايدوب مدح
ايده لار

24а–25а битләрдә тагын бер әсәр: فى بيان شروط الايمان

363 (9)
Мосанниф Нух (Болгари булырга тиеш); вафаты 1729 еллар тирәсендә булыр. «Рисаләи тәүхидия»:

لطيف مقاصد حنيفهء نوح افندى مجموعهء للمرحوم

дип билгеләнгән. Беренче сәхифәдә иман кәлимәләрен төрки телдә нәзымга салып та язган. Азагында төрле кешеләрдән алынган фәтвалар насих тарафыннан теркәлгән. 31 кәгазь. Гакаид. Төрки телдә. Күчереп язучы: Габделгафур бине мелла Кушай дип белдергән. Язган елы күрсәтелгән. 25 кәгазьдә Казан галимнәреннән мөфти Мортаза хаҗи (Мортаза бине Котлыгыш); вафаты 1730 елларда («Мөстәфад», II). Аңардан алынган фәтва да теркәлгән.
Төзелүе XVII йөз башында булуы ихтимал (1611 милядидә Истанбул галимнәренең начар холыклары хакында да мәгълүмат бар). Теле «Котадгу билиг» теленә бик якын. Борынгы сүзләр белән чубарланган, ләкин сүз төзелеше нәкъ Казан-Болгар төрки теленә хас булган гамми төзелеш. Җөмләләре бик ачык аңлаешлы. Мөэллиф үз ватаны булган Болгар-Казан дәүләтләре җимерелгәч, Мысыр, Госманлы илләрендә йөреп, андагы галимнәрнең хәлләрен диккәт белән күздән кичереп, шуларны кәгазьдән теркәп калдырырга тырышкан булыр. Һәрхәлдә бу китап мөэллифе Нухның гыйльми дәрәҗәсен, мөләхизә күэтен югары бәяләргә бик ышанычлы чыганак булып хезмәт итә алыр.
* Башка нөсхәләр: Ms.or.oct. 3521. Staatsbibliothek, Berlin. Nuh Efendi, starb nach 1000/ 1591-2. Күчерү вакыты: 14 Рамазан 1086/ 2 декабрь 1675; Шәрык Секторының кульязмасы 48Т (Нух бине Мостафа әл-Хәнәфи. «Рисаләи Нух»), 21 кәгазь.
Бу әсәр турында карагыз: Türkische Handschriften und einige in den Handschriften enthaltene Persische und Arabische Werke. Beschrieben von Hanna Sohweide. Wiesbaden: Franz Schteiner Verlag GMBH, 1974. P. 281–282.

364
Шәех Гаттар. «Әсрарнамә, яки Шуридә хәл»
Фарсыдан тәрҗемә. Мөтәрҗим: Әхмәд Кәмал углы. Баштагы 7 сәхифә югалган. Азактан бер кәгазь юк. 53 кәгазь. Әхлак, тәсаувыф. Төрле мәнзумә. Күчереп язучы һәм елы күрсәтелмәгән. Ике язма белән бер җилддә беркетелгән. Бик тузганнар.
* Бу кульязма архивларда табылмады.

365

ابو العلاء. يقول العبد

Әбүл-галә. «Йәкүлел габд»
Мәнзумә. 54–57 кәгазь. Гакаид, гарәп телендә. Күчереп язучы һәм елы күрсәтелмәгән.
* Бу кульязма архивларда табылмады.

366

تخليق آدم

«Тәхлик адәм»
57–74 кәгазь. Гакаид вә әхлак, гарәп телендә. Күчереп язучы һәм елы күрсәтелмәгән. Һиҗри 1157, милади 1744 елда язылган. Димәк, бу китапларны Идел буе халкы XVIII йөз башларында кулдан язып укыган.
* Бу кульязма архивларда табылмады.

367

داستان آووق	**«Дастан Авук»**
بدوام	**«Бәдавам»**
قصهء ابن مريم	**«Кыссаи ибне Мәрьям»**
قل سليمان. تقى عجب	**Кол Сөләйман. «Тәкый гаҗәб»**

Кәгазендә су билгесе 1767 елгы. Күчереп язучы «Нигъмәтулла» дип кул куйган.
* Бу кульязма архивларда табылмады.

368
Мөхәммәд Хәнифә бине Гали бине Әбу Талибнең көфер белән сугышлары хакында хикәя. 12 кәгазь. Баштагы битләре югалган. Ислам батырлары. Борынгы татар теле. Күчереп язучы:

كاتبه و مالكه بيك طاهر بن حسن مرحوم قريه صبوى

дип билдергән. Тарихы күрсәтелмәгән. Кәгазендә су билгесе 1778 елны күрсәтә (5 кәгазь). Теле, өслүбе, рәсми хаты бик гүзәл. Бу китапның Казанда басылганы бар.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

369 (183)
Хаҗи Әхмәд б. хаҗи Мөхәммәд, Гурьев шәһәре имамы
Хөтбәләр мәҗмугасы. Эстәрле ишаны Нигъмәтуллага мәрсия. Һибатулла ишан шигырьләреннән өзекчә. Һарун әр-Рәшид хакында хикәя шигырь белән. 29 кәгазь. Дини мәүзугътә. Татар телендә. Иҗат ителгән 1878 елда. Бу Һарун әр-Рәшид хикәясе 1904 елда Казанда басылган. Утыз Имәни һәм Һибәтулла ишан шигырьләре белән чагыштырга кирәк.
* 11,2×17,5.

370
Җыючы: Әхмәд Җиһан Идрис углы.
Мәҗмуга: бәетләр, шигырьләр, җырлар, мәрсияләр. Гыйлме халь, гыйбадәт кануннары. 82 кәгазь. Төрле дини һәм мәгыйшәт мәүзугы. Татар телендә. 1868нче елда язылганын күрсәтелгән язулары бар.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

371
Ягъкуп Хәлили (вафаты 1940 елларда, Казанда). Гарәп теле сарфы, татар телендә. 60 кәгазь. Шакир Максудов 1900 елларда күчергән булыр. Аның туган елы 1888 елда. Вафаты 1956 елда, Казанда.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

372
Мөхәммәдшәриф бине дамелла Мөхәммәдрәхим бине Йосыф (Мәчкән авылында ахун һәм мөдәррис, вафаты 1854 елда).
رسالة فرض الادائمى «Рисалә фардел әдаими»
1 кәгазь. Фикъһе гыйлеменнән, татар телендә. Өзек өчен саклан-ды. Шиһабеддин Мәрҗани тарафыннан бу кеше хакында каты тәнкыйть язылган.
Мөхәммәдрәхимнең вафаты 1848 елда. «Мөстәфад»тә, 2дә 1819 елда дип бирелгән.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

373 (64)

قاضى زاده عثمانلى. وصيت پير گلى

Казыйзадә Госманлы. «Васыят Пиргули»
200 сәхифә. Гыйльме халь, төрки телдә. Күчерүченең имзасы һәм язылган елы, урыны күрсәтелмәгән. Пиргули тарафыннан төзелүе. Күчерелүе XVIII гасырда, чөнки 10 нчы кәгазьдә 1781 елны ачык күрсәткән су билгесе бар. Теле бик ачык. Каләме гүзәл, имлясы дөрест, китап таза, матур сакланган.
* 15×20. Кәгазь тышлы. Кустодлар бар, язу рәвеше татар тәгълигы, кара һәм кызыл каралар. Күчереп язучы: Әбу әс-Сәгыйд (89б кгз). Урыс кәгазе XVIII гасыр ахырына карый (су билгесе).
Башка нөсхәләр: Türkische Handschriften. Beschr. von Hanna Schrweide. Wiesbaden, 1974. P. 24.

374
Гакаид шәрхе. 87 кәгазь. Гакаид, гарәп телендә. 1213 һиҗри, 1799 миладида язылган. Урта Азия кәгазе һәм андагы тәгъликъ язуы.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.
Тагын бер язма белән бергә:

375
Гакаид. 88–361 кәгазь. Гарәп телендә. Мәүлана Бакы кулы белән язылган.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

376 (161)

حکیم ترمذی. کتاب نوادر الاوصول فی معرفة احتار الرسول

Хәким Тирмизи. «Китаб нәвадир әл-ысул»
208 кәгазь. Хәдисләр. Гарәп телендә. Билгесез насих хезмәте. Имлясы дөрест, рәсем хаты гүзәл.
* 19,3×29,2. Дермантин тышлыгы. 1б–4б битләрдә эчтәлеге күрсәтелгән, кәгазе XIX гасырның беренче яртысына карый, кара һәм кызыл каралар, язу рәвеше нәсех, музей пагинация, кустодлар бар, колофон юк.

377

Һибәтулла бине Сәет Баттал Салихый (1794–1869). «Мәҗмәгел әдәб»
90 кәгазь. Тәсаувыф. Төрки мәнзумә. 1856 елда Чабатлы авылы шәкертләре кулы белән күчерелгән.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

378

Ибраһим Кыпчакый. Сөаль вә җавап
11 кәгазь. Әдәбият. Төрки мәнзумә. 1856 ел нөсхәсеннән Зәйнәп Максудова кулы белән күчерелгән. Тагын 10 кәгазь 1790 елларда күчерелгән нөсхәсеннән Зәйнәп Максудова кулы белән күчерелгән.
* Бу кулъязма архивларда табылмады.

❖

Зәйнәп Максудова ясаган кулъязмалар исемлегендә табылмаган кулъязмалар

* Кулъязма НМ РТ № 18369-74
15×21. 1 бит.
Колофон: تمت الکتاب بید الفقیر الحقیر احمد بن حسن عفرالله...
XIX гасыр ахыры, язу рәвеше шикәсте.
Тышында язылган:

مولود النبی هم قصیده له ر مجموعه سنده ن کیسه کچه عرب تلنده
ناظمی هم تاریخی بیلگوسز زینب مقصو

* Кулъязма НМ РТ № 18369-93
17,5×21,5. 57 бит.
Аннотация № 481, 481а
1) حاشیة التعریفات. عرب تلنده. عرب نحو درسلک
2) عرب صرفی. فارسی تلنده یازلغان. تولی توغل
Кәгазь тышлы. Кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый (штемпель «Императорской Петербургской бумажной фабрики»). Язу рәвеше нәсех, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар.
30б биттә: کتب عبد الخیر بن موذن زویَ لاجل محر الدین شرباقوی

* Кулъязма НМ РТ № 18369-101
Панднамеи Гаттар. 16×20. 21 бит. Кәгазь тышлы.
Башы юк. Су билгесе «1828». Фарсы телендә, язу рәвеше нәсех , кустодлар бар.
Колофон 21а биттә:

این کتاب روز یکشنبه شد تمام
و تمام شد این رساله ماه رمضان * کاتبه المسمی عبد الرحمن طارخان

* Кулъязма НМ РТ № 18369-102
16,5×2,4. 9 бит. Фарсыча. XIX гасырның беренче яртысына карый. Кәгазь тышлы. Башы һәм ахыры юк. Язу рәвеше нәсех. Авторы билгесез.
Кулъязманың башы:

آنچ كفت او در ميان صوفيان * پش شيخ خود بكفتند ان زمان
شيخ دانستش كه هست ان توبكار * هست دنيا را به هشش اعتبار
سه درم دادش بر عطار بر * آن چنان صدار و كه من كويم بحر

Бүлек исемнәре:

فى صيفت سيد المرسلين
قصه اعرابى در آمد نزد رسول عليه السلام
المواعظة فى ترك الدنيا فى الحال
قصه ايمان آوردن مسلمان شدن ترسان
در نصيحت گفتن مر سالك
حكايت سلطان ابراهيم بن ادهم با جبرائيل
حكايت شيخ جنيد رحمة الله عليه

* Кулъязма НМ РТ № 18369-113
Таҗеддин Ялчыгол. «Рисаләи Газизә»
15×20,6. 39 бит. № 597. Кәгазь тышлы.
Текст эчендә 1800 елгы басма буенча төзәтмәләр ясалган. Текст кызыл һәм яшел рамка эчендә. Кара һәм кызыл каралар, язу рәвеше нәсех, бит номерлары музейда куелган, кустодлар бар, башы һәм ахыры юк.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-114
Шул ук әсәр.
15×20,5. 38 бит. Башы һәм ахыры юк, язу рәвеше тәгълигъ, кара һәм кызыл каралар, текст кызыл рамка эчендә. Кустодлар бар, бит номерлары музейда куелган. XIX гасырның беренче яртысына карый.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-116
Хикәяте Мөхәммәд Хәнифә
14,8×19,5. 01+56 бит. Яртылаш күн тышлыгы. Төрки телдә, кызыл рамка эчендә, каралар кара һәм кызыл, язу рәвеше тәгълигъ, бит номерлары музейда куелган, кәгазьдә су билгесе бар («1831»). Колофон 51б биттә:

اوشبو كتاب مضفار بن عبيد الله قرتوكلدى ننك بحق طه و يس
صاحب و مالك سعدين بن ايسحاق المرحوم عريف

Язма 01 биттә:

* Кулъязма НМ РТ № 18369-123
10,5×16,2. 1 бит. XIX гасыр. Хат язу үрнәге.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-124
11×17,6. 39 бит. № 190. 1б бит: шәехләргә багышлау. Калганнары – гарәпчә һәм татарча хөтбәләр. XIX гасыр башы, язу рәвеше нәсех, бит номерлары музейда куелган, кустодлар бар.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-125
10,6×17. 5 бит. № 273а. Аннотация:

18-19 يوز له رده يه شه گه ن تاتار شاعرى خليل نك شعر له رى.
شاعر نك اوزن بلدرگه ن سوزله رى صحيفه له رده اوچرى.

Су билгеләре («1748»), язу рәвеше тәгълигъ, кустодлар бар, кара каралар.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-126
10,7×16,8. 3 бит. № 259.

فرض عين كتابى توركى تلنده
فصول عمادى هدايه

«Фосул гимади һидайа»
XIX гасыр, тәгъликъ, кустодлар, кара каралар.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-127
9×15,5. 2 бит. Ислам диненең нигезләре. Кара каралар, нәсех, кустодлар.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-128

علم حال

«Гыйльме хәл»
11×17,7. 26 бит кара һәм кызыл каралар, тәгъликъ, бит номерлары музейда куелган, башы һәм ахыры юк, XIX гасыр башы.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-129
11,5×16,2. 9 бит. XIX гасыр. Шул ук.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-130
10,4×16,3. 6 бит. Догалар.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-131
10,7×16,5. 7 бит. «Ахыр заман китабы».

* Кулъязма НМ РТ № 18369-134
«Мөхәммәдия»
17×20. 195 бит. Катыргы тышлыгы күн почмаклары беләен. № 293. Гарәп телендә, кара һәм кызыл каралар, текст кызыл рамкада, бит номерлары музейда куелган, кәгазь күгелҗем төстә, XIX гасыр башына карый, кустодлар бар, язу рәвеше нәсех. Күчереп язучы – Габделмәннан б. Габделкәрим.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-139

الصديقى الدوانى .شرح العقايد الغضدية محمد ابن اسعد

Мөхәммәд бине Әсгад әс-Садикый әд-Дәввани.
«Шәрхел гакаидел газадия»

17,5×22,3. 10 бит. Тышлыгы юк. Язу рәвеше нәстәгъликъ, кара каралар, колофоны юк, юка кәгазь XIX гасырның икенче яртысына карый.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-140
16×20,5. 13 бит. Тәфкилев архивыннан рус һәм татар телләрендә документлар. Начар хәлдә. Аннотация:

اورنبورغ اولكه سى... رايونى آمالى آولى

XVIII–XIX гасырларга карый. Факсимиле IX карагыз.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-142
20,7×17. XVIII гасырның икенче яртысына карый.
1) فصل فى صفات الحاج, 22б бит – хатым хуҗа тәртибе.
2) Хәрефләрнең сихри мәгънәләре.
3) «Нәсыйхәтес салихин», төрки телдә. 63 бит. Колофон 59а биттә:

اوشبو كتاب نى يازغچى عثمان ننك ترور بن عبد السلم بن عثمان

Язу рәвеше нәсех, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар, каты кәгазь, бит саннары музейда куелган, реставрацияләнгән.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-144
10,7×16,7. 35 бит. XIX гасыр башы, шигырьләр җыентыгы (Әмдами, Мөхәммәдийа), ахыры юк. Кара каралар, нәсех.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-132/133/ 145/146/ 147/ 148/ 149/ 150/ 151/ 152/ 153/ 154/ 156/ 173/ 175/ 176/ 178/ 179/ 180/ 181/ 184/ 185/ 187/ 188/ 189/ 190/
Varia (шигырьләр, догалар)

* Кулъязма НМ РТ № 18369-171
«Китабе саләт вә бәяне фараизел вакт»
10×19. 203 бит. № 212. Күн тышлыгы калдыклары. Фарсыча. Кәгазь XIX гасыр башына карый, кара һәм кызыл каралар, кустодлар бар. Язу рәвеше тәгъликъ.
206б биттә: فى يد تخفت الله بن ملا جعفر بن ملا حليل

Рис. 157. Колофон рукописи. НМ РТ 18369-171, л. 206б

* Кулъязма НМ РТ № 18369-174
Кулъязманың фотокүчермәсе

هذه رسالة برهانية لمولانا برهان الدين فى حاشية اداب المناظرة

«Һазиһи рисалә Борһания ли-мәүлана Борханеддин фи хашия әдабел мөназарә»
Каян икәне билгесез. Күчермәнең датасы 18/12/1968. Авторның тулы исеме: Борһанеддин Ибраһим бине Юныс әл-Болгари.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-182
Максудованың туганнары белән бәйле документлар. 8 бит.

* Кулъязма НМ РТ № 18369-203
15,5×22. 4 бит. Татар тәгълигы, кара һәм кызыл каралар, урыс кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый. Аннотация: «Идел буе төрки телдә язылган мәнзумә китаптан өзекләр. Мосаннифы билгесез. Елы билгесез, ләкин күчереп язу елын, кәгазьгә карап, су билгесе буенча табарга мөмкин. XVII–XVIII г. хатирәсе булыр. Бу өзекләр Казандагы Тел, әдәбият, тарих институтының хәдиме Нажия Борһанова тарафыннан Арча районыннан табылган. Ул миңа бүләк иткән иде».
Бүлекләрнең беренче җөмләләре:

قال الله تعالى و ان منكم الاولادهما

قال الله تعالى ان الله يغفر الذنوب جمعا

قال الله تعالى اثم تجى الذين التقو و نذر الظالمين فيها احتيا

* Кулъязма НМ РТ № 18369-204
11×17,5. 24 бит. Төрки телдә шигырьләр. Кәгазе XIX гасырның икенче яртысына карый.
Беренче баб:

اولوم ذكرى

الباب الثانى فى بيان طول امل

بيان السبب فى طول الامل و علاجه

بيان مراتب الناس فى طول الامل و قصره

فى الحديث حُبّ الشيخ شابّ فى طلب الدنيا

الباب الثالث فى سكرات الموت و شدته

بيان ما يستحب من احوال المحتضر عند الموت

بيان الحسرة عند لقاء ملك الموت بحكايت لطيفة

الباب الرابع فى وفات رسول الله صلى الله تعالى عليه و سلم

وفات ابو بكر الصديق رضى الله تعالى عنه

بیان عذاب القبر و سوآل منکر و نکیر
صفة طعام اهل الجنة

Колофон 24б биттә:

تم بعون الله تعالی بفضله و کرامه
... ۱۸۹۳ نچی ۳۰ نچی عنواردا تحریر ایتولدی
من نوشتم صرف کردم روزکار * من نمانم این بماند یادکار

---

* Кулъязма НМ РТ № 18369-208
15,5×21,5. 4 бит.

مولد النبی سلیمان بن داود اثری پیتر اقصو آولندا کوچرگه ن

---

* ВС ОРРК НБ КФУ, 740ф
Нәҗметдин Кубрага нисбатланган әсәрләр җыентыгы. Фарсыча һәм татарча. 1868 елда Ургенч шәһәрендә күчерелгән, кем тарафыннан билгесез.
12,5×21. 110 бит. Урта Азия тышлыгы, кара каралар, тәгълик. Зәйнәп Максудова тарафыннан ясалган комментарийлар очрый. Тышында «№ 3» дип тора. Шунда ук «фарсы телендә иске китап» дип билгеләнгән. 1965 елда хуҗасы тарафыннан Казан дәүләт университетына бүләк ителгән һәм 50 ел дәвамында тасвирланмаган хәлдә шунда сакланган.
Җыентыкның эчтәлеге:

1. 1а–41а, رساله در تصوف
2. 41б–62а, مرأة العابدین
3. 62б–69а, کتاب التصوف و اللحوال لنجم الدین کبری
4. 71б–78б, ابو العازی بن رسول مرأة العابدین
5. 79б–88а, رساله سلوک مبدأ نور

6. 88б–92а, تذکرة الاولیاء
7. 92б–110б, رسالة العازی نجم الدین البلغاری

---

* ВС ОРРК НБ КФУ, 6163Т
Суфичылык белән бәйле җыентык. 186 кгз. Бу китапны 30 декабрьдә 1987 елда китапханәгә Голшат Касыйм кызы Хәмзинә китерде.
48а кәгазьдә иянең язмасы:

اوشبو کتاب ایاسی کافیه بنت عبدالله آخوند سلیمانوف

(«Ошбу китап иясе Кафия б. Габдулла ахунд Сөйләманов»).
Колофон 117б кәгазьдә:

في ولاية البلغار و في قلعة تتوش خادم العلماء امام بیکتاش ابن بیك
محمد الجبلی

(«Фи вилаят әл-Болгар (!) вә фи калга Төтеш хәдимел голәмә имам Биктәш б. Бикмөхәммәд әл-Җәбәли»).
177б кәгазьдә Зәйнәп Максудованың язмасы:

بو سلسلهء مذهب کتابی جامی ننك سلسلة الذهب ندن ترجمة ه
1175 میلادی 1762 یلدا یازلغان

(«Бу «Силсиләи мәзһәб» китабы Җаминең «Силсиләтез зәһәб»еннән тәрҗемә. Һиҗри 1175 нче миляди, 1762 елда язылган»).

Иске фиһристтә булган һәм архивларда табылмаган кульязмалар

№ 10

انموذج

Гарәпчә нәху. Мөхәммәд Әрдебили әсәре. 216 бит. Язучысы كاتبه عبد الحكيم بن ميكلو باى дип имзалаган. Елы күрсәтелмәгән. Кәгазендәге су билгесендә 1821 ел күрсәтелә. 210 нче биттә

ملكت هذا الكتاب بشرا صحيح فقير الحقير عبد الجميل بن عبد المنان

1852 سنه

дип язылган.

№ 11

Тәсриф.

بدان اسعدك الله дип башлана. 30 бит. Кайчан һәм кем язганы билгесез. Фәкать, тышлыгында: «Сарыф китабын укырга керештек Зөлкагъдә аеның 2 нче көнендә 1846 сәнәдә» дип язган. Язучысы – Габделҗәмил хәзрәт Максудов. № 11–12 бергә.

№ 12

Гарәп сарфы.

شرح عبد الله

Күчереп язучы – Габделҗәмил Габделмәннан углы Максудов. Тәмам иткән елы билгесез.

№ 18

ايساغوجى. اثير الدين ابهرى

Әсир әд-Дин Әбһари. «Исагуҗи»

Язучысы – Габделҗәмил Габделмәннан углы Тирсә авылында Ягъкуп бине Нигъмәтулла хәзрәт мәдрәсәсендә 1850елда 18 мартта язып тәмам иткән.

№ 26

روضة العلماء

«Рәүдател голямә»

Кем, кайчан язганы билгесез, фәкать, 50нче биттә «Китап Гомәр бине Габделгазиз» дигән язуы бар. Кәгазендә су билгесендә 1801 ел күрсәтелгән.

№ 26 (!)

عبد الحكيم بن شمس الدين

شرح عقائد نسفى

Габделхәким б. Шәмседдин. «Шәрх гакаид Нәсәфи»

Язучысы: Габделҗәмил Габделмәннан углы Максудов (1823–1924). Тирсәдә язылган.

№ 32

على بن احمد المكى الرازى

شرح قدورى

Гали б. Әхмәд әл-Мәкки әр-Рази «Шәрх Кодури»

Күчерүче: «Кәтәбә Габделваһаб бине дамелла...» дип куйган (139 нчы кәгазьнең аркасында).

Ахыргы битендә 1801 елның 9 нчы көнендә дигән, имзасы ертылып төшкән.

№ 35

عبد الحكيم بن شمس الدين. عبد الحكيم فى المنطيق

Габделхәким б. Шәмседдин. «Габделхәким фил мантыйк»
Язучы: «Җамаледдин тәзкирәт ли-Габделҗәмил», дип язган. Тарихы билгесез. Китап тулы түгел.

№ 36

حاشية على شرح ايساغوجى

«Хашия галә шәрх Исагуҗи»
Язучысы билгесез.

№ 37

Мантыйк китабы. Язучысы:

تم فى شهر بلغار و فى قرية تيرسه فى مدرسة داملا يعقوب بن نعمة الله
فى يد عبد الضعيف عبد الجميل بن عبد المنان البلغارى

дип язылган. Тарихы мәгълүм түгел.

№ 39

نصاب الاخبار لتذكير الاخيار

«Насабел әхбар ли-тәзкирел әхйар»
Язучысы: «Габделваһаб бине Мостафа вә фи карйә Дәвек фи мәдрәсә мелла Бикчәнтәй бине Юлдаш», дип язган. 1786 елларда, Пугачев вакытларында.

№ 40

حياة الحيوان

«Хәятел хәйван»
Язучысы: Габделваһаб Мостафа углы Дәвек авылында Минзәлә кантоны Бикчәнтәй бине Юлдаш мөдәрриснең мәдрәсәсендә язган.

№ 42

تحفة الفقهاء

«Төхфәтел фөкаһаэ»
Язучысы мәгълүм түгел. Салагыш авылында Тулмөхәммәд мелла мәдрәсәсендә язылган.

№ 43

الامالى

«Әл-Әмали»
Язучысы: ضاطى بن عبدش («Затый б. Габдеш»).
Салагыш, Алабуга кантонында 1781/1194 елда тәмам иткән Тулмөхәммәд хәзрәт мәдрәсәсендә.

№ 48

«Бәдәвам китабы»
Язучысы: Җәләледдин Габделваһаб углы Тирсә авылында Ягъкуп бине Нигъмәтулла хәзрәт мәдрәсәсендә 1851 елда язган.

№ 51

«Мәрьям ана китабы»
Элекке Сарапул өязе Исәнбай волосте Нарат авылында имам булып торган Габдессәттар хәзрәт китаплары арасыннан табылды. 15.7.1926. Зәйнәп Газизова (!).

№ 61

«Гакаид китабы»
Язучысы: Габделҗәмил Габделмәннан углы Максудов, Тирсә мәдрәсәсендә укыган чакта, 1847–52 елларда язган.

№ 62

Хөтбәләр мәҗмугасы, гарәпчә. Шул ук кеше.

№77

تحفة الفقهاء

«Төхфәтел фөкаһаэ»
Язучысы: Нурмөхәммәд Сәйфеддин углы 1874 елда язган.

№ 87

فوائد ضيائية

(«Фәваид зыяия»)
Язучысы һәм язылган елы күрсәтелмәгән, фәкать, 1865 елда Урнаш баш авылының Әхмәдҗан Һәмзә бай углы Мәңгәр мелласы Таҗеддин бине Бәшир углына сатканын язган. Китап Дагыстаннан килгән булса кирәк.

№ 121

Мәрсия хәзрәт Задури. Тәншид Җәлаледдин бине Сәгъдеддин әл-Багуши әз-Задури Сембери әл-Болгари. Мәрсия иясе 80 ел гомер сөргән, хаҗи булган 1883 миладида.

№ 122

انموزج

«Әнмузәҗ»
Язучысы: Җәлаледдин бине Сәгъдеддин бине Вәлид бине Биккол бине Әлмөхәммәд бине Кәлаш.

№ 137

شرح شمسية

«Шәрхе шәмсия»
Язучысы: Таҗеддин бине Бәшир әл-Болгари 1838 ел миладида Казан шәһәрендә Байморад бине Мөхәррәм дигән мөдәрриснең мәдрәсәсен тәмам иткән. Китапның ахырында Таҗеддин бине Бәширнең үз тәрҗемәи хәле турында бераз мәгълүмат бар.

№ 140

«Мохтәсарел викая»
Күчереп язучысы: Әбу Бәкр бине Биктимер Казан вилаяте Йоры юлы Илкай бине Мостафа мәдрәсәсендә 1111 һиҗридә язган.

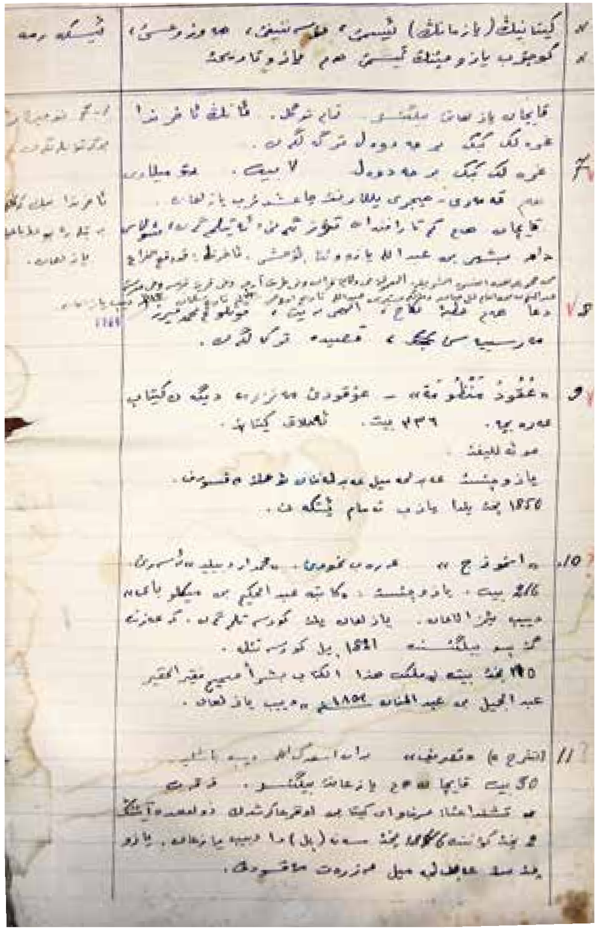

Рис. 158. Образец описаний рукописей из библиотеки ʿАбд ал-Джамиля Максуди. ИЯЛИ. Ф. 32. Папка 1. Документ 8

Список старопечатных книг

Татарстан Җөмһүрияте Милли музеенда саклана торган китаплар исемлеге

1. بو وعظ نامه رساله سى. قزان: مطبعه كريمى 1907 31 ص.
Максудованың автографы тышлыкта, № 215. Татар телендә.
Шифр 18369-213.
2. Шифр 18369-214а, б, в, г. Аннотация тышлыкта: № 286-289.

1) بلاغت عثمانيه. محمد عبد الرحمن اثرى. 1892 باسماسى 2) بالالار تربيه سى دوقتر بسيم اثرى 1902 يل باسماسى 3) سلطان مراد خامس نك خلعى. حسين حفظى اثرى 1908 يل باسماسى.

Автограф: زينب مقصودوانك صوفيه آپا طاهرواداں بوله ك. 1970 يل
Төрки телдә.
3. Шифр 18369-215. № 255. قزان. محمدية Типография Домбровского, 1909. Төрки телдә. 334 б.
4. Шифр 18369-223. № 58.

مجمع الامثال ياكه گوزل مقال لر. عطا الله فتح الله اوغلى مينييف

Казань: типография Каримовых, 1904. 168 б. Төрки.
5. Шифр 18369-222. № 241. Аннотация:

تحفه وهبى شعرله ر مجموعه سى 42 ص. استانبول

Элекке хуҗаның автографы:
تملكه بالملك الشرعى جمال الدين سلطانف Госманлы телдә.
6. Шифр 18369-221. Аннотация: № 75.

العواطف الحمديه فى السياحات النوريه من اثار الآخوند و المدرس نور على ابن الشيخ حسن القزانى. قزان: مطبعه كريميه قزان 1907 85 ص. قزقلى نرسه له ر بار

Татар телендә.

7. Шифр 18369-220. Аннотация: № 69.

فارابى. كتاب اراء اهل المدينه الفاجنله. مصر باسماسى. زينب مقصودواغه احمد عاسيف طرفندن هديه اتلگه ن.

Зур яшел мөһер титул битендә:
مدرسه محمديه كتبخانه سى قزانده 128 б. Гарәп телендә.
8. Шифр 18369-219. التاريخ الطبيعى Гарәп телендә. 20 г. башы.
Язмалар юк.
9. Шифр 18369-218. Аннотация: №65.

جمال الدين بن وليدى اثرى. تاتار تلينك مكمل تولى سوزلگى سوزلگى 1ج. 160 ص.

10. Шифр 18369-217. №200.

الجز الاول من وفيات الاعيان و آبناء الزمان تآليف القاضى أحمد الشهير بابن خلكان.

Гарәп телендә. Авторның кыскача биографиясе Зәйнәп апа кулы белән титул битенең кырыенда язылган. 526 б.
11. Шифр 18369-216. №189.

فتاوى هنديه 6 جزء عرب تلنده. 1894 مصر باسماسى

№190. فتاوى برازيه 2 جزء. عرب تلنده. 480 ص.
12. Шифр 18369-236. №9 كتاب مفيد العلوم و مبيد المهوم. Каир, 1896.
№10. كتاب المختار من نوادر الاخبار Гарәп телендә. 222 б.
13. Шифр 18369-235. آندن بوندن. ادبى جيه نتيك 94 ص تاتار تيلنده
14. Шифр 18369-234. №140.

رسالة منظومة. ا.فا مضافاتنده يومران قريه سنده امام نعمان افندى ننك اثرى. كندوسيننك حج سفرينه يورديكنى بيان ايلمشدر.

Казань: Типография Б.Л. Домбровского, 1896. 32 с. Титул битендә өстәмә язу:

: نعمان چوالکیب آولندا توعان. بو کتابنک آخرنده سمبر اویه زی طارحان آولندان بارب مدینه ده مجاور بولوب عمر ایتکان ضیأ الدین بلغارینک شعری ترکه لکه ن

15. Шифр 18369-233

سمبر اویازی مسلمان جمعتی نک مظامنامه سی. قزان مطبعه کریمیه 1908. 12ص. 177 №.

16. Шифр 18369-232. № 262. باقرغان مجموعه سی Шигъри өзекләр.

17. Шифр 18369-231. № 224.

تلخیص المفتاح. قسم الثالث. کتاب مختصر المعان (عرب تلنده). 216 ص. معان بیان بدیع علمله ری قاعده سی. مصنف سعد الدین تفتازانی. استانبول باسماسی. اوزبک خان اوغلی جانی بیک سلطان اسمنه باغشلاب یازلغان

18. Шифр 18369-230. № 214. فهرست القران. استانبول 1284. 144 ص.

Китап иясенең язмалары беренче биттә:

169 لقد اشتریته و انا الفقیر عطاء الله بن محمدی ...فی سنه 1297 و 20 فی ذی الحجه.

Мулла Абдуллин исеме белән түгәрәк мөһер. Астарак –

ملا محمد ذاکر بن شمس الدین الکویرباشی نک ملکنده 1926 نچی یل

19. Шифр 18369-229. № 55.

مصنف ابو المنهی اثری شرح فقه الاکبر الامام الاعظم. قازان باسماسی 1884 یل 186 ص.

20. Шифр 18369-228. № 5.

نصیحت الصالحین. قازاندا باسلغان. تولی توگل.54 ص.

21. Шифр 18369-227. № 233.

استوافی کتابی علم حال دن. 1894 یل قازاندا حسینفلار باسرغان. 68 ص. ترکی.

22. Шифр 18369-226. № 246-47. 16

16 یوز بغداد تورکله ری آراسندا یتشکه ن مشهور شاعر فضولی محمد بن سلیمان اثرله ری نده ن 1) دیوان الاشعار 2) لیلی و مجنون داستانی. استانبول 1898.

23. Шифр 18369-225. № 283.

کتاب مفاتح الجنان شرح شرعة الاسلام. یعقوب بن سید علی. 544 ص. عربی.

24. Шифр 18369-224. اختری کبیر. 1897. 1203 ص.

25. Шифр 18369-260. № 115-118.

1) رضا الدین بن فخر الین ابن بطوطه. اورنبورغ 1917. وقت. 48 ص. 2) امام غزالی. 96 ص. 3) داملا عالم جان البارودی. ی. آقچورا اوغلی. قزان شرف مطبعه سی 1907. 64 ص. 4) شیخ زین الله حضرت نک ترجمه حالی. اورنبورغ 1917 وقت 106 ص.

26. Шифр 18369-259. № 282. عاشق عمر داستانی عثمانلی تورکی. 32 ص.

Китап иясенең язмасы:

ملا صادق اوقوماق مناسب کورلدی

27. Шифр 18369-258. № 65.

لغات ثلث سه زبان اوچ تیل ملا عالم جان البارودی. بمطبعة الخزانة ببلدة قزان. 1311. 41 ص.

28. Шифр 18369-257. № 21

اصول تدریس. مؤلفی: اگرجی قریه سنده مدرسه جبلستانی ننک مدیر و معلم لر جمعتی

Казань: типография Домбровского, 1899. 36 б. Мөһер титул битендә: Указный мулла Сибагатулла Абдрахимовъ въ дер. Узунъ-Кувыкъ Симбирской губ. Буинского уезда.

29. Шифр 18369-256. № 145. قصهء طاهر ايله زهره. قزان 1914. 63 ص
Өстәмә язу титул битендә:

تزوچسى: ملا احمد ملا ظريف اوغلى اوراضايف القزجارى القورماشى 1879 نچى يلدل كوشه ر آولندا يازغان.

30. Шифр 18369-255. А. Васильев. О киргизском языке и его транскрипции. Оренбург: типография П.Н. Жаринова, 1896. № 418.
31. Шифр 18369-254. № 137. بدآ الامالى شرحنه حاشيه
32. Шифр 18369-253. № 47. مستفاد الاخبار الجز الاول. 1885. 267 ص.
33. Шифр 18369-252. № 155. آثار 2 نچى جلد 15 نچى جزء اورنبورغ 1908.
Зәйнәп апа комментарийлары битләр кырында.
34. Шифр 18369-251. Мөстәфад. Т.1. Өзекләр.
35. Шифр 18369-250. № 43. شهاب الدين مرجانى ناظورة الحق Битләр кырында Зәйнәп апаның мөһим өзекләргә төрки теленә тәрҗемәләре (карандаш белән).
36. Шифр 18369-249. № 2.

احمد زكى وليدى. تورك و تاتار تاريخى. 1نچى جزء. قزان: ملت 1912

Автограф титул битендә:

قدرى آبزى عياض افنديگه هديه م مؤلف 6/11 1913

Китап читендәге билгеләр Зәйнәп апа кулы белән гарәп графикасында куелган.

37. Шифр 18369-247. ملت باقچه سى حبيب اسحاقى اثرى. قزان 41 ص.
38. Шифр 18369-245. № 138.

صوفي الله يارنك ثبات العاجزين كتابي قزان 1808

Зәйнәп апа кулы белән китап битләрендә текстта җитешмәгән өзекләр өстәлгән. Шулай ук авторның биографиясе дә язылган.

39. Шифр 18369-244. №84.

عزيربک حاجى بگوف. ترک روسى ترک لغتى ناشرى محمد امين رسول زاده.

Баку, 1907.

40. Шифр 18369-243. №27. كتاب معجزنامه Беренче битендә Зәйнәп апаның аңлатмасы:

چيستاى تيره سنده كوچه رلگه ن بو قوليازما نسخه آزاغندا: كاتبه عينو الله بن فضلو الله بن محمد شريف بن ملا مر صليم بن سيد بن آق بيردى ملا... ديب تمام يتكه ن. كه عه ز نک بوش قالغان خبرنده 1826 يلدا عطاء الله وجوده كلدى. عطاء الله بن عين الله 1856 يلدا وفات بولدى ديب بلدركان. ديمک كتابنى كوچئروچى عين 1800 نچى يللاردا به لكى 1780 يللاردا كوچرگه ن بولور. ز.م. بو قوليازما نسخه قازان آكاديميا آرخيوندا ساقلان.

41. Шифр 18369-242. № 139. باقرغان كتابى 1806 قزان
42. Шифр 18369-241. № 96.

كتاب شرح المتين على عقايد النسفيه مصنف سعد الدين التفتزانى 1891

97. كتاب حاشية المولى مصلح الدين الكستلى

98. خيالى عقايد كلام علمندن

99. حاشيه على شرح عقايد.

43. Шифр 18369-240. № 157. كتاب ام كمال قزان 1899
44. Шифр 18369-239. № 158.

كتاب حضرت يوسف عليه السلام قزان مطبعه كريميه 1909

Ахыры кульъязмадан өстәлеп язылган:

بو صحيفه له رنى قازان آكاديميا فيلياللنداغى نوسخه دن كوچردم. ز.م.

45. Шифр 18369-238. تعبير نامه
46. Шифр 18369-237.

الجزء الثانى من تاريخ الاستاذ العلامة و الاديب زين الدين عمر بن الوردى.

Мөһер امين هنديه مصر № 25. Кызыл төстәге көнчыгыш катыргы төпләнмә басып төшерелгән бизәк белән. Төньяк-көнчыгыш археология һәм этнография музее китапханәсе штампы.

47. Шифр 18369-168. № 280.

شاعر سامی نک دیوان اشعاری مصردا 1837/1253

Китап иясенең язмасы:

من کتب الفقیر حافظ حسین راجی الشمنی عفر عنه القنی

Овал формалы мөһер: السید حسین راجی

48. Шифр 18369-167. № 161. دیوان رضائی Литография. Казань, 1860. Лотфулла бине мулла Гатаулла әл-Әлмәтинең кулы белән. 107 б. Титул битендә ике кара турыпочмаклы мөһер: محمد جان بن سمین الراجی...

Нахзацтагы язмалар:

1871 نچی سنه ده 21 نچی سنتابرده سه شنبه کون ایکندی دان صونک مکه مکرمه نک مجاور بدر الدین افندی وفات اولدی الله تعه حسن خاتمة ویرکای ایدی آمین بحرمة سید المعر و العجم.

49. Шифр 18369-279.

№184 . دیوان اشعار الخماسة و هو کتاب جلیل یحتوی علی ما جل فی هذا الباب من اشعار العرب العربأ جمعه واحد عصره و اشعر شعراء الاسلام ابو تمام حبیب الله بن اوس الطائی الشهیر. بمطبعة جمعیة الفنون فی بیروت سنة 1306.

Зәйнәп апаның кириллица һәм гарәп хәрефле автографлары белән. 88 б. Мөхәммәдия мәдрәсәсенең мөһерләре. Гарәп телендә.

50. Шифр 18369-280. № 222.

منیة المصلی. قزان چیرکوف خاتونی ننک ورثه لارییننک طبع خانه سنده 1895

Гарәп телендә. 56 б.

51. Шифр 18369-278. № 90. Литография. .کتاب سفینة الرؤساء 1269 /1853. Госманлы телдә. 195 б. Түгәрәк зәңгәр мөһер: «Указной имамъ № 5 кан. мечети в Казани. Абдурахманъ Мухаметжанович Галеев». Шунда ук автограф: احمد عبد الرحمن

Рис. 159. Титульный лист книги. НМ РТ 18369-167

Кара түгәрәк мөһернең берничә оттискасы:
محمد عبدالرحمن وف

Зәйнәп апаның битләр кырында яшел каралар белән ясалган язмалары.

52. Шифр 18369-275. № 28. .کتاب نهج البلاغة 1321/1903. 2 бүлек. Гарәп телендә, тулы диакритик билгеләр белән. 498 и 206 б. Зәңгәрле-каралы мөһер: یعقوب بن مصطفی

53. Шифр 18369-273. № 284, 285.

شرح فوائد ضيائية نور الدين عبدالرحمن الجامى اثرى

حاشية على فوائد ضيائية عصام الدين اسفرائنى اثرى.

Гарәп телендә. Литография. 567 б.

54. Шифр 18369-272. № 79.

كتاب افكار الجبروت فى ترجمة اسرار الملكوت. عرب تلنده ن كوچرلكان

علم هيئت درسلگى. مؤلفى باكو شه هر ى عالمى عباس قلى قدسى

محمد خان زاده وفاتى هجرى 1262 ميلادى 1846 يلدا يللى بر يه شنده

مترجمى سيد شرف حليل افندى حياتى زاده

كتاب استانبولدا 1265 ه 1849 م يلدا باسلغان

ز.مقصود

Тышлыкта өстәмә язу: مگل شيخ كتابى ديب بلم

55. Шифр 18369-271. № 14.

ترجمة المراد العارفين از تاليفات شيخ الله يار صوفى. قزان

اونيويرسيتينى1890

58 б. нахзацта язма:

اوشبو نى اوقوغوچى شريفه بانو ملا شراف الدين حاجى قزى موللين

Монда ук Зәйнәп апа кулы белән суфи авторлар
һәм аларның әсәрләре исемлеге язылып теркәлгән:
تصوف شاعرله رى هم عالمله رى

56. Шифр 18369-270. № 277. 1870 مرأت الاخلاف. قزان كوكوبين 195 б. төрки телдәге шигырьләр. Нахзацта – искә алынган шәхесләрнең исемлеге.

57. Шифр 18369-201. №170.

عبد الرحمن سعدى. كشئلك دونياسندا تل ئه ده بيات يازو هه م

الارنك تاريحى ئوسوله رئ

Татар телендә, 244 б.

58. Шифр 18369-200. الجزء الاول من تاريخ ابن الوردى 384 б. гарәп телендә, Зәйнәп апа битләр кырында ясаган билгеләр. Төньяк-көнчыгыш археология һәм этнография музее китапханәсе штампы. Кызыл төстәге көнчыгыш катыргы төпләнмә басып төшерелгән бизәк белән. Охшаш: № 46.

59. Шифр 18369-199. № 156.

شوريده حال كتابى منظومة شيخ عطار اثرى. شاعر احمد ابن كمال

ترجمه سى 1 باسما 1842 نچى يل قازاندا رحمة الله بن اميرخان

طرفندن باسترلغان. قوليازماسى 1744 ده كوچرلكان

99 б. Төрки телдә.

60. Шифр 18369-198. № 188.

الجزء الثانى من الحديقة الندير شرح الطريقة المحمدية للشيخ الامام

سيد عبد الغنى النابلسى الدمشقى الحنفى.

Литография. Гарәп телендә, 508 б.

61. Шифр 18369-197а, б. №70-71.

1) تاريخ الكامل 5-6 جلد 2) عجايب الاثار فى التراجم الاخبار

هامشه باسلغان

Гарәп телендә.

62. Шифр 18369-195. № 180. كتاب الاشباه و النظائر Гарәп телендә. 1881. 232 б.

63. Шифр 18369-196. № 195.

دخيرة العقبى حاشية على شرح الوقاية يوسف بن جنيد التوقاتى.

پيتربورغ 1889

Гарәп телендә, 644 б.

64. Шифр 18369-194. № 278. الجلد الثانى من فتاوى البزازية 502 б. Гарәп телендә,

ملک مصطفی بن ملا محمد صفا الاشتراکی استاذ مز اوبال یچ (؟) امامی
ملا محمد ذاکر حضرت جار اللین عالی جناب لرینک هدیه سی 1922
نچی سنه

Мостафа Сафин.

65. Шифр 18369-193. № 251–252. توضیح مع التلویح Казань: ун-т, 1896. 718 б.

تملک بالشرأ الصحیح عبد الحلیم ابن ملا عبد الجلیل الصلیوعوشلی
الاوضانی... 1897 نچی سنه ده 2 نچی دیکبرده 3 صوم ده 10 تین
کمش بهاء ایلان نفعنا الله تعالی به و الجمیع المؤمنین
اوشبو نی یازغان ابطامز ملا عبد الحلیم.
فی ملک محمد شاکر

66. Шифр 18369-192а, б. № 68.

الجز الاول من کتاب المستظرف فی کل فن مستظرف تألیف الامام
الاوحد العالم العلامة اللوذعی الفهامة الشیخ شهاب الدین أحمد
الابشیهری مصر 1320 – 1902. 360 ب

Гарәп телендә.

67. Шифр 18369-212. № 191.

کتاب تاج العروس 7 جزء مصر باسماسی. 426 ب

68. Шифр 18369-211. № 65.

الجزء الثانی من تاریخ الخمیس دیار بکری اثری 392 ب
سوداگیر محمد صفا اوغلی محمد صادق

69. Шифр 18369-269 а, б. № 192–194.

1) چاربردی عرب صرفی نحوی 2) سید عبد الله العجمی جمال الدین
حسینی نقراه کار 3) شیخ زکریا الانصاری الخرزجی اثری مناهج الکافیة
فی شرح الشافیة لابن حاجب 350 ب.

70. Шифр 18369-268а-г. № 54–57.

1) تفسیر الفاتحة محمد عبده
2) کتاب فلسفة القاضی ابن رشد اندلسی ابو الولید محمد
3) القسطاس المستفیم عزالی اثری
4) حجج القرآن احمد الارازی اثری
مصر 1323

71. Шифр 18369-267. № 42.

عملی و نظری تعلیم لسان عثمانی استانبول 1312

72. Шифр 18369-266. № 10.

کتاب تاریخ جریده جدیده قزان اونویرسیتیتی 1889. قربان علی خلیدی

Төньяк-көнчыгыш археология һәм этнография музее китапханәсе штампы. 71 б.

73. Шифр 18369-265. № 2. Baber-nameh Diagataice ad fidem codices petropolitani editit N. Ilminski. Cazani. MDCCCLVII. Китап кырында Зәйнәп апаның язмалары очрый. 508+4 б.

74. Шифр 18369-264. اسلام مجله سی. مای 1926 سان 1-13 اوفا
Шулай ук саннар: 3–15, 4–16, 5–17, 6–18, 7–19, 8–20, 9–21, 10.11–22.23, 12–24

75. Шифр 18369-263. № 95.

الفوائد البهیة فی تراجم الحنفیة مع التعلیقات السنیة علی الفوائد
البهیة ابی الحسنات محمد عبدالحی اللکنوی بن عبد الحلیم قزان
اونویرسیتیت. 1903 . 324 ب

Гарәп телендә.

76. Шифр 18369-261. № 103. ج. ولیدی. تاتار تلی گراماتیکه سی
Казань: Миллят, 1919. 172 б.

77. Шифр 18369-210. № 253-254.

مفاتح الجنان شرح شرعة الاسلام عین العلم
1882 یلغی قازان باسماسی

578 б.:

1908 نچی یلده نجم الدین علم الدین مناف اوغلانلاری صاروقلارنی 11نچی آپریلده صاحراغه چقاردیلار کوتوغه بیردیلار

78. Шифр 18369-209. № 208-209.

الجز الثامن من شرح الهداية و هو تنائج الافكار فی كشف الرموز و الاسرار شمس الدين احمد بن قودر المعروف بقاضی زاده افندی

503 б.

79. Шифр 18369-208. № 202–204.

الجز الاول من شرح فتح القدير كمال الدين بن محمد السيواسی مصر

478 б. мөһер кыршылган.

80. Шифр 18369-207. № 205–207. الجز الخامس من شرح الفتح القدير 547б.

81. Шифр 18369-206. № 48.

القسم الثانی من كتاب المستفاد الاخبار فی احوال قزان و بلغار قزان 1900

Күп сандагы өстәмәләр һәм аңлатмалар. 368 б. Галимнәрнең Зәйнәп апа кулы белән язылган шәҗәрәләре.

82. Шифр 18369-205. № 77.

الجلد الثانی من حديقة الجوامع استانبول مسجدله ری هم آلارنک امالاری حقنده تاريخی معلومات

623 б, 1867 г. Битләр кырында Зәйнәп апаның аңлатмалары.

83. Шифр 18369-203а,б. № 248

الجز الاول من تفسير القرآن جلالين 1319 مصر164 ب.

84. Шифр 18369-202. № 42. الجلد الثانی من مجمع الانهر 1892 г. 608 б.

صاحبه و مالکه امام المسلمين محمد علی شاه احمد اوغلی آيداروف.

85. Шифр 18369-204. № 186.

اصول فقه علمی شرح المنار مصر باسماسی 338 ب

Тел, әдәбият һәм сәнгать институтында саклана торган китаплар исемлеге (берсе дә тасвирланмаган)

86. № 130.

عاليمجان ييراهيمف. املا تل ادابيات. مسه له له لر 1923 – 1911. قزان 1924

87. № 20. جلد اول از ترجمه وديات الاعيان لابن خلكان

88. № 15-17. 1) شيخ سعدی. گلستان تولی توگل Егерменче гасыр башы кульязмасы. Һәр бите европалы пагинация, һәр юл асты – татарчага тәрҗемә, кучерүче билгесез.

2) حاشية رمضان عقايد دن

3) حاشية خيالی باسما

4) متن عقايد لعمر النسفی

Кульязма иясенең язмасы: حاجی محمد ملا نک کتابی

89. № 24-26. علم اشيا

Кульязма иясенең язмасы: عبد الله بن ارسلان گرای اوغلی

90. سلمان باقرغان اثری 1905 قزان

91. № 134. Беренче тел-әдәбият конференциясе. Казан, 1927

92.

النصول الحديدة فی خلاف الاصول الجديدة. علاج الدين بن محی الدين القزانی

Казан, 1899.

93. № 146.

شاعر من اهل تصوف. صوفی الله يار كتاب مستطاب و شريف الماب ثبات العاجزين قزان 1914

94. № 154. Әүлия Челәби. منتخب 1863

Форзацта кульязма хуҗасының язмасы:

№ 112 نچی نومر دن متملكه الحاج محمد جان عليف

95. № 147. كتاب مستطاب راحت دل Казан, 1896.

96. № 141. عبد الرحيم الاوطوز ايمنی مهمة الزمان. 1898

Биографии татарских *ʻулама*

Мулла Сәгыйд бине Ибраһим бине Габдулла әл-Барыши (карт Сәгыйд хәзрәт буларак атаклы булган)

Түбән Тау ягы Тәтеш өязе Барыш авылы халкы арасыннан чыккан. Бу кеше, мәдрәсә тотып, күп шәкерт җыеп, дәрес итеп илгә танылган. «Җирнең түгәрәклеге» хакында гарәп телендә язган китабы да бар. Кышкар авылында һиҗри 1211, милади 1797 елларда имамлык иткәне мәгълүм. Вафаты һиҗри 1229, милади 1814 елда булып, Кышкар авылында Казаклар каберлегендә күмелгән. Үлгән чакта яше 80 ләрдә булган. Туган елы 1734 елларга туры килә, димәк, бу кеше үзенең китабын унсигезенче йөзнең соңгы яртысында язган.

Мулла Сәгыйд бине Ибраһимның бертуган тутасы Кушлавыч мелласы Габделгазиз бине Гайсә әл-Көнәринең никахында булган, димәк, бу абыстай мелла Сәгыйдтән 3–5 яшькә зуррак булып, еллары Габделгазиздән 3–5 яшькә яшьрәк булуы мөмкин. Мелла Габделгазизнең бу хатыннан Фәез, Габид, Сөендек исемендә угыллары булган. Алардан мелла Фәез бине Габделгазиз башта – Сардәр авылында, аннары – Каргалыда, аннан соң – Бохарада, ниһаять, Кабулда укып, бик күп тансык китаплар җыеп, һиҗри 1217, милади 1802 елда Русиягә кайтып, Кышкарда мелла Сәгыйд бине Ибраһимга иптәш мелла булган. 1814 елда ул үлгәч, үзе генә имам булып калган. Зур мәдрәсә тотып, күп шәкерт җыеп, дәрес иткән. Һиҗри 1251, милади 1835 елда кинәт вафат булып, Кышкарда Казаклар каберлегендә җирләнгән. Фәез бине Габделгазизнең Закир, Гата, Лотфулла, Гобәйдулла исемендә дүрт углы калган. Гатаулла бине Фәез бине Габделгазиз бине Гайсә Түбән Көек авылында мелла булып торган. Әле 1888 миладида имамлык иткән. Мелла Лотфулла бине Фәез Иске Әҗем авылында мелла булган. 1888 елда әле исән булган. Гобәйдулла бине Фәез Семипулатта беренче мәхәлләдә Таш мәчеттә имам булган. 1911 (?) елда Семипулатта үлгән. Аның Габдулла исемле углы үзенә алмаш мелла булып торган. Мелла Закир Кышкар авылында мелла булган.

Әш-шәех Бәһадиршаһ бине Сийаркол. Вафаты 1820 милади тирәсендә

Уфа виляяте Бөре өязе Качмакты авылының мелласы Бәһадиршаһ бине Сийаркол Коръәннең ахыргы өлешен, ягъни сүрәи «әл-Фәтх»тән алып, ахыргы сүрәләргә чаклы төрки теленә тәфсир кылган. Бу тәфсир «Тәфсир Гайнәви» дип атала. Язучының төп чыгышы Гайнә башкортларыннан булуы сәбәпле булса кирәк. Тәфсирнең дибәҗәсе бик матур, гарәп теле белән язылган. Казанда 1275/1859 елда басылган. Бу һәфтияк тәфсире һиҗри 1219 елда, милади 1814 тә язылып тәмам булган икән. Мөфәссирнең кайчан һәм кайда туып вафат иткәне хакында мәгълүмат юк. (М. Рәмзи, Тәлфик. 415 с.)

Әш-шәех Вәлид ахунд бине Сәгыйд әл-Минзәләбаши, аннары Каргалый

Вәлид бине Сәгыйднең ата һәм бабалары Минзәләбашидән Каргалыга күчеп киткәннәр. Вәлид беренче гыйлемнәрне Карлы авылында шәех Габдессәлам бине Хәсән әл-Карылыдан, аннары Габделмәннан бине шәех Габдеррәхман әт-Тайсуганидән алып, Минзәләбаш авылында мөдәррис буларак урынлашкан (бу авыл Минзәлә өязендә шул ук исемдәге елганың чыганагында утырган). Вәлид ишан бик зур гыйлемле кеше булып, шигырьләр язарга да оста булган. Язган шигырьләреннән берсе бию-җырлауга бәйләнешле булып, фарсы телендә төзелгән. Шиһабеддин әл-Мәрҗани Вәлид бине Сәгыйднең шигырьгә осталыгын тәкъдир итеп, аның бу шигырен «Мөстәфадел әхбар» китабында да урнаштырган. Вәлид бине Сәгыйд (Вәлид ишан) күп еллар дәрес итеп, бик күп галим, меллалар җитештергән. Үзе Минзәләбаш авылында 1221/1806 елда вафат булган. (М. Рәмзидән алынды).

Таҗеддин бине Габдеррәшид әл-Иштирәки, аннары әс-Саснави

1850 нче елда үлгән. Үз заманының голямаларыннан гыйлем алгач, башта үзенең төп авылы Яңа Иштирәккә (Бөгелмә өязендә)

кайтып, мелла һәм мөдәррис булган, аннары Казан вилаяте Сасна авылына килеп мөдәррис булган. Гарәп телендә кайбер рисаләләр һәм төрки телдә мәнзумәләр язып калдырган. Һиҗри 1256, милади 1850 елда егерме тугыз яшендә үлгән.

Мелла Ишмөхәммәд бине Заһид әл-Күбаки

Туган 1740, үлгән 1840 миладида. Уфа вилаяте Бәләбәй өязе Күбәк авылында туып, егерме ике яшенә кадәр укый-яза белмәгән. Барлык вакытын төрле уен коралларында уйнап, уен-көлке мәзәкчеләр белән үткәргән. Менә шул яшькә җиткәч, өйләнеп тә, яшь кенә хатыны Фатыйма бинт Гомәрне ташлап, берәүгә дә әйтмичә, йорттан чыгып юк була. Шул чыгудан җәяүләп Мәккә һәм Мәдинәгә барып, хаҗ кылып, андагы галимнәр белән очрашып, укыргаязарга өйрәнә. Күп кенә гыйлемнәр ала. Шуннан соң Мисырга барып, андагы галимнәр белән очрашып, алардан тагын гыйлемнәр ала. Шулай күп еллар (25 ел) төрле шәһәрләрдә, төрле галимнәр арасында йөреп, гали әхлак белән төзәлеп әйләнеп кайта. Элек ташлап киткән хатыны Фатыйма белән никах яңартып, Күбәк авылында мелла һәм мөдәррислек итеп яши. Йөзгә җиткәч, һиҗри 1256, милади 1840 елда вафат булган. (Ш. Мәрҗани. «Мөстәфад әл-әхбар». II).

Шәех Габделхаликъ бине Ибраһим әл-Курсави

Габденнасыйр Курсавинең зур туганы Габделхаликъ бине Ибраһим башта үз тирәләрендәге голямадан гыйлем алгач, Бохарага китеп, анда хәлифә Ниязколый әт-Төрекмәни дигән шәехкә тапшырылган. Бу шәехтән һәм кече туганы Әбүнасыйр Габденнасыйрдан гыйлем алган. Аннары хаҗга китеп, кайтышлый Мисырга кереп, байтак вакыт тукталып, голүмел кыйраәт, тәфсир, хәдис өйрәнгән. Шуннан соң Диярбәкер шәһәренең мөфтие Мәүлә Әбү әс-Сәгудкә килеп, тагын кыйраәт гыйлеменә өйрәнгән. Шулардан соң Курсага кайтып дәрес иткән. كتاب فى الحديث исемле китап язып басырган. Беренче мәртәбә хаҗга барган. Гыйрак, Хорасан илләрендә сәяхәт кылып йөргән. Ахыр гомерен Курсада уздырып, шунда вафат булган. Үзе белән бертуганнарыннан Габденнасыйр исемлесе – Искедәрдә, Габдеррәшид – Бохарада, Габделкәрим – Мисырда, Габделхаликъ 1818 елда Курсада вафат булганнар. (Ш. Мәрҗани. «Мөстәфад», II).

Мәчкәрә ахуны Мөхәммәдрәхим бине Йосыф бине Габделкәрим бине Арслан әл-Ашытый

Бу зат, асылда, Ашыт авылыннан булып, башта үзенең атасы мелла Йосыфтан һәм башка голямадан гыйлем алганның соңында, атасына иптәш буларак, Ашыт авылына мелла булган. Өч елдан соң Казанның мелла Ибраһим Хуҗашев белән бергәләп Дагыстанга барып, анда ун ел чамасы гыйлем эстәмәктә булган. Шуннан кайтып, Мәчкәрә авылына имам-хатыйб вә мөдәррис һәм тирә-як меллалары өстенә ахунд итеп билгеләнгән.

Мөхәммәдрәхим бине Йосыф ахунд Мәчкәрә авылында 1234/1819 елда вафат булып, шул ук авылда җирләнгән. Аның урынына Мөхәммәдшәриф исемле улы калган. XVIII–XIX гасырлардагы зур галимнәрдән бик күбесенә Мөхәммәдрәхим ахунд остаз булган. Шулар җөмләсеннән Әбүнасыйр Курсави, мелла Габдулла бине Яхъя әл-Чәртүши, мелла Сөбханкол бине Габделкәрим әл-Мәрҗани (Шиһабеддин Мәрҗанинең ерак бабасы), мелла Мөхәммәдәмин әл-казый, мелла Фәхреддин бине Габдеррәхман әл-Бәхтияри вә мелла Шәрәфеддин бине Зәйнеддин әл-Әстерле, вә мелла Нигъмәтулла бине Биктимер әс-Салавучи (ишан Әстерле), вә мелла Гаделшаһ бине ... әл-Исмәгыйли, вә мелла Таһир бине Сөбхан әл-Курмаши, мелла Хәсән бине Мансур әс-Сәрдеки вә Ихсан бине Гомәр әл-Мәмсәви һәм алардан башка бик күп кешеләр Мөхәммәд Рәхим бине Йосыфның шәкертләре булганнар. (Ш. Мәрҗани. «Мөстәфадел әхбар», 2 җилд).

Казанда Борнай мәчете имамы Әбулфарук Мөхәммәдшакир бине Габделҗәббар

Вафаты 1921 елда. Кабере Казанда. Галим вә фазыйль имам Мөхәммәдшакир бине Габделҗәббар гарәп, фарсы һәм төрки телләрендә, фикъһедә зур гыйлем иясе булып, күп кенә китаплар язып калдырган. Аның китаплары хакында Ырынбур тәбгасыннан Ахун авылыннан имам вә мөдәррис вә хатыйп Муса бине Фәтхулла бине Хәбибулла бине Рәсүл тарафыннан, Казанда имам вә мөдәр-

рис фәриделгасыр Галимҗан әл-Баруди һәм башкалар тарафыннан күп кенә тәкъризләрне укыганым бар. Мөхәммәдшакир бине Габделҗәббарның язган әсәрләреннән миңа билгеле булганнары:

1. رساله‌ء معین الدین ترکی العبارة. 1299 سنه ده مطبوع

2. التنبیه الصحیح علی التوضیح. عربی العبارة. 1318 یلدا باسلغان

3. المعانی الجلیلة فی المکلمات المنجیة. عربی العبارة

4. الاقوال المعتبرة فی حقیقة المذاهب الاربعة. عربی العبارة

5. الفوائد الصفیة علی من ظن ضررا فی المقدمة الوفیة. عربی العبارة

Мәрҗани әсәрен хуплап язган.

6. التنبیهات المهمة علی بعض اناس خیر الامة. ترکی العبارة. 1910 میلادیده قازاندا مطبوع

һәм башкалар. Бу кеше һәм фәкыйһ, һәм шагыйрь, һәм вагыйз иде.

Казан Госмания мәчетендә имам һәм мөдәррис Әбу Мөхәммәд Гарифулла бине Гыяседдин Мөхәммәди әс-Салихи (Чокрый)

Әсәре: 1) رسالة فی جواز تعریف قاضی الحنفی بین الزوجین исемендә иҗтимагый мәсьәлә турында. Милади 1898 елда язылган. Бу 11 кәгазь – 22 битлек рисалә Уфада Крупская китапханәсендә саклана. 2) دیوان الصبیان

Татар галиме Мөхәммәдҗан бине Кадырмөхәммәд әл-Вәриши (الورشی)

Гарәп телендә رسالة الحث علی الایمان بالبعث «Үлгәннән соң терелү-кубарылуга ышану» хакында фәлсәфи бер унбер кәгазь – 22 сәхифәлек әсәре бар. Казан галимнәре арасында мөселман булыр өчен алты нәрсәгәме, җидегәме ышанырга кирәклеге хакында низаглар-ызгышлар барганын ишеткәч, бу китапны язарга булдым, ди мосанниф. Бу китап Уфада саклана. Елы күрсәтелмәгән.

Казан галиме Сәгыйд бине Хәмиди Бәрәскәви Бистәви

Вафаты һиҗри 1272, милади 1856 елда Казан шәһәрендә. Беренче мәчетендә имам һәм мөдәррислек иткән. Башлангыч гыйлемнәрне Габдеррәхим бине Бикчәнтәй Бәрәскәвидән, Урада Фәтхулла бине Хөсәеннән, Орнашбашында мелла Габид бине Габделгазиздән, Ашытта Габденнасыйр бине Сәйфелмөлектән укып, Бохарага китеп, күп галимнәрдән укып, тирән гыйлем иясе булып җитешкән. Имам һәм мөдәррислек хезмәтләре белән бергә, китаплар язу белән дә шөгыльләнгән. Мәсәлән, гарәп телендә خلاصة الرسالة فی حق تزویج اهل الکتاب من النصاری و الیهود исемендә иҗтимагый һәм фәлсәфи әсәре бар. Уфада Крупская исемендәге китапханәдә саклана. Мәрҗани белән аралары бик салкын булган (Ш. Мәрҗани. «Мөстәфад әл-әхбар», с. 40).

Мелла Хөсәен бине Нигъмәтулла

исемле бер татар галиме, шагыйрь, хафиз һиҗри 996, милади 1588 елда төзегән مرآت الاخلاق исемле олуг мәнзумә китабын 1816 елда күчереп язып чыккан. Үзе туган 1792 елда. (Уфа, шифр № 116).

Төрки мосанниф дамелла вә мөхтәсиб вә имамел җамигъ Заһиреддин Әбулфәез Габдеррәхман бине Габбас әл-Бохари тәхсилән сүммә әл-Болгари тәхсилән вә мәүлүдән

Әсәре: гарәп телендә фикъһ һәм фәраиз дәреслеге. Азагында هذا مسود القر من محتسب داملا... дип үзенең исемнәрен, күнья һәм ләкабләрен төзегән. Елын, урынын күрсәтмәгән. Бу кульязма Уфада Крупская исемендәге китапханәдә саклана.

Бәләбәй өязе Сарай авылында имам, мелла Гыйлаҗеддин мөдәррислек иткән

Аның милкендә «Мелла Касыйм» исемле гакаид шәрхе булган. Һиҗри 1228, милади 1806 елда Гайсә бине Габдессәлам бине Габделкәрим бине Исхак бине Әзетле кулы белән күчерелгән. Соңыннан Мөхәммәдшәриф Иштирәки кулында, аннан Хәлил бине Зәйнулла милкенә күчкән. Уфа. Мелла Гыйлаҗның Әхмәдзәки исемле улы 1875 елда исән булган. Атасының китапларын саткалап яшәгән.

Троицки шәһәрендә Җамаледдин бине Сөбханкол

исемле мөдәррис мәдрәсә тоткан. 1881 елда аның дәресендә дәвам итүче Хәлилулла бине Зәйнулла Ләкәнди исемле шәкерт гарәп теле сарфын язып чыккан, 1885 елда «Фәраиз...» китабын күчереп язган.

Гөзенфәр хәзрәт (Гөзенфәр бине Фәзаил бине Йортмөхәммәд бине Бикмөхәммәд)

Әгерҗе районы Тирсә авылында Гөзенфәр бине Фәзаил исемле бер мөдәррис булган. Бу кеше

رسالة داملا عبد الناصر بن ابراهيم القزانى من قرية قورصاً فى بيان فريضية صلوة العشاء فى البلاد التى لا يغيب فيها الشفق

дигән китапны һиҗри 1236 ел 21 мөхәррәмдә, милади 1820 ел җөмадиәлахирнең 20сендә язып тәмам иткән. Китапның ахырында:

كتب عضنفر بن فضائل حين قراره فى قرية ترسا من توابع نهر ايش

дип язып куйган. Борынгы кулъязмадан күчердем. Бу китап Салагыш авылы Гыйнаят абзый Адилов кулында иде. Мин аны 1919 ел җәй көне алар өендә укыдым.

Тирсәдә крепостной бәйлелек вакытында ук Тәфкилев дигән мирзалар тарафыннан мәдрәсә дәвам итеп килгән. Мөдәррисләреннән миңа мәгълүм булганнары: Газәнфәр һәм Ягъкуб хәзрәтләр булып, заманасының мәшһүр голямасыннан саналмаган.

Уфа ягында Куганакбаш авылында Шәйхелислам бине Тимербәк бине Вилдан

исемле галим мәдрәсә тоткан. 1871 елда аның янында Хәлилулла бине Зәйнулла исемле шәкерте Әбһаринең «Исагуҗи» исемле китабын күчереп язган. Уфада.

Уфа ягында Балыклыкүл авылында ахунд Хөснеддин бине Шәмседдин

исемле мөдәррис мәдрәсә тоткан. Анда Габделкадыйр бине Нияз исемле шәкерте جامع الاهم «Җәмигел әһәмм» исемле фикъһ китабын күчереп язып чыккан. Китапның мосаннифе, язылуы, күчерелү еллары күрсәтелмәгән. Уфа.

Курса авылының имамы мелла Ногман

һиҗри 1136, милади 1724 елда (мелла Габдулла дигән кешенең рисаләсенә хашия рәвештә) үзе бер рисалә язган. Шул китапны Гөзнәфәр хәзрәт күчереп чыккан.

Вятка губернасы Малмыж өязе Урбар карьясендә мелла Ибраһим бине Габдулла әл-Барышый сүммә ән-Нократый

һиҗри 1193, милади 1779 елда мәдрәсә тотып, шәкертләр тәрбия кылган. Шул мәдрәсәдә укыган шәкертләрдән Габдеррәхим бине Габдеррәшид бине Госман бине Симуш شرح الفرائض مير سيد شريف «Мирсаед Шәриф шәрхел фәраиз» дигән китапны һиҗри 1191, милади 1777 елда Саба авылында язып тәмам иткән. Үземдәге кулъязма китапның ахырыннан күчерелде. Искәрмә: мелла Ибраһим бине Габдулла Нократыйның... исемле кызы безнең ерак бабабыз Габделгазиз Кошлавычның (бине Гайсә Көнәри) никахында булган. Ул кыздан Габид, Фәез, Сөендек исемле уллары дөньяга килгәннәр.

XIX йөздә татар галиме мелла Җәгъфәр бине Салих Кулаткый (Сукыр ишан)

Саратов өлкәсе Хвалын өязе Кулатка авылында туып-үсеп, яшь вакытында үз илендәге галимнәрдән (бигрәк тә Спас өязе Баллы күл авылының ишаны һәм мөдәррисе Габделхаликъ әл-Болгаридан) укып, бер дәрәҗә мәгълүмат алганнан соң, Мәвәреннәһер – Урта Азиягә киткән. Анда Бохара һәм Нәсеф шәһәрләрендә берничә ел яшәгән. Соңыннан Хорасан өлкәсе буйлап сәяхәт кылган. Аннары Багдад, Шам, Мисыр илләренә барып, сәяхәт кылып йөргән. Шул илләрнең бик мәшһүр галимнәре, шәехләре белән очрашып, мәгълүмат җыйган. Аннары Һиҗаз иленә чыгып, Мәккә һәм Мәдинә шәһәрләренә барып хаҗ кылгач, сәяхәтен төгәлләп, туган иленә кайткан. Туган авылы Кулаткада мөдәррислек һәм шәехлек итеп, сиксән яшенә җитеп, һиҗри 1279, милади 1863 елда вафат булган. Тумышы һиҗри 1200, милади 1783 елларга туры килә. Шәкертләреннән-мөритләреннән мәшһүрләре:

1) Бәрәңге авылының мелла Габделлатыйф ишан бине Халит бине Җәгъфәр бине Алтынбай.

2) Тәлчәй авылының имамы Габделлатыйф бине Биккол.
3) Казан мелласы Хәсәнеддин бине Гомәр.
4) Задур авылы имамы һәм ишаны Фәтхулла бине Вәлид һ.б.

XVI йөз Казан татар галиме Разыйэддин Әбү Әхмәд әш-Шәфигый

Бу кешенең туган-үлгән еллары, урыннары хәзергә ачыкланмаган. Шулай да خلاصة الاثر исемле биографик тәрҗемәи хәлләр китабында 1598 милади елда вафат булган Җамал әл-Мисрыйның атаклы шәех Әбү Бәкер бине Галинең тәрҗемәи хәлен сөйләү уңае белән аның остазлары да санап үтелгән. Әбү Бәкер бине Галинең остазларыннан берсе итеп шәех Разыйэддин әл-Казани әш-Шәфигый да күрсәтелгән, ләкин шуннан артык мәгълүмат бирелмәгән. Тагын ул шәхеснең Шәфигый мәзһәбе тарафдары булуы гаҗәп, чөнки, белгәнебезчә, Казан кешеләренең күбесе Хәнәфи мәзһәбендә булганнар. Гәрчә чит илләрдә озак гизгән, яшәгән казанлы төркиләр арасында Шәфигый мәзһәбендә булучылар мәгълүм. Мәсәлән, андый кешеләрдән Шәхресәбездә яшәп калган Казан татары. Шулай ук Мөхәммәд Рәмзинең تلفيق الاخبار («Тәлфыйкел әхбар») китабында мосанниф болай яза: «Бер вакыт Мәккә әһеленнән булган минем дустым Мөхәммәдсалих әл-Мәймәни миңа аерым кәгазьләрдә язылган, таркалган берничә шигырьләр кульязмасын бүләк итте. Аның өстәге кәгазендә «дустыбыз Әхмәд бине Разыйэддин әл-Казани әл-Мәкки әйтте...», дип язылган» бер гыйбарә бар. Ләкин ул гыйбарәдә язучының исеме, җенесе, милләте, аннан башка билгеләре берсе дә күрсәтелмәгән иде. Шулай да мин бу Әбү Әхмәд дип күрсәтелгән зат Разыйэддин Казанинең углы булгандыр дип уйладым.

❖

XIX йөз азакларында яшәгән татар мәдрәсәләре

1. Арча өязе Кармыш волосте Казыйлы авылы мәдрәсәсе.
2. Арча өязе Кармыш волосте Курса авылы мәдрәсәсе. Әбүнасыйр Курсави дәверендә атаклы уку йорты булган.
3. Мамадыш өязе Сатыш авылы мәдрәсәсе.
4. Арча өязе Кышкар авылы мәдрәсәсе.
5. Малмыж өязе Урбар волосте Түнтәр авылы мәдрәсәсе һәм Урбар авылы мөдәррисе – мелла Ибраһим бине Габдулла.
6. Чистай өязе Кизләү авылы мәдрәсәсе.
7. Чистай өязе Мәчкәрә мәдрәсәсе.
8. Чистай өязе Мазара мәдрәсәсе.
9. Сарапул өязе Әгерҗе волосте Әгерҗе мәдрәсәсе. Фәхреддин хәзрәт, Җәгъфәр хәзрәт, Газанфәр хәзрәт, Нигъмәтулла хәзрәт, Ягькуб хәзрәт, Хәсән ахунд, Галиулла, Мөхәммәдгата меллалар. 1730 елда – Мәннакол, 1760 елларда – Иманкол.
10. Сембер губернасы Шәйморза авылы мәдрәсәсе.
11. Сембер губернасы Тау иле мәдрәсәсе.
12. Сарапул өязе Әгерҗе волосте Иж-Бубый авылы мәдрәсәсе. Ул мәдрәсәдә укып чыкканнар: Габделкәрим бине Хәлил, Нигъмәтулла бине Мөнасыйб, Габделгалләм бине Нигъмәтулла, Габдулла һәм Гобәйдулла бине Габделгалләм Бубый.
13. Казанда: Касыймия, Мәрҗания, Мөхәммәдия, Госмания мәдрәсәләре, Закир хәзрәт, Тайиб хәзрәт мәдрәсәләре.
14. Ләбибәи Хөсәиния, Мозаффария, Аитова исемендәге кызлар мәктәпләре.

XVIII йөздә мөдәррислек иткән татар галимнәре

1. Ибраһим мелла бине Габдулла ән-Нократи, Урбар авылында укыткан. 1779 елда шул мәдрәсәдә укып ятучы Габдеррәхим бине Габдеррәшид бине Госман бине Сәмуш исемле шәкерте «Мирсәед Шәриф фи шәрхил фәраиз» исемле китапны күчереп чыккан.
2. Мелла Габдәш бине Габдессәлам Хәерби авылында мөдәррислек иткән. Максуд бине Корбангали исемле шәкерте 1790 елда шул мәдрәсәдә «Фәваидез зияийа» исемле гарәп теле нәһүе китабын язып чыккан.

3. Мелла Йосыф бине Габделкәрим бине Арслан Ашыт авылында мөдәррислек иткән. Аның улы һәм шәкерте Мөхәммәдрәхим бине Йосыф атасы янында мөдәррислек итеп, аннары Дагыстанга барып, ун ел буе укып кайткан. Мелла Йосыфның вафаты милади 1780 елда булыр.
4. Мәннагол мелла бине Имангол Әгерҗе ягы Тирсә авылында мөдәррислек иткән. Аның мәдрәсәсендә 1760–70 елларда укып яткан шәкерте Бәшир бине Габдулланың язган мәҗмугасы сакланган.
5. Мелла Габдулла Оренбург ягы Алмалы шәһәрендә мөдәррислек иткән. Аның шәкертләреннән – Сөләйман бине Локман. Аның 1790 елларда язган шигырьләр мәҗмугасы сакланган.
6. Шәех Габдессәлам бине Хәсән исемле мөдәррис бик озак еллар Кариле авылында мөдәррислек үткән. Вафаты 1768 елда.
7. Шәкертләреннән мәшһүр Вәлид ахунд бине Сәгыйд. Минзәләбашы авылында күп еллар мөдәррислек итеп, 1806 елда вафат булган.
8. Тулмөхәммәд (Тулбай) бине Дусмөхәммәд Алабуга өязе Салагыш авылында озак еллар мөдәррислек иткән. 1790 елны аның хозурында укып ятучы шәкерте «Гокуде мәнзумә» исемле фикъһ китабын язып чыккан.
9. Мелла Салимҗан бине Дусмөхәммәд Кавал авылында күп еллар мөдәррислек иткән һәм китаплар язган. Мәсәлән, Болгардагы ел, ай, көн хисаплары, авырлык үлчәүләре хакында язган хезмәтләре бар. Аның хозурында укып ятучы шәкерте 1772 елда «Нәһҗел фәрадис» китабын остазына бер сум акча хакына күчереп язып биргән. Бу китап Казан Techинститутында саклана.
10. Таҗеддин бине Гыйсмәтулла бине Сатулган бине Сөләйман бине Акманай бине Атай бине Балагуш бине Байсары бине Кадырбакты бине Агҗак бине Бирдебәк бине Аллаһыгаввас бине Тугызак бине Бозуби бине Санкрат. Нуры өязе Чишмә авылында мөдәррислек итеп, китаплар язу, шигырьләр төзү белән шөгыльләнгән. Аллаһияр Суфиның «Морадел гарифин» исемле китабын фарсычадан төркичәгә тәрҗемә иткән. Вафаты 1783 елда Чишмәдә, туган елы – 1720.
11. Мелла Мәсгуд бине Мөхәммәд. Вятка губернасы Янгол авылында мөдәррислек һәм казыйлык иткән. Шәкертләреннән атаклырагы – мелла Әбүбәкер бине Ибраһим бине Йосыф Казанлы. Вафаты 1794 елда.
12. Мелла Мөхәммәдәмин бине Ярмөхәммәд бине Мәмаш. Казанда Яңа Бистәдә Ишкәй мелла мәчете дип аталган беренче агач мәчет хозурында имамлык һәм мөдәррислек иткән. Һиҗри 1146, милади 1734 елда гарәп нәхүе буенча бер дәреслек китабын үз кулы белән күчереп чыккан. Һиҗри 1154, милади 1741 елда шул мәчет мәдрәсә файдасына Морадбакый бине Мәмәкәт әл-Болгари әл-Казани тарафыннан вәкыф (бүләк) ителгән «Гыймадел ислам» исемле китапны рәсми рәвештә теркәп беркеткән. Хатын патша Елизавета хозурына Казан халкының үтенече белән таш мәчет салырга рөхсәт сорап Петербургка барган, анда хатын патшаның прием(ын)да булган. Әйбәт кабул ителгән. Петербург китап хазинәләрендә булган, кирәкле китапларны сайлап алырга рөхсәт алган. Мөхәммәдәмин мөдәррис «Фәтва Казыйхан», «Шәрхе Никая лиш-Шәмни», «Сихах әл-Җәвәһри» (сүзлек) китапларын үзе белән алып кайткан.
13. Мелла Илкәй бине Мостафа. Вафаты 1780 елларда. Арча ягы Зурлы (?) юлы Алушка авылында мөдәррислек иткән. Шәкертләре күп, заманына күрә белемнәре тирән, хөсне хатка оста булганнар. Мелла Илкәй үз кулы белән бик гүзәл хөсне хаттан файдаланып, Хөсәен Вагыйзинең фарсы телендәге тәфсирен язып чыккан. Бу кулъязма Казан педагогия институтында саклана.
14. Мелла Хөсәен бине Габделкәрим бине Ярмөхәммәд бине Җансари әл-Орыви әл-Болгари. Фәраиз гыйлеме остазы. Вафаты һиҗри 1152, милади 1793 елда Ор шәһәрендә. Бу кеше Әгерҗе, Ошмай, Олуг Куллар авылларында озак еллар мөдәррислек итеп, соңында туган авылы Орыга кайтып вафат булган. Хәбибулла, Фәтхулла (ишаннар) һәм Гобәйдулла, Исхак исемле дүрт улы гыйльми остазлык һәм тәрбия эшләре алып барганнар. «Мөстәфад әл-әхбар», 2, с. 190.
15. Мелла Габдеррәзак бине Ишмөхәммәд бине Тимер Кәтернаҗи (?). Вафаты 1770 елларда. Бу кеше Түнтәр авылында кырык ел мөдәррислек иткән. Габдулла бине Надир исемле шәкерте аның алдында 1759 елда Зинҗанинең китабын һәм Мотаразинең

«Мисбах» исемле нәху китабын күчереп язып чыккан («Асар», 2; «Мөстәфад әл-әхбар», 2, с. 202).

16. Мөдәррис, ахунд Габдессәлам бине Урай (Уразмөхәммәд) бине Колмөхәммәд бине Кылычвар. Төп чыгышы – Мәңгәр.

17. Мелла Сәгыйд. Бу кеше Карил исемле авылда мөдәррислек иткән. Аның шәкертләреннән берсе милади 1757 елда шагыйрь Сөләйманның «Мәүледен нәби» мәнзумәсен һәм намәгълүм бер шагыйрьнең «Дастане Касам» исемле мәнзумәсен күчереп язып, тарихи белешмәсен, елын күрсәтеп калдырганнар. Бу кулъязма Казан гыйльми китапханәсендә саклана.

18. Мелла Габдеррәшид бине Мортаза бине Исмәгыйль бине Мәмәт бине Нурмөхәммәд бине Бисуфи бине Муса бине Мамадыш бине Үтәмеш бине Хөсәен бине Җәгъфәр (казый шәһре Болгар – Ус мәхәлләсендә). Төп чыгышлары – шәһре Болгардан. Вафаты һиҗри 1212, милади 1799 елда. Бу кеше Ыспас өязе Акмат (Әхмәт) авылында утыз ел мөдәррислек иткәч, яңа Иштирәк авылына күчеп, анда ун ел мөдәррислек иткән. Аның улы Таҗеддин бине Габдеррәшид Малмыж өязе Сасна авылында мөдәррислек иткән.

19. Габделлатыйф бине Габдесәлам бине Уразмөхәммәд бине Колмөхәммәд бине Кылычвар. Вафаты һиҗри 1194, милади 1780 нче елда. Бу кеше Сәгыйд Каргалысында имам һәм мөдәррислек иткән. Дәресләренең көчлелеге, шәкертләренең күплеге белән шөһрәтле булган.

20. Шәех Габделкәрим бине Балтай. Вафаты 1171 һиҗри, 1757 милади елда. Сәгыйд Каргалысында. Бу кеше Сәгыйд баба белән бер үк елда Каргалыга күчеп килгән һәм беренче салынган мәчеттә имамлык һәм шәехлек иткән. Аның өчен Бохарага барып, шәех Хәбибулла әл-Балхидән тәсаувыф гыйлеме буенча тәгълимат алып, иҗазәтнамә белән кайткан.

21. Аның улы мелла Исхак бине Габделкәрим бине Балтай (Көмешче мелла). Вафат 1212 һиҗри, 1800/1 милади елда. Бу кеше шул ук Каргалыда имам һәм мөдәррислек иткән.

22. Мелла Рафик бине Уразай. Бу кешенең шәкертләреннән Хәмид бине Ишбай Исмаиси 1784 елда шул мәдрәсәдә укыган чагында «Сәйфелмөлек» исемле төрки мәнзумәне күчереп язып, Дәүләтшаһ бине Илбәк исемле дустына бүләк иткән. Кулъязма үземдә саклана.

23. Мелла Шәмседдин әфәнде бине Габдеррәшид бине Габдессәлам әл-Казани. Вафаты һиҗри 1207, милади 1793 елда («Мөстәфад әл-әхбар», 100 б.). Бу кеше Казанда Яңа Бистәдә алтынчы мәхәлләдәге Таш мәчеттә имам һәм мөдәррис булган һәм тирә-як имамнар өстеннән ахундлык иткән. Казанда һәм тирә-як авыл халыклары арасында калыккан иҗтимагый һәм хосусый дәгъваларны чишеп, тиешле карарлар чыгаручы хакимлек вазыйфаларын үтәп йөргән. Бу җәмәгать хадиме буларак, һәрвакыт янында бер язучы сәркатип булган. Үзе Дагыстанда укыган булырга тиеш, чөнки «әфәнде» кушаматын күбрәк Кавказ, Кырым, Анатолиядә укыган кешеләргә бирә торган булганнар. Дәресләре кызыклы, шәкертләре күп һәм иҗтиһадлы булганнар. Мәшһүрләреннән берсе – Күлбаш авылы имамы мелла Максуд бине Корбангали бине Аднакол бине Мәскәү Хәербиви һәм башкалар. Максуд шәкерт шушы мәдрәсәдән соң Хәерби авылында Габдәш бине Габдессәлам мәдрәсәсендә укыган булса кирәк. 1790 елларда «Фәваидез зийаийа» дигән кулъязмасы миндә саклана.

24. Аның бертуганы – Фәхреддин бине Габдеррәшид бине Габд. Вафаты һиҗри 1214, милади 1800 елдан соң. Бу кеше шул ук мәчеттә имам-хатыйб булып, Мәхкәмәи шәргыягә өченче мәртәбә сайлаулар булганда казый итеп сайланган 1800 миладида.

25. Шуларның атасы Габдеррәшид бине Габделәсам (Саңгырау). Вафаты милади 1770, һиҗри 1183 елда, Казанда. Шул ук елда язган васыятьнамәсе сакланган. Һиҗри 1182 елда язылган («Мөстәфад әл-әхбар», 98 б.).

Казан дарелфөнүн хизанәсендә «Нигъмәтулла» исемле бер фарсы-төрки сүзлек саклана. Аның кәгазьләрендә «Мең дә йите йөз дә сиксән йитенче елда, мартның икенче көнендә, Яңа Бистәнең бән, мелла Шәмседдин мелла Габдеррәшид мәрхүм углы ошбу «Нигъмәтулла» китабны көнде ихтыярым илә багышладым вә һиббә кылдым вә һәм кабтыз (قبطز) калдырдым. Казанның Иске Бистәнең тәрҗеман Сәгыйд Хәлфинкә вишкә (ويشقة) үз әлем илә язып вирдем» дигән язма бар. Тагын «Сахибүһ вә маликүһ

Габдеррәшид бине Исмәгыйль» дигән язуы бар. Бу җөмләне укыгач, мелла Габдеррәшиднең атасы Исмәгыйль булганы аңлашыла. Хәлбуки, Шиһабеддин Мәрҗанинең «Мөстәфад әл-әхбар»ның «мелла Габдеррәшид бине Гаед әл-Казани» дип аталган.

26. Мелла Бикчәнтәй бине Ибраһим Сабави Бәрәскәви. Төп чыгышлары Саба авылыннан. Вафаты һиҗри 1215, милади 1800 елда. Бу кеше Бәрәскә авылында егерме сигез ел мөдәррислек иткән һәм Оренбургта Мәхкәмәи шәргыя ачылгач, беренче чиратта, казый булып сайланып киткән. Гыйльми әрәсе киң, дәресләре көчле, шәкертләре күп булган. Мәшһүрләре: мелла Сөбхан бине Габделкәрим (Мәрҗанинең бабасы), мелла Ибраһим бине Арслан бине Туйчы Кимеви һәм башкалар. («Мөстәфад әл-әхбар», 154 б.).

27. Мелла Кадыйр. Бу кеше унсигезенче гасыр урталарында Казан өлкәсе Кышкар авылында мөдәррислек иткән. Аның шәкертләреннән мелла Мортаза бине Габделгазиз бине Бикмөхәммәд исемлесе шул мәдрәсәдә һиҗри 1167, милади 1754 елда укып яткан чагында «Нигъмәтулла» исемле фарсы-төрки сүзлекне күчереп язып чыккан. Укуны төгәлләгәч, Казанга кайтып, икенче мәхәллә мәчетендә имам, мәдрәсәсендә мөдәррислек иткән. Үзе мелла Мортаза Бөгелмә өязе Каратай авылыннан чыгып, анасы Бостан бинте Ярмөхәммәд исемле хатын булган. Мелла Мортаза бине Габделгазиз үзенең остазы мелла Кадыйрга гаять зур ихтирам белдереп, аны «әфәндез заман вә мөдәррисел әван» дип атаган. Мортаза бине Габделгазизнең вафат елы 1211 һиҗри, 1797 милади. («Мөстәфад әл-әхбар», 62 б.).

28. Мелла Мортаза бине Габделгазиз бине Бикмөхәммәд Казанда икенче мәхәлләдә имам, мөдәррис булган хәлдә, җәмәгать эшләренә дә актив катнашып, Куйгани язмаларында очрап тора. Мәсәлән, ул Казанда һиҗри 1200, милади 1786 елда Ратуша исемле мәхәлләнең башлыгы. «Нижний шәһәре ягыннан килгән Намка авылының Котлымөхәммәд мирза бине Ягъкуб иде», дип язып калдырган. («Мөстәфад әл-әхбар», 334 б.).

29. Мелла Сәед бине Мөхәммәд әл-Болгари. Бу кеше نهاية الادراک исемендәге гарәп гыйбарәле фикъһ китабын күчереп язып чыккан һәм азаккы сәхифәсендә

وقع الفراغ من تسويد نهاية الادراک من سيد بن محمد البلغارى فى سنة 1176 بعون الله الملک المعين

дип белешмәсен теркәп калдырган. Милади белән 1763 елга туры килә. Бу китапның кульъязмасы 73 кәгазь 146 биттә урнашкан, хәзерге көндә Казан дәрелфөнүн кульъязмалар хизанәсендә саклана.

30. Мелла Гыйльман бине Үтәш. Бу кеше һиҗри 1155, милади 1742 елда Ташкичү авылында Габдессәлам бине Урай мәдрәсәсендә укып яткан чакларында гыйльме фикъһедән Габдулла бине Мәхмүд әл-Мәүсаллинең «Мохтәр» исемендә гарәбел гыйбарә бер китабын күчереп язып чыккан һәм язылу тарихын һәм урынын күрсәткән, китапның читендә калган буш урыннарында үзләре тарафыннан файдаланылган бик күп китапларның исемнәрен һәм кайбер үзенчәлекләрен теркәгән. («Мөстәфад әл-әхбар», 127 б.).

31. Мелла Гобәйдулла бине Мәүлед. Бу кеше Уфа-Оренбург якларында Әрәмә авылында мәдрәсә тотып, шәкертләр тәрбия кылган. Шул мәдрәсәдә 1793 елда аның янында укучы-шәкерте Суфиян бине ахунд Вәлид «Мәтне Исагуҗи» китабын күчереп язып чыккан. Бу кульъязма Уфада Крупская исемендәге китапханәдә саклана.

32. Мөфти Ибраһим бине Мөхәммәд Түләк – Бәчә ахунд – Кондурави – Каршин шәрифи. Вафаты 1750 еллар тирәсендә. Бу кеше Котлымөхәммәд Мирза бине Тәвәккел бине Мамашның хасс имамы һәм ахунды – мөфтие булып торган, гыйлем даирәсе киң, әхвал галәменнән хәбәрдар булып, тарих гыйлеменнән зур өлешле булган «Рәүзатес сафа» исемле фарсел гыйбарә тарих китабын үз кулы белән язып, һиҗри 1147, милади 1735 елда үзенең нәбирәләреннән берсенә һиббә кылып, кайчан икәнен күрсәтеп кул куйган, үзенә хас олуг түгәрәк мөһерен баскан. Вафаты Алабуга өязе Тирсә авылында. Кунакка килгән җирендә Котлымөхәммәд хан Мамашев-Тәфкилев йортында вафат булган, кабере өстендә язулы ташны туганы Мөхәммәдрәхим куйдырган (мелла Газнәфәр хәбәре). («Мөстәфад әл-әхбар», 311 б.).

33. Шуның бәрадәры – мелла Мөхәммәдрәхим бине Мөхәммәд Түләк. Бу кеше Тирсәгә Котлымөхәммәд мирза Тәфкилев йортына килеп имамлык иткән һәм приказщик булгалаган.

34. Котлымөхәммәд Мирза бине Тәвәккел бине Мәмаш бине Дәүләтмөхәммәд бине Уразмөхәммәд бине Уннан. Туган елы 1670 милади, вафаты 1765 елда. 95 яшендә. Кабере Тирсә авылында, язулы кабер ташлары 1850 елларда исән булган. Ислам гыйлемнәрен Котлымөхәммәд Мирза файда кемнән алгандыр? Билгесез. Ләкин гарәп, фарсы, төрки телләре, ислам фикъһе гыйлемнәрен яхшы белгән, шәркый галимнәренең бик күп әсәрләре аның китапханәсендә булган һәм укылганнар. Котлымөхәммәд мирза рус теле һәм гаскәри хезмәт низамнарын да бик яхшы үзләштереп, үзе яшь чакта ук рус гаскәре хезмәтендә актив катнашкан. 1725 елларда Оренбург кальгасына нигез салуда хезмәт иткән. Һиҗри 1147, милади 1734 елда рус гаскәре командасында килеп, Оренбург шәһәрен салганнар. Шул хезмәтләре өчен генерал-майор дәрәҗәсен алган. Бик күп җир, сулар, авыллар барлык крестьяннары белән аңар кол итеп бүләк итеп бирелгән. Мәсәлән, Алабуга өязе Тирсә, Түбә, Чишмә, Шаршады, Балтач, Начар, Биектау, Мәүдүби, бакыр заводы; Бөгелмә ягында Килем, Акбаш авыллары кебек, ләкин аның хезмәтләре рус әдәбиятында бик үк яктыртылмаган. («Мөстәфад әл-әхбар», 310 б.).

35. Йосыф мирза бине Котлымөхәммәд бине Тәвәккел бине Мәмаш бине Дәүләтмөхәммәд бине Әгъзармөхәммәд хан Чингизи. Вафаты 1773-4 елда, кабере Акбаш авылында (Бәйрәкә дип тә язалар). Бу кеше дә рус гаскәрендә олуг җаваплы эштә булуы белән бергә, бик күп авылларда бик күп крестьян халкын изү, алар көче белән байлык туплау артыннан куып, халык өстендәге җәфалары чикне-хисапны белмәгән. Шунлыктан Пугачев кузгалышында катнашучылар тарафыннан бу мирза Акбаш авылында үтерелгән. Бәйрәкә авылының Мортаза исемле кешенең шәфкате белән Бәйрәкә авылына китерелеп күмелгән. Газнәфәр хәзрәт бине Фәдаил хәбәре.

36. Йосыф мирза бине Котлымөхәммәд мирзаның хатыны Зөһрәбикә. Вафаты 1806 елда. Кабере Тирсә авылында, язулы таш булган. Бу кеше Шаһин Гәрәй мирза бине Йосыфның анасы һәм Сәлимгәрәй мөфти бине Шаһингәрәйнең әбисе була.

37. Сөендек бине Исергәп. Бу кешенең кайда, нинди гыйльми эшләр белән шөгыльләнүе өйрәнелмәгән. Шулай да гыйлеме тирән, хәттатлыкта оста булганы мәгълүм. Бу кеше һиҗри 1094, милади 1780 елларда гарәп телендә رموز حقايق فى شرح كنز الدقايق исемле фикъһ китабын күчереп язып чыккан. Китап зур форматта. Ахырда бу китап Ак Идел буе Алыш волосте Сарай авылында Әхмәтзәки мелла Гыйлаҗ улының милкендә булган. Әхмәтзәки 1875 елда бу китапны Саббахеддин Габдесабур углына саткан. Хәзерге көндә бу китап лаеклы урында: Уфада Крупская исемендәге китапханәдә саклана.

38. Мелла Сәфәр бине мелла Гомәр. Бу кеше һиҗри 1194, милади 1780 елда Алыш авылында «Ләгате Нигъмәтулла» исемле фарсы-төрки сүзлекне күчереп язып чыккан. Бу китап Казан дәрелфөнүн кульъязмалар хәзинәсендә саклана.

39. Мелла Зәйнелгабидин бине Габделкәрим. XVII йөзнең икенче яртысында, XVIII йөзнең беренче яртысында Ыспас өязе Иске Рәҗәб авылында имамлык итү белән бергә, җәмәгать эшләре белән дә шөгыльләнгән. Үзе гарәп, төрки һәм рус телләрен кагыйдәләре белән яхшы үзләштергән булган. Рус телендә булган документларны татарчага тәрҗемә кылу белән шөгыльләнгән. Мәсәлән, җиде мең ике йөз өченче ел (1695 ел була) Петр I тарафыннан крестьяннарның күпме җир биләргә хаклары барлыгы хакында чыгарган указын, татарчага тәрҗемә кылып язып, халыкка аңлаткан. («Мөстәфад әл-әхбар», 8 б.).

40. Бохармәт Хәлил углы. 1718 елда Кол Сөләйман Бакырганның кеше гомерендә ун ел саен килә торган үзгәрешләр хакындагы шигырен күчереп язган. Аннан башка һәм байтак китаплар күчереп язган.

41. Мелла Бәшир бине Уразай Биги. Бу кеше Бәрәскә авылында беренче имам һәм мөдәррис булган. Аның мәдрәсәсендә һиҗри 1180, милади 1766 елда мелла Ишбай бине Ишмирза исемле шәкерт «Бостанел фәкыйһ» исемле китапны күчереп язып чыккан. («Мөстәфад әл-әхбар», 153 б.).

42. Мелла Габдеррәшид бине Мөхәммәд Казан өлкәсендә Бай уланнар авылында мөдәррислек иткән. Шәкертләреннән Сәйфелмөлек бине Мозаффар (Шиһабеддин Мәрҗанинең бабасы) шул мәдрәсәдә 1171, милади 1758 елда Сәгъдинең «Гөлбостан» исемле нәфис әсәрен күчереп язып чыккан. Сәйфелмөлек бине Мозаффар Иске Чокалы авылында мөдәррислек итеп, йөз яшькә җитеп, 1240/ 1825 елда вафат булган.

43. Мелла Мозаффар бине Мортаза бине Гали бине Йосыф 1210/1796 елда Бизнә авылында имам һәм мөдәррис булган.

44. Аның атасы мелла Мортаза бине Мөхәммәд бине Йосыф. Бу кеше атаклы галим мөфти һәм хаҗи Мортаза бине Котлыгуш Суфый Симетинең олуг шәкерте булган. Аның хозурында укып яткан чакта һиҗри 1102, милади 1691 елда гарәп нәхүе дәреслеге – مختصر الزنجانى исемле китапны күчереп язып, азагында остазы һәм үзе хакында кыскача белешмә күрсәтеп калдырган. Бу кеше бөтен гомерен Бизнә авылында мөдәррислек итеп, монда вафат булган. Елы ачык билгеле түгел. 1750 еллар тирәсендә булуы мөмкин, чөнки остазы Мортаза хаҗи Симети 1720 еллардан соң вафат булган. («Мөстәфад әл-әхбар», II, 148 б.).

45. Мелла Ибраһим бине Йосыф бине Ишбулат бине Ишморад Казани әл-Болгари. Бу кеше Казанның беренче мәхәлләсендә имам һәм мөдәррис булган. Шәкертләреннән Хөсәен бине Бикмәмәт дигәне һиҗри 1136, милади 1723 елда аның катында جامع الرموز исемле фикъһ китабын күчереп язып, үзе, остазы һәм тарихы, елы хакында белешмәсен теркәп калдырган.

46. Аның улы Әбүбәкер бине Ибраһим бине Ишбулат бине Ишморад Казанлы. Вафаты милади 1794 елда. Бу кеше атасы урынында имам һәм мөдәррис һәм җәмәгать хадиме, хәтта Оренбургта Мәхкәмәи шәргыя ачылгач, Мөхәммәдҗан мөфти янында өч нәүбәт казый булып торган. Шәкертләре: 1) Гобәйдулла бине Мортаза, 2) Бикбау бине Мортаза, 3) Габделкәрим бине Мөхәммәдрәхим бине Юныс һәм алардан башка күп кешеләр («Мөстәфад әл-әхбар»).

47. Габделваһаб бине Мостафа. Дәвек авылында мелла Бикчәнтәй мәдрәсәсендә язган. Кулъязмасы миндә бар.

48. Нигъмәтулла бине Бәшир. Бикчәнтәй бине Ибраһим исемле мөдәрриснең Бәрәскә авылындагы мәдрәсәсендә язган. Бу мөдәррис 1775 еллардан башлап казый булып торган. 1800 елда вафат булган. Шагыйрь Нигъмәтулла хакында мәкалә «Казан утлары»нда басылды. Бу кеше Буа шәһәре купецларында булып, 1825 елларда Бизнә авылында имам булып торган.

49. Мелла Габдеррәхим бине Яркәй. «Олуг агага үтенеч» шигыре. 1786 елда Ярмөхәммәд авылында Габделгазиз бине Хөсәен мәдрәсәсендә язган. Шагыйрьнең атасы мелла Яркәй Корыч авылында имам булып хезмәт иткән.

50. Сәгъдеддин бине Габделмәҗит бине Габделмәннан бине Габделкәрим бине Арслан бине Урман. «Илаһи бәет». «Казан утлары»нда басылды.

51. Казан имамы һәм мәшһүр галим Хәмид бине Мортаза бине Нурмөхәммәд (төп чыгышы: Казан ягы Әлдермеш авылы). Вафаты 1223/1808 елдан соң. Яшьлектә Кариле авылында Габдессәлам бине Хәсән исемле мөдәрристән һәм башкалардан укыган. Бервакыт үзе дә Кариле мәдрәсәсендә дәрес иткән. Шул вакытларда аннан дәрес алып-укып яткан шәкерте Мөхәммәдгали бине Зәйнелгабидин исемле кеше гарәп теле нәхүеннән мелла Җами китабын күчереп язган. Шуннан соң булса кирәк, Хәмид бине Мортаза Казанга күчеп, анда беренче буларак мәдрәсә ачып дәрес итә башлаган. Имамлык иткән. Башта указсыз буларак дәрес биргән, аннары, Мәхкәмәи шәргыя ачылгач, 1210/1794 елда имтихан биреп указ алган. 1223/1808 елларда әле исән булган («Асар», II, 86 б.).

Әҗәл авылында мелла булып торган галимнәр

1) 1625 елларда – Җәмад мелла.
2) Габдеррәшид мелла. 90 – 100 яшендә үлгән.
3) Габдеррәзак.
4) Ишим мелла. 95 яшендә үлгән.
5) Зур галим Бикмәт мелла. 80 яшендә үлгән. Аннан соң Әҗәге авылында олуг галим булган. Мамадыш авылына ияргән бер мәхәллә булып кына калган.

Мамадыш авылында мелла булып торганнар

Бикмәмәт мелланың углы Таҗеддин мөдәррис. Бу кеше Каюм Насыйриның замандашы һәм дусты булып, җәй көннәрендә тарихи мәгълүматлар җыеп йөргәннәр, бигрәк тә 1873 елда. Ярым билгесез галимнәреннән Габдеррәзак һәм Атнахуҗа Бәйрәк углы дигән кешеләр.

1773 елда Буклавыч авылының мирзасы һәм аның углы Мостай үз авылларындагы гарип карт, мелла Габбас өстеннән мыскыл итеп, төрле золымлыклар кылып, ел саен көнгә 50 тиен хисап ясак түләтеп рәнҗеткәннәр. Бу хакта рәсми мәгълүматлар булса кирәк.

Канай авыл меллалары: 1) Хаҗи, 2) Баймәт бине Хаҗи, 3) Мөхәммәдкол бине Баймәт, 4) Дәмин бине Мөхәммәдкол, 5) мелла Әмин бине Дәмин, 6) Мөхәммәдшаһ бине Әмим (Каюм Насыйринең кардәше), 7) Хәсәнҗан бине Мөхәммәдшаһ.

Алабуга өязе Көчек авылы мәхәлләләре

1нче мәхәлләдә имам Фәттах хәзрәт Галиев. Соңыннан аның углы Габдеррәуф.

2нче мәхәлләдә: Нурелгаян Фәттах углы, мөәзин Мөхәммәд Зәки.

3нче мәхәлләдә: Хөснеддин мелла, Гыйлмелгаян Фәттах хәзрәт углы, мөәзин; ахунд Гатаулла бине Яһүдә (Яһудин) – аның соңгы хатыны минем әнкәемнең туганнан туган сеңлесе Мөнирә бинте мелла Нәҗмеддин Тукаев. Анасы Маһисорур бинте мелла Габдессәттар.

Искәрмә: Фәттах хәзрәтнең бер кызы Садыйк мөәзингә, 90 яшьлек картка бирелгән булган (Хөснеҗиһан Хәмидуллина хәбәрләре).

Шиһабеддин әл-Мәрҗанинең «Мөстәфад әл-әхбар» китабының һәмишендә Зәйнәп Максудова тарафыннан язылган сүзләр

XVIII йөздә Иске Бистәнең беренче (агач мәсҗед) мәхәлләсендә имам вә мөдәррис хезмәтен үтәүче Ибраһим б. Йосыф б. Ишболат Казани дигән кеше булган. Аның мәдрәсәсендә һиҗри 1136 миләди 1724 елда Хөсәен б. Бикмәмет дигән шәкерт «Җәмиг әрромүз» китабын күчереп язып, тарихын бүкеткән. Ибраһим б. Йосыфның вафаты 1770 еллар тирәсендә булыр. Аның соңында улы Әбү Бәкер б. Ибраһим б. Йосыф б. Ишболат имам мөдәррислек иткән.

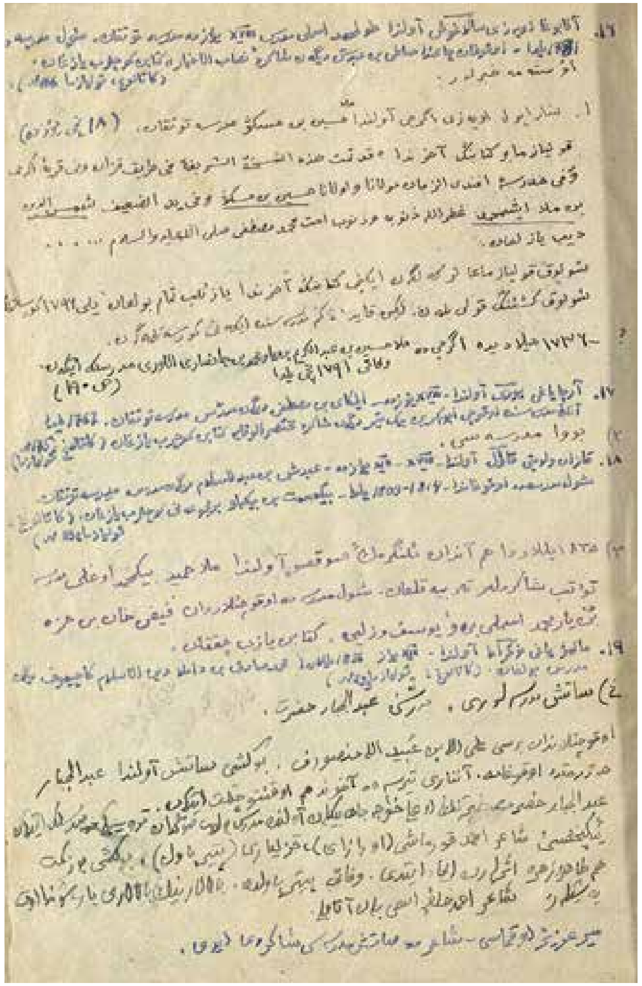

Рис. 160. Комментарии З. Максудовой к книге ал-Марджани «Мустафад ал-ахбар»
НМ РТ 18369-206

XVIII йөздә Казанда мелла Габдерәшит б. Йосыф б. Кадер б. Бикмәмет б. Тәтеш әл-Каргалый имам вә мөдәррис булган. Вафаты 1188 һиҗри 1774 миләди.

XVIII йөздә Казанда беренче мәсҗеддә имам-хатыйб, мөдәррис боларак Әбү Бәкер б. Ибраһим б. Йосыф хезмәт иткән. Атасыннан

башлангыч белемнәрне алгач Янгыл иленә барып мелла Мәсгүд б. Мөхәммәд исемле галимгә килеп гыйлем алган. Казанда 1774 – 1794 елларда дәрес биргән. Оренбургта Мәхкәмәи шәргыяда казыйлык иткән. Вафаты 1794 елда.

XVIII-XIX йөздә Казанда беренче мәсҗеддә имам вә мөдәррис булып Ибраһим б. Хуҗаш (эфенде) хезмәт иткән. Бу кеше башта үзенең атасыннан һәм якташ галимнәрдән башлангыч белемнәр алгач, Дагстанга барып Гали эфенде Ширванидан дәрес алган. Һиҗри 1195 миләди 1781 елда язган китабы Мәрҗани кулында сакланган. Һиҗри 1196 миләди 1783 елда Русияга кайтып Утар авылында, аннары Кишет авылында имам булган. Миләди 1794–1825 елларда Казанда имам-хатыйб, мөдәррис һәм ахундлык иткән. Вафат 1825 (һиҗри 1241) елда.

XVII-XVIII йөзләрдә Вятка губернасы Янгыл иле дигән авылда мелла Мәсгүд б. Мөхәммәд исемле мөдәррис мәдрәсә тотып шәкертләр тәрбия кылган. Аның шәкертләреннән берсе – Казанда беренче мәсҗеднең беренче имамы һәм Мәхкәмәи шәргыянең беренче казыйсы мелла Әбү Бәкер б. Ибраһим б. Йосыф б. Ишболат б. Ишморат әл-Казани. Казанның беренче мәсҗеден салдыруда башлап йөргән. Вафаты 1794 елда. Аның бик күп язмалары Ш. Мәрҗани кулында сакланган.

Минзәлә өязе Байлар авылында дамелла Габделгафур б. Сайфулла дигән мөдәррис XVIII-XIX йөздә мәдрәсә тотып шәкертләр тәрбия кылган. Ул мәдрәсәдә 1827 елда Гайнулла б. Файзулла дигән шәкерт (соңыннан Уразай авылында мөәззин иде) кулы белән язылган «Мөхтәсәрел-викая» китабы үземдә саклана (№ 65 кулъязма).

Казанда XIX йөздә Габделвали б. Габделгаффар әл-Чокали дигән бу дамелла (бохари мөдәррис) мәдрәсә тотып шәкертләр тәрбия кылган. Аның мәдрәсәсендә 1886 елда укыган чагында Җәлалетдин б. мелла Сагъдетдин б. мелла Вәли Мөхәммәд дигән кеше «Зөбдәтел-әсрар» исемле китапны язып чыккан (каталог, № 58 кулъязма). Габделвәли б. Габделгәффар 1821 елда туган.

Әгерҗе авылында (Сарапул өязе) XVIII йөздә Хөсәен б. Мәскәү атлы мөдәррис мәдрәсә тотып шәкертләр тәрбия кылган. Аның мәдрәсәсендә укыган чакта 1796 елда Шәмсетдин б. мелла Ишмөхәммәд дигән кеше (соңында Сарапул өязе Нарат авылында мөәззин булып хезмәт иткән) гарәп телендә «Гокүд мәнзүмә» исемле китапны кулдан язып күчереп чыккан (каталог № 52 кулъязма).

Буа шәһәрендә XIX йөздә Габделвәхит б. Габдулла дигән мөдәррис мәдрәсә тоткан. Аның мәдрәсәсендә 1846 елда укучы Хөснетдин б. Габдулла Янтугани дигән шәкерт «Шәрх гакаид» китабын күчереп язып чыккан (каталог кулъязма № 54).

Асан суы буенда Токай авылында XVIII-XIX йөзләрдә Габделхалик б. Китап атлы мөдәррис мәдрәсә тоткан. Аның мәдрәсәсендә 1818 елда укыган чагында Гайса б. Тимер дигән шәкерт (соңыннан Сарапул өязе Нарат авылында имамлык иткән) «Китап бостанел-гарифин» исемендәге гарәпчә китапны күчереп язып чыккан (каталог кулъязма № 56).

Болгар иле Казаклар авылында мелла Ибраһим б. Габдулла исемле мөдәррис XVIII йөздә мәдрәсә тоткан. Аның мәдрәсәсендә укыгында 1768 елда Баттал б. Җортый атлы шәкерт бик матур каләм белән «Мөхтәсарел-викая» китабын күчереп язып чыккан (каталог кулъязма № 19).

Сарапул өязе Бубый авылында XVIII–XIX йөздә Габделкәрим б. Хәлил атлы мөдәррис мәдрәсә тоткан. Аның мәдрәсәсендә укыган чагында 1816 елда Габдесәттар б. Сөендек (шулук өяздә Нарат авылында имам вә мөгаллим булган) атлы шәкерт «Хашия әл-Аккирмари» исемле китапны язып чыккан (каталог кулъязма № 15).

Кече Тархан авылында Шәмсетдин хәзрәт имамлык иткән. Аның угылларыннан берсе Галәветдин. Шул авылда имам булып торды. Зәйнәп атлы кызы миндә укыды. Шәмсетдин хәзрәтнең икенче улы Зияэтдин Әхмәд элек авылда, аннары Буа шәһәрендә, аннан соң Истамбулда һәм Хиҗазда укып, Мәдинәдә мөдәррислек һәм мөҗәвирлек итте. Шигырьләрне язды. Бу китапта («Бәян әл-хак») һәм аның кайбер шигырьләре басылган.

Болгар вилаяте Уфа юлы Ташлыяр авылында XVIII-XIX йөзләрдә мөдәррис Әбү Бәкер Шәмгун углы мәдрәсә тоткан. Аның мәдрәсәсендә укыган чагында, 1812 елда, Зәйнетдин б. Мөнасиб ән-Нуркави дигән шәкерт бик гүзәл каләм белән «Мөхтәсәрел-викая» китабын язып чыккан (каталог, кулъязма № 7).

Арча ягы Карил (Карый иле) авылында XVIII йөздә мөдәррис мелла Габид б. Габделгазиз б. Гайса әл-Көнәри мәдрәсә тоткан.

Аның мәдрәсәсендә укыган чагында, 1787 елларда, Сөендек б. Габделгазиз б. Гайса әл-Көнәри дигән укычы «Шәрх фараиз сиражия» исемле китапны бик матур каләм белән күчереп, язып чыккан (каталог, кулъязма № 16).

XVIII йөздә мелла Рәфыйкъ б. Уразай дигән мөдәррис мәдрәсә тоткан. Шул мәдрәсәдә укыган чагында, 1784 елда, Хәмид б. Ишимбай дигән шәкерт үзенең дусты Дәүләтшаһ б. Илбәк өчен шагыйрь Мәҗлисинең «Кыссаи Сәйфел-Мөлек» дигән төрки китабын күчереп язып чыккан. Каләме бик зәгыйф.

XIX йөздә Салавыч авылында Низаметдин б. Сәлимҗан исемле мөдәррис мәдрәсә тоткан. 1877 елда шул мәдрәсәдә укыган чагында Нурмөхәммәд б. Сәйфетдин исемле шәкерт берничә китапны эченә алган мәҗмүганы күчереп язып чыккан (каталог, кулъязмалар, № 82–89).

Минзәлә өязе Дәүк авылында XVIII йөздә мелла Бикчантай б. Юлдаш исемле мөдәррис мәдрәсә тоткан. Анда укыган чагында Габделвәһаб Мостафа углы дигән шәкерте бер мәҗмүганы күчереп чыккан (каталог, кулъязмалар № 90-93а).

Алабуга өязе Тирсә авылында XVIII йөздә Мәннанкол б. Иманкол исемле мөдәррис дәрес иткән. Аның мәдрәсәсендә укыган чагында, 1760–1790 елларда, Бәшир б. Габдулла дигән укучы шагыйрь байтак рисаләләрне эченә алган бер мәҗмүганы күчереп чыккан (каталог, кулъязмалар № 128–135).

Урбар авылында XVIII йөздә мелла Ибраһим б. Габдулла Нократый дигән мөдәррис дәрес иткән. Аның Габдерәхим б. Габдерәшид б. Симуш әл-Болгари исемле шәкерте шул мәдрәсәдә укыган чагында, 1779 елда, «Шәрх фәраиз» китабын гаять матур каләм һәм таблицалары белән күчереп язып чыккан (каталог, кулъязма № 157). Мелла Ибраһим 1768 елларда Казаклар авылында дәрес иткән.

Казан вилаяте Хәерби авылында XVIII йөздә Габдәш б. Габдесәлам дигән мөдәррис мәдрәсә тоткан. Аның мәдрәсәсендә укыганда, 1790 елда, Максуд б. Корбангали дигән укучы бик матур каләм белән «Мелла Җами» китабын күчереп язып чыккан (каталог, кулъязма № 160).

Материалы к биографии Зайнап Максудовой

Олуг шәҗәрә

Габдулла бине Габдессәлам бине Хәлил бине Йосыф бине Ишмән бине Тукнаргали бине Көчек бине Кабач бине Кодәш бине Сөләйман әл-Кирмани.

Кодәш һәм Сөләйманның кайда, кайчан яшәүләре билгесез.

1) Тәбәч бине Кодәш Бөрбаш авылында йорт салып, тимерчелек белән яшәгәнгә, бу урын Йорт елга дип мәшһүр.
2) Көчек бине Тәбәч Бөрбаш авылында ½ чакрым югарырак менеп йорт корган һәм шунда гомер иткән: шулай авыл барлыкка килгән.
3) Туктаргали бине Көчек сәүдә эшенә бирелеп, Каргалы-Оренбург халыклары арасында йөргән. Алардан мал китереп, Русиядән хәзер товарлар илткән. Гасыр ахырында кайтып һ. 1080 – милади 1670 елда вафат булган. Кабере – Бөрбашлы авылында. Язулы ташы озак сакланган.
4) Ишмән бине Туктаргали. Бу кеше Бөрбаш авылыннан күчеп, Мәчкәрә авылы(н) нигезләгән, шунлыктан бу авылны Ишмән иле дип тә атаганнар. XVII гасырда элгәре бер ар авылы булган икән. («Мөстәфад әл-әхбар», җилд 2, 156 б.).

Кайбер хәбәрләргә караганда, Ишмәннең: Гаид, Габдессәлам, Габделмәннаф, Сәгыйд, Бәшир, Нәзир, Үтәмеш исемнәрендә җиде углы булган, имеш

Үтәмешнең Габдессәлам исемле углыннан – Мөхәммәдрәхим, аннан Габдулла исемле угыл дөньяга килгән, имеш.

XIX гасыр Габдулла бине Габдессәлам бине Үтәмеш Мәчкәрә авылында мөдәррис Габделмәҗид бине Үтәгән мәдрәсәсендә һ. 1173, м. 1759 елда «Гыймадел ислам» исемле китапны үз кулы белән күчереп язган. Соңыннан зур байлык иясе булып, күп авылларга мәсҗед һәм мәдрәсәләр салдырган. Коллыкта булган бик күп татар крестьяннарын хуҗаларыннан сатып алып, азат иткән. Үзе йөз

яшькә җитеп, һ. 1248, м. 1832 елда вафат булган. Хатыны – Әбүнасыйр Курсавиның бертуган апасы.

Габдулла бине Габдессәлам, туган 1732 елда.

Даниил Исхак учитель из Учительской школы

Зәкиҗан Шәңгәрәев.

Әсәрләре: 1) «Төрмә хатирәләре»; 2) «Диңгез асты».

Хатыны – Рөкыя Бәдрелгаян кызы (авыл мулласы). Шунда атасыннан укып, төрки, гарәп, фарсы телләрен өйрәнгән. Шигырьгә сәләте көчле иде. Бервакыт сөйләде вә укыды. Вафаты 87/1967 елда. Шигъри әсәрләре күп калган.

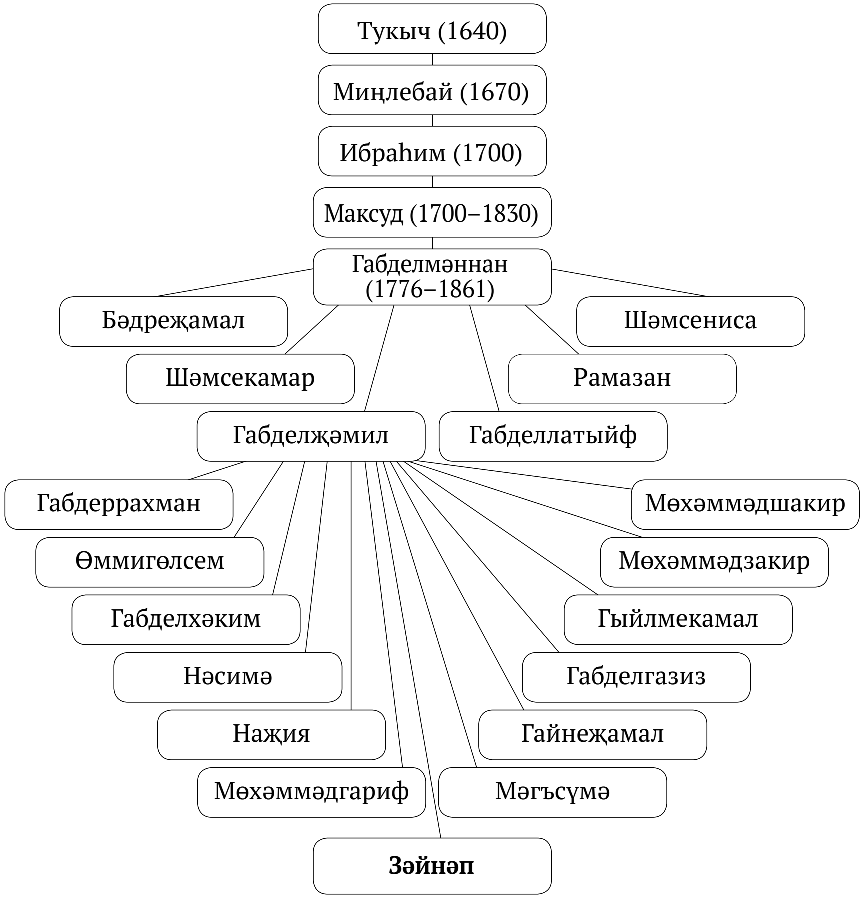

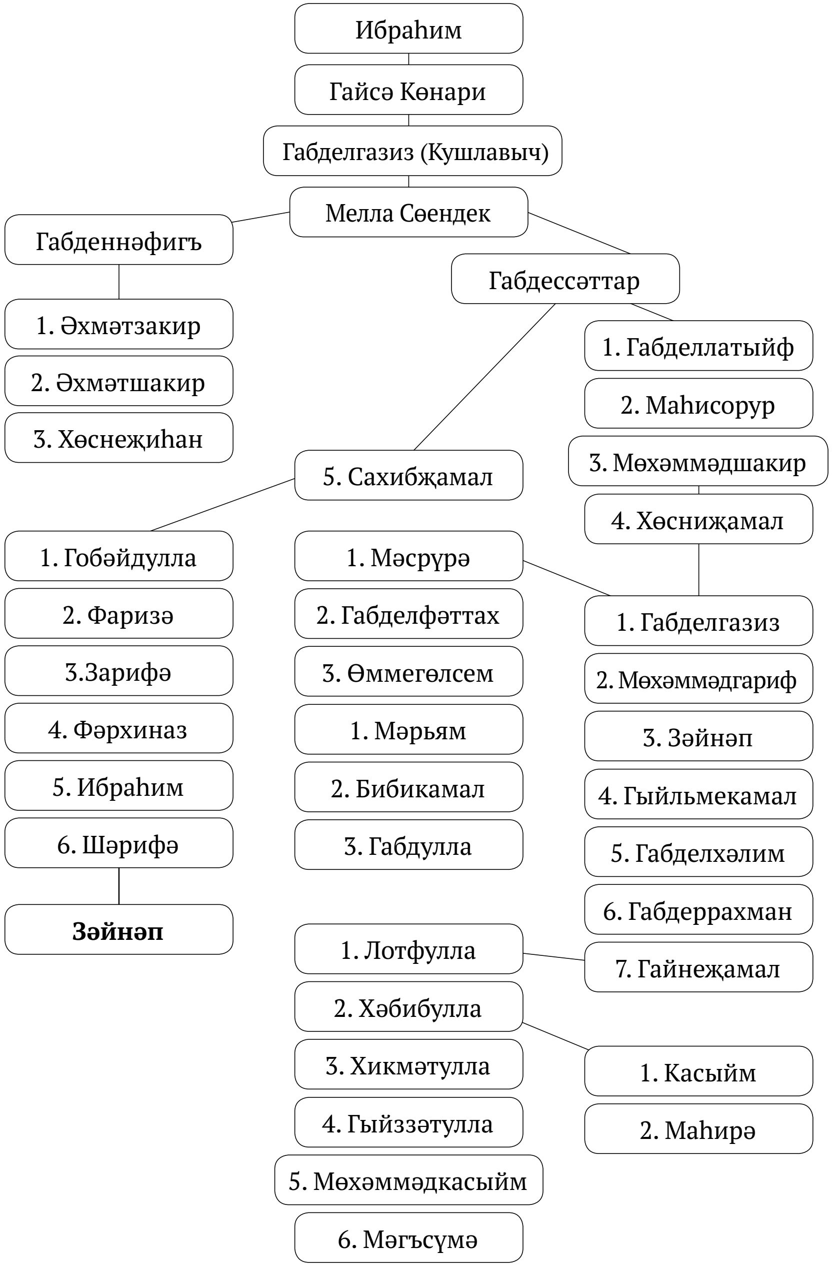

Дәү әнкәмнең атасы мелла Габдессәттар бине мелла Сөендек Сарапул өязе Нарат авылында 1792 елда туган, вафаты 1880 елларда.

Аның балалары:

1) Хөсниҗамал – Уразай авылы Габделҗәмил Максудов никахында булып, 1883 елда вафат булган. Аның 9 баласы булып: (Зәйнәп, Гайнеҗамал, Габделгазиз, Мөхәммәдгариф, Гыйльмекәмал 1, Гыйльмекәмал 2, Габделкаюм, Өммегөлсем, Габдеррахман). Үзеннән соң 7 баласы калган.
2) Сахибҗамал 1832 елда туган. Нарат авылында Нигъмәтулла Сәйфулла углы никахында булып, Гобәйдулла, Фаризә, Зарифә, Шәрифә, Фәрхиназ, Ибраһим – 6 баласы булган. Вафаты 1900 елларда.
3) Мөхәммәдшакир 1828 елда туган. Нарат авылында мелла булып хезмәт иткән. 1872 елда кырык дүрт яшендә сачында аклык беленә башлаганын язган. Аның балалары Гыйрфанеддин, Зияддин, мелла Мөхәммәд, Хөснеддин, Вафирә, Мәгъфүрә. Гыйрфанеддин һәм мелла Мөхәммәд игенче булып, Зияддин имам булып, Нарат авылында яшәгәннәр.

Хөснеддин кече яшендә вафат булган. Вафирә Уразай авылында Җиһаншаһ Әхмәди углы никахында торып, баласыз вафат булды. Мәгъфүрә Сарапулда Габделхәким тәшрих ханәдә эшләүче… авылы берәүнең никахында иде. Мелла Зияддиннең [балалары:] Таҗеддин, Габдулла, Нәкыя (1 нче хатыннан), Хәнифә, Лотфеҗиһан (икенче хатыны Фатыйма бинт мелла Җәббардан). Зияддин мелла абзыйның беренче хатыны – Рәсүл бабайның кызы. Сибгатулла, Хикмәтулла, Гөлҗиһан белән бертуган.

4) Маһисорур башта Нарат авылы имамы Нәҗмеддин Хафиз углы Тукаев никахында булып, аннан Мөнирә һәм Мәрьям исемендә ике кыз тапты. Аннан соң Мазарасты авылы кешесе никахында булып, Мәгъсүмә кызы белән тол калды. Аннан соң Гали Пүчинкәсе авылының Тимершаһ исемле меллага никахланып, аннан Зәки, Габдулла исемле угылларны дөньяга китерде.
5) Хөснеҗан исемле кызы Нарат авылында Шәйхелислам авылы кешесенең никахында булды.
6) Әткәмнең беренче иптәше дәү әнкәбез Хөснижамал бинте Габдессәттар милади 1883 елда вафат булган.

7) Габделлатыйф бине Габдессәттар Нарат авылында мөәзин булган. Аның хатыны Шәмсебана Уразай авылының Габделмәннан бине Максудның кызы булган.

Тутабыз Зәйнәп Габделҗәмил кызы 1863 елда (тәхминән) туган, вафаты 1896 елда.

Тутабыз Гайниҗамал Габделҗәмил кызы 1865 елда (чама белән) туган.

Иң зур абыем Габделгазиз Габделҗәмил углы 1867 елда туган, хәмәлнең 28 нче көнендә.

Аннан кече абыем Мөхәммәдгариф 1нче, 1869 елның 12 декабрендә туган.

Аннан кече абыем Гыйльмекәмал бине Габделҗәмил 1872 елның 9 декабрендә Туган. 1961 елда Шаршады авылында вафат булды.

Аннан кече абыем Габделхәлим Габделҗәмил углы 1876 елның 24 декабрендә туган.

Аннан кече тутам Өммегөлсем 1874 елда туган, вафаты 1956 елның 15 июлендә.

Аннан кече абыем Габдеррахман Габделҗәмил углы 1881 елның 15 сентябрендә туган.

Аннан кече тутам Газизә Габделҗәмил кызы 1886 елда туган, вафаты 1925 елда.

Аннан кече абыем Мөхәммәдшакир Габделҗәмил углы 1888 елның 1 октябрендә туган. Вафат 28.5.1956.

Аннан кече абыем Мөхәммәдзакир Габделҗәмил углы 1891 елда туган, вафаты 1922 елда.

Аннан кече тутам Мәгъсүмә Габделҗәмил кызы 1894 елның 15 июнендә туган.

Миннән кече энем Мөхәммәдгариф 1900 елда туган, 1942 елның мартында үлде.

Аннан кече сеңлем Наҗия 1903 елда туган, вафаты 1949 елның 8 маенда.

Аннан соңгы иң кече сеңлем Сәнимә 1906 елда туган, вафаты 1908 елда.

Әткәмнең атасы Габделмәннан бабай 1776 елда туган, 1861 елда 85 яшендә вафат булган.

Әткәем Габделҗәмил бине Габделмәннан бине Максуд бине

Ибраһим бине Миңлебай бине Түкәч 1832 елда Алабуга өязе, элгәреге Вятка губернасы Салагыш волосте Уразай авылында туып, шул ук авылда 1924 елда вафат булды. Әткәем Габделҗәмил Габделмәннан углы 1871 елда, февральнең 15 нче көнендә Шаршады авылына күчеп барган. Милади 1887 елда әткәемнең бертуган агасы Габделлатыйф Габделмәннан углы исән булган. Бабабыз милади 1861 елның 22 декабрендә вафат булган. Бу елда әле Габдессәттар бине Сөендек исән булган.

Үзем, Зәйнәп Габделҗәмил кызы Максудова, 1897 елның 15 мартында Вятка губернасы Алабуга өязе Салагыш волосте Уразай авылында мулла-мөгаллим гаиләсендә дөньяга килгәнмен.

Әнкәем Шәрифә Нигъмәтулла кызы Нарат авылында милади 1867 елда туган, вафаты – Казанда милади 1939 елның 8 августында.

[Гаисә бабай балалары][1]

1. Габдессәттар б. Сөендек Сарапул өязе Нарат авылында имам-учитель булып, аның угыллары Мөхәммәдшакир шулук авылыда имам, Габделлатыйф исемле углы мөәззин һәм могаллим булган.
2. Мөхәммәдшакир б. Габдессәттарның углы Зияддин шулук авылда имам иде. Аның угылларыннан Таҗеддин абзый Беренче империалистик сугышта һәлак булды. Габдулла исемле углы революциядан соң Эстерлетамак һәм Уфа шәһәрләрендә китап сатуы белән шөгелләнеп, Уфада үлде. Фамилиясе Сөендеков иде.
3. Габдессәттар мелла бабайның Хөснеҗәмал исемле кызы минем әткәм Габделҗәмил Габделмәннан углы никахында булып 48 яшендә вафат булган. Кабере Уразай авылында. Габдессәттар бабайның Сахибҗәмал атлы кызы Нарат авылының Нигъмәтулла б. Сәйфулла б. Сәедкол б. Айткол б. Кадрәч б. Зайтлы дигән балчы бер крестьян никахында булып, аның Шәрифә исемле кызы минем әткәм Габделҗәмил Габделмәннан углына тол калган 50 яшьлек җизнисендә җиде бала өстенә 16 яшьлек кыз хәлендә никахландырылган. Минем әнкәм һәм башлап миңа ак өстенә караны катышып укырга-язарга өйрәтте. Остазым шушы Шәрифә абыстай иде. 1939 ел 10 августта трамвайга тапталып һәлак булды. Кабере Казанда. Сугыш вакытында бу каберне югалтып, шушы көнгә чаклы җаным ачынып яшим.

Әниемнең анасы ягыннан бабалары һәм аларның туганнары, балалары барысы да сәвадле, укышылары тирән булганнар. Шулай ук кулларында һөнерләре дә булган. Алар тегүче, игенче, укытучы, токучы, язучы һәм шундый күп һөнәрләрнең белгече булганнар.

4. Габдессәттар бабайның атасы Сөендек б. Габделгазиз Нарат авылында имам булган. Үзе Урнашбаш һәм Карил исемле авылларда 1760–75 еллар тирәсендә үзенең бер туган агасы Габид хәзрәттә дәрес алган. Гыйлеме бик яхшы, каләме гүзәл булган. Үз кулы белән язган (гарәп телендә) төрле фәннәрдән дәреслек булып хезмәт иткән китаплары әле үземдә саклана. Сөендек мелла бабайның Габдессәттар атлы углы Нарат авылында Габденнәфыйкъ атлы углы Кадыбаш авылында имам һәм мөгаллим булганнар. Сөендек бабайның Габделхалик, Габделкәрим, Габделвәһаб, Габдулла атлы угыллары укымышлы булсалар да, үз авылларында иген эше белән көн кичергәннәр. Аларга якын тирәдә меллалык урыны табылмаган. Еракка җибәрергә әби риза булмаган. Сөендек бабайның Рәйханә атлы кызы Мәнзәлә өязе Савис авылында мелла Габдессалих мелла Гөбәйдулла [углы] атлы кешегә никахландырылган. 1839 нче елда. Аның язган мөнәҗәтләре, сагышу җырлары үземдә саклана. Рәйханә абыстай 28 яшендә ире мелла Габдессалих 52 яшендә булган. Димәк, Рәйханә абыстай 1811 нче елда туган.

Сөендек мелла бабайның Мәхбүбә исемле кызы Оренбург губернасы Бөре өязе Карабаш авылында игенче Габделкаюм Исламгол угылына никахландырылган 1835 елда.

Сөендек мелла бабайның Гафия исемле хатыны 1834 елда вафат булган, 67 яшендә. Кабере Нарат авылында. Туган елы 1767 елга туры килә.

Сөендек мелла бабай үзе 1830 еллар тирәсендә вафат булган булуы ихтимал. Туган елы 1755–1760 еллар тирәсендә булыр.

5. Габденнәфыйкъ мелла бабай Казыйбаш авылында имам һәм мөгаллим булып торган. Аның балаларыннан Мөхәммәдшакир дигәне Әгәрҗедә, аннары Какшан заводында ахунд булып хезмәт итте. Үзе байтак китаплар язды. 1890 елларда яңа осул

белән әлифба төзеп бастырды. 1897 елларда «Васыятьнамә» исемле китабын, аннары «Әхлак рисаләсе» исемле өч кисәктән гыйбарәт китапларын һәм башкаларны бастырды. Әхмәд Закир атлы углы Казыйбаш авылында мөәззин иде. Габденнәфыйкъ-нең Хөснежиһан атлы кызы Әгәрҗенең миллионер сәүдәгәре Ибраһим Тимкин никахында иде. Шунда вафат булды. Шакир ахундның балалары калмады.

6. Сөендек мелла бабайның атасы Габделгазиз (вафаты 1779 еллар тирәсендә) Кушлавыч авылында (Казан арты) имам һәм мөдәррис булган. Аның угылларыннан Фәез б. Габделгазиз башта атасыннан укып, аннары Бохарада, аннан соң Кабулда (Афганистан), аннары Һиндустанда укып, 1802 елда кайткач Кышкарда мөдәррислек иткән. Габденнасыйр Курсавиләр белән замандаш булган. Аның вафаты 1835 елда (кинәт үлгән). «Мөстәфад әл-әхбар», II. Аның Гобәйдулла исемле углы Семипалат шәһәрендә ахунд иде. Аның Габдулла исемле углы революциягә хәтле Семей шәһәрендә имам булып торды. Гатаулла исемле Киме авылында имам булган, Лөтфулла дигән Иске Әҗем авылында мелла булган.

Габделгазизнең Габид исемле углы Урнашбаш авылында, Карйил авылында имам һәм мөдәррислек итте. Аның хакында Мәрҗанинең «Мөстәфад»ында һәм Хөсәен Әмирхановның «Тәварихе Болгария» китапларында күп кенә мәгълүматлар бар.

Габделгазизның Сөендек исемле углы Нарат авылында имам һәм могаллим булып торды.

Габид мелла бабай 1835 елда хаждан кайткан чакта Кара диңгездә вафат булган. Кабере Синуп шәһәрендә.

7. Габделгазиз мелла бабайның атасы Гайса мелла. Арча ягы Кәнәр исемле авылда мелла булып торган. Вафат 1730 еллар тирәсендә. Туган елы 1660 еллар тирәсендә. Аның 3–4 нче буын бабалары Казан ханлыгы вакытында хансарай кашындагы мәдрәсәдә мөдәррислек иткәннәр. Үкенечкә каршыш аларның шәҗәрәләре 1928 ел Нарат авылындагы кардәшләрне раскулачивать иткән кешеләр тарафтан күп китаплар белән бергә әрәм ителгән.

Максудия шәҗәрәсенә аңлатма

Әгерҗе төбәге Максудиларның тамырлары ата ягыннан да, ана ягыннан да бик ерак дәверләргә тоташа. Габделҗәмил бабай сөйләгәнчә, нәселнең хәтерендә калган иң ерак бабай – Төкәч (Түкәч) исемле булган. Яшәгән ди әллә Казан ханлыгында, әллә аннан да элек – Болгар заманында. Кызганычка, аннан соңгы ничәдер буын бабайларның исемнәре сакланмаган.

Шәҗәрә башлана Ибраһим бабай исеменнән, ул XVII гасырда яшәгән. Габделҗәмил Максуди бабайның хатыннары Хөснижамал һәм Шәрифә әбиләрнең нәселе дә бик борынгы. Шәҗәрә башында Гайсә хәзрәт тора. Ул әле Казан ханлыгы исән чагында Казан арты Кенәр авылында имам була һәм атаклы Кенәр мәдрәсәсендә мөдәррис булып хәзмәт итә. Аның исемен Ш. Мәрҗани «Мөстәфадел әхбар фи әхвали Казан вә Болгар» китабында искә ала. Гайсә бабайның 1576 елда үз кулы белән язган китабы әле дә саклана. Татарстанның Үзәк музеенда З.А. Максудованың архивында. Гайсә хәзрәтнең улы Габделгазиз шул ук Арча төбәгендә Кушлавыч авылында имам булган. Казан харап булгач, алар Әгерҗе якларына качып китәләр. Анда качкан казанлыларга арлар (удмуртлар) ярдәмгә киләләр, урнашырга җир бирәләр. Шулай итеп, шул төбәктә (хәзерге ТР Әгерҗе районы) «Тугыз буй» исемле тугыз татар авылы барлыкка килә: Кадыбаш, Девятерня (Мазарасты), Нарат (Нарта), Кисәү (Косай), Эсляково (Песләк), Утяганово (Тырна), Гали, Исәнбай (Җалан оч), Атнагул (хәзер юкка чыккан). Шунда безнең бабайлар да гаиләләре белән тора башлыйлар.

Революциягә кадәр безнең нәселнең күп кенә ирләре мәдрәсәләрдә укып, шул төбәктә төрле авылларда мулла-имам вазифаларын үтиләр. Бер ук вакытта мөгалим булып та эшлиләр, авыл яшьләрен укыталар. Аларның хатыннары – остабикәләр авыл балаларына башлангыч уку-язу дәресләре бирәләр. Шуның өстенә, бөтен гаиләләре белән крестьян хезмәте дә үтәлә, шәхси хуҗалыкларны алып баралар, тормыш кирәкләре белән үзүзләрен тәэмин итеп торалар. Мисал өчен, минем Габделҗәмил бабайның тормышын алырга мөмкин. Аның турында мин әнием Зәйнәп Максудовадан ишетеп калдым (бабай мин туганчы ук туксаннан узып вафат булган). Тирсә мәдрәсәсен бетергән бабайны

Уразай (Кече Салагыш) авылы халкы, беренче мәчет төзеп, шунда имам итеп сайлый (бу турыда аның таныклыгы сакланган). Ул чакта аңарга 59 яшь булган, гаиләсе белән бергә крестьян тормышы белән яшәгән. Габделҗәмил бабай укымышлы, галим булган, унҗиде шәрык телен белгән, шулар арасыннан гарәп, фарсы һәм барча төрки телләр, хәтта инде кулланылмый торган чыгтай һәм урәнхай телләре. Күрше-тирәдәге муллалар, мөгаллимнәр арасында абруе зур булган. Габделҗәмил мулланың ике хатыны булган. Беренчесе – Хөсниҗамал бинт Габдесаттар бинте Сөендек. 48 яшендә тугызынчы баладан үлә. Калган ятим балаларга чит үги ана булмасын дип, тол калган иргә Хөсниҗамалның 16 яшьлек сеңелкәше Шәрифәне (Габдессаттар оныгы) димләгәннәр. Бу хатыннан да сигез бала туа. Барысы 17 баладан өчесе яшь вакытта үләләр. Олырак балалары Зәйнәп I, Гайниҗамал, Габделгазиз, Камал, Өммегөлсем авыл мәктәбен әтисе (әнисе) кул астында тәмамлагач, гаилә коралар, шәхси крестьян хуҗалыгы белән яшиләр. Калганнары мәктәп яки мәдрәсәләрдә укыйлар, күбесе укытучы булып җитешәләр. Бишесе – Габделхәлим, Габдеррахман, Мөхәммәдшакир, Мәгъсүмә, Зәйнәп атаклы Бубый мәдрәсәсен тәмамлыйлар. Газизә, Мөхәммәдзакир мәдрәсәне бетерми калалар. Соңгы балалары – Мөхәммәдгариф һәм Наҗия, Бубый мәдрәсәсе ябылгач, гади урта мәктәп бетерәләр. Алар да, апалары Газизә дә, революциядән соң укытучылар курсларында укыйлар. Шулай итеп, әлеге буынның яшьрәкләре укытучы булып җитешәләр. Ләкин революциядән соң, гражданнар сугышы башлангач, һәр кешенең язмышы кискен рәвештә үзгәрә, илдәге вакыйгалар белән бәйле була. Нәселнең яшьләре, ихлас күңелдән, яңа тормыш төзү идеалларына инана башлый, Кызыл Армия сафына басалар (Закир, Гариф, Наҗия) һәм көрәштә актив катнашалар. Шакир абый, Наҗия апа 1918 елда ВКП(б) партиясенә керәләр. Гражданнар сугышы беткәч, барысы да үз өлкәсендә эшкә керешәләр. Шакир абый, Наҗия апа, Гариф абый – советлар оешмаларында эшлиләр, Газизә апа, Мәгъсүмә апа, минем әни Зәйнәп – укытучы эшен дәвам итәләр.

Кызыл Армия ягында көрәшеп, Гыйльмекамалның улы Габдулла белән аның хатыны Рокыя да гражданнар сугышында һәлак булалар. Алар икесе дә укытучы булганнар. 1918 елда аклар кулына эләгеп, коточкыч җәзаланып, Гайниҗамалның улы укытучы Мөхәммәдкасыйм һәм аның хатыны укытучы Әсма да үтереләләр. Алар турында Тугыз буй авылларында риваятьләр дә сөйлиләр һәм алар һәлак булган җиргә «Касыйм аланы» дигән исем дә бирәләр.

1917 елгы революциядән соң нәселдәге күп кенә кешеләренең тормышы фаҗигале төс ала. Моның сәбәпләре билгеле – гражданнар сугышы афәте һәм Россиядәге яңа хакимиятнең дингә һәм аның әһелләренә карата сәясәте. Мондый шартларда авыр язмыш муллаларның үзләренә генә түгел, ә аларның гаиләләренә, балаларына да кагыла. Бу турыда Г.Ахуновның «Идел кызы» романында Габбас мулланың язмышы сөйли, чөнки бу «образ»ның прототибы итеп Габделҗәмилнең улы Габдеррахман Максудов алынган. Икенче мисал итеп, Габдеррахманның абыйсы Габделхәлим кичергәннәрне искә алырга мөмкин. Раскулачивание башлангач (1928-1929 еллар), шул ук Уразай яки Нарат авылында Габделхәлимнең өенә дә керәләр, үзе белән бергә гаиләсен йорттан куар өчен, милкен алалар. Боларның керүе була, Хәлим абыйның хатыны авырып түшәктә яткан килеш үлеп китә. Зур кайгыга карамастан, гаиләне куып чыгаралар, ә Габделхәлим абыйны Беломорканалга сөреп җибәрәләр. Дүрт бала ятим кала, төрле якка таралалар. Өч елдан соң Хәлим абый шундый аяусыз «стройка»дан исән килеш, хәтта «ударник» булып кайта. Бүтән гаиләләр дә шактый кайгы, югалтулар кичерәләр. Әнинең Газизә апасының гаиләсе, үзе вафат булганнан соң инде, шулай ук Кырынды авылында раскулачиваниегә дучар була. Аның ирен төрмәгә ябалар, балалар йорттан куылган хәлдә, урамда ятим калалар, хәер сорашып, авылдан авылга йөриләр. Бу репрессияләр эшләнә, хәтта кыерсытылган гаиләләр гомер буенча үз көче, үз хезмәте белән яшәсәләр дә.

Нәселдән корбаннар I империалистик, гражданнар сугышында һәм Бөек Ватан сугышында да күп була. Гомумән әйтергә мөмкин, нәселнең сугышка яраклылык яшендә булган һәр ир-аты мобилизациягә кергән. Габделҗәмил бабайның оныгы Лотфулла I империалистик сугышта хәбәрсез югала, икенче оныгы

укытучы Гыйззәтулла да шул сугышта һәлак була. Тагын ике оныгы – укытучылар Мөхәммәдкасыйм (Гайниҗамал улы) һәм Габдулла (Гыйльмекамал улы) Кызыл Армия сафында гражданнар сугышында һәлак булалар. Улы Мөхәммәдзакир да Кызыл Армия сафында көрәшә, Кырымда Сиваш вакыйгаларында катнаша, шуннан каты чирләп (сыпной тиф + туберкулез) кайткач, вафат була. Бөек Ватан сугышында (1941–1945) бабай ягыннан 21 кеше (уллары, кияүләре), әби ягыннан ... кеше катнашкан. Шулардан җиде оныгы һәм биш кияүләре сугышта һәлак булган. Алты кеше инвалид булып калган. Җиде кеше исән кайткан. Исән калганнары, сугыштагы батырлыклары өчен орденнар, медальләр белән бүләкләнеп кайталар. Кайткач, укуларын дәвам иттерәләр. Минем Равил абыем (инде мәрхүм) Артиллерия академиясен бетерде, хәрби инженер-баллист буларак ракета техникасы җитештерүдә катнашты. Полковник званиесендә отставкага чыкты. Улы Рөстәм дә инде полковник, икенче улы – КАИ бетергән инженер.. Мәскәүдә шул ук өлкәдә эшли (). Икенче абыем – Рөстәм (ул да мәрхүм инде), сугыштан соң Ленинградта югары диңгез училищесын бетерде, инженер-теплотехник булып эшләде. Шакир абый Максудовның улы Батыр, сугыштан соң, КАИР бетереп, инде күп еллар вертолетлар конструкцияләү буенча инженер булып эшли. Мәгъсүмә апаның сугышта исән калган балалары Фәүзи абый һәм Фәридә апа сугышка кадәр үк Казанда төзелеш институтын һәм стоматология институтын тәмамлаганнар иде. Алар сугышта да үз белгечлекләре буенча – сапер һәм табиб-хирург булып көрәштеләр. Хәзер икесе дә вафат.

Бара торгач, безнең туганнар соңгы 75 ел дәверендә элекке Советлар Союзында таралып, хәзер инде төрле илләрдә торып калдылар: Россиянең төрле республикаларында һәм өлкәләрендә, Урта Азия илләрендә (Үзбәкстан, Кыргызстан, Таҗикстан, Төркмәнстан), Украинада, Латвиядә һ.б. Авылда бик азлары калды. Тормышта да югалып калмады алар. Яшьрәкләрдән соңгы 3–4 буынның егетләре-кызлары күбесе югары яки махсус урта белем алдылар, белгеч булып өлгерделәр.

Ни кызганыч, бабайның оныклары арасында катнаш гаиләләр күбәя, нәтиҗәдә, интенсив рәвештә руслашу процессы бара. Кайбер татар гаиләләре инде юкка да чыккан. Ләкин нәселнең күп кенә гаиләләре үз милләтен саклап яшиләр. Шуңа күрә бу татар нәселе үзен югалтмас дип уйлыйм, киләчәге бар аның.

Гөлнар Ризаэддин кызы Газизова
медицина фәннәре кандидаты, лаеклы ялдагы фәнни хезмәткәр
(Габделҗәмил Максудовның оныгы, Зәйнәп Максудованың кызы)
1.06.1994 – 3.04.1997

1919 ел июнь аенда эвакуациядән авылыбызга кайткач, нәрсәләр күрдем,ниләр ишеттем

Колчак ерткычлары безнең тирә-як авылларыбызда бигрәк тә авыр-каты җинаятьләр эшләгәннәр.

1) Туган авылыбыз Уразайдан 2-3 чакрым ераклыкта Салагыш авылында (хәзерге Әгәрҗе районы) яралы крестьян коммунист Вәҗи аганы һәм аның 70 яшьлек карчык анасын канга батырып, газаплап, кыйнап үтергәннәр.
2) Шуннан 5-6 чакрым ераклыктагы Әрс авылында укытучы булып торган 20-22 яшьләрдәге кардәшебез Шәрифҗан Шәриповны тотып алып, Салагыш авылына китереп, төрмәгә ябып, тәмам хәлләрдән тайганчы кыйнап, канга батырып, газаплап үтереп, гәүдәсен басуга ыргытканнар.
3) Уразайдан 40 чакрым ераклыктагы Нарат авылында үзем белән бертуган Гайнеҗамал тутамның укытучы углы Касыйм Гобәйдулла углы Нигъмәтуллинны һәм аның җан дусты, сабыйлык иптәше – Кызыл гаскәрдән яңа гына кайткан Габденнур Минһаҗ углы Рәсүлевне юлда тотып (Сарапулга качып киткән елларында (юлларында) алып, тәннәрен кискәләп, борыннарын өзеп, тәннәренә кызыл йолдыз рәсемнәрен кисеп, әйтеп бетермәслек ерткычларча газаплап үтергәннәр. Кызыл гаскәр килеп җиткәннән соң гәүдәләре тапталып, авылга алып кайтып туганнар каберенә күмелгән. Уразайдан кырык чакрымнар тирәсендә Кызылъяр авылының карт укытучы, коммунист Дауд абзый Гобәйдинне, шулай ук, газаплап үтергәннәр. Күчек авылының коммунист Харисны һәм иптәше Залитовны (рус) Карәндый авылында үтергәннәр. Үземнең туган сеңлем 16 яшьлек укучы – комсомолканы Алабугадан үз авылына

> Уразайга кайтып килгән чакта Салагыш авылында тотып алып, янындагы китапларын-дәреслекләрен соңгы очларына кадәр яман сүзләр белән хурлап, төрлесен-төрле якка ыргытканнар. Үзен «син – карт коммунистның яшь күсәге» дип кыйнап, үләргә якын хәлендә безнең авыл крестьяннарыннан берничә кеше (шулар эчендә Шакир абзый Зәйнулла углы) очрап, аралап алганнар. Без аны үзебез сакларбыз дип, Колчаклардан тартып алганнар. Үзебезнең өебезгә кереп, 87 яшьлек карт атабызны «Син – коммунистлар атасы» дип тотып, кыйнап, берничә көн караңгы клеткада ябып тотканнар.

Кайбер кешеләрне, атларын җиктереп, хуҗасы-ние белән, подвода дип, ничә йөз чакрымнарга алып киткәннәр. Инде Кызыл гаскәр үкчәләренә басып, артларыннан куып җитә башлагач, күп шәһәрләрне коткаргач, бу Колчак калдыклары үзләре белән алып киткән крестьян олаучыларны кыйнап, җәзалап, талап, ахырда ташлап киткәннәр. Кайбер кешеләрнең өйләрендәге җиһазларын, келәтләрендә табылган азык-терлекләрен талап алып, гаиләләрен ач һәм ялангач калдырганнар.

Шулай итеп, безнең үз туганнарыбыз арасында да, күрше авылларда да Колчак җәфаларыннан, ерткычлыкларыннан күзләрендә – канлы яшьләр, йөрәкләрендә – кайнар әрнүләр, хәсрәтләре тулы вакыт иде. Шуңар күрә, Кызыл гаскәрнең Алабуга, Ижевск, Сарапул шәһәрләрен коткарып, һәнүз алга атлаулары, Урал-Чулман буйларын Колчак ерткычларыннан котылдыру хәбәрләре халыкның күңелен күтәрә, киләчәккә, якты тормышка, Ленин төзегән хөкүмәтнең ышанычлы, ныклы дәүләт булачагына инануын көчәйтә иде. Кызыл гаскәрнең хәрәкәтендә ирешелгән һәрбер уңыш, алга атлаган һәрбер адым, Колчак тырнагыннан коткарылган һәрбер авыл-шәһәр халыкта ниндидер бер югары шатлык тойгыларын кузгата иде. Бу уңышлар халыкта киләчәккә зур өмет баглый, аны эшкә өнди. Кулыннан-көченнән килгән барлык чаралар белән Совет хөкүмәтенә, аның сакчысы гаскәргә булышлык итәргә өнди иде. Ләкин гөлләр арасында үскән тигәнәк кебек, халык арасында да таш йөрәкләр булган. Шулар Совет яклы кешеләрне үтерергә, кыйнарга, талатырга сәбәп тә булганнар. Һәм Совет гаскәре илне Колчактан коткарып килгәнен күргәч, ярыкларга качкан тараканнар кебек, үзләренең түбән җаннарын коткарыр өчен як-якка сугылганнар, таралганнар. Акларга ияреп, Себергә Колчак җәберләре арасына кереп югалмакчы булганнар. Салагыш авылыннан Хөснеддин хаҗиның угыллары, Нәҗмикәй хаҗи угыллары, Җанмирзаның Сәет мелла, Кучек авылының Гатаулла ахунд Яһудев, аның кияүләре, Биектау авылының Салахи хаҗи углы Бәһави һәм шуның кебекләр. Боларга карата халык күңелендә тирән нәфрәт тойгысы урнашкан. Аларга карата ачу-рәнҗү утлары яна иде. Менә шул шартларда мин Уразай авылыбызда унике-унөч көн түздем дә, яңадан Алабугага кайттым. Үз мәктәбемдә (№ 7) ремонт кирәкләре тирәсендә эшкә керештем.

Көндәлек дәфтәреннән

Казанда Яңа бистәдә Мансуров Госман кулында байтак кульязма китаплар булган.

Казанда Кызыл мәчет янында Бетховен (?) урамында үз йортында торучы Мөхәммәд Гарифулла углы Салихов кулында кырыклап кульязма китап саклана.

Казанда Кабан буенда 87нче йортта Хәмит мелла Салих углы Монасыйповның подвалында 80ләп кульязма китап череп ята.

Чистай шәһәрендәге кайбер кульязма китаплар:

Шәһәр китапханәсендә саклана икән, намәгълүм язучы тарафыннан 1800 елда татар телендә язылган китап. Шул ук китапның кайбер урыннарында чуваш телендә язылган гыйбарәләр һәм кайбер рәсемнәр дә бар икән.

Шулай ук анда Хикмәтулла ишан Гаффаровтан, Закир Камаледдиновтан калган басма һәм кульязмалар күп икән.

Бу мәгълүматлар Чистай гражданины Мирза Ярмөхәммәдовтан алынды. 1923 елгы. Адресы: Вахитов урамы, йорт № ?

Көндәлегемнән. 1972

9.12. Иртән торып, пич ягып, чәй кайнатып, азрак йөрәк ялгагач, Гөлнар эшкә китте. Рөстәм йоклап калды. Мин Рөстәмнең керләрен үтүкләдем, идәнне, паласны себердем, савытлар юдым. Шул арада почтальон пенсияне китерде. Шәмсекамәр туганым хәлемне белергә килде. Бик сөендем, бик сөйләштек. «Ана» дастанын укыдык,

чәй эчтек. Ул башымны карады, тарак белән төрткәләве бертөрле массаж сыман булып, рәхәт булып китте. Ул 1:20 ләрдә өенә кайтып китте. Мин калдым.

Рөстәм торып йөри башлады. Мин тагы чәй кайнаттым, ботка җылыттым. Шул арада Камәр ханым күтәренеп килеп керде. Акмай,усайка, алма, прәнник кертә кергән. Үзе бик арыган кебек сиздем. Шул олы яшьле ханымның мине кызганып, минем өчен азык-ашамлык кертә килүе минем җанымны әрнетте, ояларым. Ул минем өчен түгел, мин аның өчен кайгыртып, хезмәт-хөрмәт күрсәтергә тиеш идем. Ләкин ни хәл итим соң?

Мин, тиз чәй әзерләп, хәзинәдә барын өстәлгә куйдым. Мин, Камәр ханым, Рөстәм (3:00 ләрдә) чәй эчтек, ботка ашадык тәмле акмай белән. Рөстәм китте, 2 сәгатьтән кайтам, дип. Әллә кемнең проект эшенә булышам, дип. (Үзе эшсез. Телефон аркылы Глеб Абражев дигән исерек бер инженер аны чакырып, эчәргә кыстап, аптыратып бетерде). Камәр ханым кайтып китте. Мин савытлар юдым. Квартир, яктылык, телефон өчен түләргә 21 сум 17 тиен акча хәзерләп, (10.02 – түләүнең соңгы срогы) Рөстәмне көттем, кайтмады.

Таякка таянып, йөрәк даруларымны да сумкага салып, акчаларны түләргә киттем. Бик акрын гына барып, аларны түләдем. Кайткан уңайга, Кекин кибетенә кереп, сөт, эремчек, 0,5 кг акмай алып, арып-талып, тирләп-пешеп өйгә кайтып җиттем. Сөт кайнаттым, чәй кайнаттым, өстәл хәзерләдем. Аш дисәң, ботка дисәң, – анысы да әзер. Ләкин Рөстәм кайтмады. Урындык алып, өй алды ишеген ачып, тышкы һаваны иснәргә чыктым. Ике мәртәбә чыгып, яртышар сәгать һава иснәп, китап укып утырып тордым. Һава җылы, йомшак, өй алдында лампа уты янып тора иде. Күрше Суфия белән дә азрак сөйләшеп алдык. Аның да энесе Хафиз авырып, Тимер юл шифаханәсендә дәруланып ята икән. Һәркемдә бер сагыш. Минем углым һәнүз (һаман да) юк. Сәгать 8 дә, 9 да, 10 да булды. Минем йөрәктә бик каты аритмия бара. Температураны үлчәдем – 36, 8. ½ табл. валидол суырып карадым. Әле басылмады. Кордиамин эчеп карадым, басылмады. Менә хәзер сәгать: 10:30. Минем йөрәк әле дулый. Ни эшләргә, кемнән булышлык көтәргә? Минем көчлерәк вакытымда канат астымда булган 11 бала – кайда алар?

Мөхлисә, Сәлимә, Әлмәтша, Фәүзия – Горьки өлкәсендә, Хәлимә вафат, Миңнеәхмәт сугышта вафат, Мәгъфүрә әле кичә генә ирен җирләде, 2 ел элек 28 яшьлек кызын җирләде, 4 ел элек углы автоһәлакәткә очрап аягын кистерде, шунлыктан кайгы баскан ана үзен-үзе көчкә йөртә. Гайшә Әгерҗе районында пенсионер һәм тулыксыз ир белән мәшәкатьле. Үземнең зур углым Равил – полковник, ул елга бер мәртәбә дә килеп күрешми, сукыр бер тиен белән булышлык итми, хәлең ничек дип, хат язып сорашмый. Бер марҗага өйләнгәч, безгә синең кирәгең юк, дип уйлады ахры туган анасына карата. Рөстәм эчә дә эчә. Атасына барып, бергә эчәләр. Минем хакта дөньяга сыймаслык кабахәт, сүгенү сүзләре төзиләр. Рөстәм исереп кайтып, көн дими, төн дими, мине, хәкарәтләп, колагыма килеп кычкыра-кычкыра, рәнҗетеп, инде ике колагым да ишетү көчләрен югалттылар. 1928 елда Риза сугып, уң колагымны имгәткән. Шуның аркасында «воспаление среднего уха» белән авырып, ишетү тойгысы бик зәгыйфьләнеп калган иде. Проф. Трутнев бик тырышып дарулап караса да, колагым зәгыйфь булып калган иде. Инде хәзер исерек Рөстәмнең гадәттән тыш каты, тупас кычкырулары аркасында сул колагым да бик начар ишетә.

Бу бала айныса, миннән һәр көн тәмәкегә, тегеңә-моңар дип, акча сораудан башканы белми. Бирсәң, азсынып кына алып чыгып китеп югала, бирмәсәң, – кабахәт сүзләр белән сүгә, хәкарәтли. Я, сорамыйча гына, берәр нәрсәмне алып чыгып юк итә.

Рәмзинең үзен балам кебек карадым, гәрчә бик авыр сугыш елларында да, аның атасы авырган чакларда да. Мин аларны ташламадым. Кулымда барынча уртаклаштым. Ләкин Рәмзи, олы кеше булып алгач, минем хәлемне барларга да уйламый. Январь аенда алты айга беренче мәртәбә килде. Июль аенда больницада яткан чагымда 200 грамм бал күчтәнәче китергән иде, январьда 250 грамм башкорт балы китерделәр, күчтәнәч диеп. Миңа баллары да кыйммәт түгел. Үзләренә экономия итеп калдырсыннар. Хәлем яхшырса, үзем үк аларга бүләк итәрмен, һич саранлашмам. Таза гына булсам иде, балаларым тәүфыйклы булып, җаным тыныч булсын иде.

Инде иң ышанычлы терәгем – кызым Гөлнарым. Ул ни эшләсен?! Беркөн кич минем яныма кайтса, икенче көнне үз квартирына коры, җылы ятакка кайтып (Ленин районына), ял итәргә мәҗбүр.

Чөнки ул бик тирән киткән бөер авыруы белән җәфалана. Ярым подвалда урнашкан минем юеш, салкын квартирамда тоташ берничә көн-төн яшәү аның исәнлеген бөтенләй җимерә, аны фаҗигале хәлләргә илтеп җиткерү куркынычы бар. Шунлыктан аны һәр көн яныма кайтып йокла, дип кыстарга һич бертөрле көчем җитми, вөҗданым риза булмый. Кичә ул минем янымда булган иде, бүген инде үз квартирына кайтачагын иртән эшкә киткәндә белдереп китте. Ул хаклы. Рөстәм шуны белде, үч итеп кайтмады. Хәзер 11:15 сәгать. Мин ялгыз. Йөрәк начар. Панангин эчтем. ½ стакан сөт эчтем. Хәл шәп түгел. Ашыгыч ярдәм сорап телефон белән хәбәр итәр идем, каршы алырга, озатып калырга, үлә калсам – авызыма су салырга бер кешем юк. Инде булса да, хәерле булсын дип, Аллаһыга тапшырасы гына калды. Шулай икән бу: «Уңар булса, Зәйнел бәшәрдер. Уңалмаса, газиз башың ашардыр».

Язган дәфтәрләрем

1) Борынгы уку йортлары хакында материаллар.
2) Каләм тотып, үзеннән [соң] эз калдырган кешеләребез.
3) Көнчыгыш телләрендә төзелгән төрле сүзлекләр,
4) Җырлар,
5) Бәетләр.
6) Шигырьләр, шигъри парчалар буенча татар сүз сәнгате ияләре.
7) Тәрҗемәи хәлләр хакында (гасырлар һәм хәрефләр тәртибендә) белешмәләр.
8) Көнчыгыш дөньясында гарәп, фарсы, төрки телләрендә төзелгән китаплар исемлеге (китапларның исемнәрендәге баш хәрефләре буенча).
9) Болгар-Казан тарихларына бәйләнешле кайбер материаллар.
10) Үземдәге кулъязма китаплар, сәхифәләр каталогы.
11) Үземдәге басма китаплар, сәхифәләр каталогы.
12) Борынгы Болгар-Казан төркиләре телендә сирәк очрый торган сүзләр.
13) Болгар-Казан төркиләрнең шәһәр – авыл – елга – күл – тау һәм башка географик атамалары.

Эшләнгәнне эшләдем

1. «Об уходе за здоровыми и больными детьми» исемле китабыма рус теленнән татарчага тәрҗемә.
2. Кооператив хуҗалыгында планлаштыру эшләре хакында «Днепропетровский» китабыны рус теленнән татарчага тәрҗемә.
3. «За общим домом» исемле китапны рус теленнән татарчага тәрҗемә.
4. «Балалар бакчасында җанлы почмак» (Живой уголок в детском саду) исемле китапны рус теленнән татарчага тәрҗемә.
5. «Агачлар кешегә нәрсә бирәләр».
6. «Үсемлекләр кешегә нәрсә бирәләр» исемле китапларны русчадан татарчага тәрҗемә.
7. «Татар мәдрәсәләрендә нәфис әдәбият» журналында басылган.
8. Татар мәдрәсә шәкертләренең Пугачев хәрәкәтендә катнашулары. «Мәгариф» журналында басылган.
9. «Татар мәдрәсәләрендә нәфис әдәбият». «Безнең юл» журналында басылды.
10. Татар мәктәпләре өчен «Учебник-книга по русскому литературному чтению в VII классе» в татарской школе.
11. Татар мәктәпләре өчен «Учебник русского языка – Синтаксис для V–VII классов татарских школ».
12. Татар мәктәпләрендә рус теленнән сүзлекләр баету методлары. Татарстан укытучылар белемен күтәрү. Институтлар тарафыннан чыгарылган мәҗмугалар(ны) бастыру.
13. Шул ук темада РСФСР автономчылар съездында докладым тегәлләнде.
14. Татар мәктәпләрендә рус теле укыту эшләре хакында «Красный Татарстан» газетасында басылды.
15) Борынгы әдәбият тарихыннан материаллар. 1968 ел, «Казан утлары», № 1 басылды.
16. XIX йөз галиме Мөхәммәдкәрим Мөхәммәдрәхим углы Бикташиның өч теленең сәфәрлеге (гарәб, фарсы, төрек) турында доклад 1967/8 елда Казан дарелфөнүнендә СССР күләмендәге Тюркология съездында сөйләнде.

17. XIX йөз кыпчак әдәбиятыннан «Хөсрәү вә Ширин». Х. Госман белән берлектә эшләп, 1969/71 елда басылды.
18. XVIII–XIX гасырдагы татар шигырьләренең үрнәкләре. Университет укучыларына занятиеләр өчен кулланма итеп әзерләдем.
19. XIX гасыр кыпчак шагыйре Сәеф Сараиның «Гөлестан бит-төрки», ягъни Шәйхи Сәгъдинең «Гөлестан» исемле әсәренең төркичәгә тәрҗемәсе. Х. Госман белән бергә эшкәртелде.
20. XII–XIX гасырларда Идел-Уралда төрки-татар халкының файдаланган уку йортлары (чит илләрнең дә кайбер уку йортлары алынды. Әгәр дә аларда безнең татарлардан кем дә булса укыганы ачылса).
21. Иң борынгы гасырлардан башлап XIX гасыргача исемнәре сакланган галим, әдип, шагыйрь һәм җәмәгать хадимнәре хакында кыскача белешмәләр.
22. Безнең татарлар арасында исемнәре билгеле булган каләм әһелләре һәм эшләре хакында язмалар.
23. Татар мәктәпләре өчен рус теле дәресләре программасы: башлангыч, җиде-еллык һәм унъеллыклар өчен.
24. Тәртибе начар булган курсант ... хакында. «Татарстан яшьләре» газетасында басылган.
25. 1813 елда сатылган татар керәшеннәре хакында.
26. Ногайның Идел буе шагыйрьләренә иҗади йогынтысы. «Үзбәк мәдәнияте» газетасында басылды. 1968 ел. 15/III номеры.
27. XV йөз шагыйре Лотфиның Идел буе төрки шагыйрьләре иҗатына йогынтысы. «Үзбәк теле һәм әдәбияты» журналында басылды.
28. Шагыйрь Вәлиулла бине Хәбибулла Алкаев чүпрәк хакында мәкаль. Чүпрәле районы газетасында басылды.

Автобиография З.А. Максудовой

Я родилась в 1897 г. 15 марта в деревне Уразаево Елабужского уезда Вятской губ. в семье муллы Максудова Абдулжамиля.

Отец родился в 1832 г. в семье крестьянина и жил исключительно крестьянином до 1891 г. В этом, т.е. 1891, году в деревне Уразаево

впервые построили мечеть, и моего отца назначили муллой, как старика грамотного. Он отказался от своего сана в 1907 году по физическим недостаткам (в старости ослеп на один глаз).

Отец имел всего 17 детей; из них 10 дочерей и 7 сыновей. После смерти первой жены выдали мою мать замуж за него, 54-летнего старика, имеющего 9 детей, по старой традиции татар и в силу того, что она была сирота.

Отец умер в 1925 г. В избир. правах поражен не был. Перенес побои 1917 года от белобандитов за то, что три сына и дочь находились в Красной Армии, другая дочь 16 лет, Назия Максудова, числилась членом Союза молодежи, работала в партизанском отряде.

Воспитывалась я в этой семье до 1904–05 года. Немного училась грамоте. А в 1904–05 году поступила в Ижбобинскую учительскую семинарию, которую окончила в 1911–12 уч.г.

Во время учебы в семинарии зимой жила оторвано от родителей, а летнее время со всеми остальными членами семьи работала в поле. Некоторое лето проводила у сестры в дер. Шаршады, ухаживала за ней – больной туберкулезом кости. Несколько летних каникул проводила в деревне Сосново Сарапульского уезда у сестры матери и других родных, которые меня одели-обули, а я репетировала их детей.

Осенью 1912 года я уехала от родителей в деревню Тарханы бывшего Симбирского уезда на школьную работу, где осталась до 1916 года.

Осенью 1916 года уехала в Сибирь, в город Атбасар Акмолинской области, где учительствовала до конца 1917–18 уч.г.

С первых дней революции работала во всех общественно-массовых работах по укреплению советской власти, за что подвергалась репрессиям со стороны местной буржуазии; это могут подтвердить члены партии: Гадеев Абдурахман, Файзуллина Магинур, Сармсакова Бибинур и ряд других товарищей, знающих меня по работе в Атбасаре.

З.М. 1938 год

Автобиография

Я родилась 15 марта 1897 года в деревне Уразаево Красноборского района Татреспублики в семье крестьянина (мулла, служивший с 1894 по 1907 год и скончавшийся в 1925 году). Образование имею незаконченное среднее.

В 1911 году окончила Ижбобинскую женскую учительскую семинарию в бывшем Сарапульском уезде Вятской губернии.

В 1911–12 году стала работать в качестве учительницы при той же семинарии.

С 1912 по 1916 год работала учительницей в деревне Н. Тарханы Б. Тархановского района Татреспублики.

С 1911 по 1918 год учительствовала в городе Атбасаре быв. Акмолинской области (ныне Казахстан).

С 1918 по 1920 год учительствовала в городе Елабуге.

С 1920 по 1922 год училась в Ташкентском государственном университете. Вынуждена была оставить учебу с 3-го курса в связи с переездом в Казань из-за заболевания легких.

С 1922 по 1924 год работала учительницей в детдоме № 2 города Казани. С 1924 года, ввиду обострения легких, я вынуждена была оставить работу среди детей.

С 1924 по 1926 год – работа в Селькредпромсоюзе.

С 1926 по 1929 год – в школе ликбез при Татсоюзе.

В 1936–37 учебном году училась в Казанском вечернем университете марксизма-ленинизма. Вынуждена была оставить из-за болезни.

С 1929 по 1931 год преподавала на курсах Татсоюз.

С 1931 по 1937 год преподавала в техникуме Советской торговли.

С 1937 года по настоящее время работаю в школе (с 1937 по 1941 год в школе № 50 Бауманского района, с 1941 по 1944 год в школе № 35 Сталинского района, с 1944 года по сей день – в школе № 80 Сталинского района).

Имею некоторые печатные труды по вопросам методики обучения русскому языку в татарской школе.

Общественную работу выполняла по линии месткома своей школы, а также по линии Министерства просвещения.

Вдова. Имею трех детей. Старший сын – подполковник артиллерии, член партии с 1941 года. Младший сын – инженер-механик, член партии с 1943 года. Дочь – научный работник (микробиолог), член ВЛКСМ.

Повышением идейного уровня и своей квалификации занималась путем самостоятельного образования: чтением периодической литературы, художественной, научно-методической и педагогической литературы.

С 1.10.1912 по 1.09.1916 (4 года) – учительница в восьмилетней женской школе в дер. Тарханы Большого Тархановского р-на ТАССР.

С 1.04.1916 по 1.04.1918 (2 года) – учительница в Татарской школе г. Атбасаре Акмолинской области Казах. ССР. Справка №39 от 2.04.1918 г.

С 1.09.1918 по 1.09.1920 (2 года) – учительница в Татарской школе в г. Елабуге ТАССР. Справка № 48 от 25.07.1942 г.

С 2.10.1920 по 1.09.1922 – учительница Ташкентского женского института просвещения. Удостоверение № 238 от 14.10.1920; № 320 от 25.07.1922.

С 1.09.1922 по 1.09.1924 (2 года) – учительница в детдоме № 2 города Казани. Справка 14.06.1949 г.

С 1.10.1924 по 15.08.1926– на курсах по ликбезу среди работников Селькредпромсоюза. Докум.: расчетный лист.

С 1.09.1926 по 1.06.1928 г. (2 года) – в школе взрослых (ликбез) при Татсоюзе. Документ: Справка от 29.07.1940 г.

С 1.10. 1929 по 1.09.1931 (2 года) – на курсах Татсоюза. Документ: справка от 25.10.1936.

С 1.09.1931 по 1.09.1937 – в техникуме Советской торговли г. Казани. Преподаватель. Удостов. № 73 от 8.03.1940.

С 1.09.1937 по 15.08.1941 (4 года) – учительница в школе № 50 Бауманского р-на г.Казани. Справка № 98 от 10.06.1941.

С 15.08. 1941 по 1.09.1944 (3 года) – учительница средней школы № 35 Сталинского р-на г. Казани. Удостов. № 28 от 2.08.1948.

С 1.09.1944 по настоящее время – учительница средней школы № 80 г.Казани.

С 1.09.1928 по 1.07.1929 – училась на курсах по переподготовке школьных работников. Удостоверение № 113 от 21.12.1928.

[без даты]

Укытучы–галим

Зәйнәп Габделҗәмил кызы Максудованың тормыш юлы

Зәйнәп Максудова 1897 елның 28 мартында элекке Вятка губернасы Алабуга өязе Уразай авылында туган. Әтисе Габделҗәмил Габделманнан улы Максудов – авылның имамы, бик укымышлы, абруйлы кеше була, 17 ләп шәрык телен белә. Әтисе дә, әнисе Шәрифә абыстай да – борынгы мулла нәселләреннән. Икесе дә авыл балаларын башлангыч мәктәптә укыталар. Тормышларын алар, барча гаиләсе белән бергә, крестьян хезмәте белән алып баралар. Иген игәләр, мал асрыйлар, шуның белән көн күрәләр.

Зәйнәп бишенче бала булып туа, әтисе, әнисе инде олы яшьтә булганнар. Алар Зәйнәпне укырга-язарга өйрәткәч, җиде яшендә Сарапул өязендәге Иж-Бубый мәдрәсәсенә укырга җибәрәләр. Бала бик зирәк, уку-язуны яхшы үзләштергән булганга, аны турыдан-туры өченче сыйныфка алалар, апасы Мәгъсүмә белән бер класста укый башлый. 1911 елда шул мәдрәсәне барлык фәннәрдән 10 билгесе белән тәмамлап, Зәйнәп укытучы дәрәҗәсен ала.

1911 елның башында, Ишми ишанның доносы буенча, Буби мәдрәсәсен патшага каршы фикерләрдә гаеплиләр. Мәдрәсә һәм мәктәп укытучыларыннан унлап кеше патша жандармнары тарафыннан кулга алына. Шулай да мәктәпләрдә укыту туктамый, югары классларны тәмам иткән укучылар Бубиның үзендә укыта башлыйлар. Зәйнәп тә 1911–1912 уку елын шунда укытып үткәрә.

Буби мөдәррисләре 1912 елдан соң илдән сөрелгән хәлдә дә укытучылык хезмәтләрен дәвам иттерәләр. Габдулла Буби Кытайга Кулҗа шәһәренә сөрелгән хәлдә, дарел мөгаллимат ачып, укыту эшләрен алып бара.

1912 елда Зәйнәп Максудова элекке Сембер губернасында бер ел Юнәдә укыта, аннан Түбән Тархан авылына күчә. Анда ул 1916 елга кадәр 8еллык татар мәктәбендә укыта. 1910–1911 еллардан башлап Юнә мәктәбендә аның белән бергә, апасы Мәгъсүмә һәм аның ире Фәтхеррахман Әфләтунов укыталар. 1914 елда алар Акмола өлкәсендәге Атбасар шәһәренә укытучы булып китәләр, Зәйнәпне дә үзләре янына чакыралар.

1916 елдан 1918 елга кадәр Максудова Атбасарда татар мәктәбендә эшли. Сеңлесе Нажия белән әнесе Гариф шул ук мәктәптә укыйлар, апалары янында тәрбияләнәләр. Мәктәптәге эшләреннән тыш, яшь укытучы үзенең гомуми һәм профессиональ белемнәрен күтәрергә тырыша, рус телен өйрәнә, ике еллык педагогик курсларда укый, гимназия программасы буенча «аттестат зрелости»га имтихан тотарга хәзерләнә. Атбасардагы югары педагогия училищесы советында экстерн рәвештә шул имтиханны тота һәм «учитель русского языка» званиесен ала. Шул вакыттан ул татар мәктәпләрендә ана телен генә түгел, рус телен дә укыта башлый. Атбасарда Зәйнәп Максудова иҗтимагый эшләрдә дә бик актив катнаша. Бүтән яшь укытучылар белән бергә драмтүгәрәк оештыра һәм укучылар белән спектакльләр куялар. Бу эшләр өчен Зәйнәпне Атбасар муллалары, байлары «безнең кызларны аздырасың» диеп гаеплиләр, аңа каршы халыкны котырталар. Бөек Октябрь революциясе булгач, Совет хөкүмәтенең беренче декретларын, урындагы оешмаларын күтәреп чыккан митингларда актив катнаша, чыгышлар ясый.

Җәйге каникуллар вакытында авылына кайтканда яки укыта торган авылларына китеп барганда, Казанда туктала. Анда ул заманның алдынгы фикер ияләре – Нәҗип Думави (Бубый укытучысы), Маһруй Мозаффария (Казанда Татар кызлары өчен мәктәп ачучы һәм шунда укытучы), «Сөембикә» журналының редакторы Якуб Хәлили, язучы Әхмәт Урманче һәм башкалар белән таныша. Якуб ага Хәлили 1912 елда Зәйнәпне Габдулла Тукай белән таныштыра («Совет мәктәбе»нең 1977 елгы дүртенче санында бу турыда аның хатирәләре басылды).

1918 җәендә Зәйнәп туган авылына – Уразайга кайта. Анда балалар бакчасы оештыра. Аннан соң Алабугада җидееллык татар мәктәбендә татар һәм рус телләрен укыта. 1919 елда Колчак һөҗүме вакытында З. Максудова, бүтән укытучылар белән бергәләп, Алабугадан эвакуациягә чыгып китәләр, 28 нче Азин дигән политотдел составында кызылармиячеләр арасында политик-тәрбия алып баруда катнашалар. 1920 елда ул Ташкентка китә, анда баргач, Алабугада ук сүз куешкан егетенә, Риза Газизовка кияүгә чыга. Ташкент университетының социаль-экономик факультетына укырга керә. Бер үк вакытта үзбәк хатын-кызлары өчен оештырылган Мәгариф институтында эшли, төрки телләрне укыта. Үзбәк хатын-кызлар мәгариф институтында эшләгәндә Максудованың җитәкчеләре зур галимнәр булалар – тарихчы профессор С.П. Покровский,

проф. Спасский, проф. Чердынцев, проф. Трапезников. Аларның кул астында фәнни-тикшеренү эшләрендә шактый тәҗрибә ала. Алар җитәкчелеге астында ул аспирант Лурье белән бергә «Әлфе ләйлә вә ләйлә» дигән гарәп әкиятләре мәҗмугасен тәрҗемә итү өстендә эшли башлый, ләкин бу эшне ахырына җиткерергә аңарга насыйп булмый. Русчага тәрҗемәсен Лурье үзе генә бетерә.

Университетның өченче курсын бетергәндә, нибары бер генә ел укыйсы калганда, үзе һәм бер яшьлек улы Равил бик каты малярия белән авырыйлар. Шул сәбәпле, 1922 елның көзендә гаиләсе белән Казанга кайтырга мәҗбүр булалар.

Казанга кайткач, Зәйнәп Максудова ике ел 2 нче балалар йортында эшли. Авыру сәбәпле, 1924 елдан башлап, өлкәннәр арасында эшләргә күчә. Берничә ел ул Татарстан «Центрархив»ында гыйльми хезмәткәр булып эшли. «Мәгариф» журналында тикшеренү материалларын (татар шәкертләренең Пугачев бунтында катнашулары турында) һәм «Юный педагог» журналында әдәби материаллар бастыра. 1924–1929 елларда «Селькредитпромсоюз» һәм «Татсоюз» янындагы ликбез һәм башка курсларда дәресләр биреп йөри, тәрҗемә эшләре белән шөгыльләнә, сигезләп китапны русчадан татарчага күчерә. 1931–1937 елларда совет сәүдә техникумында укыта. Шуннан соң ул яңадан мәктәпкә, үзенең яраткан эшенә кайта. Башта 1937–1941 елларда Казанның – 50 нче мәктәбендә, 1941–1944 елларда – 35 нче мәктәбендә, соңгы ундүрт елын 80 нче мәктәптә укыта. Бу елларда укучыларга рус телен өйрәтү методикасы өстендә күп эшли, татар мәктәпләре өчен рус теле буенча дәреслекләр, программалар төзүдә катнаша (җиденче класс өчен рус теле синтаксисы һәм төрле методик ярдәмлекләр), аның утызлап методик һәм фәнни хезмәте матбугатта басылып чыга.

1957 елда мәктәптән пенсиягә киткәч, Зәйнәп Максудова ун ел буена Казан дәүләт педагогия институтында һәм Казан университетында гарәп теле факультатив курсын алып бара. Университетның һәм Фәннәр Академиясенең Тел, әдәбият һәм тарих институтының фәнни хезмәткәрләре белән бергә, борынгы төрки-татар кульязмалары өстендә күп эшли. Бу эшләрнең максаты – борынгы әсәрләрнең эчтәлеген, аларның тел, әдәбият, татар халкы тарихындагы әһәмиятен ачып бирүдән гыйбарәт. Күп телләр белгече, шулар арасында борынгы төрки теле, гарәп, фарсы телләре, төрки филология өлкәсендә күренекле галим, археограф буларак, Зәйнәп Максудова яшь фән хезмәткәрләренә фәнни эзләнүләрендә, борынгы әдәби җәүһәрләрне ачуда, дөньяга чыгаруда күп ярдәм итте. Ул әдәбият, тел белгечләре белән бергә эшли. Мәсәлән, профессор Хатип ага Госман белән Алтын Урда заманындагы шагыйрь Сәиф Сараиның әсәрен хәзерге татар теленә транскрипцияләп, комментарийлар белән язып бирделәр һәм башка әсәрләр өстендә эшләделәр. Кирәк чакта бу әсәрләрне гарәп шрифтына күчерү өчен, Зәйнәп Максудова көне-төне үзенең матур каллиграфиясе белән язып утыра иде. Бу әсәрләр матбугатта басылып чыккач, студентларга уку китаплары булып хезмәт иттеләр. Шакир ага Абилов белән борынгы болгар шагыйре Лотфи әсәрен (XIII гасыр, Зәйнәп Максудованың коллекциясендә саклана иде, хәзер Татарстан милли музеенда, Зәйнәп Максудованың архивында) тикшереп, мәкалә яздылар. Шундый материаллар белән Зәйнәп Максудова җыелышларда, конференцияләрдә докладлар белән чыга, журналларда аның мәкаләләре басыла.

Зәйнәп Максудова гомер буе тикшеренү материаллары нигезендә биографик-библиографик каталог төзеде. Бу каталог-белешмә эченә көнчыгыш галимнәре, әдипләре, шагыйрьләре һәм аларның әсәрләре кертелгән. Гарәп, фарсы, төрки телләрдәге әсәрләр – татар халкының мәдәниятенә кергән яки йогынты ясаган әсәрләр. Бу уникаль хезмәткә мондый исем бирерлек: «Татар халкының һәм көнчыгыш халыкларының мәдәни бәйләнешләре». Каталогта җыелган материаллардан күренгәнчә, бу элемтәләр гасырлар буена – IX гасырдан хәзерге елларга кадәр барган. Каталог хронологик, тематик һәм алфавит принциплары нигезендә төзелгән, анда җиде меңнән артык авторның карточкалары тупланган һәм аларның 30 меңләп әсәрләре җыелган. Һәр автор турында кыска гына биографик мәгълүмат бирелгән: тулы исеме, кушаматы (псевдонимы), туган урыны, туган һәм үлгән еллары, билгеле әсәрләре, алар кайда саклана, яки алар турында кайда мәгълүмат бар, татар халкына кайчан билгеле булган һәм кемнәр файдаланган. Бу био-библиографик каталог хәзер Татарстан милли музее фондында саклана. Бер өлеше – Галимҗан Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының кульязмалар бүлегендә. Каталогтан башка, музейда

аның борынгы кулъязмаларны һәм гарәп имлясында басылган китапларны үз эченә алган зур коллекциясе саклана. Күренекле педагог, ярты гасыр стажлы укытучы Зәйнәп Максудова меңләгән укучыны белем белән коралландырып, зур тормыш юлына хәзерләүдә катнашты. Алар илебезнең төрле төбәкләрендә халкыбызга намуслы хезмәт күрсәтәләр. Ачык дәресләр биреп, «Совет мәктәбе» журналында (хәзерге «Мәгариф» журналы) мәкаләләр язып, «Педагогик укулар»да докладлар ясап, ТИУУда җәйге курсларда лекцияләр укып, укытучыларга күп ярдәм күрсәтте. Гомер буе үз эшенә бирелеп, үз халкының телен, әдәбиятын, тарихын өйрәнүгә зур көч куйды. Бу эшләре белән ул соңгы көннәренә кадәр шөгыльләнде. Авыруы көчәеп, 1980 елның 3 февралендә вафат булды. Казанда Яңа бистәнең татар зиратында (бишенче юл) җирләнде.

Зәйнәп Максудованың кызы Гөлнар Газизова

Казан, 5 июль, 2003 ел

[Зәйнәп Максудова төзегән Коръән багышлау догасы]

Илаһи, йә Рабби, шушы укыган Кәлям шәрифнең савабын багышладым пәйгамбәребез Мөхәммәд Мостафа салаллаһу галәйһи вәссәләм рух шәрифенә. Шулай ук, аның гаиләсенең һәм барлык сәхабәләренең рухларына багышладым. Үзеңнең рәхмәтең белән васыйл мөтәвасыйл, шулай ук, бу укыган Кәлям савабын барча пәйгамбәрләрнең, рәсүл һәм нәбиләрнең рухларына, барлык изгеләрнең, вәлиләрнең, шәһитләрнең, остазларның, барча мөэмин-мөселман ирләрнең рухларына багышладым. Хосусан, газиз әткәем Габделҗәмил Габделмәннан углының, газиз әнкәйләрем Хөсниҗамал Габдессәттар кызының, Шәрифә Нигъмәтулла кызының рухларына багышладым. Аллаһым васыйл мөтәвасыйл кыл рәхмәтең берлә.

Шулай ук, әткәем ягыннан бабаем Габделмәннан Максуд углына, әбиләрем Әсхабҗамал һәм Миңлеш хатыннарның рухларына; анам ягыннан бабайларым Габдессәттар Сөендек углының, әбием Мөхибҗамал ханымның, Нигъмәтулла Сәйфулла углының һәм Сахибҗамал Габдессәттар кызының рухларына багышладым. Йә Рабби, Үзеңнең рәхмәтең белән аларга васыйл мөтәвасыйл кыл. Шулай ук, шушы укылган Коръән шәрифнең савабын багышладым атам ягыннан гүр иясе булган барлык мөэмин-мөэминә туганнарның

рухларына, анам ягыннан гүр иясе булган мөэмин һәм мөэминә туганнарның рухларына, хосусан, үземнең туганнарым Габделгазиз, Габделхәлим, Мөхәммәдгариф беренче, Габдеррәхман, Мөхәммәдшакир, Мөхәммәдзакир, Мөхәммәдгариф икенче – Габделҗәмил угылларының рухларына багышладым. Йә Рабби, Үзең васыйл мөтәвәсыйл кыл. Шулай ук, бу укыган Кәлам Шәрифнең савабын багышладым гүр иясе булган кыз туганнарым Зәйнәп, Гыйльмеҗамал беренче һәм икенче Гыйльмеҗамал, Өммегөлсем, Газизә, Нәҗия, Нәсимә – Габделҗәмил кызларының рухларына багышладым. Йә Рабби, Үзең лотфың, рәхмәтең белән васыйл-мөтәвасыйл кыл.

Шулай ук, бу Коръән шәрифнең савабын бездән дога өмет итеп ятучы барча дусларның рухларына багышладым. Ходаем, рәхмәтең берлә васыйл мөтәвасыйл кыл. Шулай ук, никах буенча туганлашкан ир-хатын кардәшләрнең рухларына багышладым. Шулай ук, ошбу Коръән шәрифнең савабын балаларым Равил, Рөстәм, Гөлнарның һәм балаларның рухларына багышладым. Аларга тәүфыйк-һидаять, бәхет-сәгадәт бир, хәләл ризык, тугры кәсеп белән дөньяларын киң кыл. Йә Рабби, Аллаһым, Коръән шәрифне дөньябызда иптәш кыл, каберебездә юлдаш кыл. Кыямәттә шәфәгатче кыл. Тәмуг утларыннан, җәһәннәм газабыннан саклаучы пәрдә кыл. Дөньяда һәртөрле яманлыклардан саклаучы, һәртөрле изге эшләргә дәлаләтче-юлбашчы кыл, иман кыл.

Йә Рабби, Аллаһы! Үзеңнең фазыйлең берлә, йә Рабби, иң юмартларның да юмарты Син. Укыган Коръән шәрифнең савабы белән безне җәннәткә керт, күңелләребезне төзек кыл. Гөнаһларыбызны ярлыка. Соңгы сулышларыбызны бакый иман белән үткәр, Үзеңнең киң рәхмәтең, вөҗүдең берлән. Әй Аллаһым, шушы Коръән шәриф белән безнең күңелләребезне зиннәтләндер, күзләребезне нурландыр, иманыбызны даим, нык кыл, мөхәккәм кыл, Коръән бәракәтендә мизаныбызны авыр кыл. Мөбарәк Коръән бәракәтендә авыруларыбызга шифа бир, үлгәннәребезгә рәхим, мәрхәмәт кыл. Тәвәккәлләребезгә тән тазалыгы, күңел шатлыклары, мәгыйшәт киңлекләре белән бәрәкәтле тормыш бир. Ахыр сулышта хәерле хәтимә бир. Ике дөньяның хәерлесен бир. Ике дөньяның яманлыкларыннан Үзең сакла. Иман белән, мөселманлык белән дөньядан үткәр, изгеләр төркеменә урнаштырып, җәннәт-сәлам йортын насыйп ит. Амин. Йә Раббел галәмин.

Указатели

Исемнәр күрсәткечләре

А

Ахун б. Хисамеддин әл-Әтавый *168*

Ә

Әбү Бәкер б. Биктимер *168, 295*
Әбү Бәкер б. Ибраһим Казанлы *321, 331, 332*
Әбү Бәкер б. Шәмгүн *45, 333*
Әбү Мөхәммәд Гарифулла әс- Салихи *41, 314, 349*
Әбү Наср Курсави *12, 22, 34, 44, 76, 103, 312, 313, 319, 336*
Әбүлфарук Мөхәммәдшакир б. Габделҗәббар *313–314*
Әбүш б. Сибгатулла *46*
Әхмәд б. Кәмал *274, 277*
Әхмәдсадыйк б. Сәфәргали *147*
Әхмәтҗан б. Әхмәди *44*
Әхмәтҗан б. Хәмзә *61*
Әхмәтсафа б. Фатхулла әз-Зәдури *80–83*
Әхтәм б. Габделлатыйф *196*

Б

Байморад б. Мөхәррәм әл-Мәңгәри *84, 294*
Баттал б. Җүрти *57, 333*
Батырша *217, 221*
Бәһадир б. Сийаркол *331*
Бәшир б. Габдулла *131-133, 134, 320, 334*
Бәшир б. Уразай *327*
Биби-Хәнифә Исмәгыйль кызы *247*
Бикмөхәммәд б. Бикбау *199*
Бикчәнтәй б. Ибраһим Бәрәскәви *324*
Бикчәнтәй б. Юлдаш *116, 292, 334*
Борһанеддин б. Баһауддин *44*
Борһанеддин б. Ибраһим әл-Болгари *286*

В

Вәлид б. Сәгыйд әл-Минзәләбаши *311*

Г

Габделәхәд б. Фәйзулла *182*
Габделбәдигъ б. Котлыәхмәд әд-Динсәви *46*
Габделвахид б. Габдулла әл-Буави *92–93*
Габделвахид б. Файзулла әл-Мазарасты *211, 213, 219–220*
Габделваһаб б. Габделмәҗид *94–95*
Габделваһаб б. Мостафа *115–116, 292, 328*
Габделвәли б. Габделгаффар Яңачокали *98*
Габделгазиз б. Бәхетгәрәй *167*
Габделгазиз б. Гайсә әл-Көнәри *74, 165, 172, 310, 342, 343*
Габделгалим *184*
Габделгалләм б. Нигъмәтулла *66*
Габделгалләм б. Фазлулла *119*
Габделгафур б. Кушай *276*
Габделгафур б. Сәйфулла *332*
Габделҗәббар б. Мөхәммәд Әмирхан Милгафури *254*
Габделҗәмил б. Габделмәннан *65–73, 96, 106, 117, 122, 176, 221, 228*
Габделкадыйр б. Гобәйдулла *210*
Габделкәрим б. Мөхәммәд *102*
Габделкәрим б. Хәлил *51–52, 166, 319, 333*
Габделлатыйф б. Габдесәлам *322*
Габделлатыйф әс-Сокмани *197*
Габделман б. Габделкәрим *225–226*
Габделхак Латыйпов *272*
Габделхалик б. Китаб *96*
Габделхаликъ б. Ибраһим әл-Курсави *312*
Габделхәер б. Габделкәрим *60, 151*
Габделхәлим б. Габделҗәмил *48*
Габденнәфикъ б. Сөендек *49, 55*
Габдерәкыйб б. Габдерәшид *191*
Габдеррәшид б. Габдесәлам *323*
Габдеррәшид б. Мөхәммәд *328*
Габдеррәхим Утыз-Имәни *123*
Габдеррәхим б. Габдеррәшид әл-Болгари *143, 147, 317*
Габдеррәхим б. Яркәй *328*
Габдеррәхман Курсави *230*
Габдессәлам б. Габделваһаб *206*
Габдессәттар б. Сөендек *43, 51, 52, 94, 104, 125, 165, 166, 181, 217, 221–222*
Габдешөкер б. Габдеррәхим *145*
Габдәш б. Габдессәлам *149, 151, 162, 199, 202, 319, 323, 334*
Габдулла б. Гатаулла әл-Казани *123, 191*
Габдулла б. Нур *273*
Габид б. Габделгазиз әл-Көнәри *53, 166, 181, 221, 342*
Гайнулла б. Фәйзулла *171, 332*
Гайсә б. Тимер Пәслакый *94, 96*
Галулла б. Гөрелбай әл-Казани *196–197*
Гатаулла б. Мөхәммәди әл-Курсави *239–240, 249, 258–259*
Гатаулла б. Яһүдә *330, 349*
Гобәйдулла б. Госман *148*
Гобәйдулла б. Мәүлед *325*
Гомәр б. Габделгазиз *291*
Гөзенфәр б. Фәзаил *316*
Гыйльман б. Үтәш *325*
Гыймадеддин б. Кәмаледдин *144–146*

Д

Дәүләтшаһ б. Илбәк *334*

Ж

Җамаледдин б. Сәйфелмөлек әл-Мәскәви *58*
Җамаледдин б. Сөбханкол *315*
Җәгъфәр б. Салих Кулаткый *317*
Җәлаледдин б. Сәгъдәддин әз-Задури *294*

З

Затый б. Габдеш *293*
Заһиреддин Әбулфәез Габдеррәхман әл-Бохари әл-Болгари *315*
Зәйнеддин б. Мөнәсиб ән-Нуркәви *45*
Зәйнелгабидин б. Габделкәрим *327*
Зияддин б. Кәмаледдин әл-Хуҗаши әл-Болгари *88*
Зияддин б. Мөхәммәдшакир Сөендеков *124–125*

И

Ибраһим б. Габдулла ән-Нократый *143, 147, 213, 317*
Ибраһим б. Йосыф Казани *330–332*
Ибраһим б. Мөхәммәдгали әл-Кәнәви ән-Наласавый *231–234, 238, 241, 249–250, 253, 259–261, 263, 266, 268*
Ибраһим б. Мөхәммәд Түләк *325–326*
Илкәй б. Мостафа *168, 321*
Исмагыйль б. Габделвәли *252–253*
Исмагыйль б. Муса *198*
Исхак б. Габделкәрим *322*
Исхак б. Годәйдулла Юнусов әл-Казани *63*
Ишбай б. Ишмирза *327*
Ишмөхәммәд б. Заһид әл-Күбаки *312*
Иштуган б. Морат *125*

Й

Йосыф мирза б. Котлымөхәммәд *326*

К

Кәмаледдин б. Нәҗмеддин *87–88*
Котлымөхәммәд Мирза б. Тәвәккел *325–326*

Л

Лотфулла б. Гатаулла Әлмәти *215, 302*
Лотфулла б. Фәез *310*

М

Максуд б. Корбангали *334*
Мансур б. Әби Нүх әл-Мәгъриби *89–90*
Мәгъсүм Садыйков *218*
Мәннангол б. Имангол *131–132*
Мәсгүд б. Мөхәммәд *332*
Мәхбүбә б. Сөендек *174, 341*
Миңле Гази б. Миңле Хафиз әс-Сәфәри *127*
Мозаффар б. Мортаза *328*
Морадбакый б. Мәмәкәт әл-Болгари әл-Казани *321*
Мортаза б. Габделгазиз *324*
Мортаза б. Котлыгуш әс-Симети *125, 276, 328*
Мортаза б. Мөхәммәд *328*
Мортаза б. Хәмзә әл-Җәбәли *79*
Мөгаз б. Габдеррәшид *140, 142*
Мөнасиб б. Муса *190*
Мөхәммәд б. Әхмәд әл-Болгари *161*
Мөхәммәдәмин б. Мөхсин *228*
Мөхәммәдәмин б. Сәйфулла *77, 78, 168*
Мөхәммәдвәли әл-Казани *197*
Мөхәммәдгали б. Гирай (?) Гали
Мөхәммәдҗан б. Кадырмөхәммәд әл-Вәриши *314*
Мөхәммәдзакир б. Мөхәммәдгали *261*
Мөхәммәдкәрим б. Мөхәммәдрәхим *61–62*
Мөхәммәдрәхим б. Йосыф әл-Ашытый *279, 313, 320*
Мөхәммәдсадыйк б. Габделвахид *219*
Мөхәммәдсадыйк б. Динелислам Качимов *213*
Мөхәммәдсадыйк б. Таҗеддин әл-Карлавый *160*
Мөхәммәдсафа б. Мөхәммәдгали Наласавый *231–232, 238–241, 249–250, 253, 259–261, 263, 266, 268*
Мөхәммәдфатыйх б. Габделхалик *57*
Мөхәммәдфатыйх б.
Мөхәммәдшөкүр әл-Яхъя *248*
Мөхәммәдшакир б. Габдессәттар *338–339*
Мөхәммәдшакир б. Мостафа *145*
Мөхәммәд Шәриф б. Ибраһим *46–47*
Мөхәммәдшәриф б. Мөхәммәдрәхим *279*
Муса Исхак Уразаев *160*

Н

Нәҗмеддин Кубра *199, 288*
Нәҗмеддин б. Хафизеддин Тукаев *128*
Нигъмәтулла б. Бәшир *329*
Низамеддин б. Сәлимҗан *114*

Р

Разыйэддин Әбү Әхмәд әш-Шәфигый *318*
Рәфыйк б. Уразай *109, 334*

С

Сабирҗан б. Габделбәдигъ әл-Мәчани *244*
Сатый б. Габдәш *162, 164*
Сәед б. Мөхәммәд әл-Болгари *324*
Сәгыйд б. Ибраһим Барышый *310*
Сәгыйд б. Хәмиди Бәрәскәви Бистәви *314*
Сәгъдеддин б. Габделмәҗит *329*
Сәгъдеддин б. Хәйреддин *139*
Сәйфелмөлек б. Сәлим *125, 260*
Сәлахеддин б. Габделгазиз *145–146*
Сәлимҗан б. Дусмөхәммәд әл-Газани әл-Кавали *228*
Сәфәр б. Гомәр *327*
Сибгатулла б. Лотфулла *187*
Сөендек б. Габделгазиз әл-Көнәри *53–54, 125, 334, 341–342*
Сөендек б. Исергәп *327*
Сөләйман Саксини *107, 181, 200*

Т

Таҗеддин б. Габдеррәшид әл-Иштирәки *107, 181, 200*
Таҗеддин б. Гыйсмәтулла *320*
Таҗеддин б. Мөхәммәд Бәшир әл-Болгари *55–56, 61, 84–86, 151–152, 157, 294*
Төхфәтулла б. Җәгъфәр *212*
Тулмөхәммәд б. Дусмөхәммәд *320*

Ф

Фәтхулла б. Хөсәен әл-Оры *235, 258, 314, 321*
Фәхреддин б. Габдеррәшид *323*
Фәхреддин эн-Наратбашы *88*

Х

Хаҗи Әхмәд б. Хаҗи Мөхәммәд *278*
Хәбибулла б. Рәхмәнкол *87–88*
Хәбибулла б. Фәзлулла *188*
Хәзинә, Ибраһим җәмәгате *100*
Хәлил Ырынбургый *220*
Хәлилулла б. Зәйнулла *315–316*
Хәмит б. Ислам *274*
Хәмит б. Ишимбай *109*
Хәмит б. Мортаза *329*
Хөсәен б. Габделкәрим әл-Болгари *321*
Хөсәен б. Газиз *221*
Хөсәен б. Мәскәү *91–92, 160, 332*
Хөсәен б. Нигъмәтулла *315*
Хөснеддин б. Габдулла Янтугани *92, 93, 112, 332*
Хуҗаәхмәт б. Мозаффар Гурникави *99*

Һ

Һибәтулла б. Сәет Баттал Салихый *280*
Һилаледдин б. Әсәдулла *112*

Ш

Шаһиәхмәд әл-Болгари әл-Бохари *265*
Шәйхислам б. Тимербәк *316*
Шәйхулла б. Вәлиулла әл-Әкыйгәнти әл-Болгари *65*
Шәмседдин б. Габдеррәшид әл-Казани *323*
Шәмседдин б. Ишмөхәммәд *91–92, 160, 162*
Шәмседдин б. Тимеркәй *260*
Шәрәфеддин б. Кадыр *61-62*
Шиһабеддин б. Бәһаэддин *208, 238, 244, 270, 330*

Я

Ягъкуб б. Нигъмәтулла *65, 96, 121–122, 186*

Китап исемнәре

احياء علوم الدين 61
اداب القرآن 168
اصول المنار متن زبدة الاسرار 265
الارشاد للعباد 265
التلويح الى كشف حقائق التنقيح 262
القرآن الكريم 100
المنقذ عن الضلال 264
امالى 164
انموذج 290, 294
باقرغان 204
بخار زاده 69 ,115
بدان 290
بستان العارفين 94
بستان القدس و گلستان الانس 207
پند نامه 114, 121
تأريخ الاسلام 110
تحفة الفقهاء 163, 293, 294
تحفة المريد 78
تحفة الملوك 69, 115
تخليق آدم 277
تركيب المنصورية 128
تركيب و عوامل مائة 192
تعريفات 89
تعليقات فى مسائل العقائد 244
تفسير القرآن [نعمانى] 44, 103

تفسير سورهء القدر 70
تلقيح العقول فى الفروق 214
تنبيه العافلين 217
تواريخ بلغاريه 112, 165, 166, 177, 207, 208
ثبات العاجزين 108
جامع الرموز 229
جامع الفتاوى 151
جامع الفتاوى فوائد اسلامية 101
جلاء القلوب 111
چوپان نامه 119, 121
حاشية الآقكرمانى 52
حاشية الشرح الرسالة العضدية 270
حاشية بر تهذيب 230
حاشية عبد الحكيم الاهورى
السيالكوتى على شرح ايساغوجى 231
حاشية على الفوائد الضيائية 190
حاشية على رسالة الشمسية 238, 244
حاشية على شرح التهذيب 254
حاشية على شرح ايساغوجى 50, 122, 196, 231, 232, 234, 292
حاشية على شرح سلم العلوم 197
حاشية على شرح عقائد 257
حاشية ملا صادق على شرح
ايساغوجى 249
حكاية في بنياد القدس 127
خريدة العجائب و خريدة الهرائب 176, 247
خلاصة الحساب 241
داستان چنگيز خان و احوال
آقساق تيمر 169
دلائل النبوت محمدى شمائل
فتوة احمدى 107
دله خاتون 118
راحت دل 108
رسالة المتعلقة بشرح الشمسية 239
رسالة برهانية لمولانا برهان
الدين فى حاشية اداب المناظرة 286
رساله توحيديه 276
رسالة علم 238
رسالة علم فى تحقيق العلوم
والمعلوم 199
رسالة فوقه ناجية 265
رسالة فى بيان علم تصوف
و اهل تصوف 199
رسالة فى حق اداء صلوة العشاء
فى الليالى القصر فى بلدة البلغار 265
رساله مهمة 202
رسالهء عزيزه 282
رسالهء مدنية 190
رسالهء منظومه فى بيان التوحيد 129
روضة العلماء 291
روضة العلماء و نزهة الفضلاء 42
رونق الاسلام 164
رياض النفس 247
زبدة الاسرار فى شرح مختصر
المنار 97
سراج الوهاب فى اتنأ مراتب
سلم العلوم 245
سلم العلوم 67, 240
سوانح الحجاز في الترقى الى
الحقيقة عن المجاز 117
سورهء اخلاص تفسيرى 63
شرح اسماء الله 130
شرح الشمسية 252
شرح العقائد الغضدية محمد
ابن اسعد 284
شرح العقائد النسفي 49, 129, 258, 291
شرح الكافية 149
شرح النقاية 183
شرح امالى 87
شرح تعريفات 78
شرح تهذيب التفتازانى 266

شرح سلم العلوم لقاضى
محب الله 198, 268
شرح شمسية فى قواعد المنطقية 83, 219, 294
شرح عقائد 86, 92, 272
شرح عقيدة السنوسية 76, 77
شرح على 268
شرح على الفوائد الضيائية 191, 225
شرح عوامل 128, 135
شرح فرائض سراجية 53, 240
شرح فقه الاكبر 86, 226, 263
شرح قدورى 291
شرح كتاب وصاياى پير على 75
شروط الصلوة 115
شمسية متن مختصر فى
قواعد المنطق 79
صدق الكلام الجلى حاشية
على شرح عقائد النسفى 242
طريقة محمدية 192, 225
عقود المنظومة 73, 91
عوامل المائة 128, 192
فتاوى مجوعه سى 235
فتوحات الوهمية 130
فتوحات الهى 189
فرائض سراجية 44, 152
فصول عشرة 189
فوائد ضيائية فى شرح الكافية 61, 65, 294
قاضى مبارك فى شرح سلم العلوم 68
قافيه 119
قصهء ابو شحمه 168
قصهء زرقوم 160
قصهء سيف الملوك و بديع
الجمال 109
قصيدهء الامالى 71
قصيدهء برده 194
قواعد الاعراب 135
قول المحيط 253
كاليندار 134
كتاب اسلامية 134, 140
كتاب الايساغوجى 48, 49, 233, 291
كتاب التوحيد 205
كتاب التوضيح 42, 213, 227
كتاب الفرائض من الفتاوى
العالمگير هنديه 156
كتاب اللوائح 264
كتاب النصائح 264
كتاب بهترين 117, 119
كتاب عقائد نسفية 55
كتاب عين العلم 45, 124, 184, 209
كتاب فى المواعظ 246
گل و نوروز 174
گلستان 96, 129
مثنوى شريف 123
مجالس الابرار 79
مجالس الشهور 124, 188, 211, 246
مجمع الاحاديث 147
مجمع الاوراد 110
محمدية 102
مختصر الوقاية 42–40, 44, 49, 57, 87, 203, 295
مختصر الوقاية فى مسائل
الهداية 106
مختصر من كتاب القانون
فى الطب 112
مختصر وصية البرككولى 206
مداقعة 220
مسائل العقائد 126
مسلك المتقين 186
مشكاة الانوار فى لطائف الاطبار 71
مشكاة مصابح فى شرح مصابيح 228
معجزات النبى 64, 225
معراج الفهوم في شرح سلم العلوم 56

معراج النبى 200
مفاتح الجنان فى شرح شرعة الاسلامية 160
منافع الناس 170
منتخبات من الكتاب الحياة الحيوان 127
منية المصلى و غنية المبتدى 66, 228
مواقت الصلوة 166
مولوى قاسم 60
مير سيد شريف 122
مير سيد شريف 79, 143
نصائح الاخبار 105
نصاب الاخبار لتذكير الاخيار 162, 292
نفحات الانس ترجمه سي 172
نوادر الاصول فى معرفة احتار الرسول 280
وصيت نامهء الامام الاعظام 138
وصية الامام الاعظام 106
وصية پيرگلى 279
هدية الصعلوك فى شرح تحفة الملوك 51
يا ايها الولد 136, 202
يك حكايت 70, 114

Урыннар күрсәткечләре

Ашыт *313, 314, 320*
Әгәрҗе *147, 184, 341–342, 347*
Байлар *332*
Бай уланнар *328*
Бизнә *328–329*
Бикбау *184*
Буа *92, 112, 329, 333*
Бубый *43, 51–53, 65, 165, 166, 272, 319, 333*
Бүрә Киртә *46–47*
Дәвек *46–47, 112, 292, 328*
Динсә *46*
Иске Задур *99*
Иске Рәҗәб *327*
Йортыш *274*
Казаклар *57, 187, 205–206, 333–334*
Кавал *199, 320*
Казан *41, 62, 67, 84, 86, 199, 222, 294, 302, 313–314, 318, 324, 328, 331*
Каргалы *148, 187, 310, 322–323*
Карлы *311*
Карыйл *54*
Качмакты *311*
Кура Алычык *125, 260*
Курса *103, 157, 313, 316, 319*
Кышкар *166, 181, 222, 310–311, 324, 342*
Мәчете *44*
Мәчкән *279*
Мәчкәрә *198, 313, 319, 335*
Наласа *168*
Нарат *54, 124, 128, 160, 165, 174, 180–184, 217, 221–222, 293, 332–345*
Олуг Мәңгәр *56, 86, 157*
Пәслаке *94*
Салагыш *50, 162–163, 293, 347–349*
Салих *261*
Сарай *315, 327*
Сарда *252–253*
Сәман *103*
Сибай *147*
Ташкичү *325*
Ташлыяр *333*
Тәкермән *97*
Тимәш *104*
Тирсә *48, 65–66, 69, 96, 106, 121–122, 132–134, 137, 141, 147, 184, 186, 197, 291, 293, 316, 320*
Тукай *94, 96*
Туралы *145*
Шахмай *46, 48, 123*
Ура *266, 314*
Уразай *16, 25, 100, 109, 171, 176, 322, 332, 338–340*
Урбар *143, 147, 317, 319, 334*
Ургенч *288*
Үрнәкбаш *61*
Чабатлы *280*
Чалкан *218*
Чишмә *320*
Хәерби *149, 151, 202, 319, 334*
Янгол *320*
Яңа Иштирәк *311, 322*
Яуширмә *144–145*

Мөһерләр күрсәткече

... عريف 83
احمد صفا بن فتح الله 80
اسماعيل بن محمد على 263
افوض مرى الله الى فحر الدين بن عمر 207
خاطب امير حانف / Хатыпъ Вильдановичъ Амирхановъ Казань 57
شاه مراد بن احمد 57
شهاب الدين بن بهاء الدين 208
عماد الدين بن كمال الدين 146
محمد شاكر القورصاوى 194
محمد شاكر بن محمد شريف 1840 84
ملا عبد الحق بن عطاء الله 269
Указн.мулла Абдулхакъ Файзуллинъ в д. Казый /
ملا عبد الحق بن ملا عطاء الله فيضوللين 271
ملا عبد الخلق ابن ملا عطأ الله ... 242
موسى تمشو (؟) بن صابر جان 60

Кыскартулар исемлеге

ВС ОРРК НБ КФУ	Восточный сектор Отдела рукописей и редких книг Научной библиотеки Казанского федерального университета
ИВР РАН	Институт восточных рукописей РАН
ИЯЛИ АН РТ	Институт языка, литературы и искусства АН РТ
КГУ	Казанский государственный университет
НМ РТ	Национальный музей Республики Татарстан
GAL	Carl Brockelmann. Geschichte der arabischen Litteratur. 5 vols. Leiden, E.J. Brill: 1937–1949.
Hofman	Henry Hofman. Turkish Literature: A Bio-bibliographical Survey, Volumes 1–3. Utrecht, 1969.

X. Факсимиле письма Шихаб ад-Дину ал-Казани

НМ РТ 18369-173

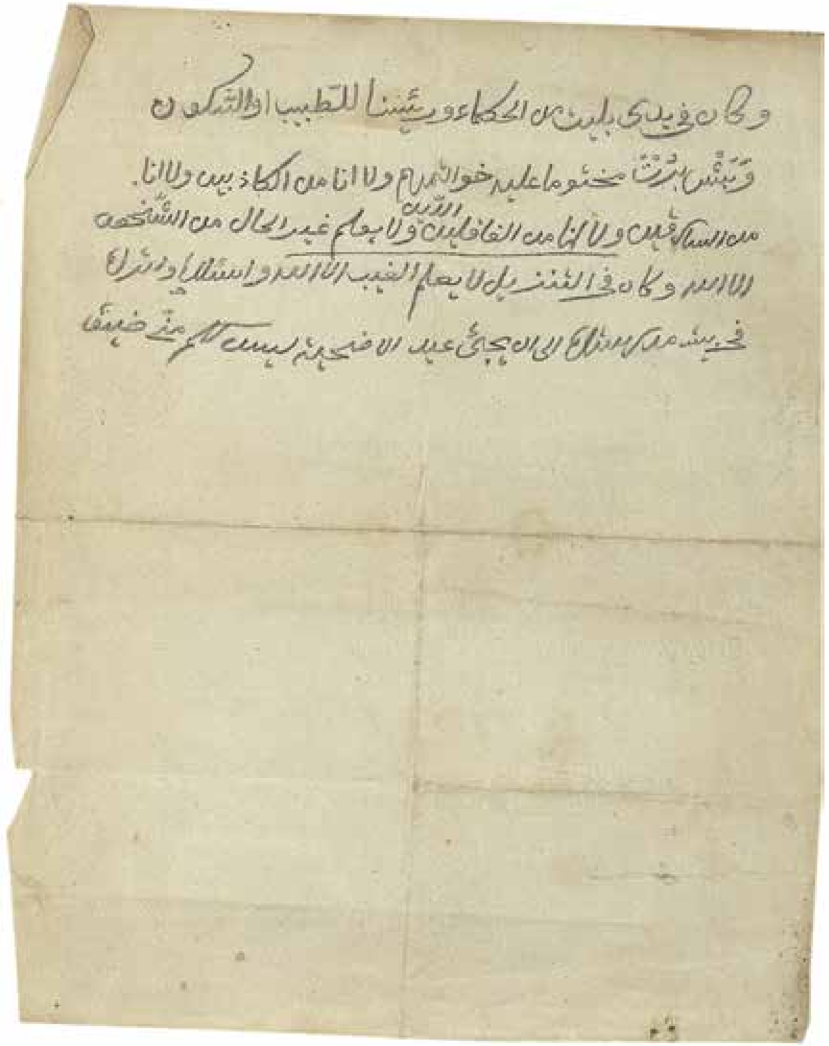

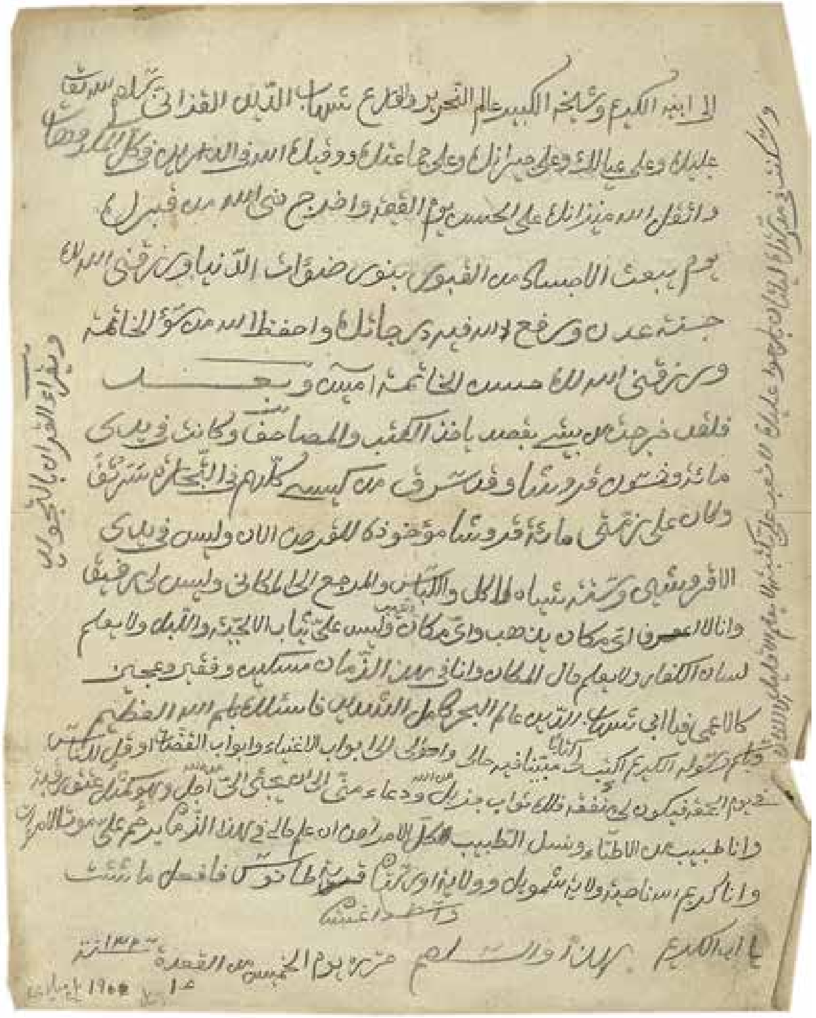

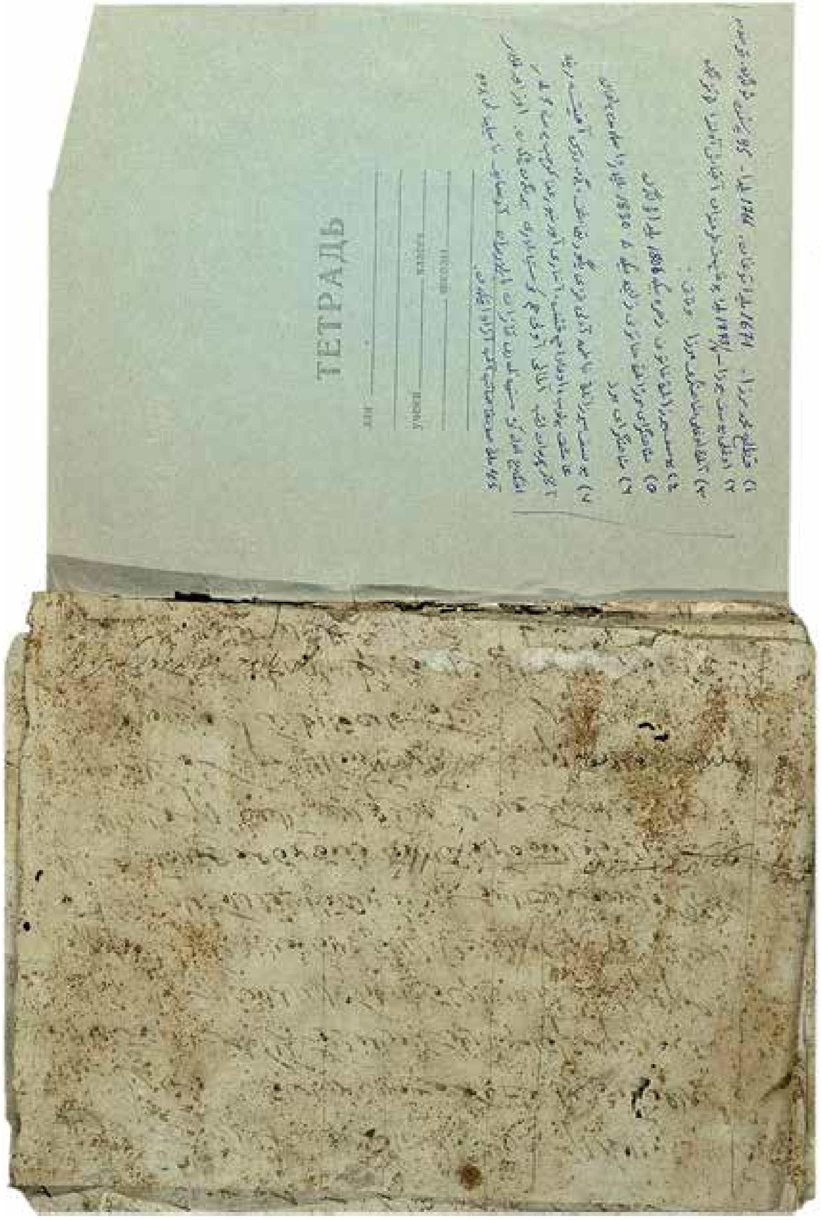
ТЕТРАДЬ

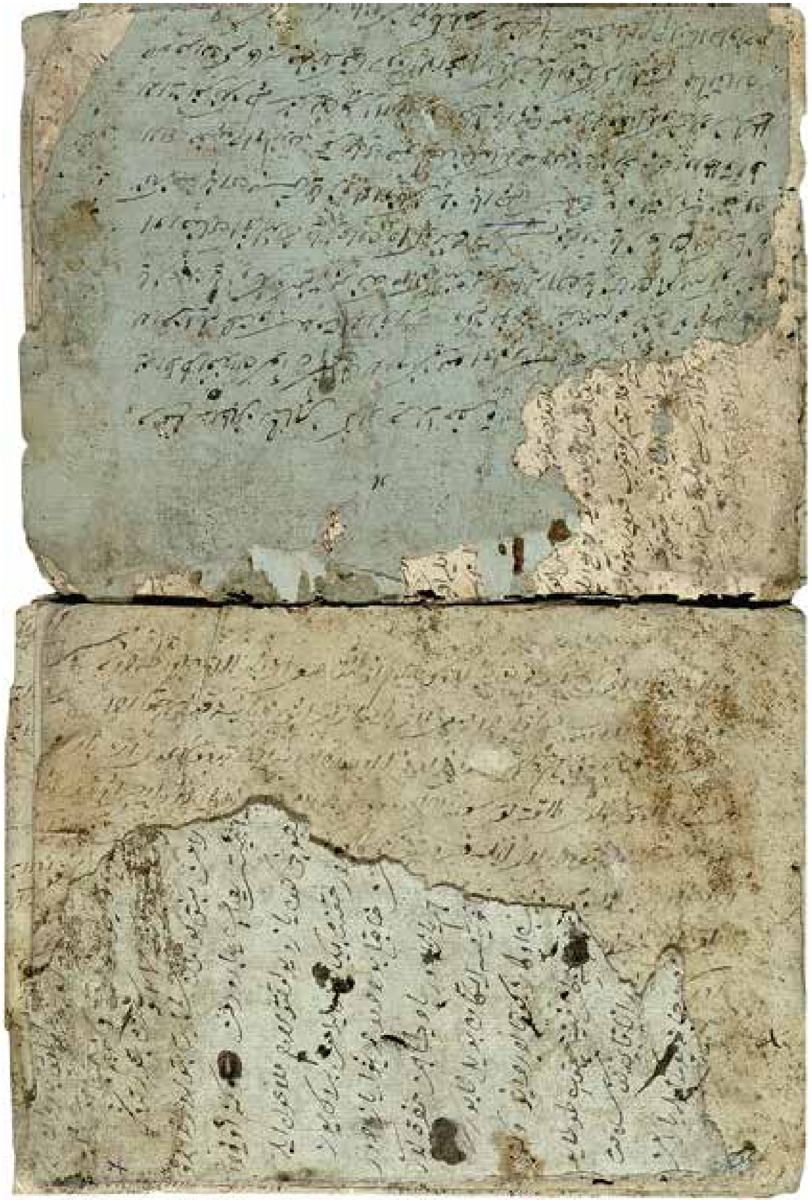

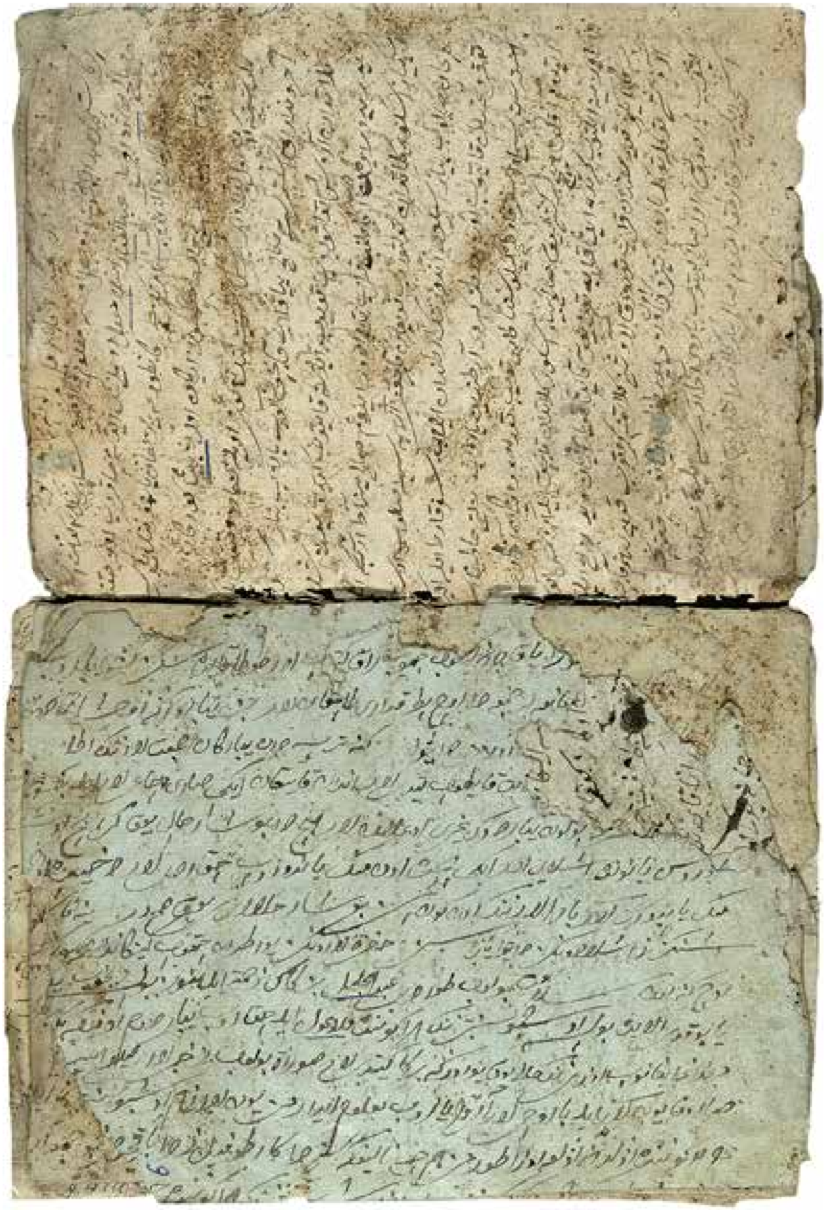

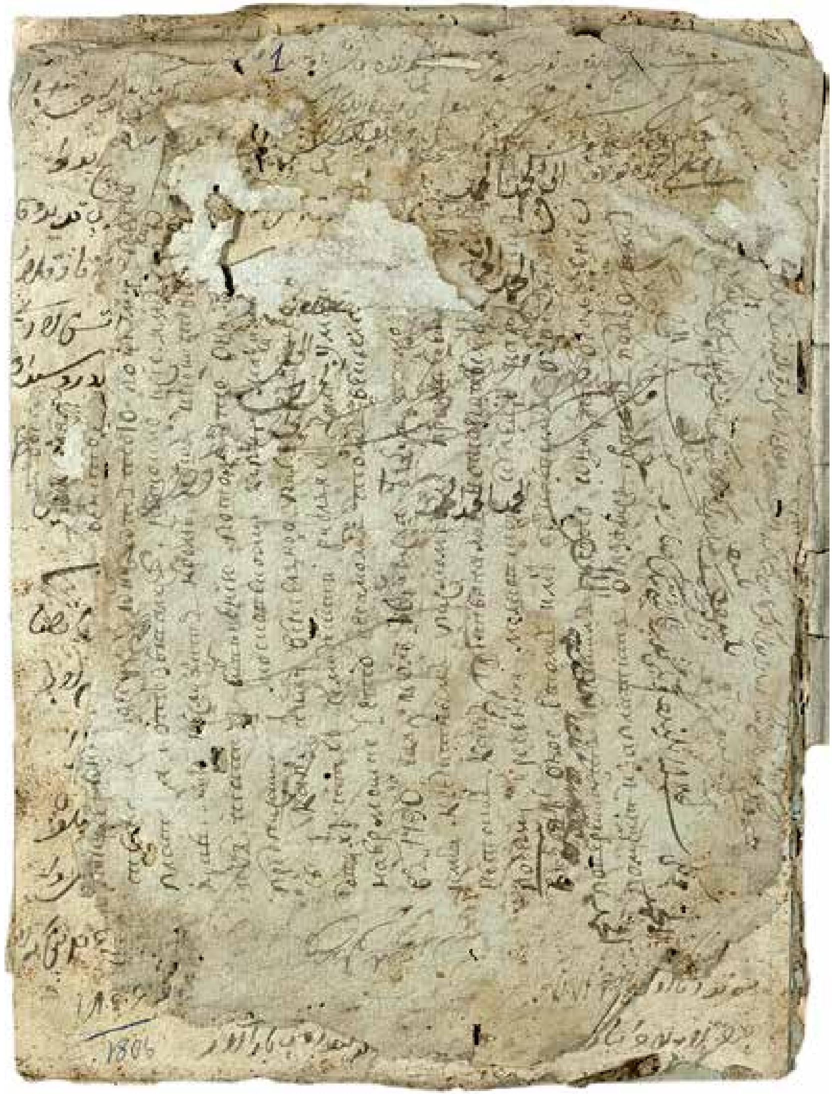

IX. Факсимиле документов Кутлуг Мухаммад мирзы Тефкелева

НМ РТ 18369-140

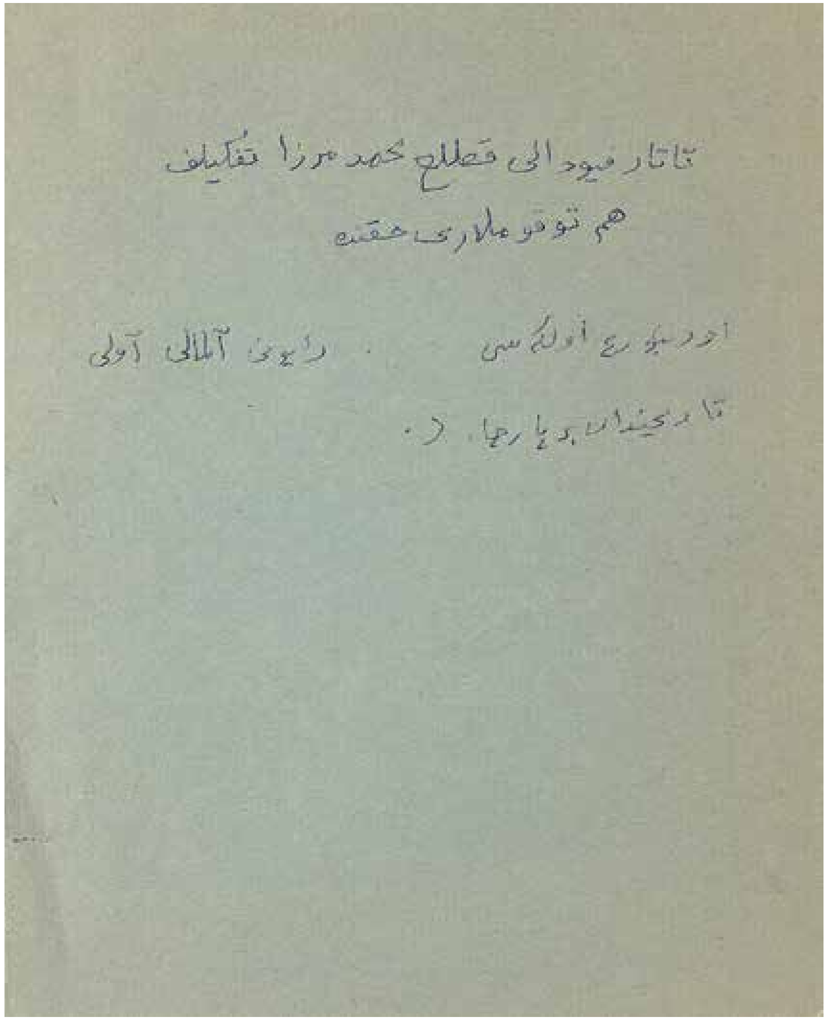

تاتار میودالی قطلغ محمد مرزا تفکیلف
هم توقومالاری حقنده

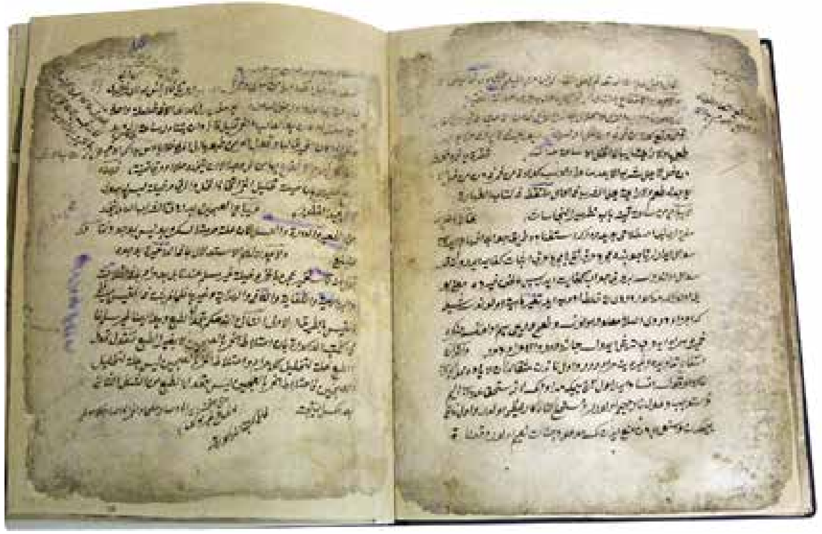

VIII. Факсимиле *фатава* Муртазы ас-Симети

Описание рукописи: 362 (9)

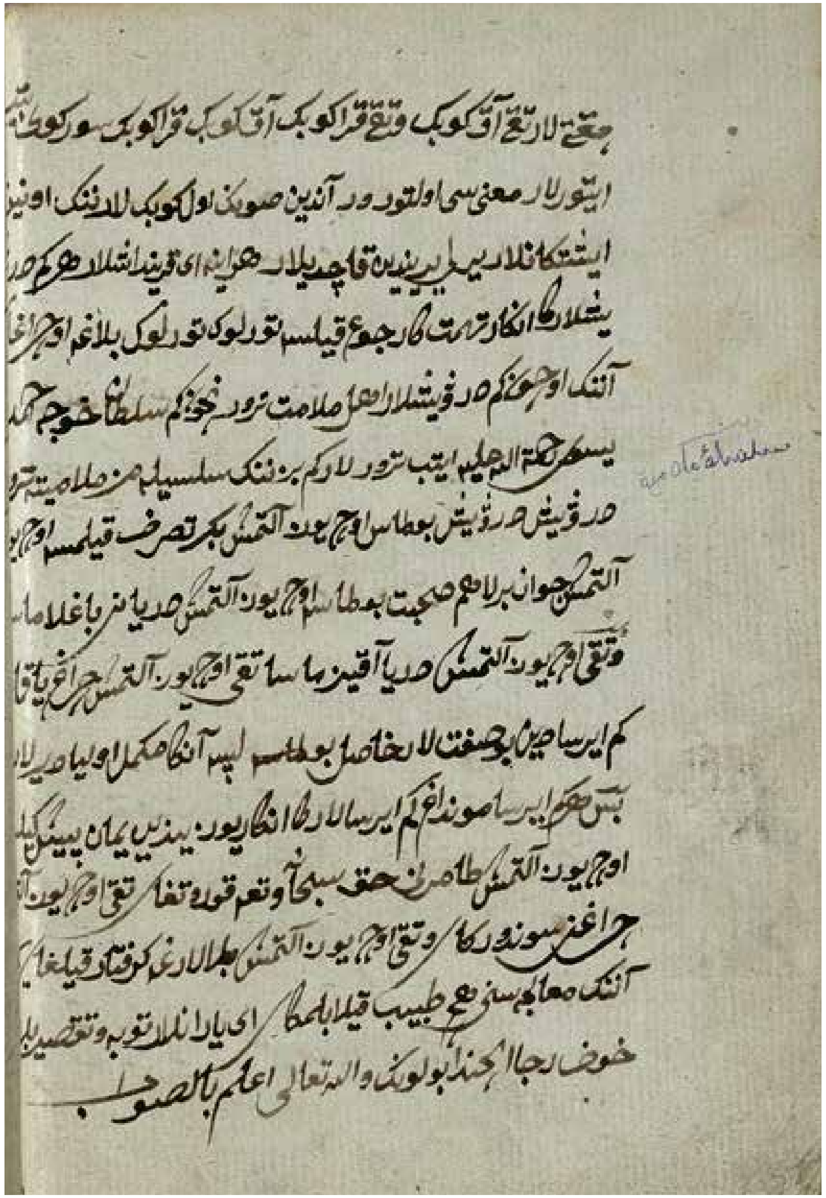

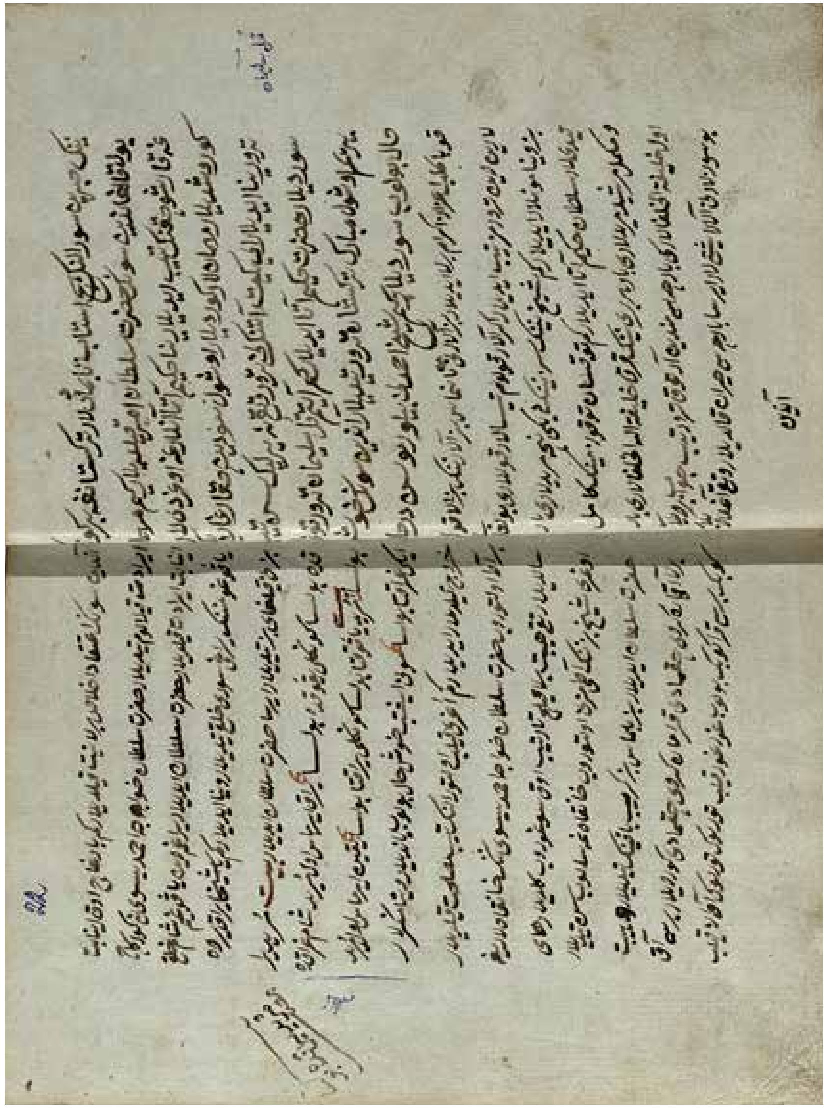

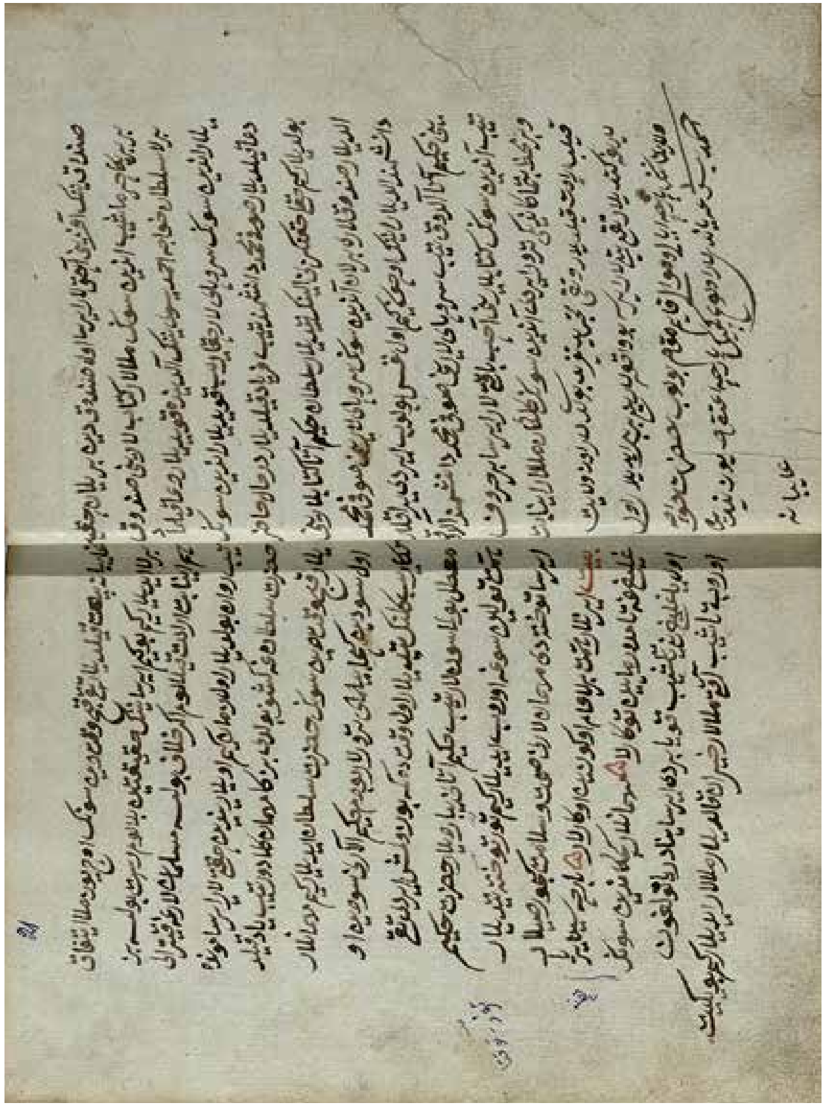

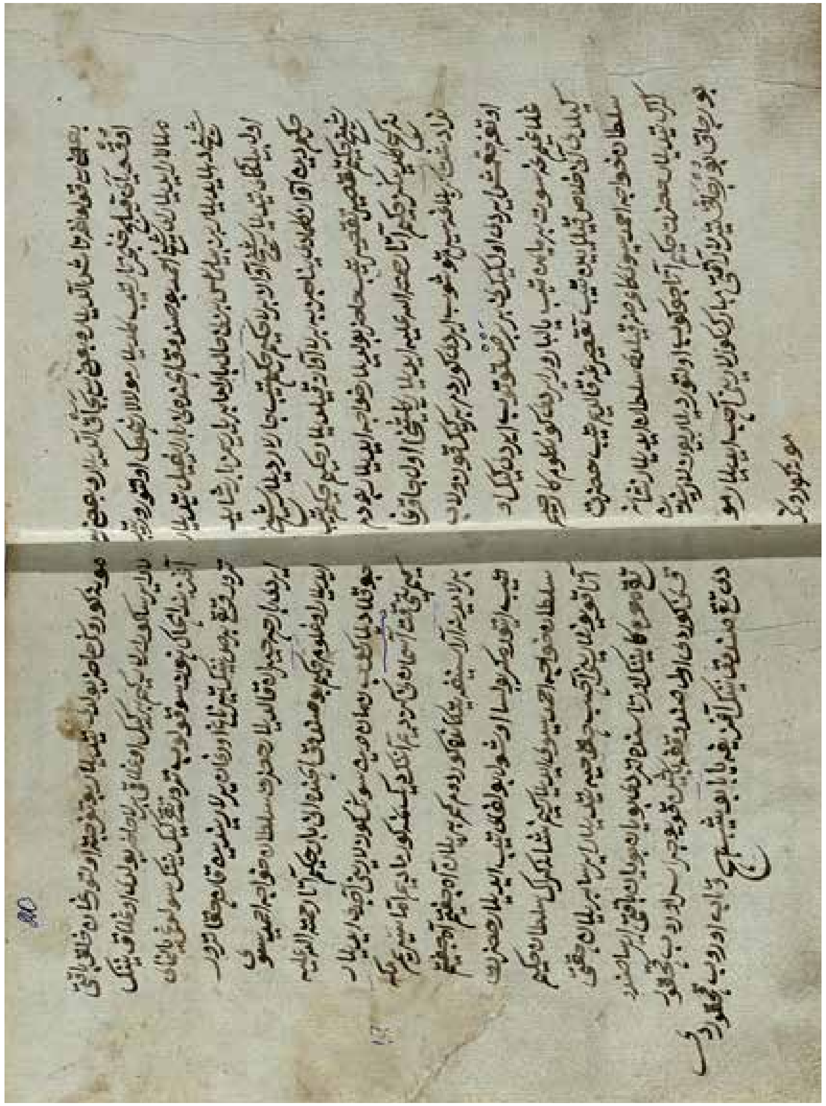

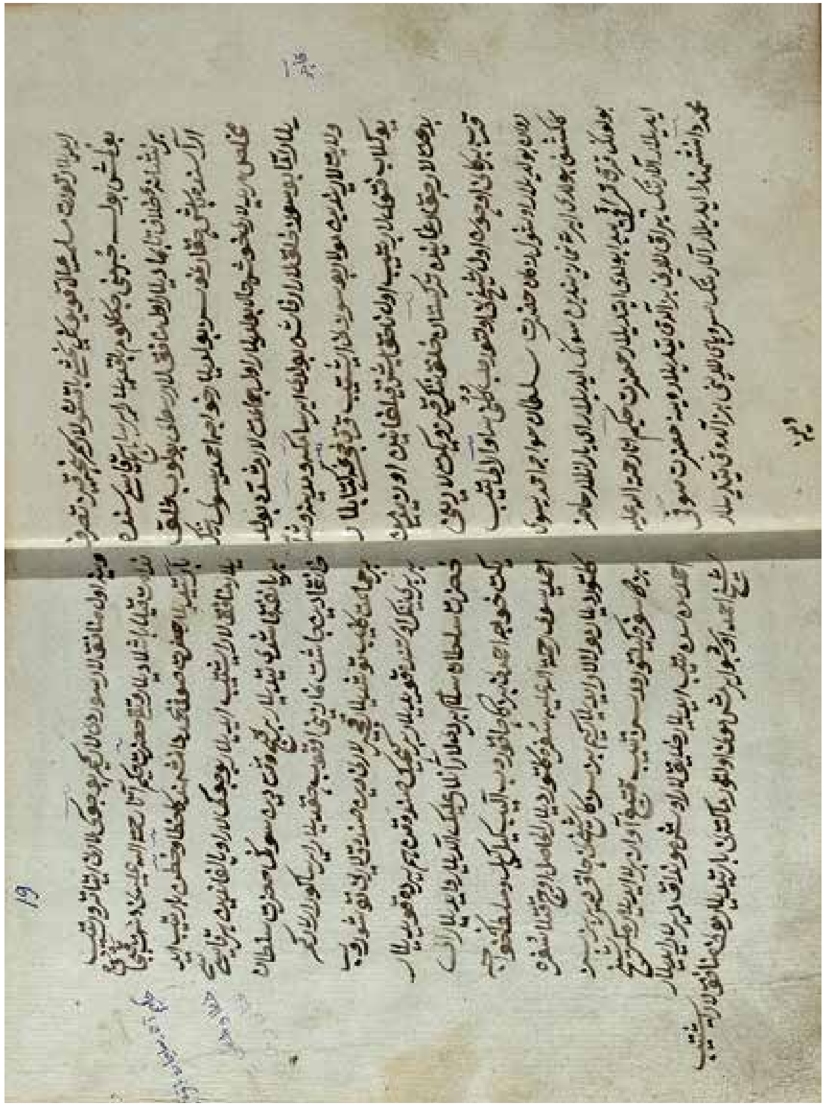

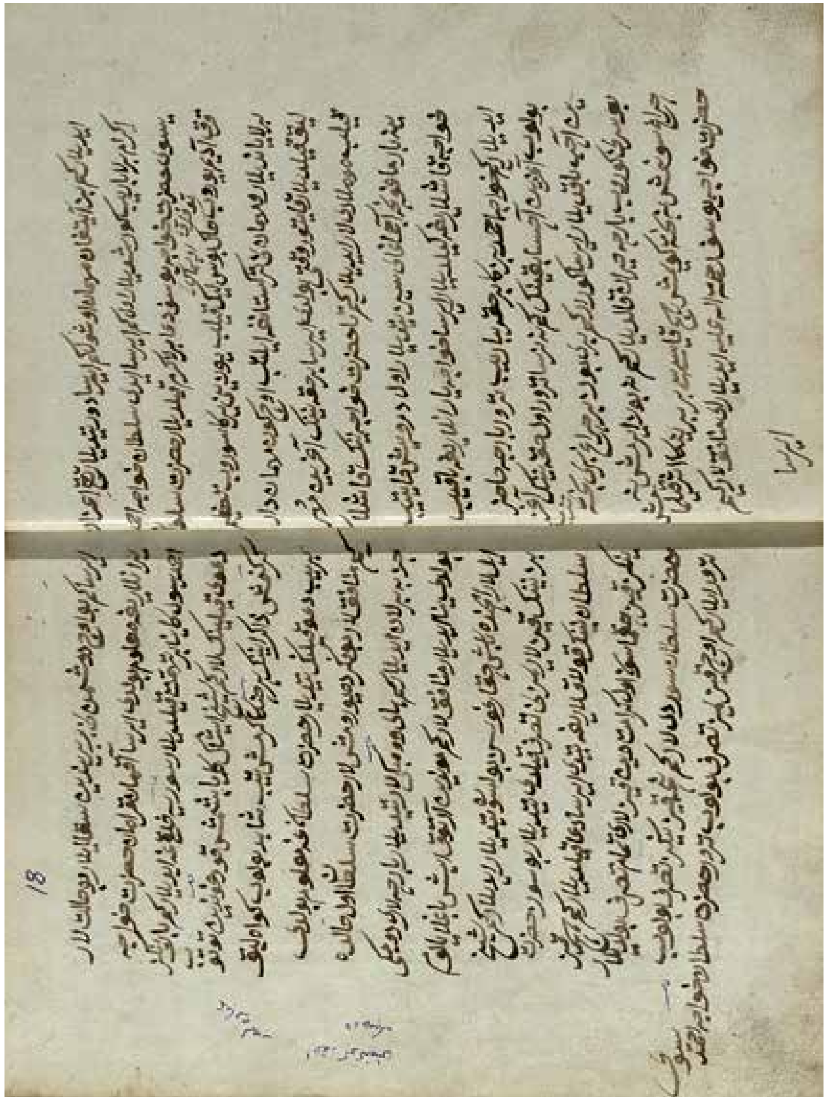

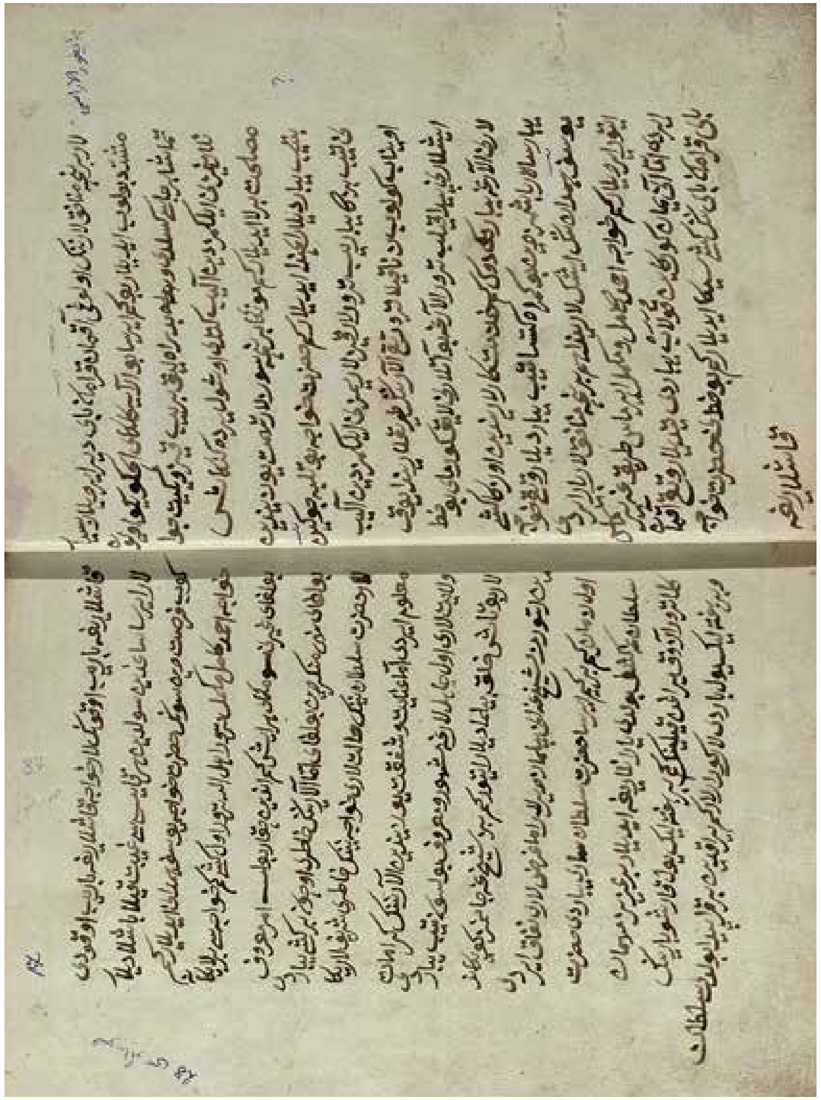

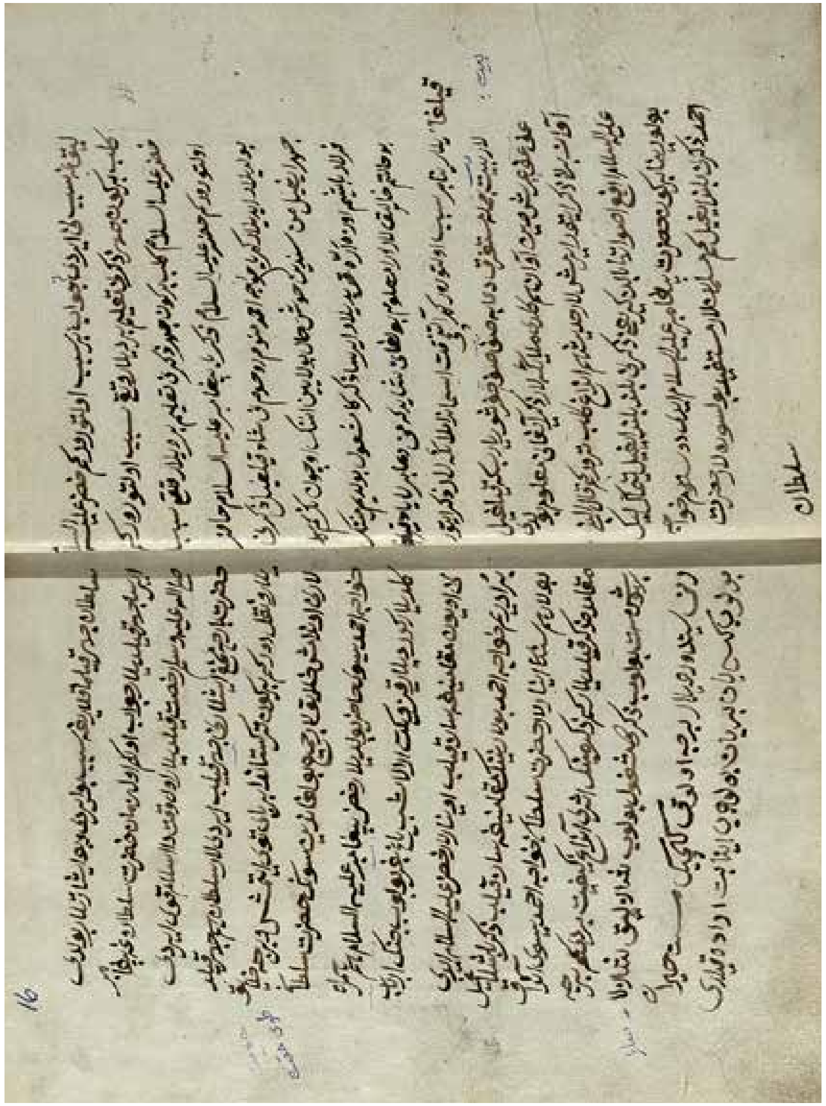

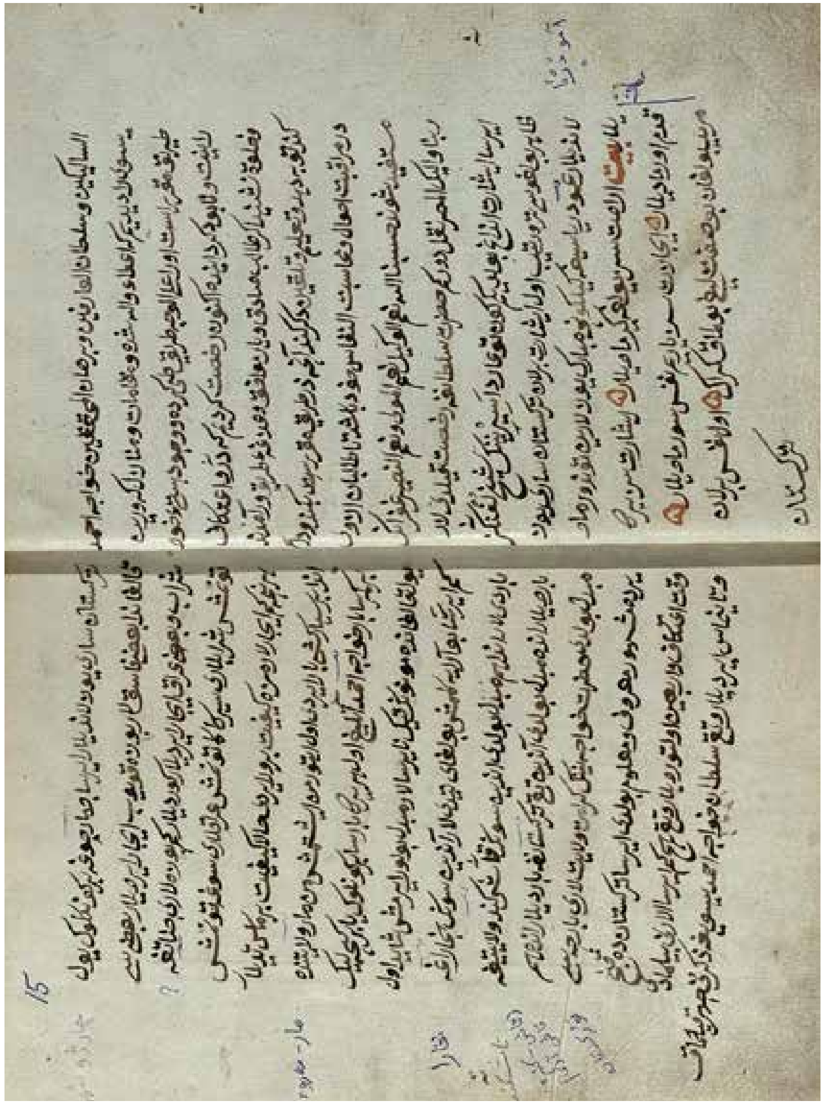

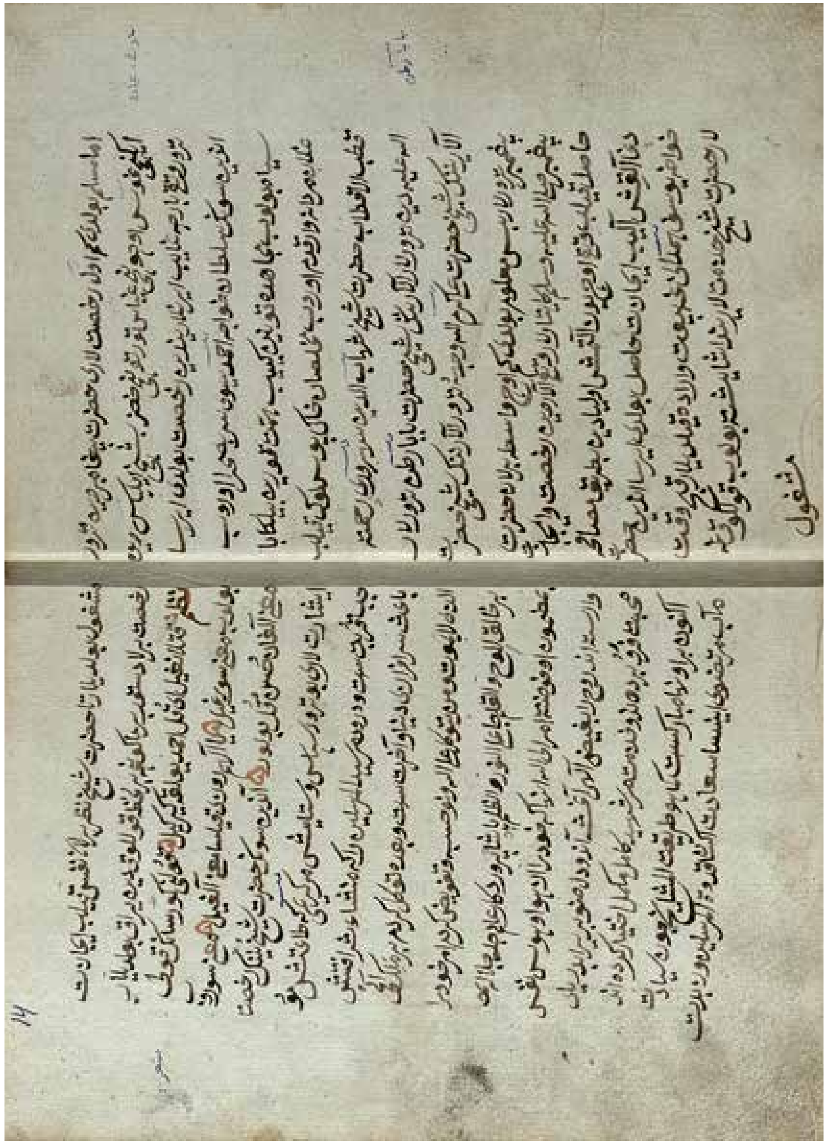

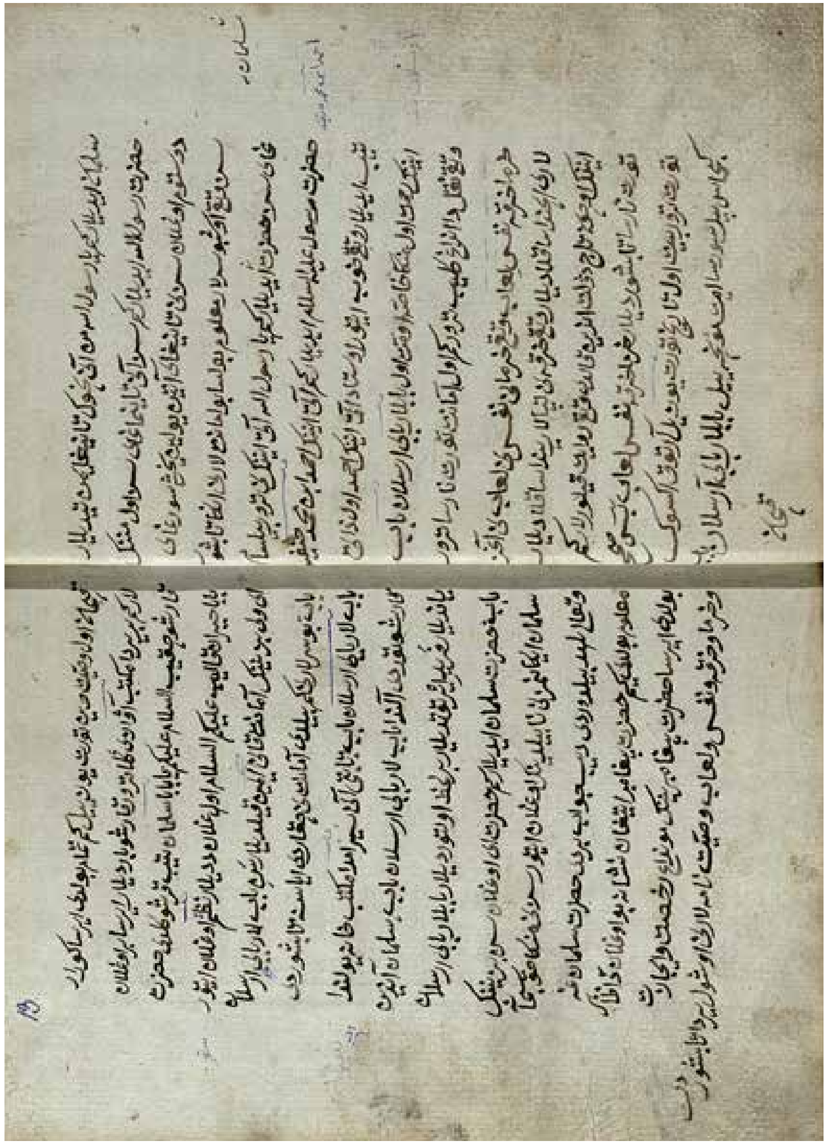

VII. Факсимиле йасавийского агиографического сочинения

Описание рукописи: 360 (59)

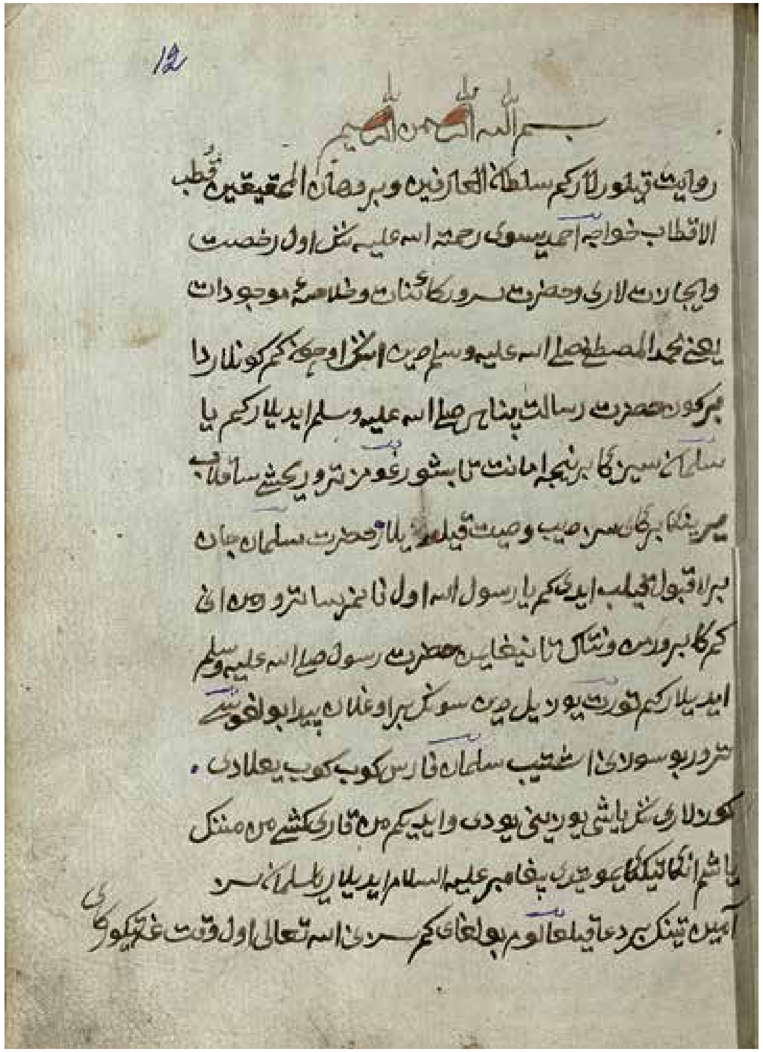

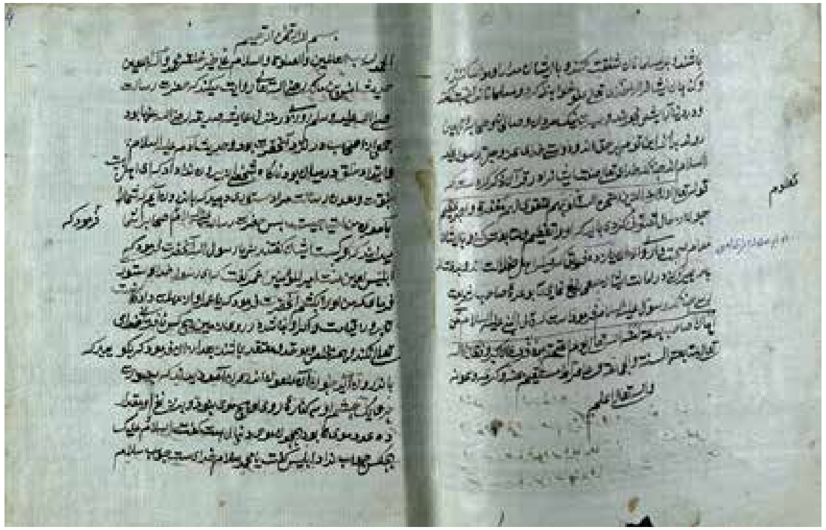

VI. Факсимиле сочинения «Рисала фи байан ʻилм тасаввуф ва ахл тасавввуф»

Автор: Наджм ад-Дин ал-Кубра
Описание рукописи: 233 (83)

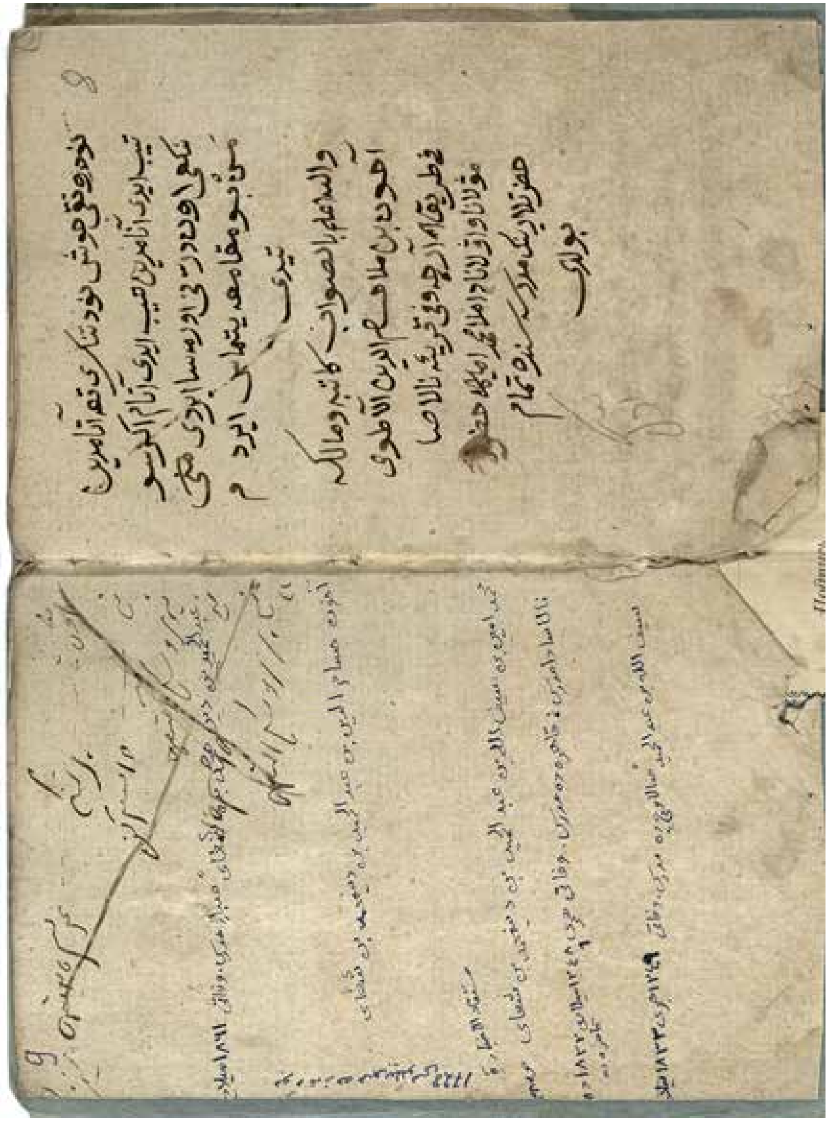

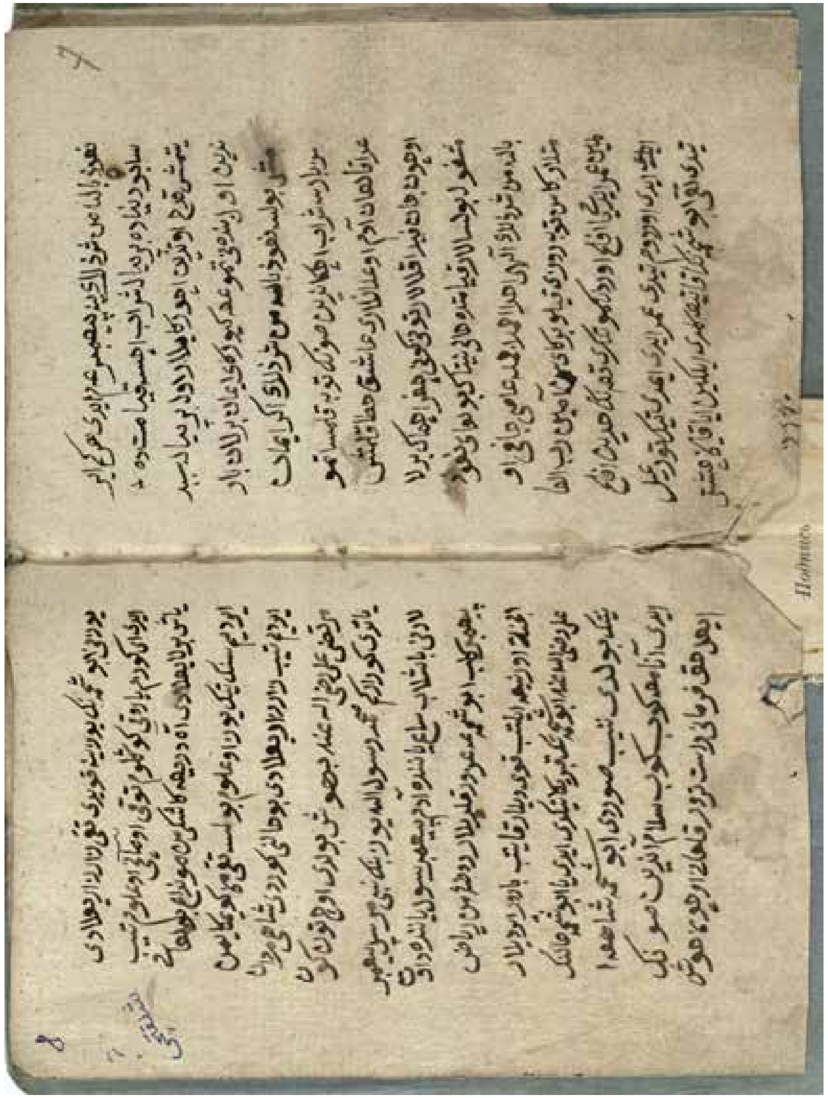

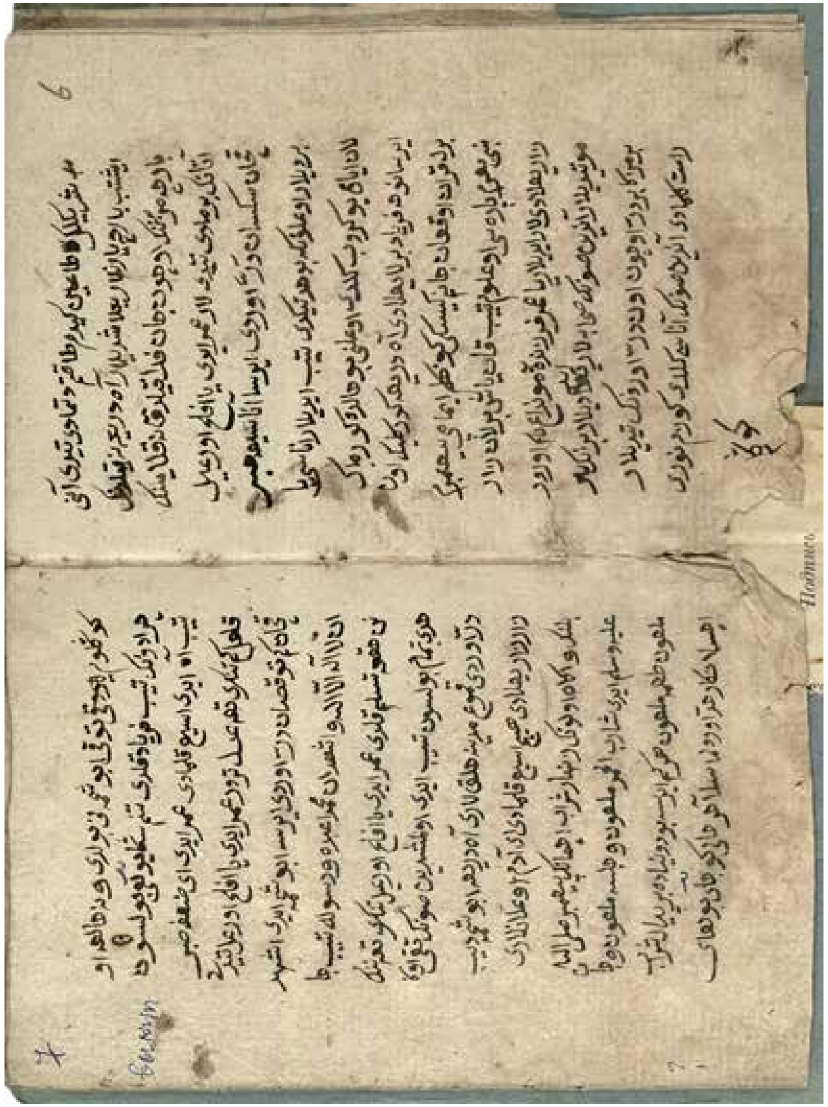

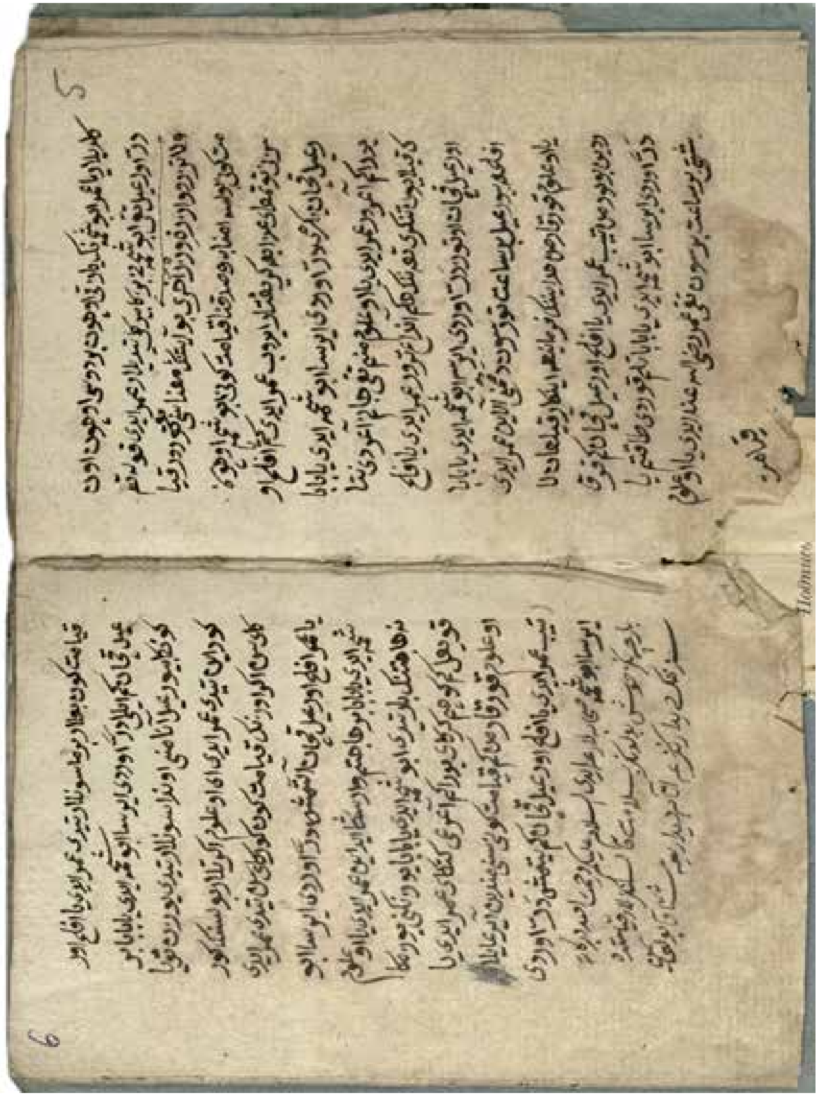

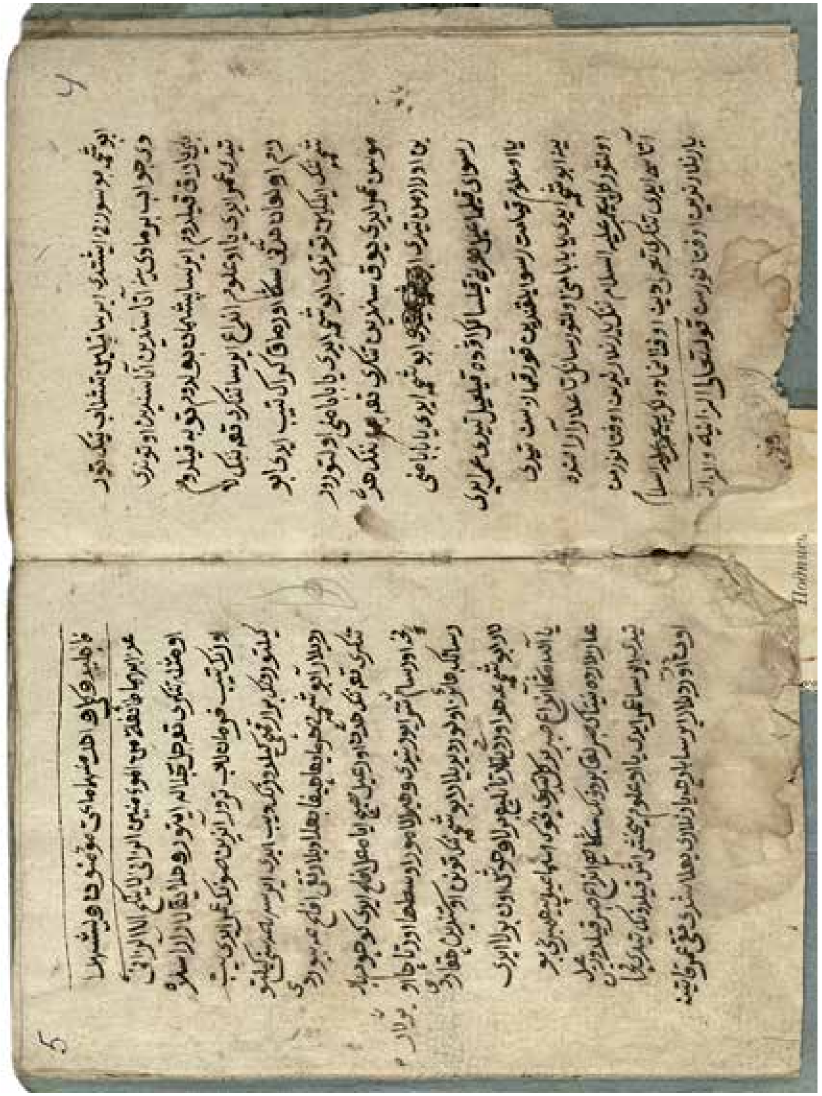

V. Факсимиле сочинения «Кыссаи Әбу Шихмә»

Автор: Ахун бине мулла Хисамеддин әл-Әтавый
Описание рукописи: 176 (191)

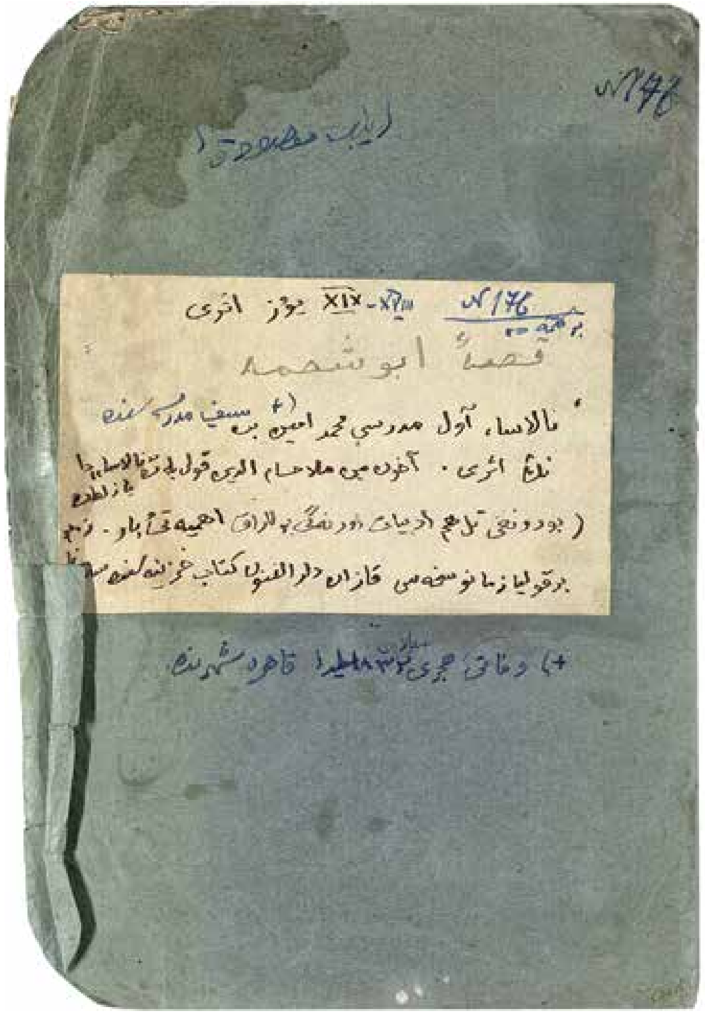

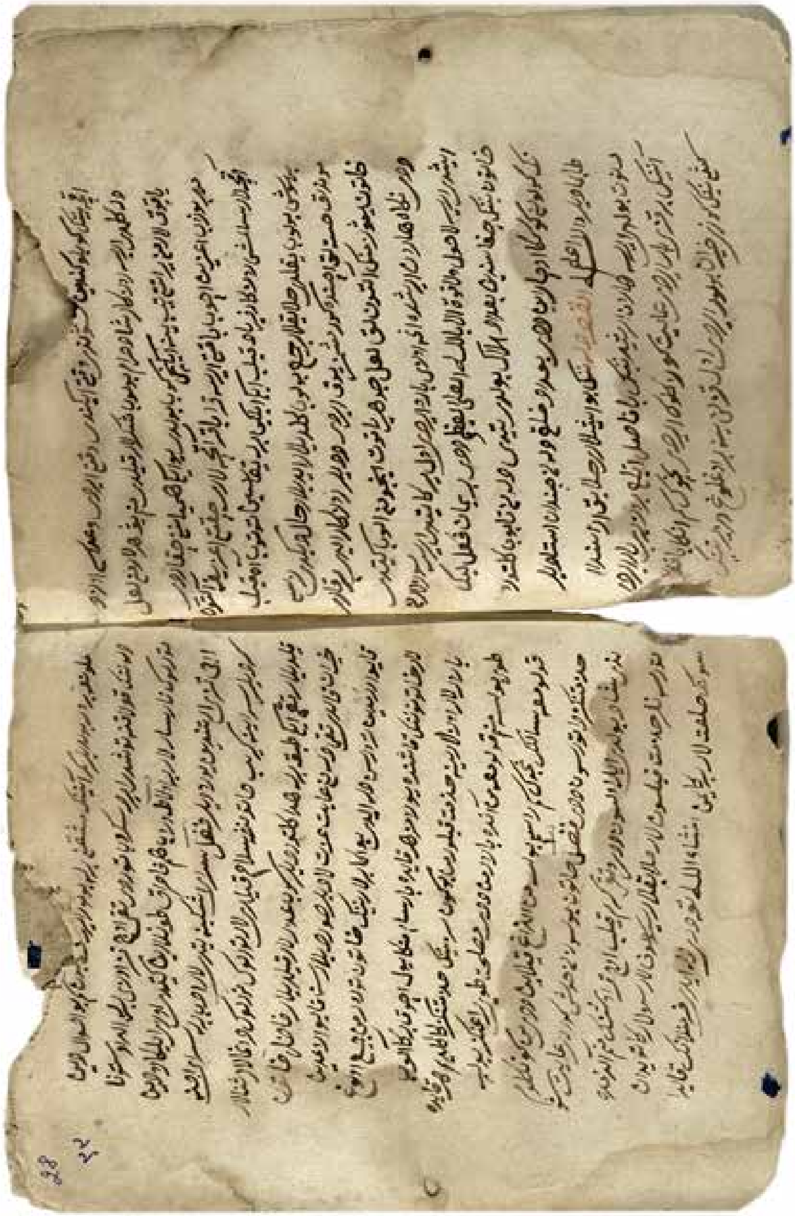

IV. Факсимиле сочинения «Дилә хатын»

Описание рукописи: 97 (87)

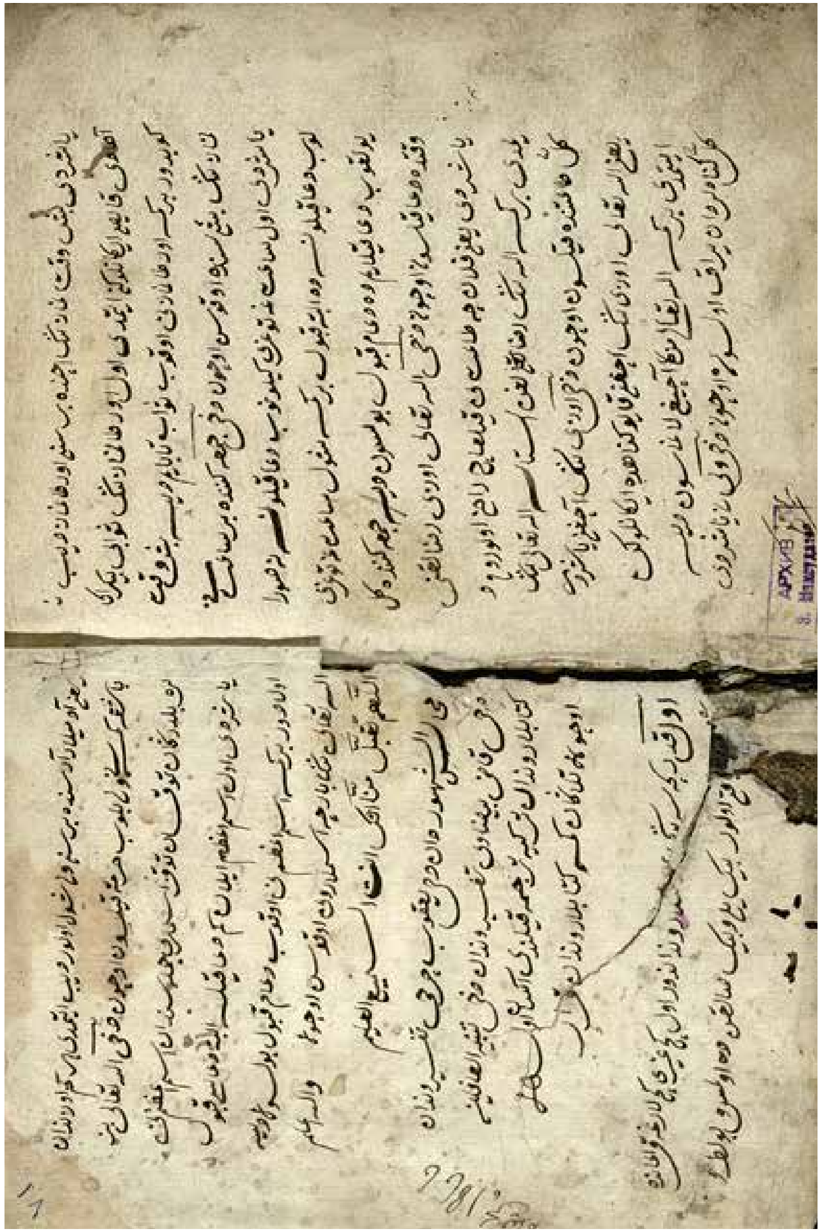

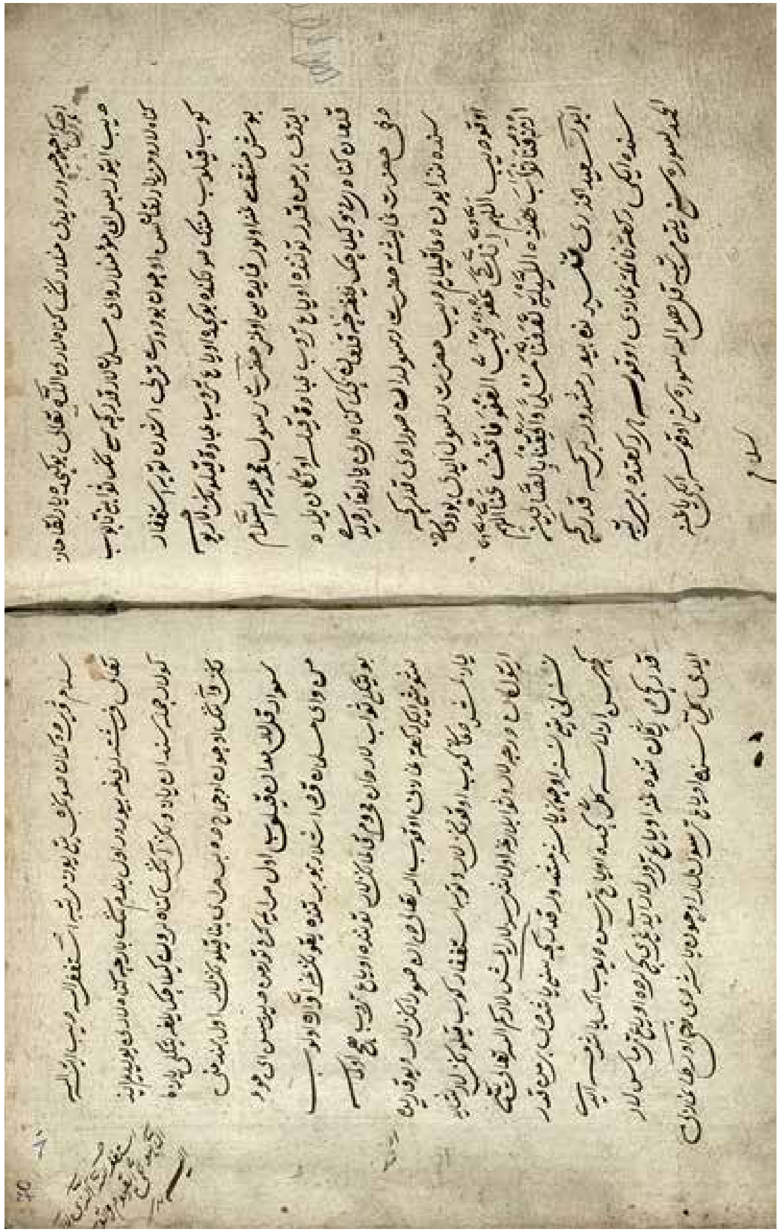

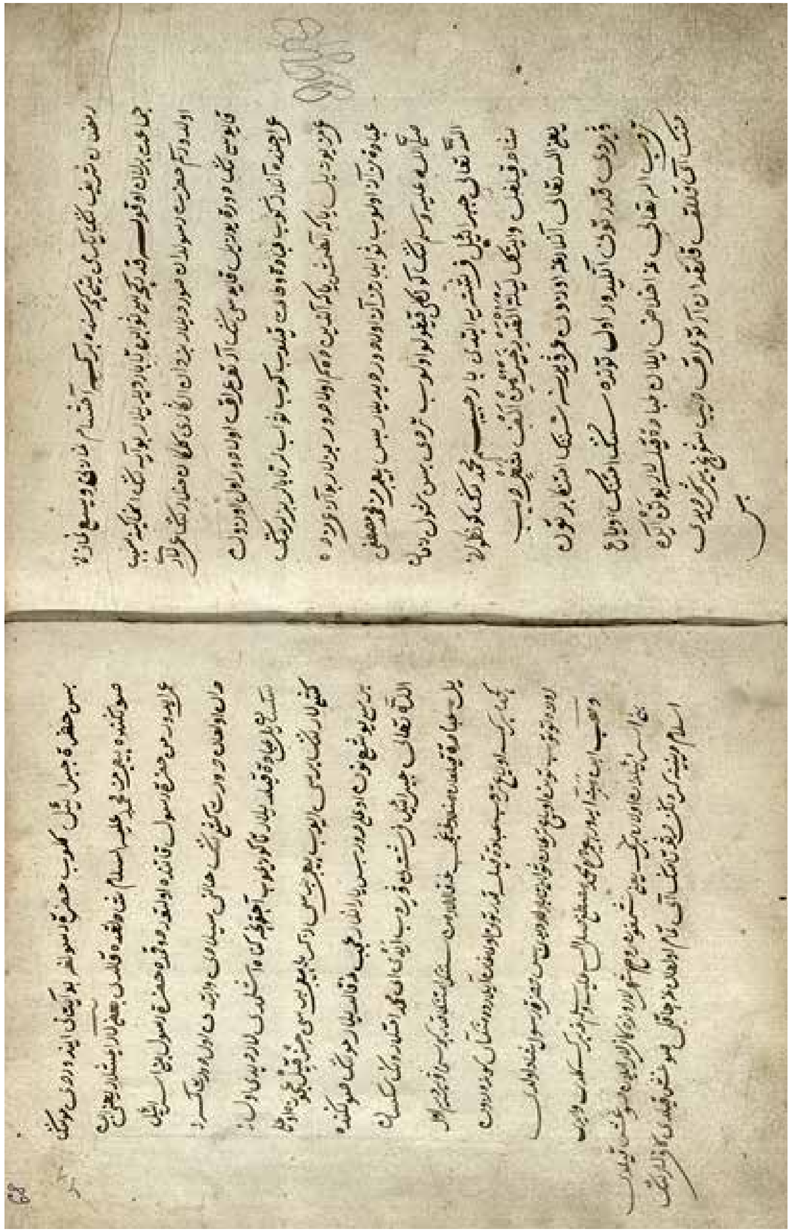

III. Факсимиле сочинения «Тәфсир сүрәи Кадер»

Автор: Габделҗәмил Габделмәннан углы Максуд
Описание рукописи: 32 (57)

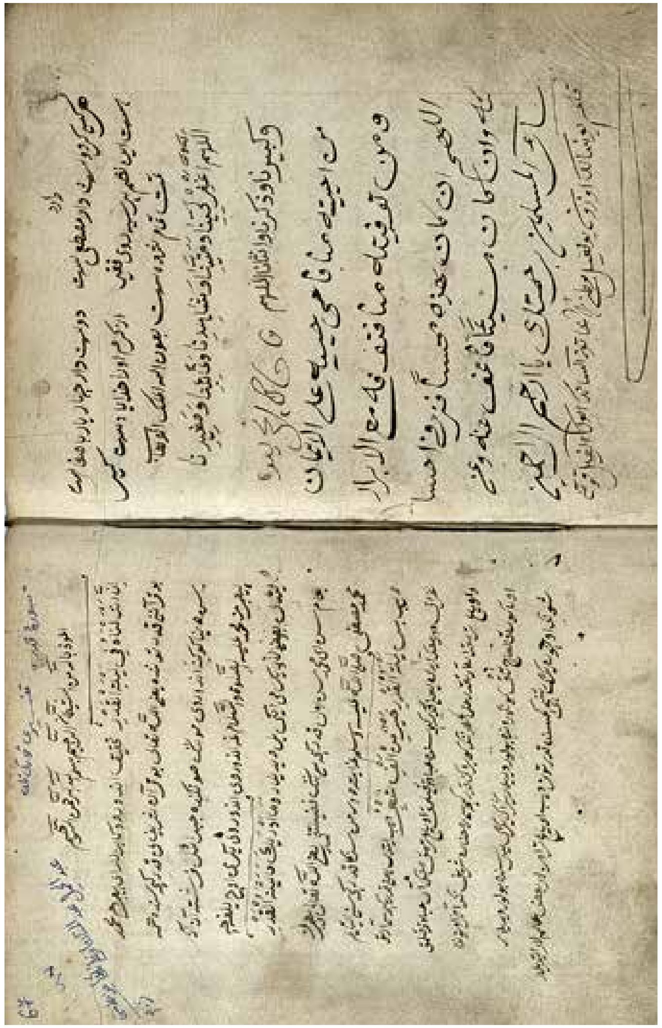

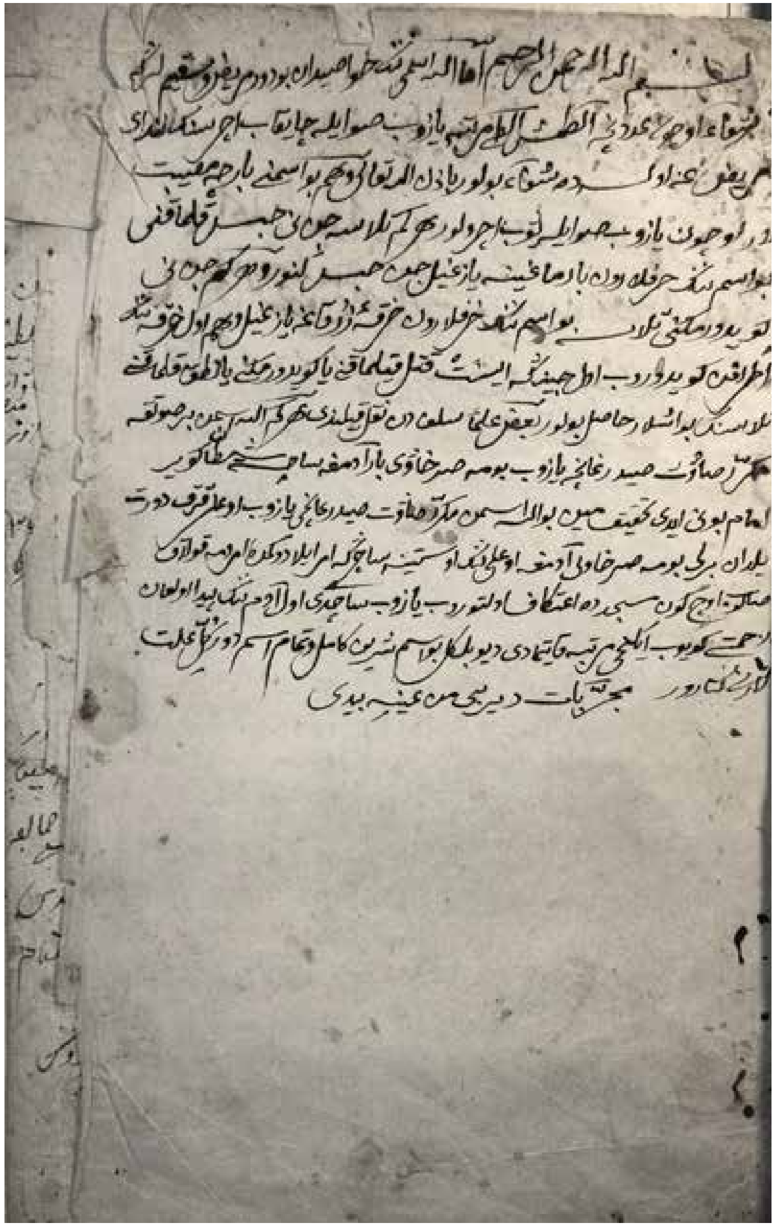

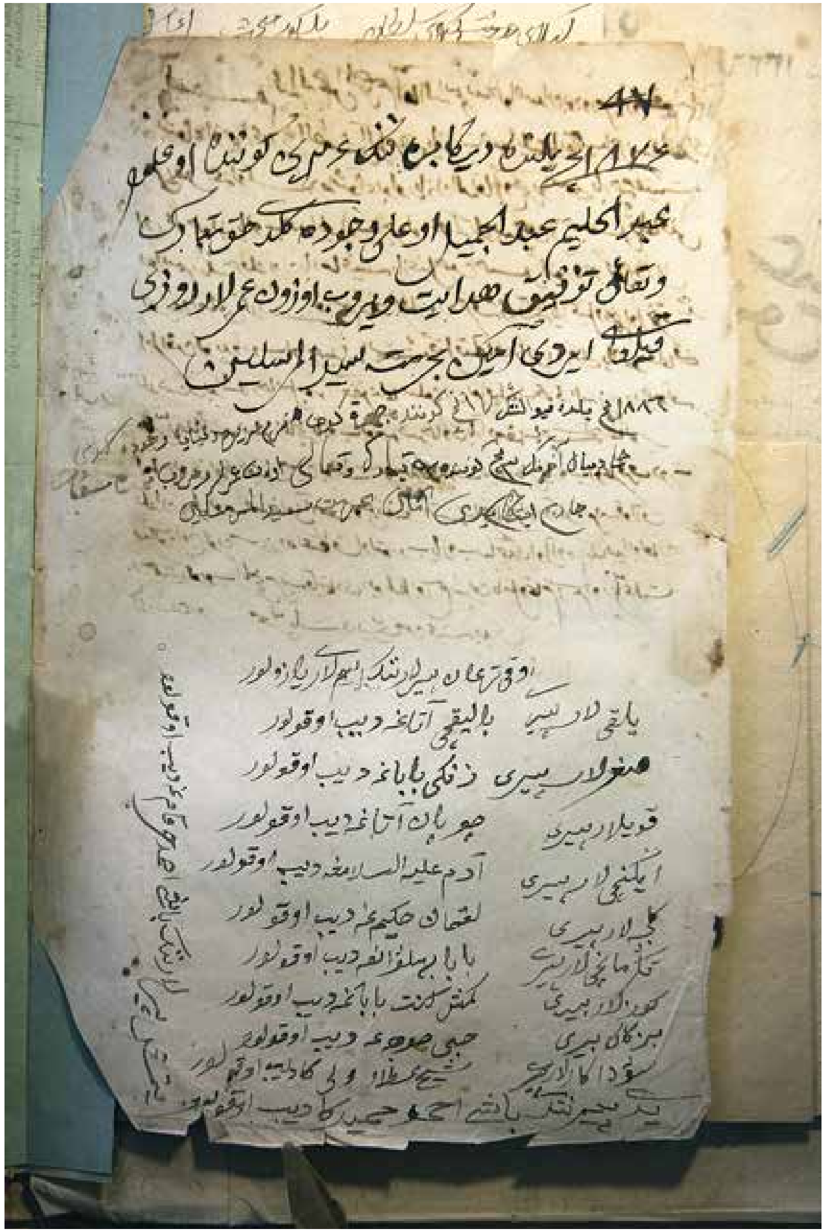

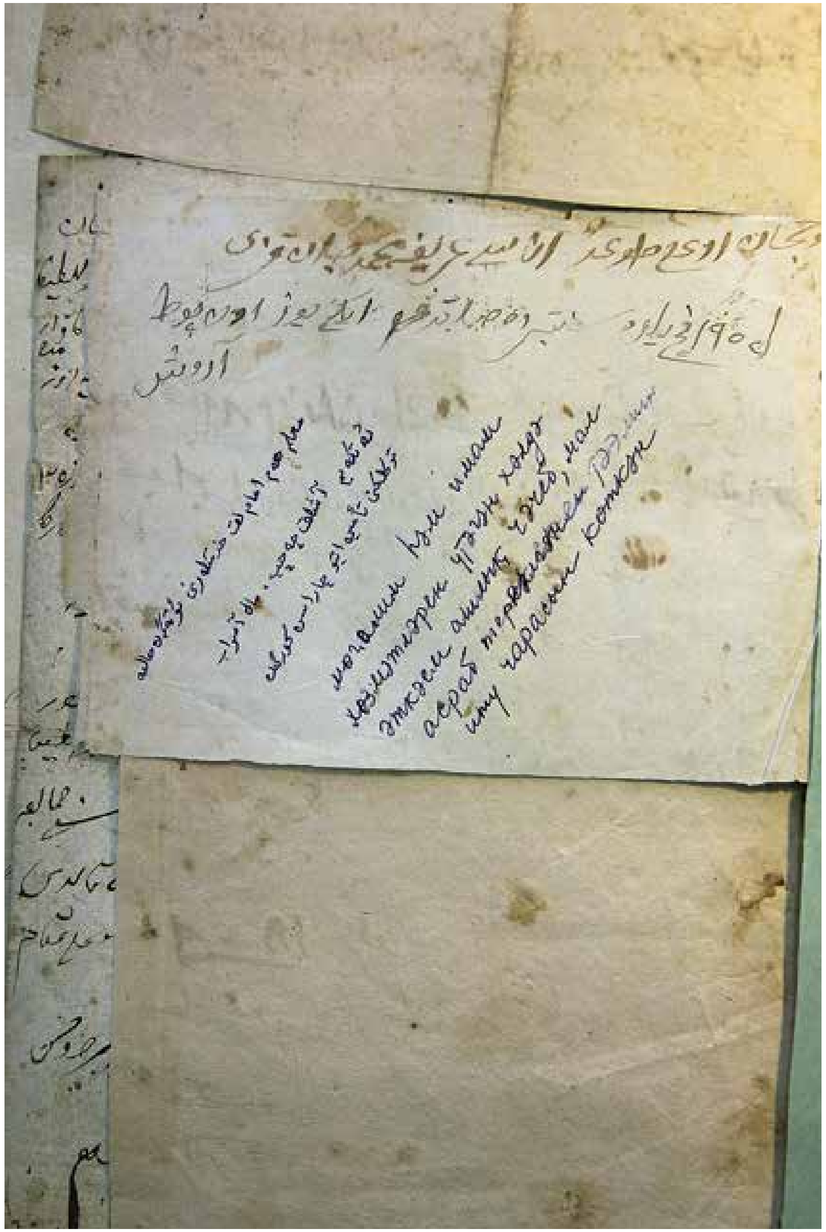

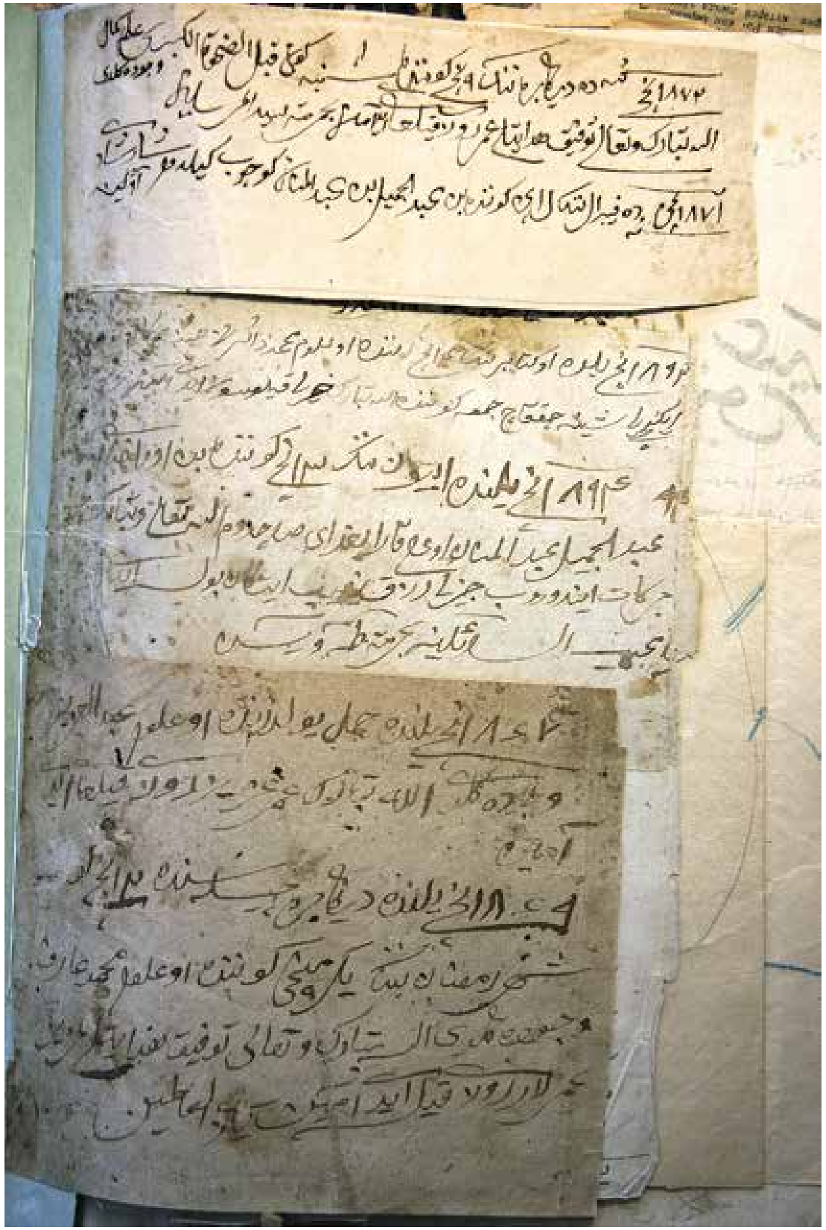

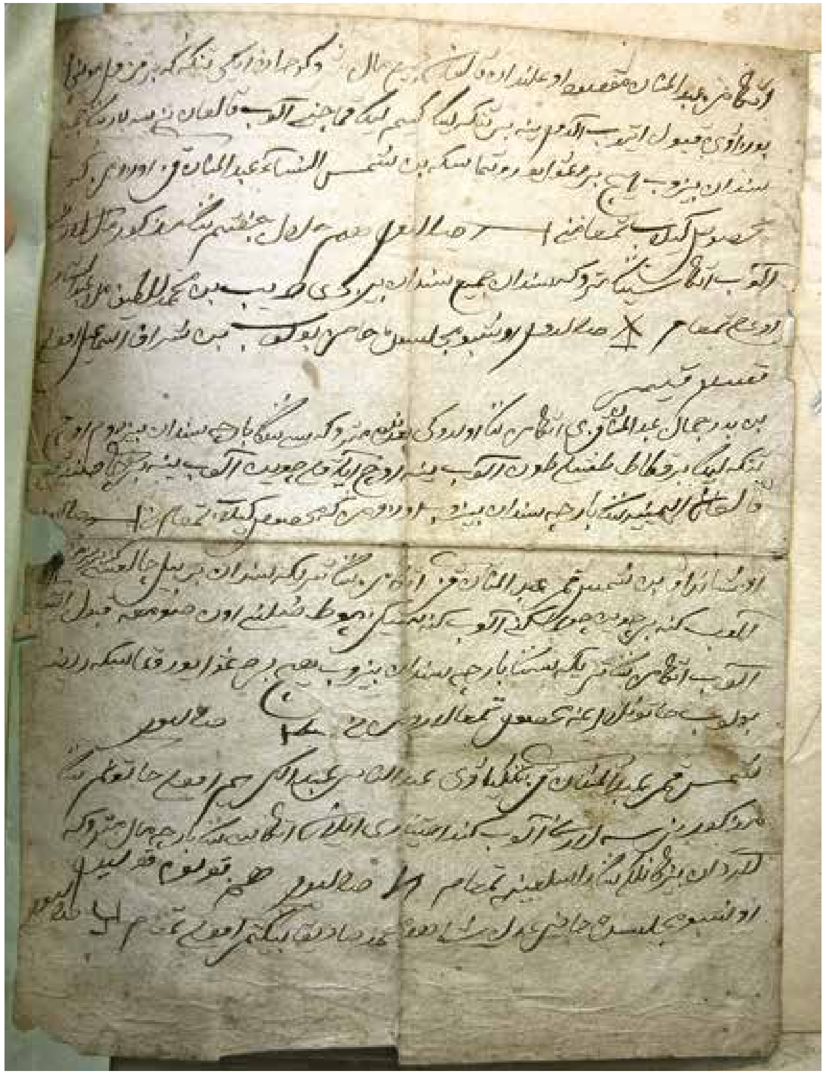

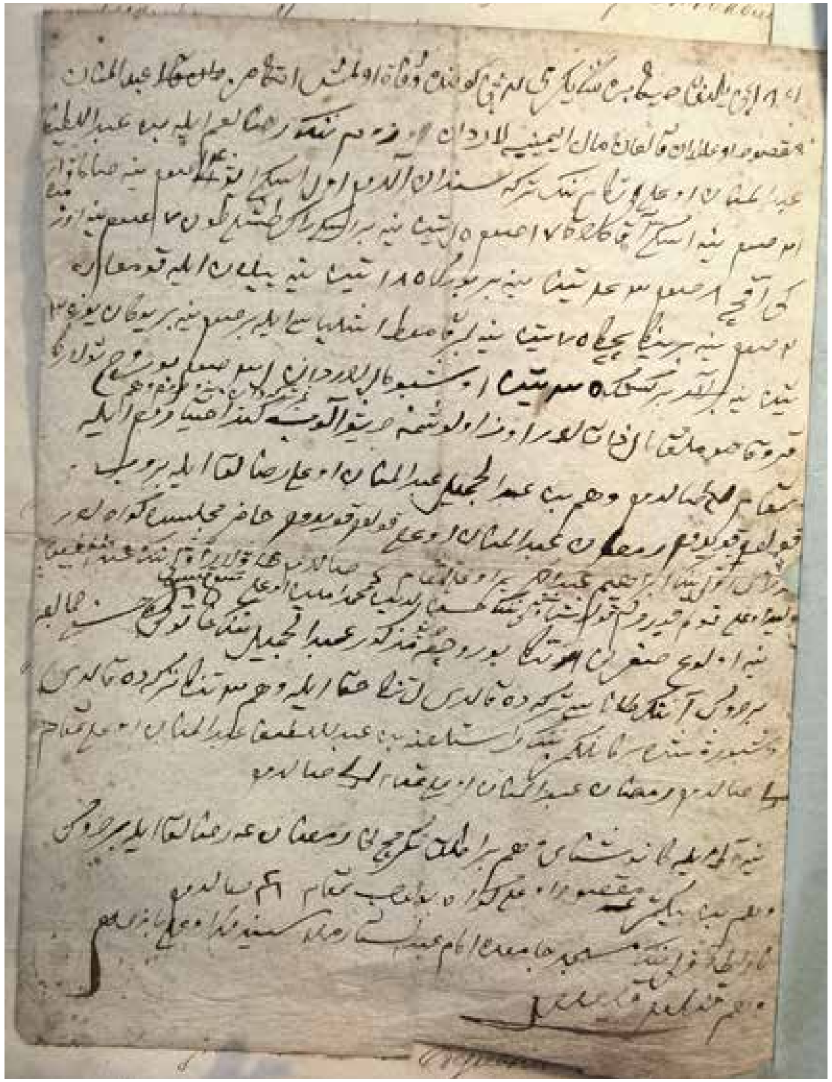

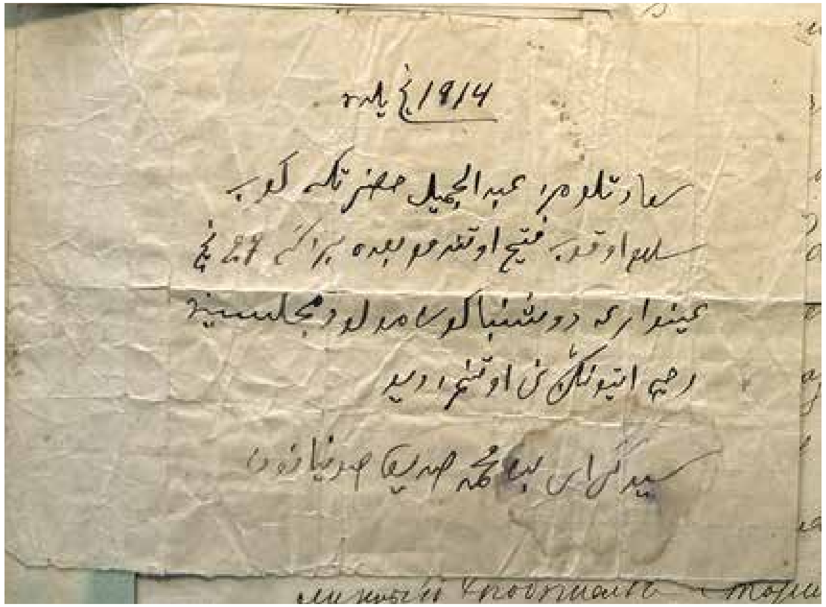

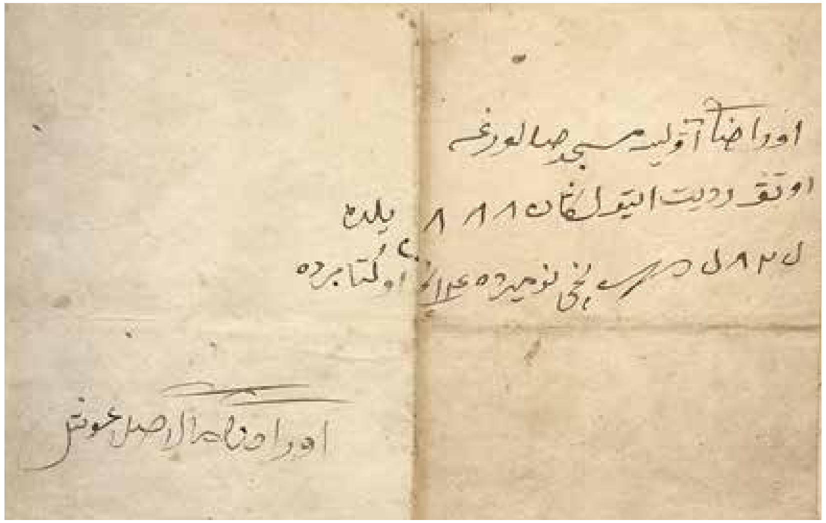

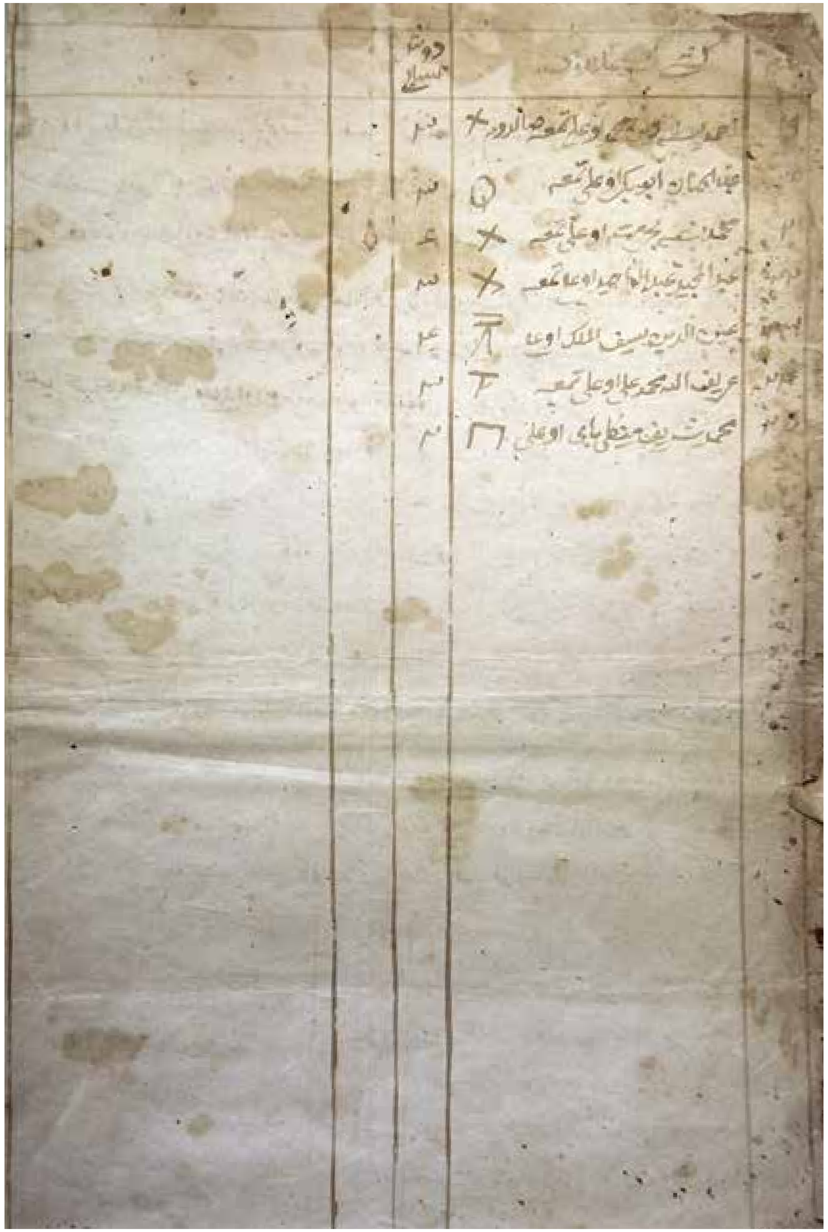

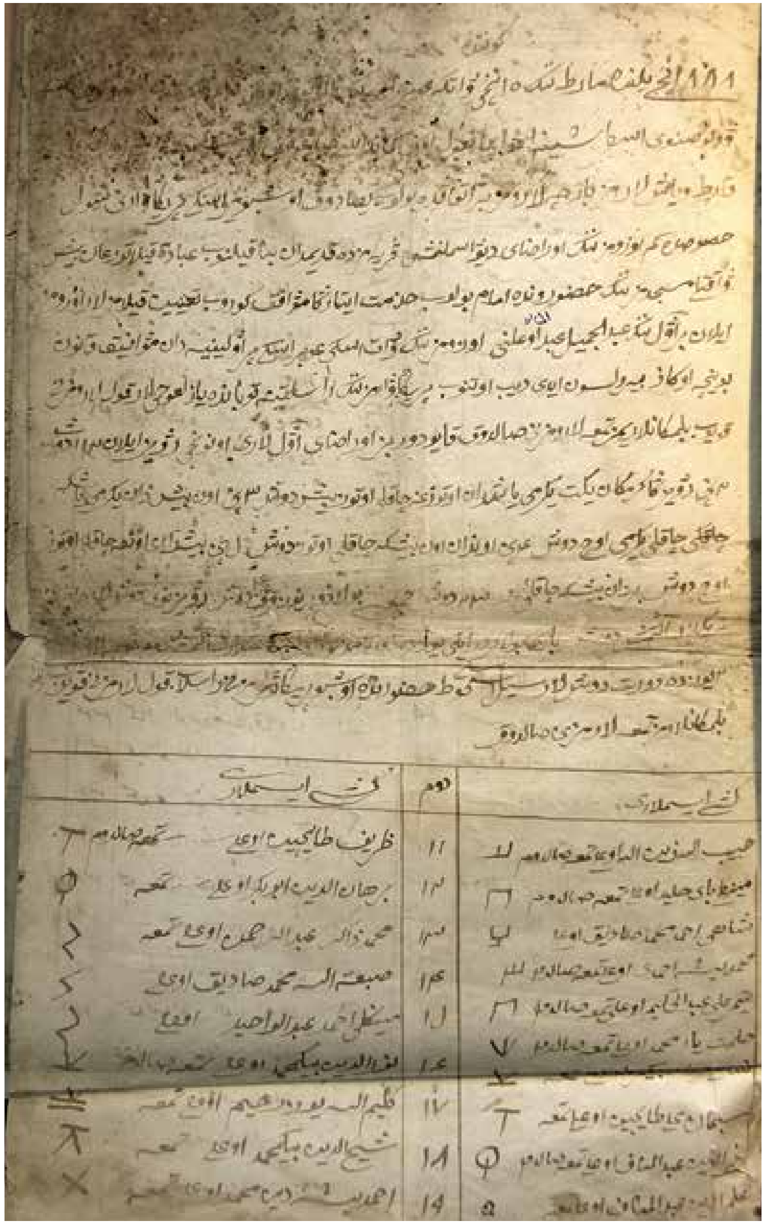

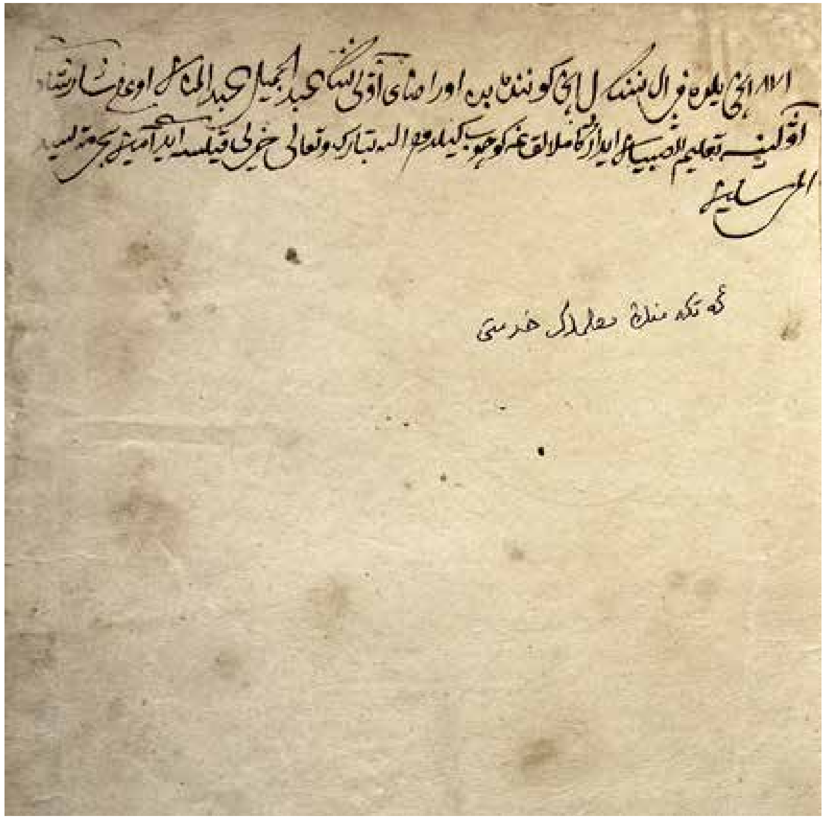

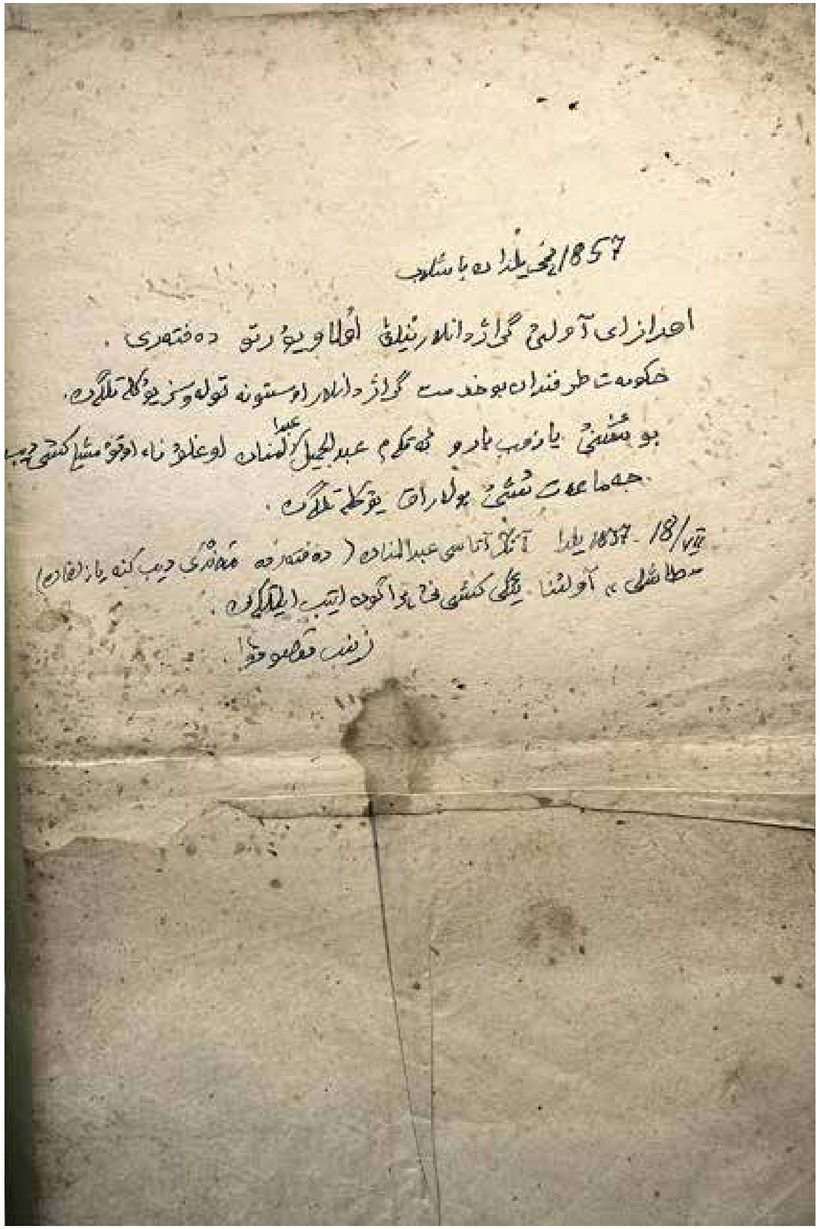

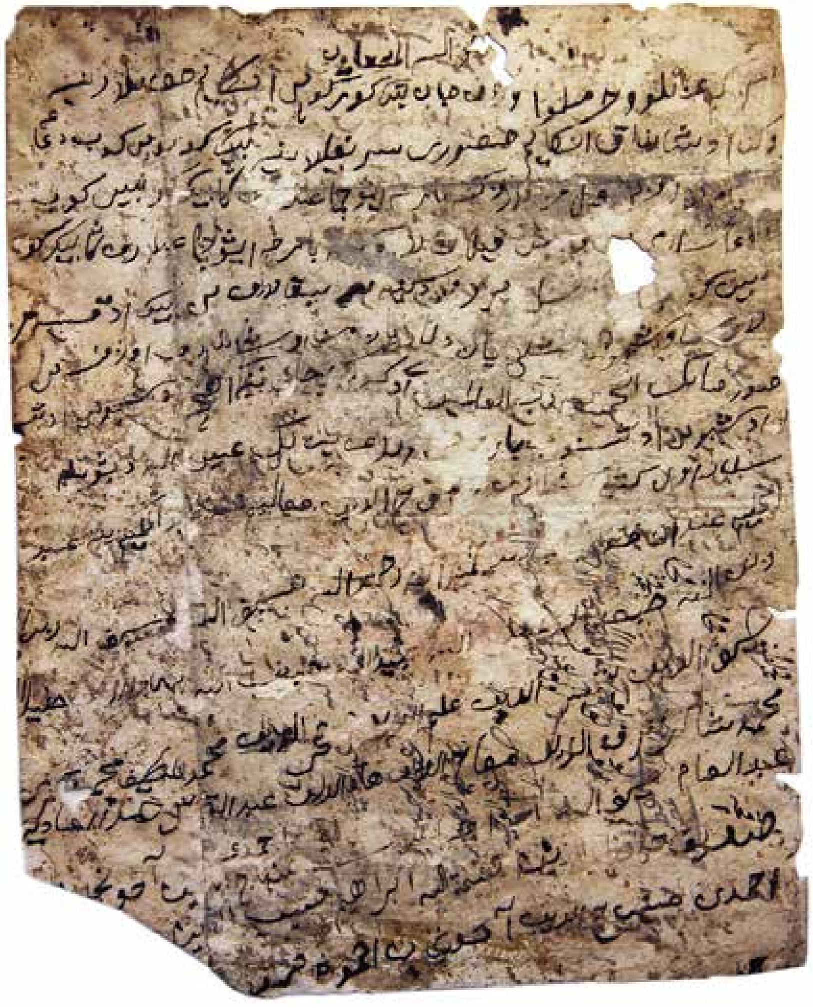

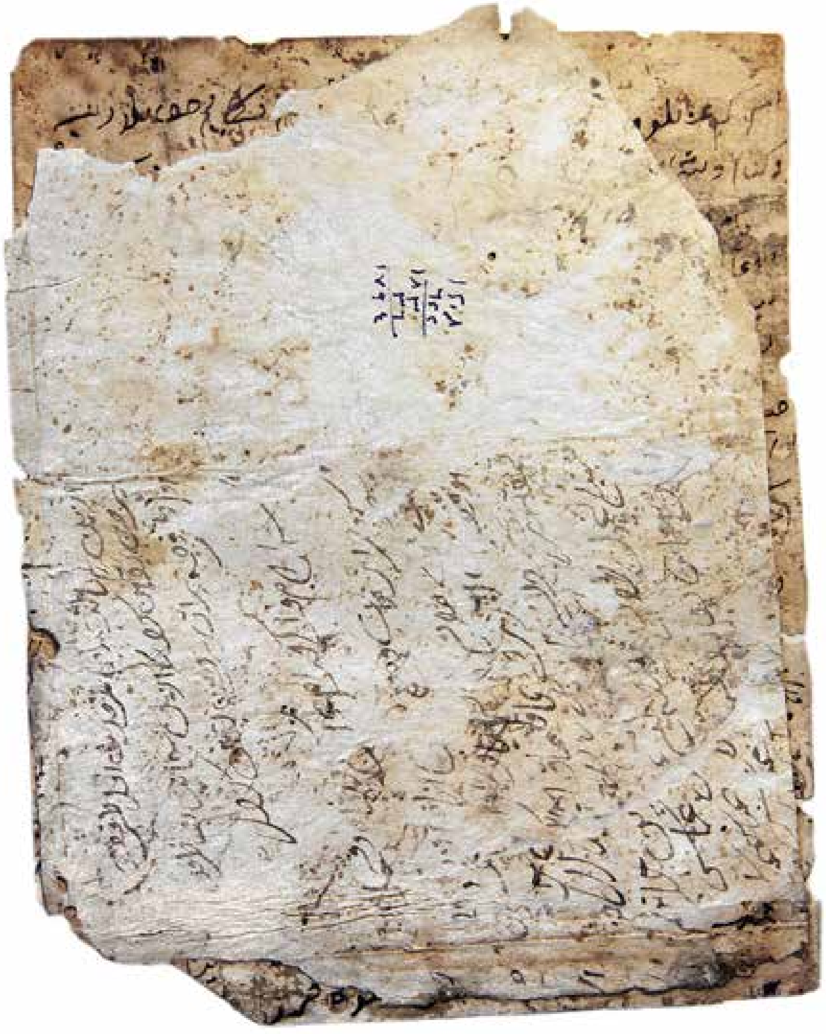

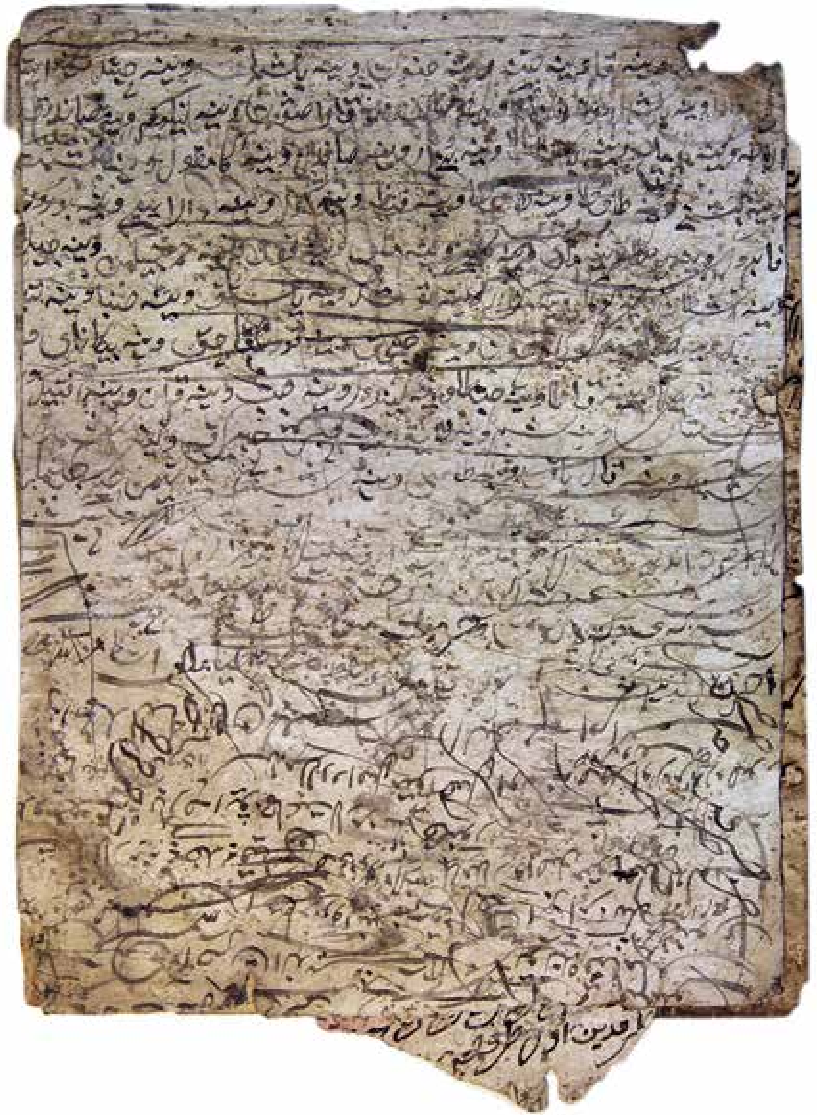

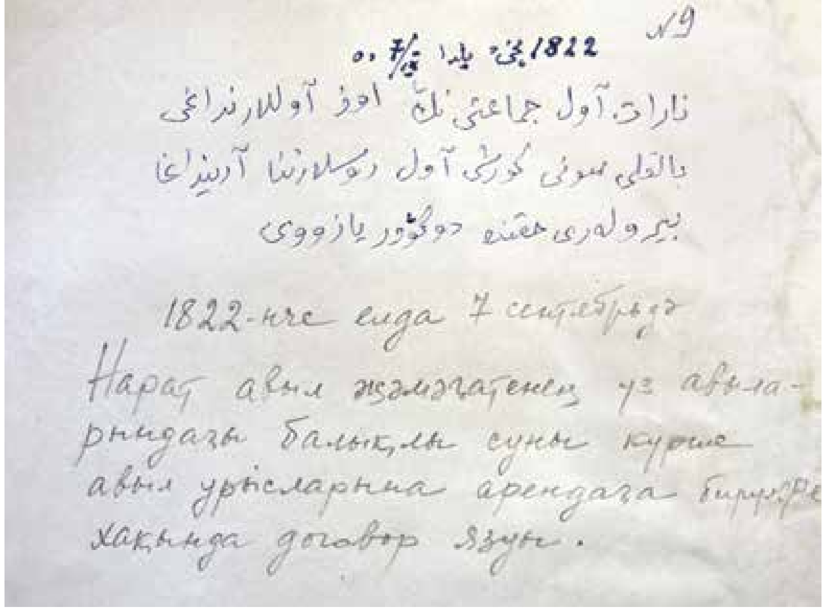

№9

1822 نچی یلدا 7/س

نارات آول جماعتی نڭ اوز آوللارنداغی
بالقلی سوئی کورشی آول روسلارنا آرینداغا
بیروله‌ری حقنده دوگوور یازووی

1822-нче елда 7 сентябрьдә
Нарат авыл җәмгыятенең үз авылларындагы балыклы суны күрше авыл урысларына арендага бирүләре хакында договор язуы.

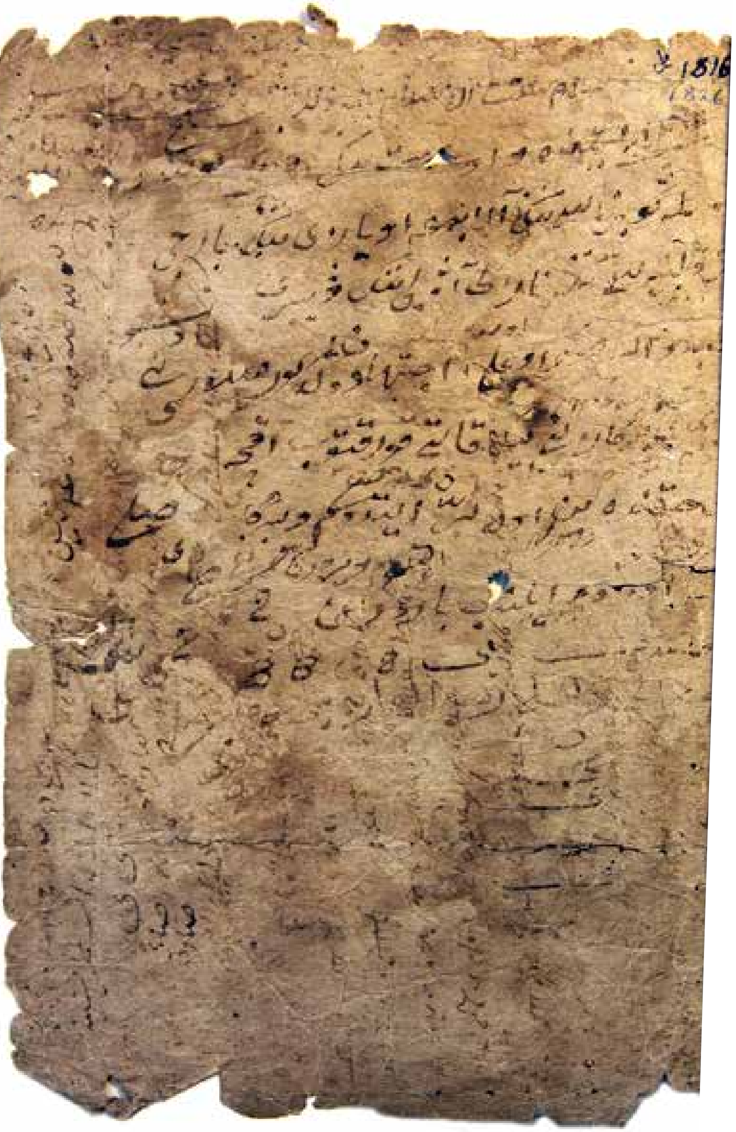

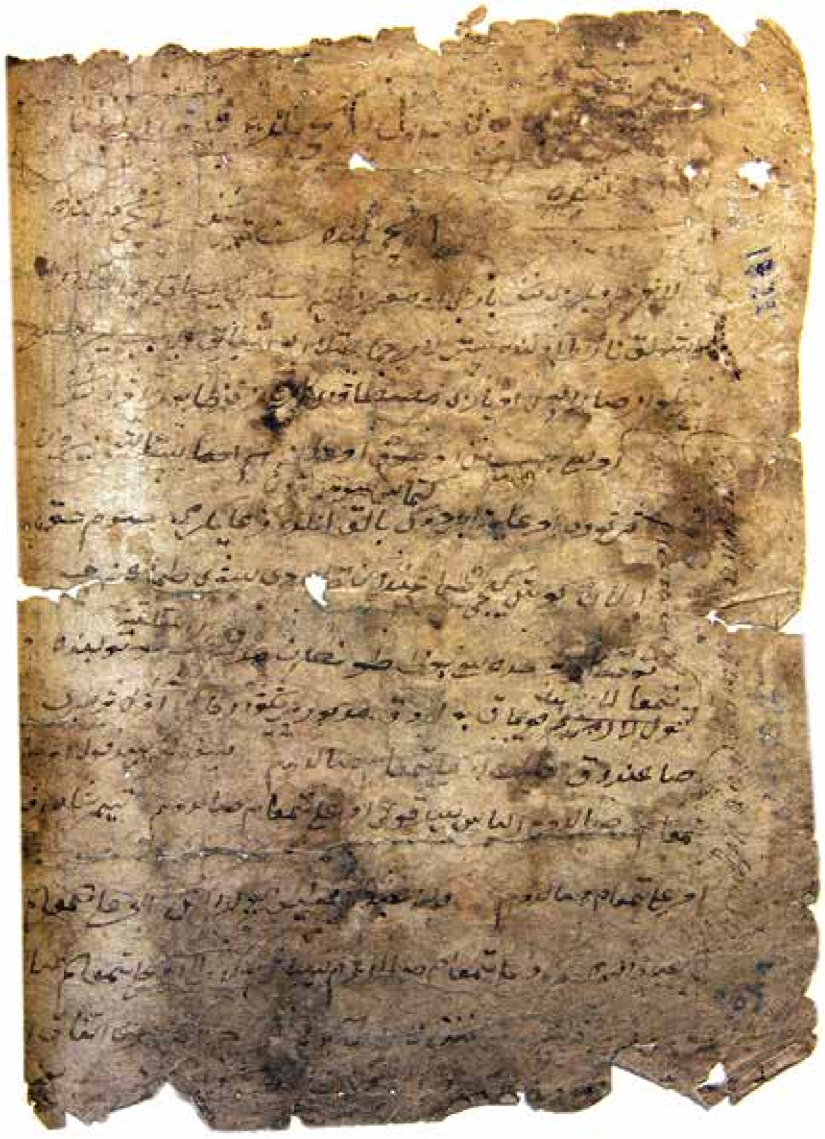

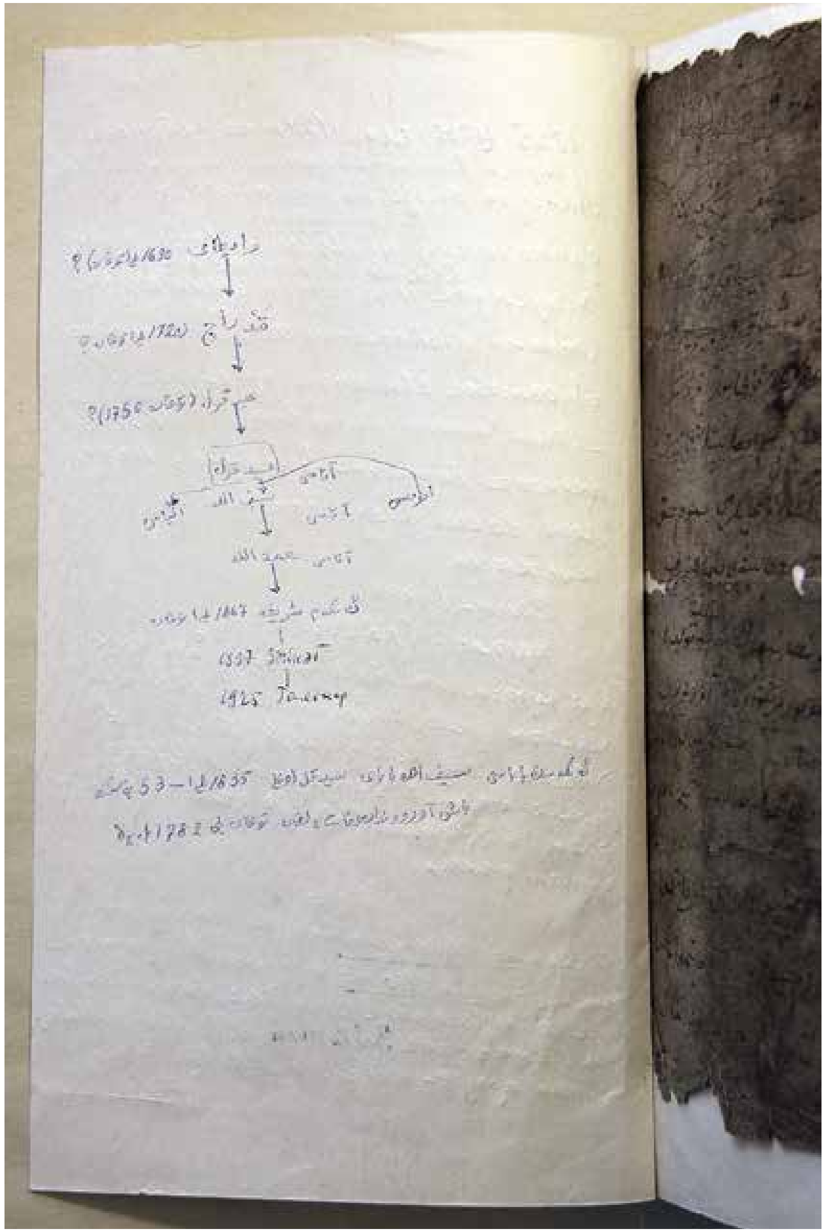

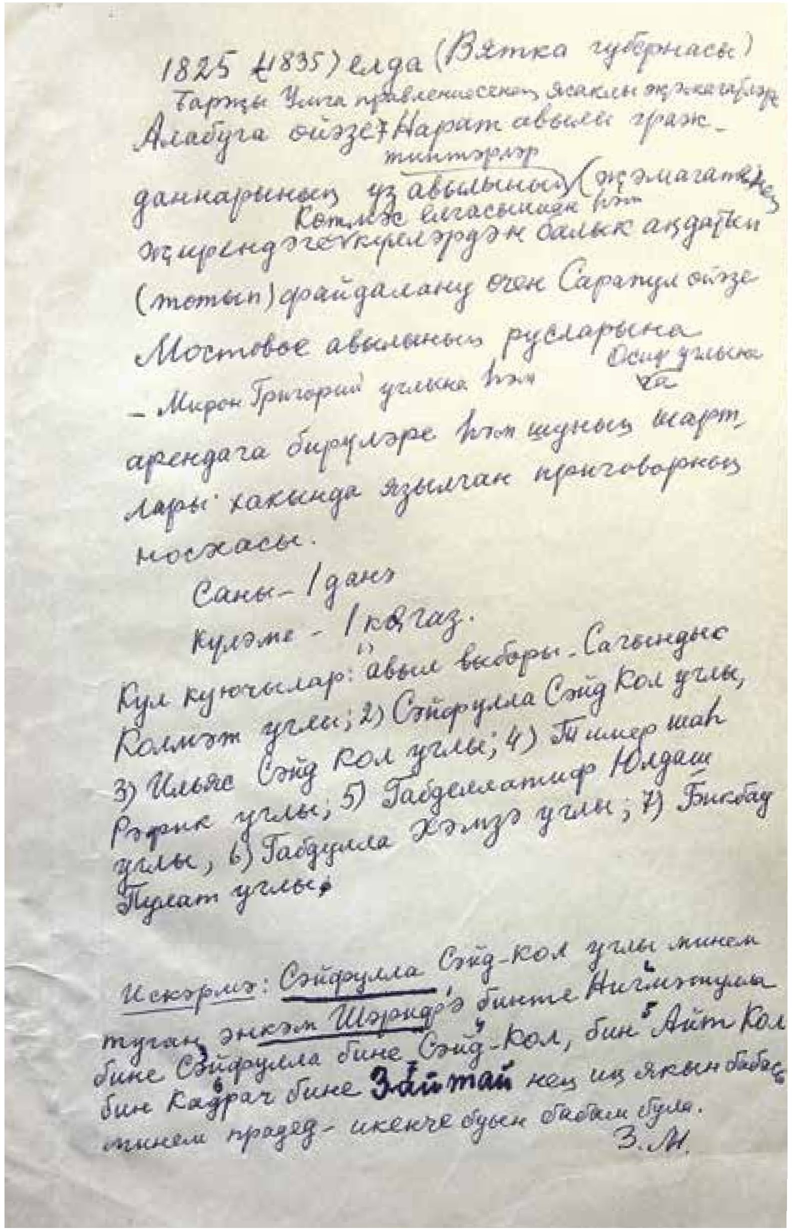

1825 (1835) елда (Вятка губернасы)
[illegible] правлениесенең ясаклы [illegible]
Алабуга өязе Нарат авылы граж-
данарының үз авылының (җәмәгатьнең)
Көтмәс елгасындагы һәм
җирендәге күлләрдән балык аудагы
(тотып) файдалану өчен Сарапул өязе
Мостовое авылының русларына
– Мирон Григорий улына һәм Осип улына
арендага бирүләре һәм шуның шарт-
лары хакында язылган приговорның
нөсхәсе.
Саны – 1 дана
Күләме – 1 кәгазь.
Кул куючылар: 1) авыл выборы Сагындык
Колмәт улы; 2) Сәйфулла Сәйд Кол улы,
3) Ильяс Сәйд Кол улы; 4) Тимершаh
Рәфикъ улы; 5) Габделлатиф Юлдаш
улы, 6) Габдулла Хәмзә улы; 7) Бикбау
Пулат улы.

Искәрмә: Сәйфулла Сәйд-Кол улы минем
туган әнкәм Шәрифә бинте Нигъмәтулла
бине Сәйфулла бине Сәйд-Кол, бин Айт Кол
бин Кадрач бине **Зәйтай** кең иң якын бабасы
минем прадед – икенче буын бабам була.
З. М.

II. Факсимиле документов, относящихся к ʻАбд ал-Джамилю Максудову (1832–1925)

ИЯЛИ, Ф. 32. Папка 2

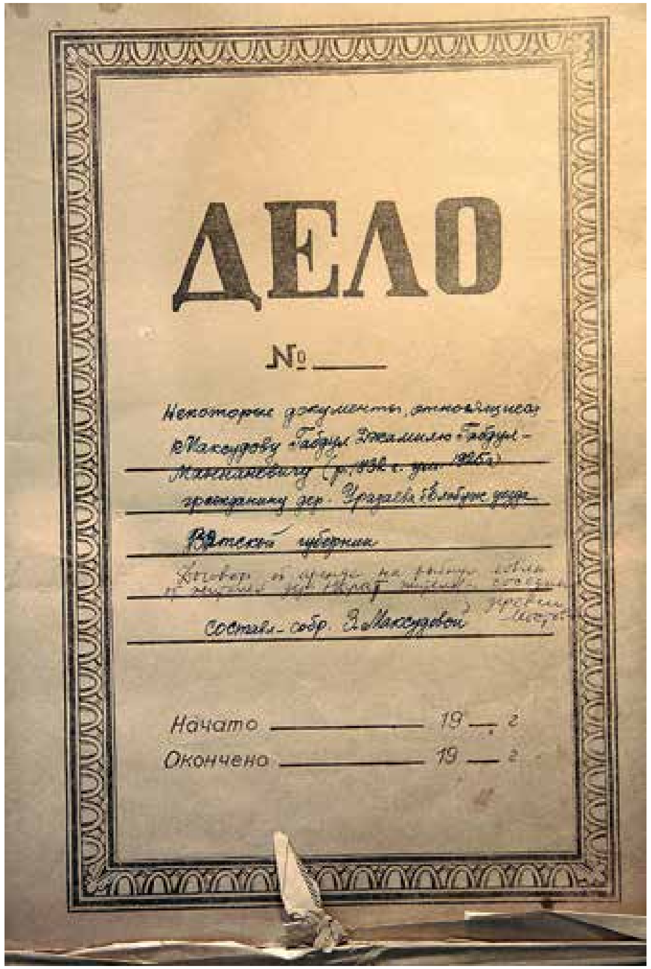

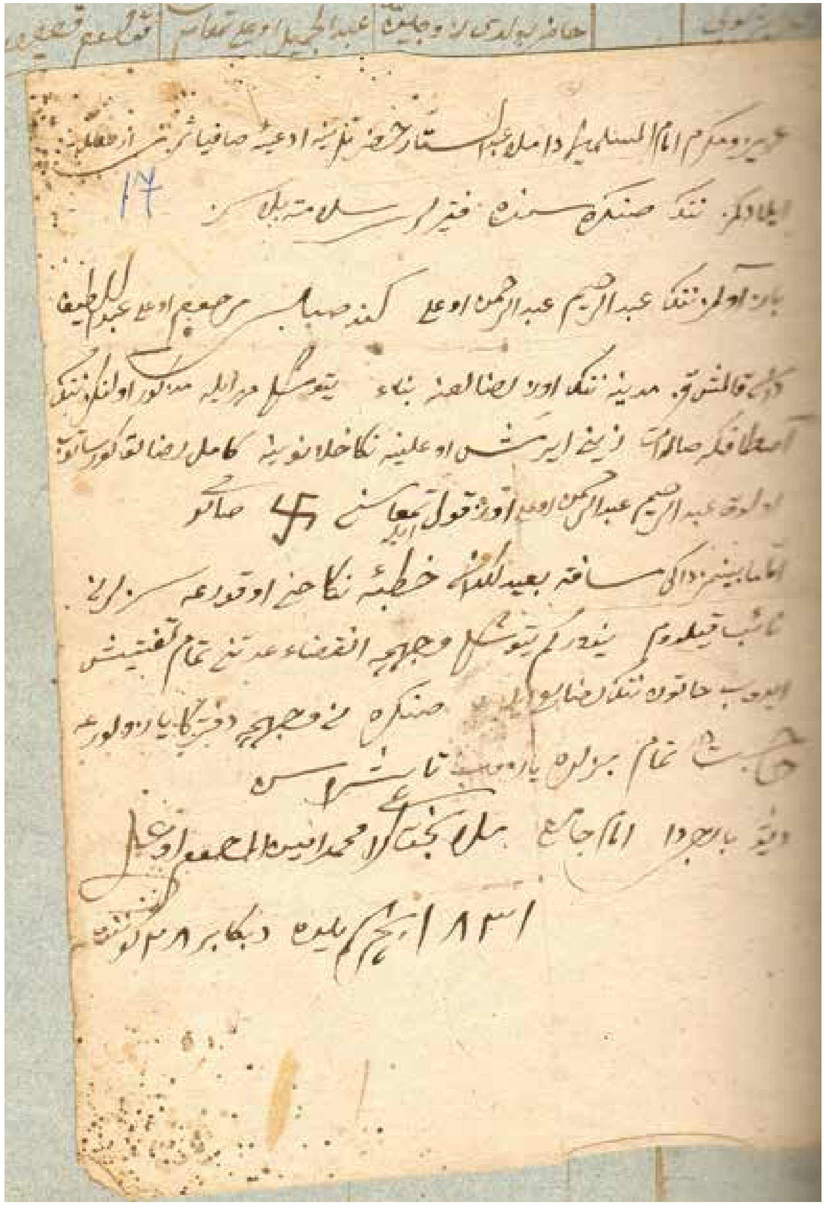

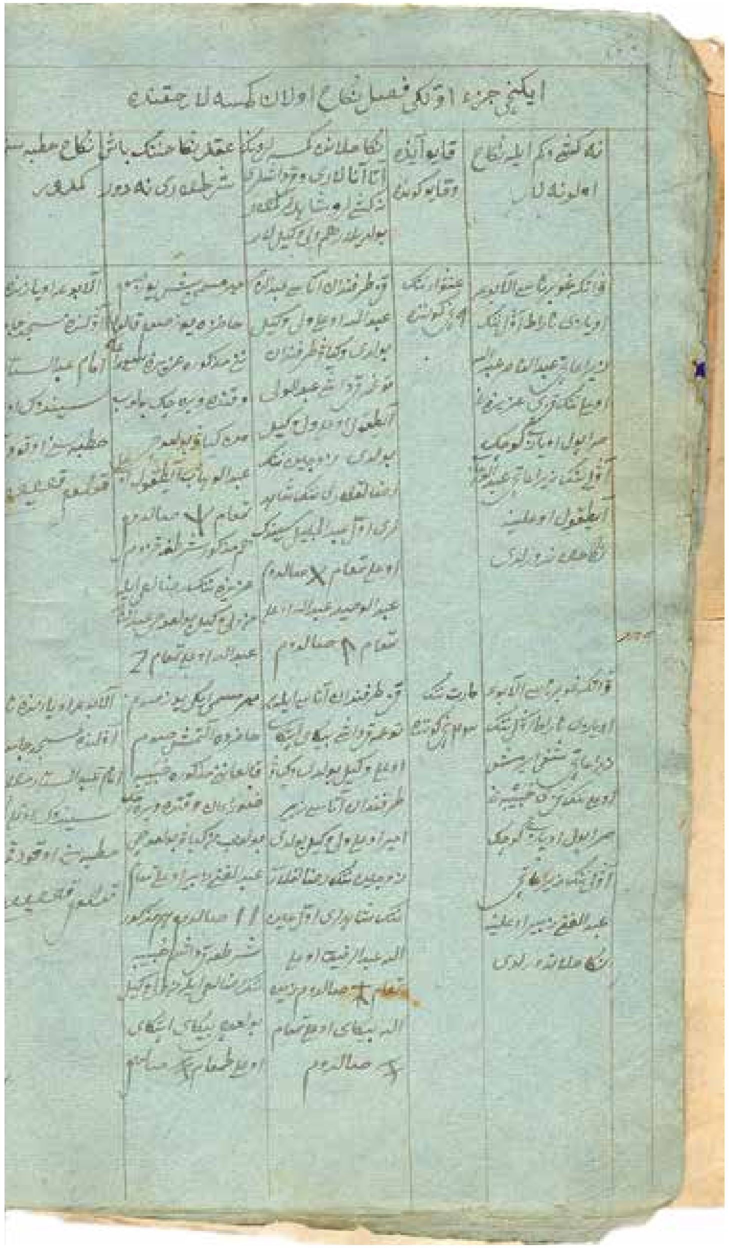

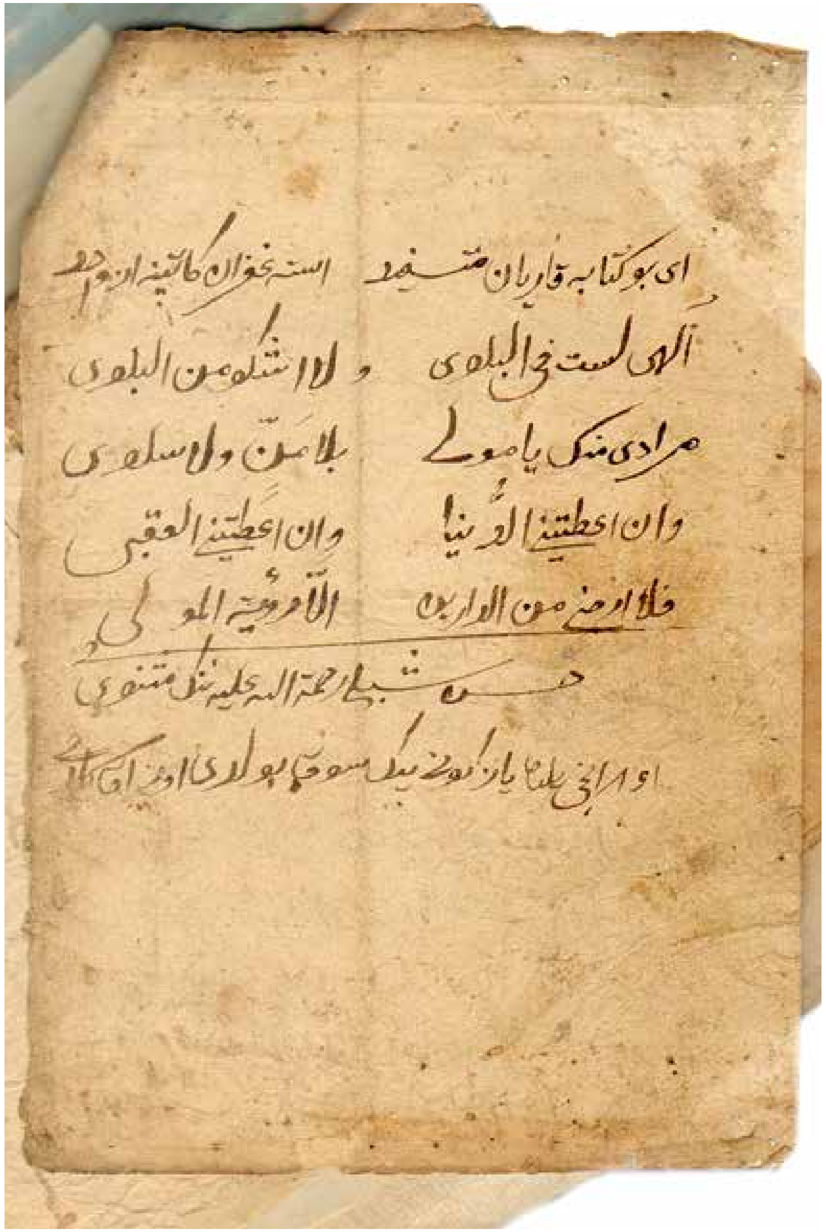

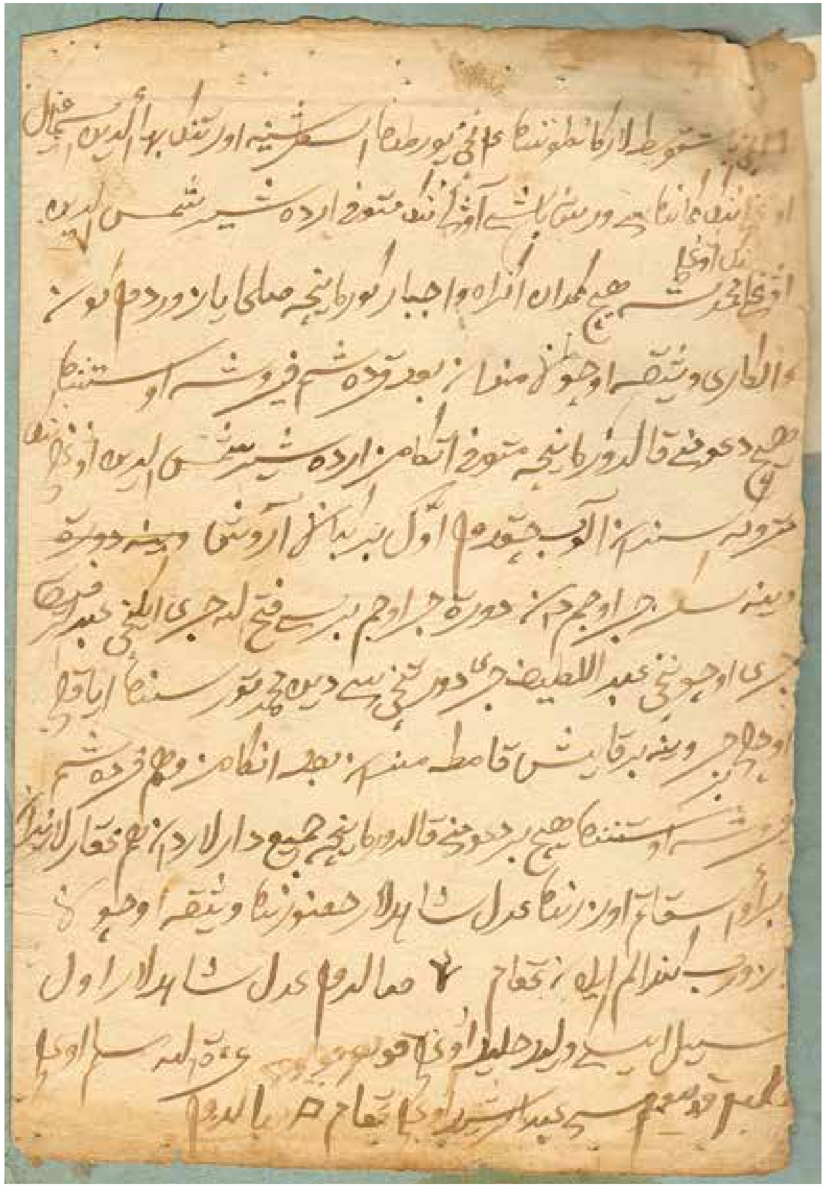

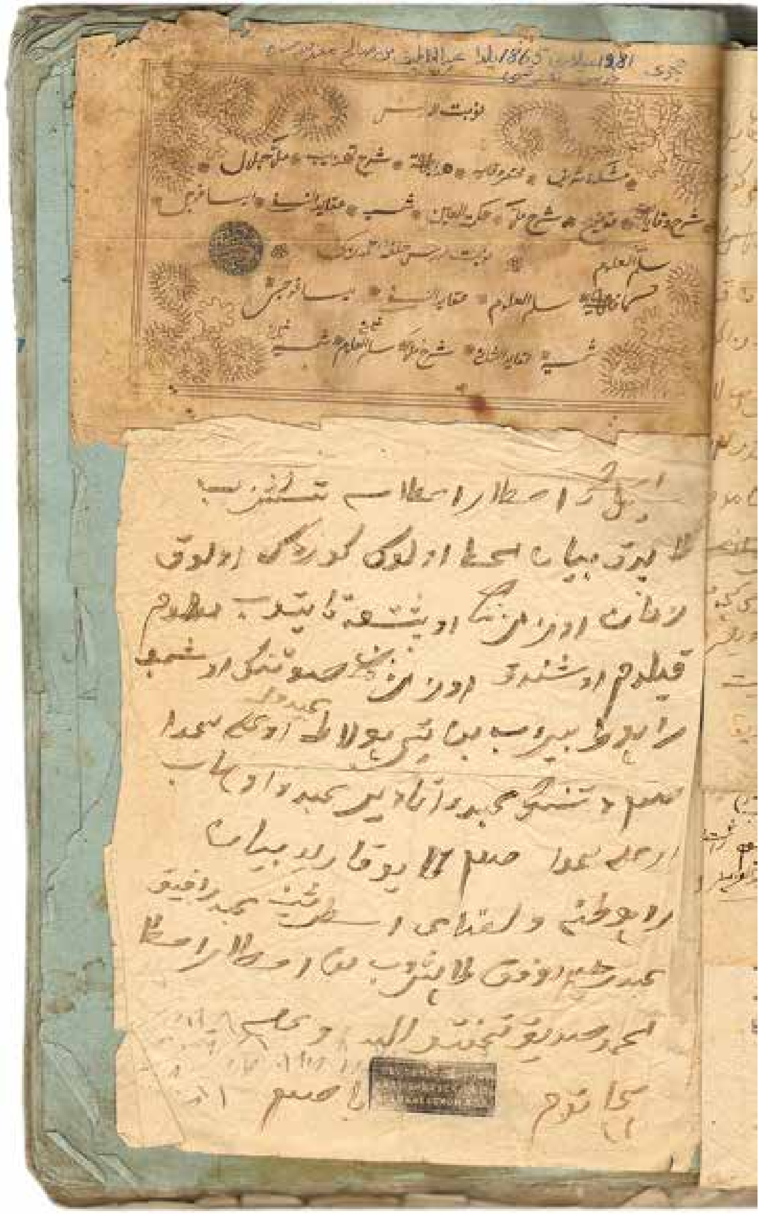

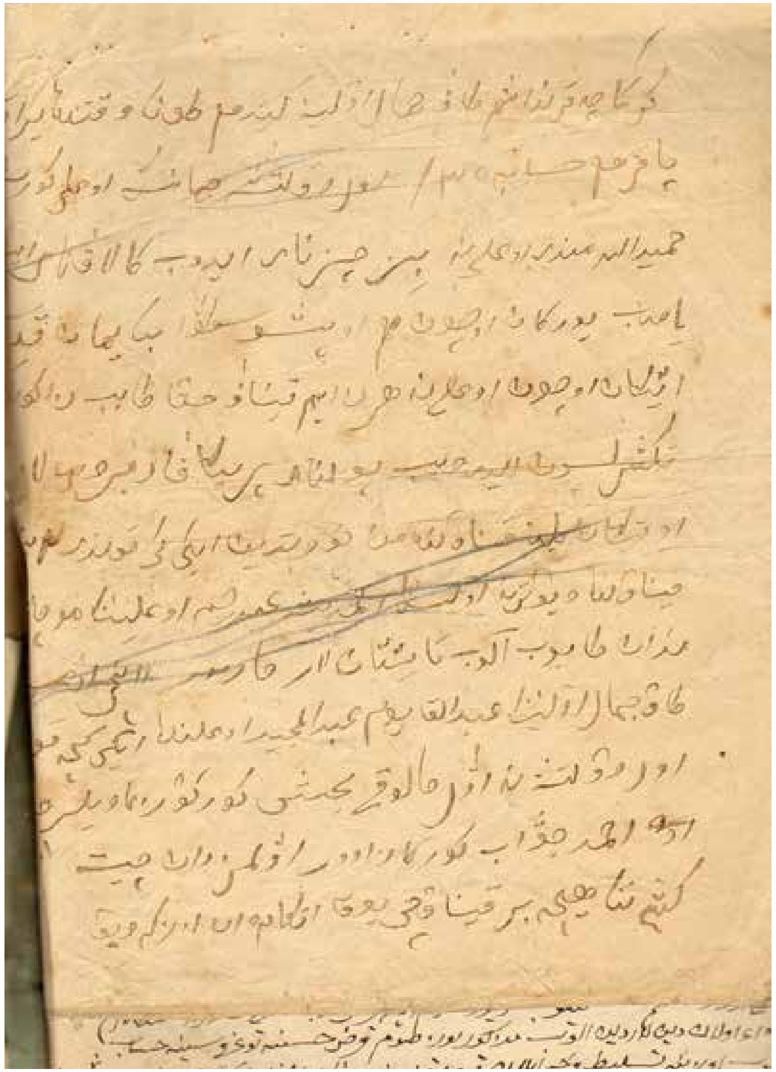

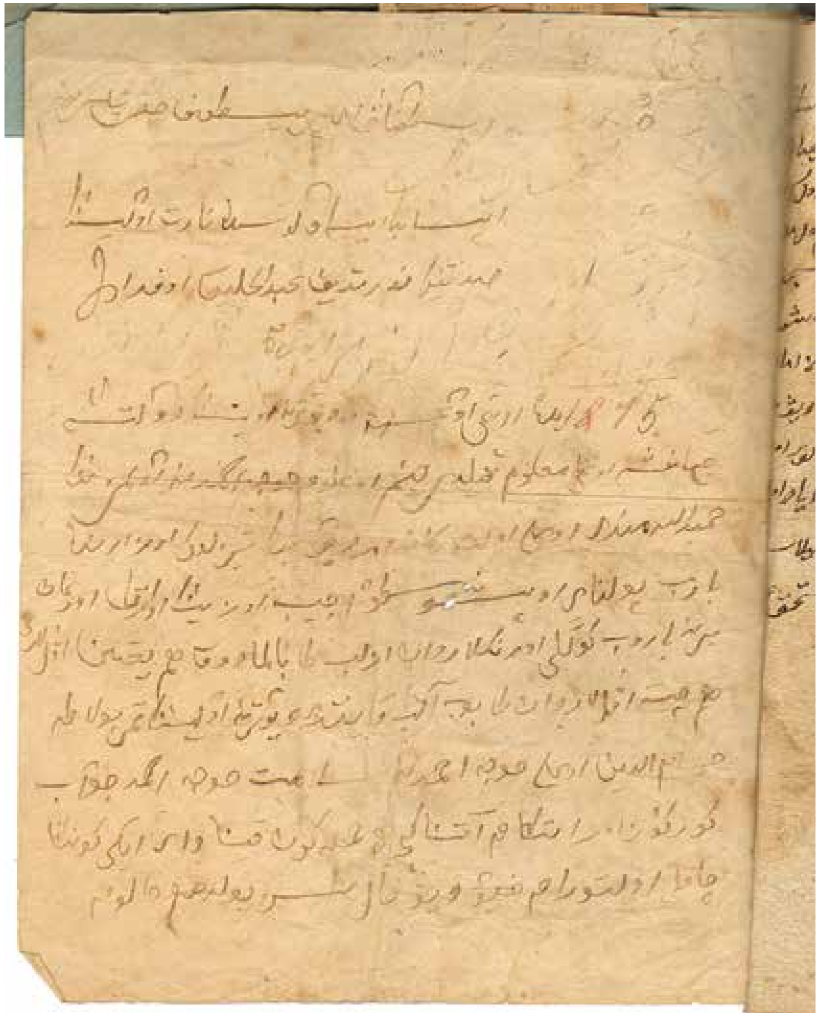

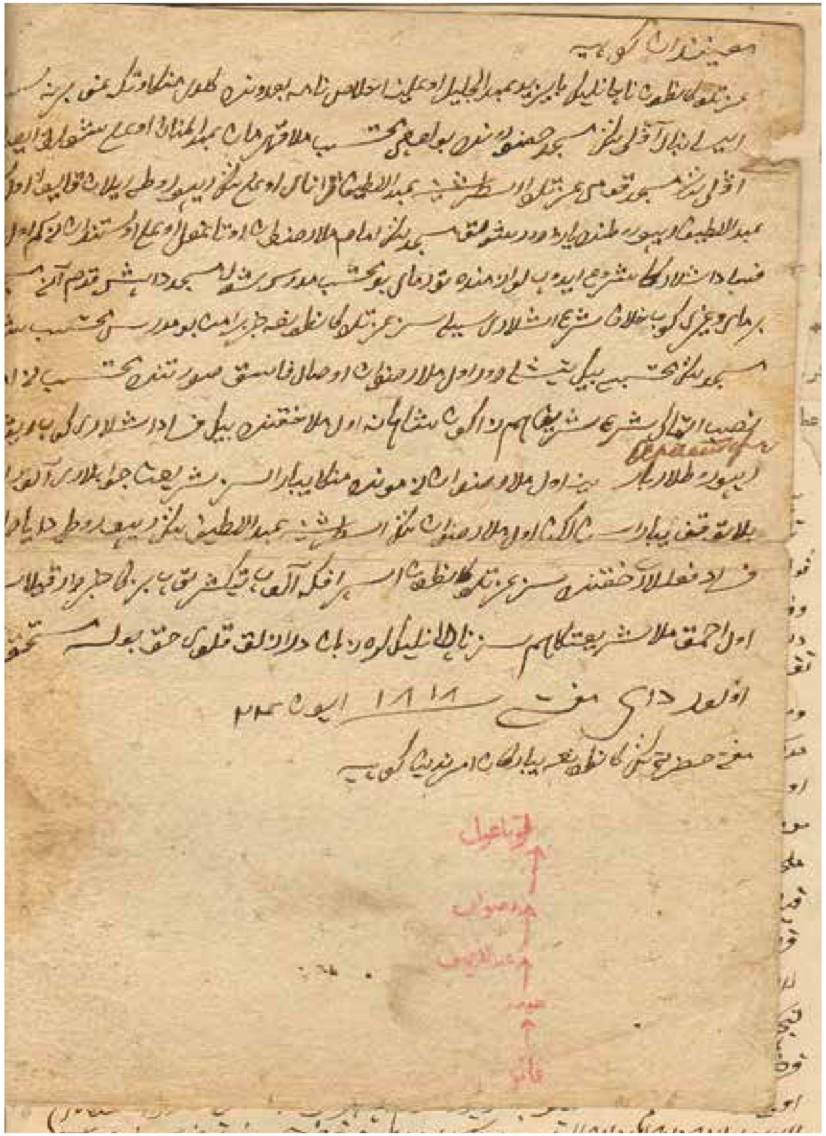

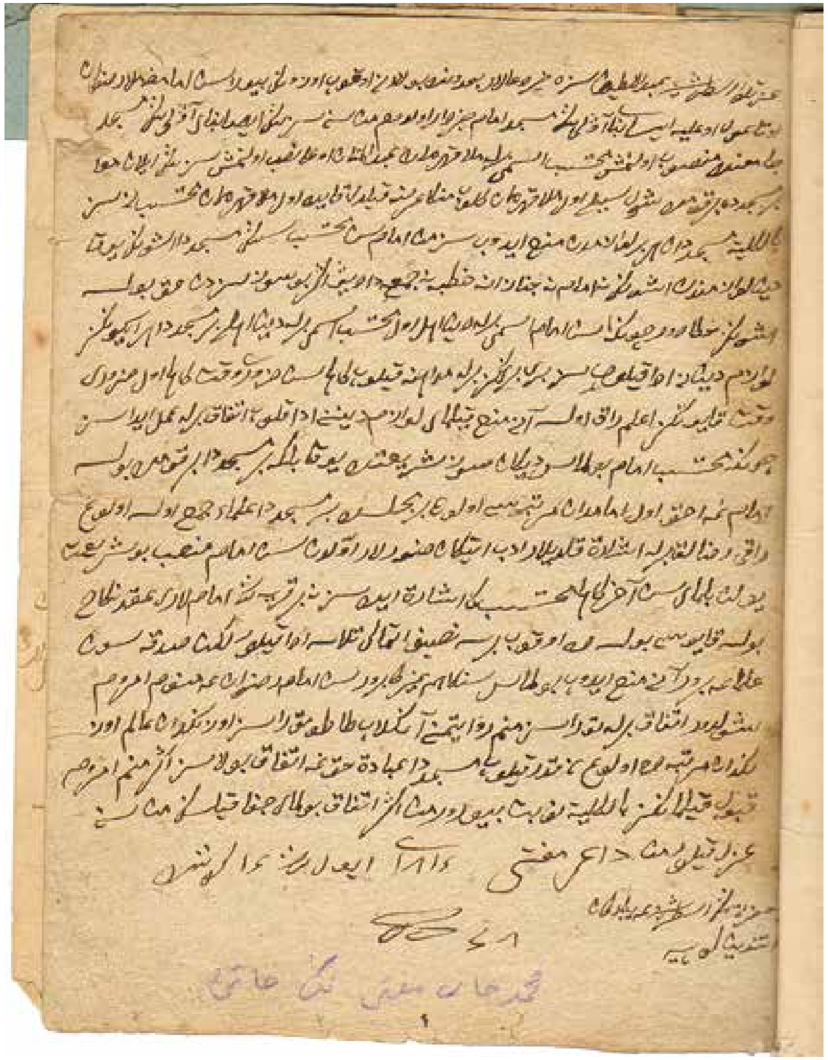

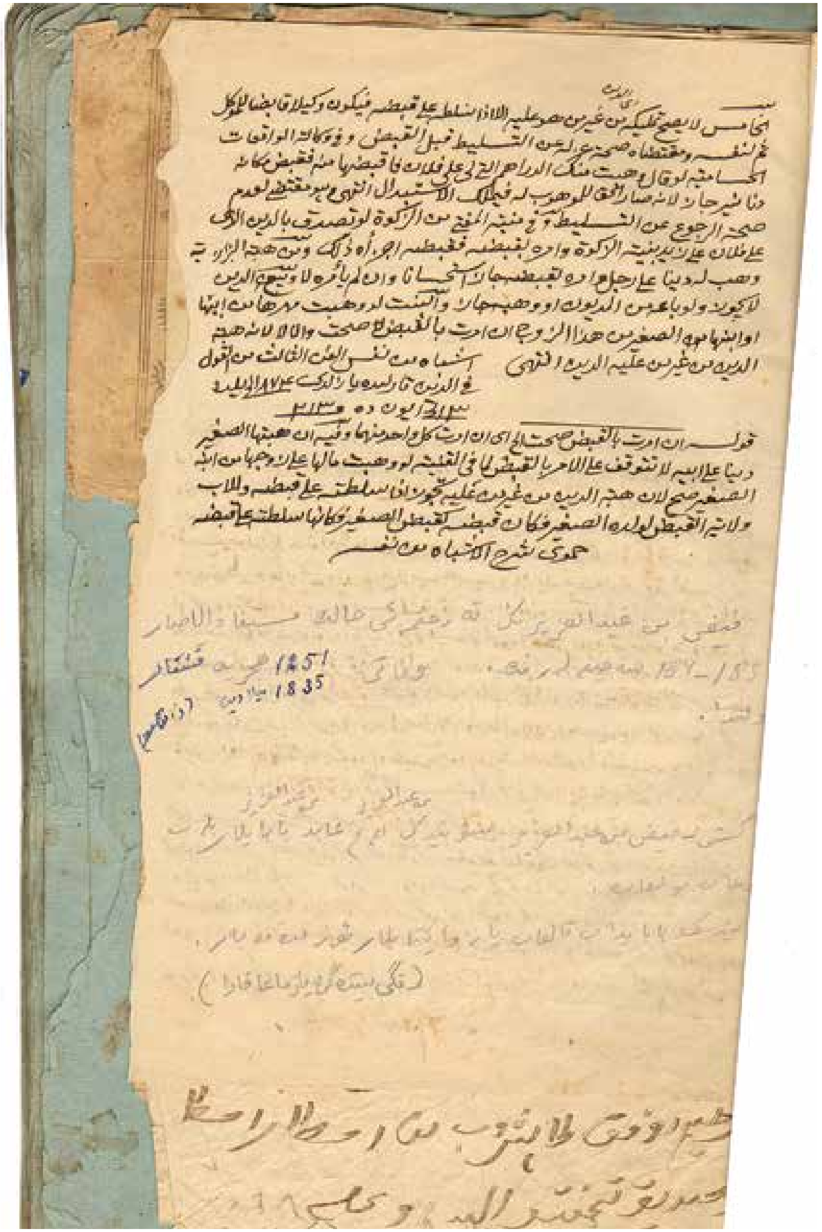
1251
1835

1834

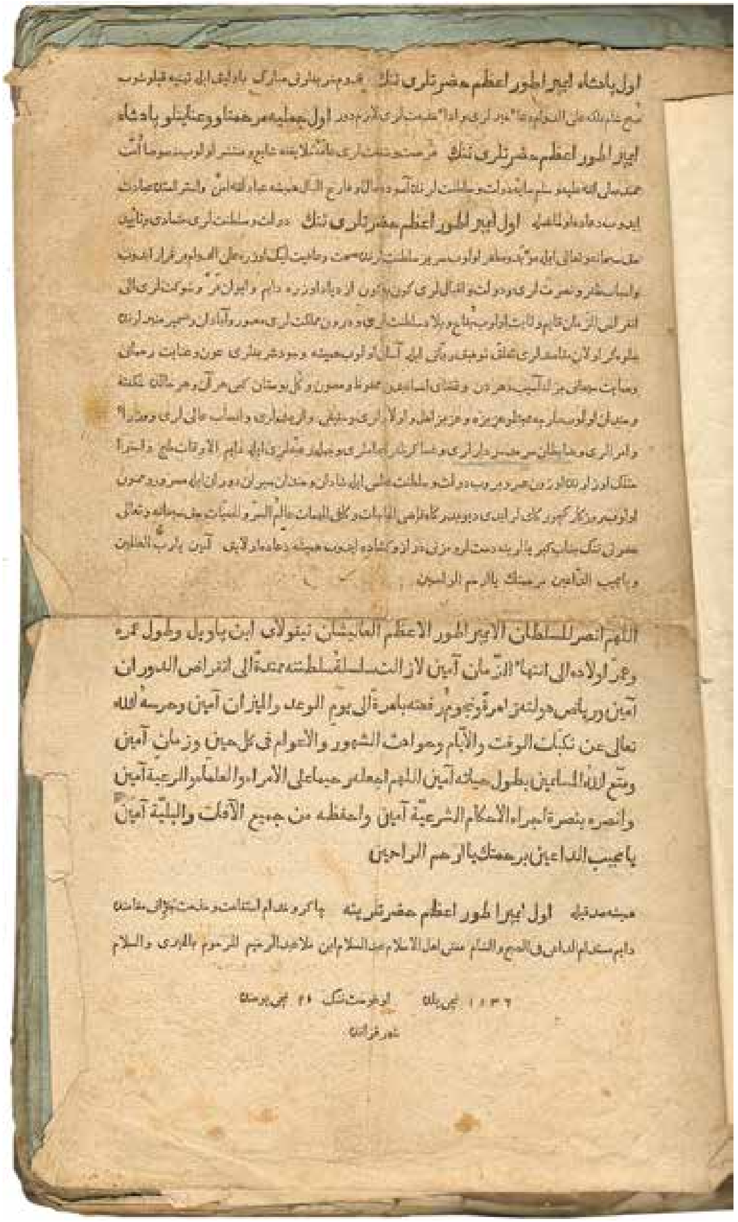

I. Факсимиле документов, относящихся к ʿАбд ас-Саттару б. Суендуку (1792–1870)

ВС ОРРК НБ КФУ, 287Д

Редактор
Е.С. Борисова

Дизайн, подготовка к печати
Д.Н. Залялетдинов

Верстка
Л.К. Залялетдинова

Корректор
Н.Н. Грибенюк

Корректор татарских текстов
Фирая Муратова